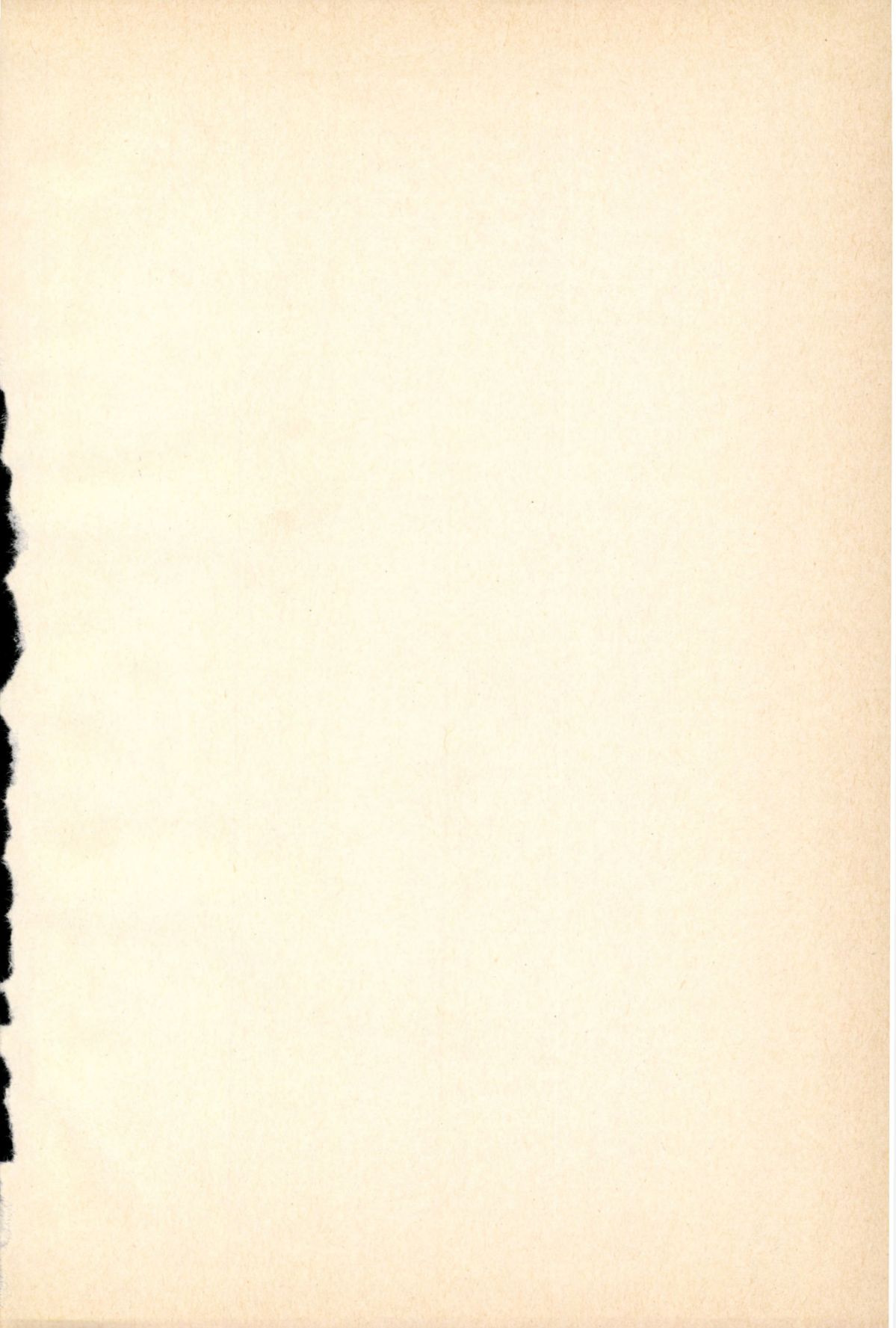
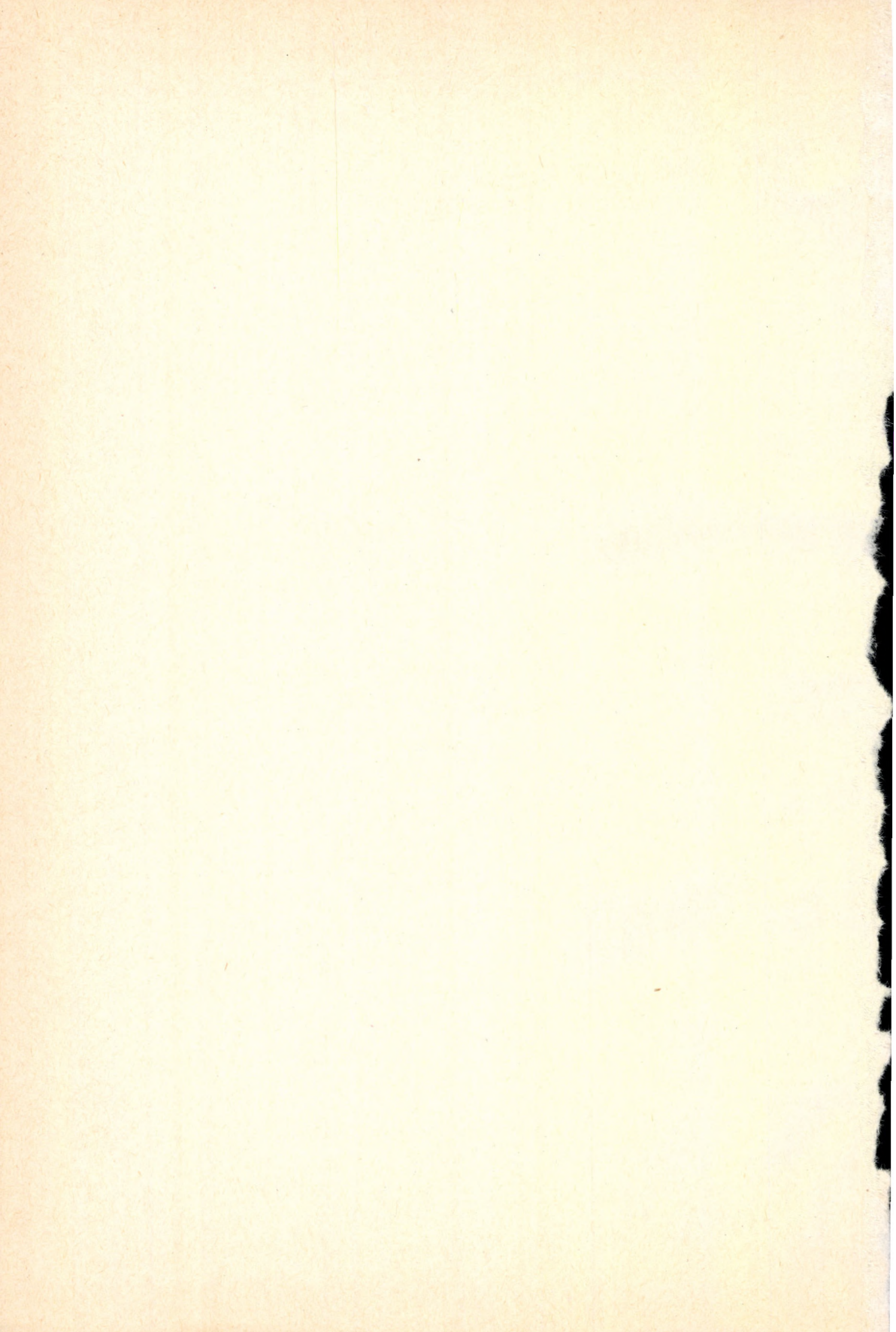

Dénes Iván Zoltán

KÖZÜGGYÉ
EMELT
KIVÁLTSÁG-
ÖRZÉS

Akadémiai Kiadó, Budapest

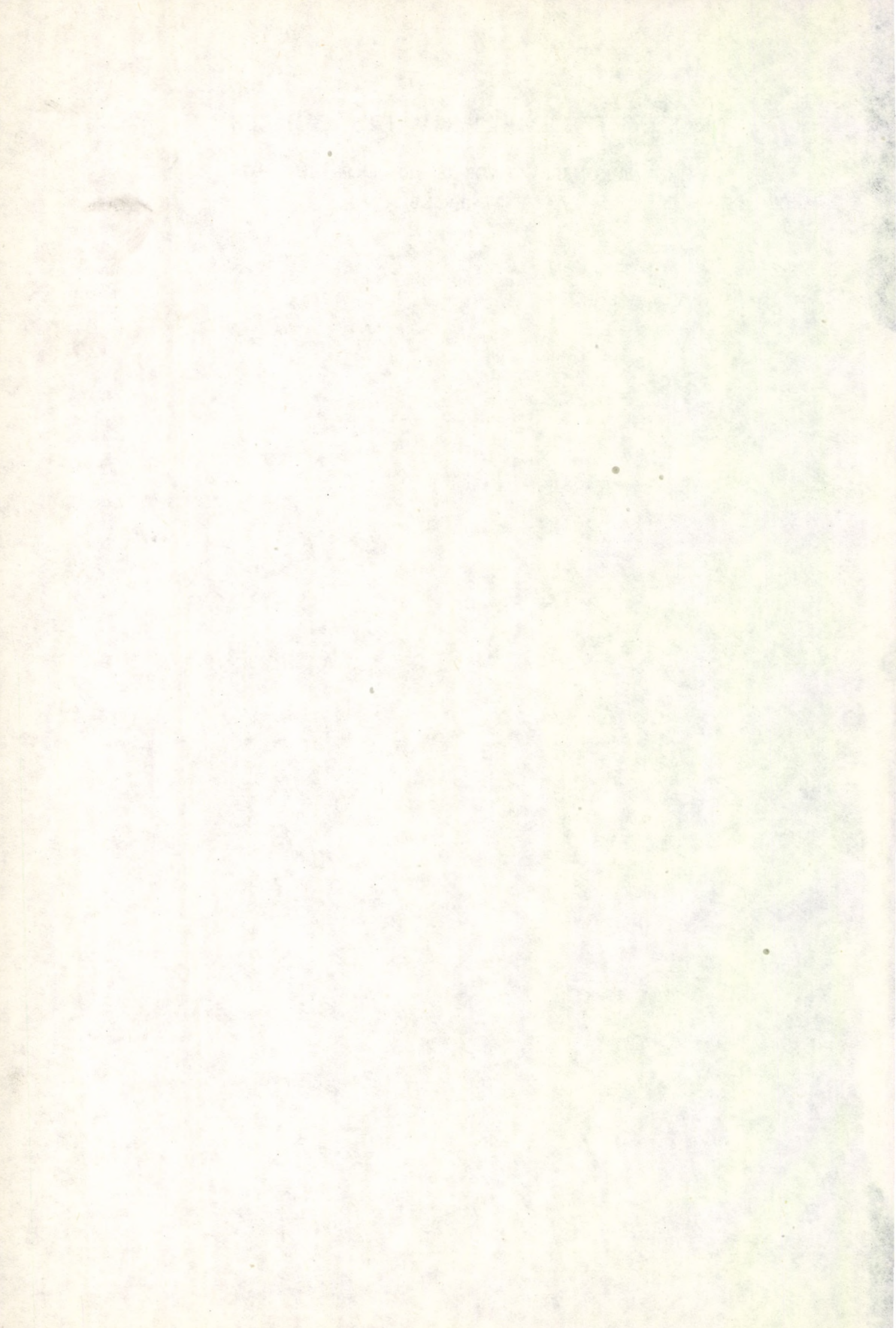

KÖZÜGGYÉ EMELT KIVÁLTSÁGŐRZÉS

A MAGYAR KONZERVATÍVOK SZEREPE ÉS ÉRTÉKVILÁGA

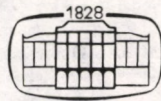
AZ 1840-ES ÉVEKBEN

DÉNES IVÁN ZOLTÁN

KÖZÜGGYÉ EMELT KIVÁLTSÁGŐRZÉS

A MAGYAR KONZERVATÍVOK
SZEREPE ÉS ÉRTÉKVILÁGA
AZ 1840-ES ÉVEKBEN

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST 1989

ISBN 963 05 5212 4

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest

Első kiadás 1989

© Dénes Iván Zoltán, 1989

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte
Felelős vezető: Hazai György

Budapest, 1989
Nyomdai táskaszám: 17772
Felelős szerkesztő: Kelemen Tamás
Műszaki szerkesztő: Ondrejovics Gabriella
Fedéltervet készítette: Novák Henrik
Megjelent 17,51 (A/5) ív terjedelemben, + 16 oldal melléklet

Printed in Hungary

Bibó István emlékére

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	9
A konzervativizmus meghatározása és típusai	11
A „konzervatív” jelentésárnyalatai	11
A magyarországi hagyományos konzervativizmus meghatározói	15
A liberális kihívás	23
A liberális kihívásra adott konzervatív válasz	28
A megőrzendő, a feladható és a korszerűsítendő (1839—1842)	28
Nézetek Dessewffy Aurél szerepéről	28
A „fontolva haladás” nyitánya	31
Az első liberális—konzervatív sajtóvita	37
A kiváltságrendszer korszerűsítése	48
„Elkülönözés” és „egybeforrasztás” (1842—1843)	53
Konzervatív reformkezdeményezés	53
A magyarság és a nemzetiségek	58
Arisztokrácia és demokrácia	68
A „pártok feletti” rend és a kormány (1843—1844)	75
Megyei visszásságok és gyógy módjuk	76
Konzervatív érvek az esküdtbíráskodás ellen	79
Városi képviselő — városi belső szervezet	81
Az országgyűlés kudarcának eltérő értelmezései	84
A konzervatív offenzíva publicisztikája (1845—1847)	87
Kállay Ferenc „feudális antikapitalista” publicisztikája	89
A magyar alkotmányos közélet stabilitása Liphay Sándor értelmezésében	99
A rend biztosítékai Szécsen Antal interpretálásában	105
Nemzet és gazdaság Dessewffy Emil publicisztikájában	113
Az önmeghatározás tételei és evidenciái	124
Konzervatív és liberális program 1846—1847-ben	128
A „fontolva haladás” programja	129
A liberális reformellenzék programja	137
A két program különbözősége	148

Defenzívába kényszerülő konzervatív politika (1847—1848)	151
A közvetlen előzmény	151
A konzervatív főrendek állásfoglalása és érvei	156
A konzervatívok veresége	163
A nemzeti konzervatív szerepkör kialakulása és mítosza (Kitekintés)	168
A magyar konzervatívok az önvédelmi háború időszakában	168
A magyar konzervatívok mint a birodalmi beolvasztás ellenzői	170
A kiegyezés konzervatív „kirekesztettjei”	174
A magyar konzervatívok mítosza	175
Szerepek, érvek és értékvilág	179
Jelzetek és rövidítések	186
Névmutató	189
Képek	195

ELŐSZÓ

Minél inkább ura és nem szolgája a társadalomnak az állam, annál inkább uralják a társadalom tudatvilágát az urak és szolgák, a kormányzók és kormányzottak társadalomszerveződési közhelyei. Száznegyven esztendeje vár tárgyilagos válaszra a kérdés: vajon a magyar liberalizmus kihívására adott magyar konzervatív válasz az európai, a birodalmi és a magyarországi társadalmi és nemzetiségi egyensúly védelme, avagy a kiváltságrendszer megóvása és korszerűsítése jegyében fogant.

Az 1848/49 sorsfordulóját megelőző évtized nemcsak a magyar liberalizmus térhódításának, hanem egyben a magyar konzervativizmus átformálódásának, politikai párttá szerveződésének és eszmerendszerré formálódásának időszaka is volt. A formálódó magyar konzervativizmus sajátosságai, koncepcionális és stratégiai meghatározói, érv- és fogalomkészlete, kritériumrendszere és értékvilága érdemleges feldolgozást (feltárást, gondolati rekonstrukciót és elemzést) igényel. Annál is inkább, hiszen a majd másfél évszázados történeti kérdés a társadalomszerveződés alapelveinek érvényességét rejti magában: azt, hogy az önrendelkezés elvén alapuló társadalomszerveződés szükségképpen a nemzeti fensőbbégtudatok váltógazdaságának veti meg a fundamentumát, avagy éppen az önrendelkezés érvényességének csorbítása eredményezi a kompenzáció (s köztük a nacionalizmus) eltérő formáit.

A magyar konzervatívok szerepének és értékvilágának meghatározását a politikai publicisztika, az országgyűlési tárgyalások vitái és háttérük megismerése teszi lehetővé, értelmezhetővé pedig a nemzetközi összehasonlítás.

A hagyományosan liberalizmusellenes megközelítések jellegét még pályakezdőként alkalmam volt megismerni. A liberális hagyománynak a demokratikus értékvilággal összekapcsolódó eszmei vonulatát *Bibó István* írásai és személyisége közvetítette számomra. Ugyanebbe az ívbe tartozik mesterem, *Szabad György* emberi autonómiát és szakmai érvényességet képviselő munkássága és személyes hatása. Köszönöm *Szabad György* és *Varga János* értékes, szemléleti jelentőségű észrevételeit, *Isaiah Berlin* (Oxford) inspiráló kérdéseit és biztatását, *Szabó Miklós*, *Kemény István* (Párizs), *Paul Smith* (Southampton), *Michael Hurst* (Oxford), és *Christopher Smout* (St. Andrews) tanácsait, *Csorba László* mélyenszántó reflexióit, illetve *Bába Iván*, *Erdélyi Ágnes*, *Erdmann Gyula*, *Erdődy Gábor*, *Erős Ferenc*, *Gellériné Lázár Márta*, *Gergely András*, *Gerő András*, *Heiszler Vilmos*, *Kelemen János*, *Király Zsuzsa*, *Ludassy Mária*, *Mazsu János*, *Nyíri Kristóf*, *Pajkossy Gábor*, *Ress Imre*, *Veres Sándor* és *Zirkuli Péter* elgondolkoztató megjegyzéseit. A

portrék kiválasztásában nyújtott segítségéért *Rózsa Györgynek* tartozom köszönettel.

A kötet végső változata 1985-ben készült el.

Az idézeteket a főszövegben mai helyesírással, mindig magyarul közlöm.

Dénes Iván Zoltán

A KONZERVATIVIZMUS MEGHATÁROZÁSA ÉS TÍPUSAI

A „KONZERVATÍV” JELENTÉSÁRNYALATAI

A köznyelvi szóhasználat, amely a konzervatív kifejezés jelentésárnyalataira és a hozzájuk kapcsolódó asszociációs mezőre vonatkozik, szembeállításra utal, mégpedig a konzervativizmus és a radikalizmus, a hagyományokhoz, a szokásokhoz, a múlt intézményeihez és rendjéhez ragaszkodó beállítottság és a gyökeres átalakulás, megújulás igénye között feszülő ellentétre. A fenntartó és a maradi jelentésárnyalatait egyaránt magában foglaló konzervativizmushoz leggyakrabban társított képzetek: a tekintély, a hagyomány, a történelem, a hierarchia, az érték, az arisztokrácia, a status quo, a szokás és a társadalom organikus fejlődése. Ezek ellentéteinek, a radikalizmushoz tapadó asszociációknak szintén némileg konstruált sora: az egyén, a teljesítmény, az akár erőszak árán is megteremtendő kívánatos állapot, a jövőkép és a gyökeres megújulás. Míg a konzervativizmushoz kötődő kifejezések sorozata az Isten kegyelméből való rend képzetét, az érdem és a méltóság személyi uralmat megregulázó és érvényesítő, katonai és papi funkciókat spiritualizáló rendi társadalomszerveződését idézi, ellentétpárja a radikalizmus természetjogi univerzalizmusát, az állampolgári egyenlőség és az egyéni, kisebbségi és közösségi önrendelkezés követelményrendszerét emeli tudatunk fókuszába. A fenntartó beállítottsághoz a tradicionális keretek, a történeti formák, mindenkéltől a nemzeti keret hierarchizáltan felfogott szerveződési módja kapcsolódik a viszonylagosság és a valóság iránti érzék jegyében, a gyökeres átalakulás igényéhez viszont az egyetemes érvényesség és a társadalom eszményi állapota kötődik.

A konzervativizmus—radikalizmus ellentétpárját nemcsak a köznyelvi szóhasználat sugallja, hiszen ez maga is következménye a nagy francia forradalom óta újratermelő kettős önmeghatározás sajátosságainak, amelyekkel a konzervatívok, illetve a radikálisok saját pozíciójukat definiálták. Így vádolták a konzervatívok mindenkori ellenfeleiket titkos és nyílt radikalizmussal, a rend felforgatásával, a minőségi elemek egyensúlyát biztosító társadalomszerveződés lerombolásával, a puszta mennyiségi szemlélet érvényre juttatásával, egy önjelölt kisebbség uralomvágyával, s a radikálisok sem hagytak kétséget afelől, hogy a tőlük eltérően vélekedőket hajlamosak sommásan a régi rend hasznélvezőinek, reakcióknak bélyegezni azáltal, hogy konzervatívoknak minősítik őket. A konzervatívok és a radikálisok önmagukról kialakított képét ellenségképük diabolikus jellege, összeesküvés-pszichózisuk szekularizált teológiájának ördögűző mágiája határozta meg.

A kialakult és rögzült öndefiníciós sémák valódi történeti élmények fixációi

voltak: a konzervatívok a francia forradalom jakobinusait látták ellenfeleikben, a radikálisok pedig az ancien régime híveit ismerték fel a konzervatívokban. A „hivatásos forradalmár” és a „megrögzött reakciós” steril figuráiban — *Bibó István* kifejezéseit idézve — két beszűkített, meglehetősen mitikus emberfelfogás szétválasztásait és polarizálásait ismerhetjük fel, amelyekben a múlt és a jövő, a hagyomány és a norma, a szokás és az értelem, a folyamatosság és az újat teremtés kibékíthetetlenül áll egymással szemben, aszerint értékelve a szembeállított elemeket, hogy a kizárólagosság jegyében a születési kiváltságrendszer vagy a forradalmi messianizmus ügyései szerepet játszó prófétái hallatják-e hangjukat.¹ A köznyelvi jelentéstartalmak és az azokban érzékelhető indulati töltet az önmeghatározások polarizálásainak a rögzülései. Holott a XIX. századi európai konzervativizmus, miközben a radikalizmussal szemben mutatta be magát, lényege az állam teljhatalmához, a társadalomnak az állam alóli emancipálásához való viszonyban ragadható meg.

Az újkori európai konzervativizmus a felvilágosodás és a XVIII. századi amerikai és francia forradalmak kihívására született, és tartalmát az általuk megkérdőjelezett feudális-monarchikus legitimitás, az Isten kegyelméből való rend és a születési kiváltságrendszer mint érvényes normarendszer öngazolása alkotta. Ellenfele a liberalizmus volt, az az eszmei és politikai irányzat, amely mindenekelőtt arra irányult, hogy a társadalomban ne lehessen senkinek és semminek teljhatalma. A liberalizmus, amely a független ítélőképességű és független egzisztenciájú (tulajdonnal rendelkező), kötöttségektől mentes egyének társaságát (társadalmát), az egyéni szabadság értékvilágát képviselte, elsősorban az állam önkényuralma alól kívánta emancipálni a tulajdonosok társadalmát, illetve ki akarta zárni azt, hogy az állam a társadalom ura lehessen.

Ennek érdekében szét kívánta választani a társadalmat és az államot, a magánembert és az állampolgárt, és ki akarta építeni az állami beavatkozással szemben az egyén védelmének intézményes biztosítékait, a hatalomkoncentrációval szemben a hatalommegosztás formáit és az egyéni szabadság jogrendszerét. Az arisztokráciának az abszolutista uralkodói hatalom korlátozását szolgáló törekvéseihez immár a középrétegek kísérletei társultak az állami önkényuralom kiiktatására és a születési kiváltságrendszeren alapuló társadalomszerveződés átépítésére, az arisztokratikus társadalomszerkezet átalakítására, a születési arisztokrácia súlyának csökkentésére. Ám a liberalizmus a tulajdonnal nem rendelkező egyéneket peremhelyzetűeknek tekintette — akik csak azáltal válnak teljes jogú egyénekké, ha tulajdonosokká lesznek —, így a társadalom nagy részét kizárta látóteréből, és tág teret nyitott a konzervatív és a szocialista kritika számára.²

¹ *Bibó István*, 1971/72. 29, 31. Nyomtatásban: *BIÖM* II. 580—583, majd *BIVT* III. 5—123, kül. 40—50; *Hannah Arendt*, 1973. 21—140, 179—281; *François Furet*: *Interpreting the French Revolution*. Cambridge—Paris, 1981.; *L'héritage jacobin. Le Débat*, 13, 6. 1981. 27—65.

² *Benjamin Constant*, 1980. 115—159, 265—515, kül. 493—515; *Guido de Ruggiero*, 1927. 1—90, 347—443; *Harold J. Laski*, 1936. 237—264; *Friedrich A. Hayek*, 1976. 11—21, 103—117, 397—411;

A konzervativizmus Nagy-Britannia kivételével (ahol 1688 óta az állam önkényuralma visszaszorult, teljhatalma megszűnt) a XIX. század első felében az alkotmányos kormányzat ellenzője s a teljhatalmú állam híve és szövetségese lett. Franciaországban a teljhatalmú államnak nemcsak a királyság intézményében gyökerező hagyományai voltak, hanem köztársasági, császári, majd az általános választójogot inkorporáló újabb császári tradíciói is. Ezek közül a konzervatívok a leginkább a királyi teljhatalom hagyományához kapcsolódtak: klasszikusai, a francia restauráció ideológusai, *Joseph de Maistre* és *Louis de Bonald* az Isten kegyelméből való rend tradicionális eszméit fejtették ki és igazolták. Miután Németország 1871-ig nem volt egységes állam, a hiperarisztokratikus társadalomszervezet a tartományúri rendszer, a területi fejedelemségek tovább élésével társult, és a hagyományos német konzervativizmus gondolkodói, *Justus Möser*, *Adam Müller* és a többiek a területi fejedelemségek elkötelezettjei voltak. Ezt a hagyományt törte meg *Otto von Bismarck* azzal, hogy az 1848 után zsákutcába került német egységtörekvéseket az antidemokratikus „réalpolitika” irányába szorította.³

Az Egyesült Királyságban a konzervativizmus a „középosztály” egyre növekvő befolyásának jegeit magán viselő arisztokratikus közélet szabadelvű hagyományvilágának óvatosabb változatát képviselte, ha éppen a fiatal tory arisztokraták egy csoportja *Benjamin Disraeli* és *Lord Derby* vezetésével a radikális mozgalmak felhasználása irányában tájékozódott is. A whig és a tory politika nem a radikalizmus elutasításában, hanem meglovagolásának és leszerelésének mértékében különbözött egymástól — olykor elég nehezen megkülönböztethetően. Az állami önkényuralomhoz való viszony ugyanis (nem lévén teljhatalmú állam) nem játszhatott szerepet Nagy-Britannia belpolitikai életében. Külpolitikája viszont Európában a Szent Szövetség egyensúlyviszonyainak fenntartására, a francia rivális visszaszorítására és a cári orosz birodalom keleti terjeszkedésének mérséklésére irányult. *Benjamin Disraeli* 1835/36-ban írott politikai röpiratait a nemesítés mintájára felfogott társadalmi mobilitás képe határozta meg, s az arisztokratikus társadalomszerveződés érinthetlensége *Thomas Carlyle*, *James Fitzjames Stephen* és *Lord Salisbury* harminc—ötven esztendővel későbbi írásaiban is evidencia volt annak ellenére, hogy a két választójogi reformtörvény (különösen

Isaiah Berlin, 1979. 118—172; *The Idea of Freedom: Essays in Honour of Isaiah Berlin*. (Szerk.: *Alan Ryan*) Oxford, 1979. 153—193, 253—269; *Szabó Miklós*: A többség hatalma és a kisebbség joga. Érdek és politikai akarat viszonya a modern demokrácia-felfogásban. *Világosság*, 1981. 757—763; *Anthony Arblaster*: *The Rise and Decline of Western Liberalism*. Oxford—New York, 1984; *Ludassy Mária*, 1984. 151—202; *John Gray*: *Liberalism*. Minneapolis, 1986.

³ *Bibó István*, 1942/44. Nyomtatásban: *BIÖM* I. 107—183, majd *BIV&T* I. 295—635, kül. 365—482; *Johann Christoph Allmayer-Beck*, 1959; *Gerd-Klaus Kaltenbrunner*, 1972. 139—329; *Martin Greiffenhagen*: *Das Dilemma des Konservatismus in Deutschland*. München, 1977.; *Szabó Miklós*: Programideológiák és állapotideológiák: az ideológia szerepe és típusai a polgári korszakban. *Világosság*, 1978. 72—80; *Deutscher Konservatismus im 19. und 20. Jahrhundert: Festschrift für Fritz Fischer*. (Szerk.: *Dirk Stegmann—Bernd-Jürgen Wendt—Peter-Christian Witt*) Bonn, 1983. 1—198; *Ludassy Mária*, 1984. 7—150; *Robert Nisbet*: *Conservatism. Dream and Reality*. Minneapolis, 1986.

a második) a közélet határait kiterjesztette, és ezzel elejét vette a politikai struktúra robbanásszerű átalakulásának.⁴

A liberális funkciójú brit konzervativizmus alkotta a múlt századi konzervativizmusok egyik szélső típusát, a másikat pedig az autokrata (bizánci és mongol hagyományokat is tovább életető és korszerűsítő) orosz birodalom nyíltan önkényuralmi konzervativizmusa képezte. Közöttük helyezkedtek el a korabeli Európa konzervativizmusi: a francia, a német, az olasz, a spanyol és a Habsburg Birodalmon belüliek között a magyar konzervativizmus is. Mindegyiküket a liberalizmus kihívása és az önkényuralmi állam befolyása határozta meg.

Mannheim Károly immár klasszikusnak számító (bár elég nyilvánvalóan XX. század eleji élményeket is általánosító és visszavetítő) tanulmányában a liberális természetjogi gondolkodás tartalmi és módszertani sajátosságainak tagadásaként írta le a (mindenekelőtt német) konzervatív gondolkodás teoretikus magvát — tulajdonképpen a politikai romantika szinonimájaként. A konzervatívok elvetették a természetes állapot, a társadalmi szerződés, a népszuverenitás és az elidegeníthetetlen emberi jogok tanait; az Ész helyébe a Történelmet, az Életet, a Nemzetet helyezték, a statikusan és racionálisan felfogott valóság képzetével szemben a valóság dinamikus és irracionális jellegét vallották, az egyetemes érvényesség liberális követelményével szemben pedig a szubjektivitást és az eleve elrendezettséget, az egyéni különbözőséget és a társadalom organikus jellegének a mesterséges és erőszakos változásokat kizáró tételét állították. A liberális természetjogi szabadságfogalom uniformizálást is eredményező egyetemességével szemben a konzervatívok részben joggal állították azt, hogy az egyéni különbségek érvényesítésében áll az egyéni szabadság. Megoldásuk viszont az elvileg nem általánosnak minősített szabadságot a magánszférába szorította, hiszen nézetüket követve a társadalmi nyilvánosság szintjén a szabadság az egyes embert a társadalomban elfoglalt helye szerint illette meg. Ezzel viszont a belső szabadságok külső mércéje a társadalmi hely lett, és így kinek-kinek a megkérdőjelezhetetlen

⁴ *Benjamin Disraeli: Whigs and Whiggism. Political Writings* (Szerk. és bev.: *William Hutscheon*) London, 1913. 111—232, 327—365; *Thomas Carlyle: Critical and Miscellaneous Essays. I—VI.* London, é. n. VI. 339—392; *James Fitzjames Stephen: Liberty, Equality, Fraternity.* (Szerk., bev. és jegyz.: *R. J. White*) Cambridge, 1967.; *Lord Salisbury on Politics: a Selection from his Articles in the Quarterly Review, 1860—1883.* (Szerk., bev. és jegyz.: *Paul Smith*) Cambridge, 1972; *Disraeli, Derby and the Conservative Party: Journals and Memoirs of Edward Henry, Lord Stanley, 1849—1869.* (Szerk.: *John Vincent*) Hassocks, Sussex, 1979. Lásd még: *The Nineteenth-Century Constitution 1815—1914: Documents and Commentary.* (Szerk. és bev.: *H. J. Hanham*) Cambridge, 1969. Értelmezésükre: *Robert Blake: The Conservative Party from Peel to Churchill.* London, 1970.; *John Vincent: The Formation of the British Liberal Party, 1857—1868.* Harmondsworth, Middlesex, 1972.; *H. T. Dickinson: Liberty and Property: Political Ideology in Eighteenth-Century Britain.* London, 1977.; *Norman Gash: Aristocracy and People: Britain 1815—1865.* London, 1979. Illetve: *G. Kitson Clark: The Making of Victorian England.* London, 1965.; *Paul Smith: Disraelian Conservatism and Social Reform.* London—Toronto, 1967.; *Maurice Cowling: 1867: Disraeli, Gladstone and Revolution: the Passing of the Second Reform Bill.* Cambridge, 1967.; *Gertrude Himmelfarb: Victorian Minds.* London, 1967.; *T. C. Smout: A History of the Scottish People. 1560—1830.* Glasgow, 1969.; *Uö: A Century of the Scottish People, 1830—1950.* London, 1986.

hierarchiában elfoglalt helye az az adottság, amely meghatározta lehetőségeit. Ez az érvelés pedig az emberek minőségi egyenlőtlenségének a tételéhez és a kiváltságrendszeren alapuló társadalomszerveződés egyedüli érvényességének az igazolásához vezetett.⁵

Többek álláspontja szerint az angol konzervativizmus (amely, mint tudjuk, a konzervatívok egyik fő hivatkozási alapját képezte) elvei — a tradicionalizmus, az organicizmus és a politikai szkepticizmus — az emberi természet erkölcsi tökéletlenségének a felismeréséből adódtak, aminek az a folyománya, hogy abszolút megoldások az emberi világban nincsenek és nem is lehetnek. A konzervatívok önmagukról kialakított képe szerint a konzervatív politika múlttisztelő, de nem visszahúzó és semmiképpen sem törekszik abszolút megoldásokra, realista a lehetőségek és az emberi természet megítélésében, rugalmasan alkalmazkodik a valósághoz és reformer.⁶

Módszertani kollektívizmus, organikus társadalomszemlélet, ismeretelméleti empirizmus és szkepticizmus (már-már agnoszticizmus) és mindenekelőtt antropológiai pesszimizmus határozták meg a konzervatív szemléletet.

A fenntartó, a maradi, a realista és a visszahúzó legkülönfélébb képzeteivel összekapcsolódott „konzervatív” kifejezés tehát kettős kötődésű, a konzervativizmus—radikalizmus és az abszolutizmus—liberalizmus ellentéteire vonatkozik. Az „újító” konzervativizmus képe Angliához kapcsolódott, a kontinensen viszont a „reformkonzervatív” beállítottság inkább látszat volt, mint lényeg. A konzervativizmus—radikalizmus és az abszolutizmus—liberalizmus ellentéteihez viszonyítva pedig az állam által strukturált és szervezett társadalom konzervatív képe, az emberi természetnek az eredendő bűn által meghatározott szükségszerű tökéletlensége, a holista (whole = egész) metodológiai kiindulópont és az ismeretelméleti szkepticizmus sem steril tudattartalmak immár, hanem vonatkoztathatók és vonatkoztatandók a nagy és eltérő társadalomszerveződési kísérletekre.

A MAGYARORSZÁGI HAGYOMÁNYOS KONZERVATIVIZMUS MEGHATÁROZÓI

Az európai színtéren a magyar konzervativizmus a többtől a legtöbb vonatkozásban eltérő vonásokat mutat, hiszen olyan országban alakult ki, amelyben a liberális kihívás igen erős volt, az abszolutista állam pedig — bár rendi

⁵ Karl Mannheim, 1959. 74—164, kül. 94—119. Értelmezéséhez: David Kettler—Volker Meja—Nico Stehr: Karl Mannheim and Conservatism: the Ancestry of Historical Thinking. *American Sociological Review*, 1984. 71—85.

⁶ Michael Oakshott: *Rationalism in Politics*. London, 1962.; *Uő: On Human Conduct*. Oxford, 1975.; *Uő: On History and other Essays*. Oxford, 1983.; Ian Gilmour: *Inside Right: a Study of Conservatism*. London, 1977.; Anthony Quinton: *The Politics of Imperfection: the Religious and Secular Traditions of Conservative Thought in England from Hooker to Oakshott*. London—Boston, 1978. kül.: 16—23.

intézményrendszer korlátozta teljhatalmát — idegen elnyomást jelképezett, az ország lakosainak csaknem a fele ugyanakkor nem magyar nemzetiségű volt. A Magyar Királyság kívülről nézve nem volt több, mint a Habsburg Birodalom egyik koronatartománya, belülről nézve viszont más képet látunk. A Magyar Királyság területe a birodalomnak csaknem a felét alkotta, és lakossága az össznépeség több mint negyven százalékára volt. Az állam a rendi alkotmányos monarchia formájában a fiktív és tényleges önállóság — a Lajtán innen és túl eltérően értelmezett — számos eleme fölött rendelkezett, mindenekelőtt saját törvényhozással, bíraskodással és közigazgatással. Ugyanakkor a jogilag független ország uralkodója az országon kívül, Bécsben székelt, az országnak nem volt önálló hadserege, minden érdemleges kérdéséről Bécsben döntöttek, s a magyar korona területének több mint egyharmadára formálisan sem terjedt ki hatóságainak a jogköre.

Az 1790: 10. tc.-et olvasva az államjogi helyzet egyértelmű: az ország államfője személyében azonos volt a Habsburg Birodalom uralkodójával, tehát a két állam között csupán perszonálunió állt fenn. Ám ha a tényleges döntési mechanizmusokat vizsgáljuk, akkor észlelnünk kell, hogy a magyarországi ügyeket gyakorlatilag mindig alárendelték a birodalmi érdekeknek. A birodalmi főtisztviselők számára a Magyar Királyság egy, a többiekénél nehezebben kezelhető — mert a rendi önállóság olyan fontos elemével is rendelkező, mint a rendi országgyűlés adó- és újoncmegajánlási joga — koronatartomány volt. A birodalom nyugati felében viszont épp az elkorcsosult, hatástalanságra kárhóztatott tartománygyűlések jogkörének kibővítése alkotta az alkotmányosság bevezetésének kiindulópontját.⁷ A birodalom nyugati felét ugyanis abszolutisztikusan kormányozták, míg Magyarország rendi alkotmányossága az abszolutizmust elvileg kizárta, s a rendi alkotmány egészét, a feudális kiváltságokat és a birodalomhoz fűződő ambivalens — a Pragmatica Sanctióval és az 1790: 10. tc.-kel érzékelhető — kapcsolatot egyaránt jelölte, amelyet Bécsben és Pozsonyban eltérően értelmeztek. A rendi alkotmányosság természetesen az abszolutizmus meghatározó viszonyai közepette volt jelen, ám a kettő között állandó feszültség volt érzékelhető annál is inkább, hiszen a rendi alkotmányosság csak a kiváltságosokra terjedt ki, a lakosság meghatározó többségét képező dolgozó és adófizető rétegek annak sáncain kívül helyezkedtek el.

Mivel Magyarország királya nem volt nemzeti király, ezért a konzervatív

⁷ Az örökös tartományok politikai stuktúrájának megújítására vonatkozó tervezetek közül a legnevezetesebb: (*Victor von Andrian-Werburg*:) *Oesterreich und dessen Zukunft*. I—II. Hamburg, 1843—1847., amelynek francia változata a birodalom határain kívül sem volt hatástalan: *De l'Autriche et son avenir*. Paris, 1843. A korabeli tervezetek és a helyzet értelmezésére: *Joseph Redlich*: *Das Österreichische Staats- und Reichsproblem*. I/1—2, II. Leipzig, 1920—1926. I/1. 59—88. kül.: 77, I/2. 20—22.; *Robert A. Kann*, 1964. I. 65—68, II. 97—100; *Robert A. Kann*: *A History of the Habsburg Empire, 1526—1918*. Berkeley—Los Angeles—London, 1980. 290—299, 367—405; *Jászi Oszkár*: *A Habsburg-monarchia felbomlása*. Budapest, 1982. 79—80, 101—158, 336—357, 551—561; *Robert Gildea*: *Barricades and Borders. Europe 1800—1914*. (The Short Oxford History of the Modern World. General editor: *J. M. Roberts*) Oxford—New York, 1987. 57—82. Az előzményekre: *H. Balázs Éva*: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen, 1765—1800*. Budapest, 1987.; *Poór János*, 1988.

pártokra általában jellemző funkciók közül a nemzeti dinasztíát eszményítő beállítottságnak itt nem volt hitele az adott politikai struktúrában, s a dinasztiahűség nem volt azonosítható a nemzet iránti lojalitással, sőt az aulikus tradíció a birodalom iránti elkötelezettséget jelölt, ami annak nem-nemzeti jellegét is sugallta. A többségi, római katolikus vallás ügyét a nemzet és a dinasztia ügyével azonosítani — miként Angliában az anglikán vallást és az orániai—hannoveri dinasztíát az angol nemzettel —, s e vallás védelmezésével a nemzet ügyét védelmezni ugyancsak nem volt magától értetődő. A katolikus vallás államvallás jellegét a XVII—XVIII. században elsősorban a Habsburg-ellenreformáció biztosította, nem kevésbé hatalmi eszközökkel, ugyanakkor a Habsburgokkal szembeni rendi ellenállás többé-kevésbé hagyományosan inkább a protestantizmussal kapcsolódott össze. A nemzeti múlt, a hagyományok és az alkotmányosság képviselője pedig azért bizonyulhatott nehezen vállalhatóan a pusztá verbalitások szintjén túl, mivel az a független Magyarország hagyományát jelentette, amelyet nem konzerválni, hanem kialakítani kellett, hiszen de facto nem létezett önálló államiság. A kapitalizálódás robbanásszerű jelenségeivel, mindenekelőtt a kisegzisztenciák pusztulásával, a pauperizálódás tüneteivel szembeni társadalomvédő szerep, paternalista beállítottság viszont a Magyarországon végbemenő — még a gazdasági forradalmat megelőző, fokozatos és az ország alávetett helyzetével összefüggően mesterségesen is nehezített — polgárosodás jellege miatt vagy a feudális jobbágyvédő (tehát a polgárosodás kibontakozását elutasító) szerep nyílt elvállalását, vagy a közösségi és egyéni önrendelkezés követelményeinek a liberális állásponton túlmutató képviselőjét jelentette volna. A konzervatív polgárosodáskritika ilyen paternalista, „társadalomvédő” elemei a magyar konzervativizmus összképében csak a század utolsó harmadában kaptak nagyobb hangsúlyt. S bár az alkotmányosság és a társadalom védelme ekkor is vissza-visszatérő formulája volt a magyarországi konzervatívok szereprendszerének és értékvilágának, azok komolysága, meggyőző ereje és hitele erősen vitatható.

A magyarországi konzervatívoknak ugyanis szembe kellett nézniük azzal, hogy amennyiben nemzeti, azaz *magyar* konzervatívoknak tartják magukat, úgy sem az államjog, sem az egyéni szabadság terén elsősorban nem konzerválniuk kell, hanem ki kellene vívniuk az önállóság biztosítékait, az egyéni szabadságjogokat és azok garanciáit, ami nem illeszkedik a hagyományos konzervatív szerepkörbe. Konzerválni ugyanis csak az idegen abszolutizmust, a kiváltságrendszert és az elmaradottságot lehetett. Ha pedig a birodalom (idegen abszolutizmust jelentő) érdekeinek a képviselőjét vállalják magukra, akkor már nem *magyar* konzervatívok, hanem a birodalom magyar koronaországát képviselik, s így a birodalom magyarországi konzervatívjai. További kérdés, hogy a Szent Szövetség európai, birodalmi és magyarországi egyensúlyviszonyainak konzerválása hosszú távon mennyire volt összeegyeztethető bármifajta egyensúlyi állapotra törekvéssel.

A későbbiek jobb megértése érdekében idézzük fel, hogy a Habsburg Birodalom magyarországi politikáját a XVII. századtól a birodalmi központosítás és a konzervatív rendekkel kötött kompromisszum politikájának váltógazdasága képviselte. A birodalmi központosítás politikája rendszerint reformkezdeményezé-

sekkel és szinte mindig germanizációval társult. A legutóbbinak, *II. József* felvilágosult abszolutista kísérletének a célját az egységesen polgárosított és egynyelvű birodalom eszméje testesítette meg. Ennek kudarca után — mint már máskor is — a bécsi kormányzat ismét lemondott a reformok és a germanizáció kezdeményezéséről, és az abszolutisztikus viszonyok által meghatározott rendi keretek között biztosította a feudális kiváltságok érinthetetlenlenségét, a magyarországi hagyományos rendi konzervatív politikai erők pedig nem tudtak és nem akartak reformokat kezdeményezni, hanem állagörzésre rendezkedtek be. A XVIII. század végén kialakult konzervatív kompromisszum 1811/12-ig működőképesnek látszott, az idegen reformkezdeményezés és kiváltságörző nemzet rossz kettőssége pedig kikezdehetetlennek tetszett. Az 1790/91-es országgyűlés által kiküldött rendszeres bizottságok munkálatai (köztük számos szintemelő javaslat) majd négy évtizedig érintetlenül porosodtak. A germanizáló centralizáció és az alkotmányvédő rendek *II. József* alatti szembenállását a XVIII. század végén és a XIX. század elején a konzervatív kompromisszum időszaka váltotta fel, ezt pedig az abszolutista támadásokat kezdeményező kormányzat és az alkotmányvédő rendi ellenállás másfél évtizedes ellentéte követte. A hagyományos szereposztás a következő évtizedben változott meg először: a kormány és a konzervatív rendek az 1830-as évek első hat évében több vonatkozásban is azonos alapon, alkotmányvédő szerepben találták magukat. A középkori alkotmányosság alapjait bíráló liberális reformellenzék „felforgató” tevékenységével szemben közös platformot talált a kormányzat és a rendi többség. Az évtized utolsó éveiben a helyzet ismét megváltozott, mivel a felségsértési pereket kezdeményező (a liberális reformellenzékkel leszámolni kívánó) kormányzat ellenében most a magyar közélet hagyományos sérelmi (gravaminális) — a kormányzat jogsértéseit kifogásoló — ellenzéke került közös alapra a liberális reformellenzékkel a szólásszabadság sérelme következtében.

1795-ben, amikor a magyar jakobinusokkal leszámolt, az akkori kormányzat kérlelhetetlen, az akkori közvélemény pedig vagy a hatalom cinkosa, vagy megfélemlített és néma volt. 1836/39-ben viszont a kormányzat saját céljához képest viszonylag mérsékelt maradt (igaz, összeesküvés sem volt, csak összeesküvés-pszichózis), s a helyzet gyökeresen különbözött a negyvenvalahány évvel korábbtól. A perek vádlottjai ugyanis korántsem voltak annyira magukra hagyottak, mint hajdanában Hajnóczyék, hiszen a kormányzat megfélemlítési kísérletével maga ellen ingerelte a gravaminális ellenzék, alábecsülte a liberálisok súlyát a differenciálódó magyar közéletben, s a nemzetközi feszültségre ügyelve végül is engedett.

A nagy francia forradalom „réme” ugyan távoli volt már, ám az 1830-as forradalom és fejleményei annál inkább aggodalommal töltötték el a bécsi kormányzatot. A magyar közvéleményben a hűtlenségi perek most a szólásszabadság sérelmeiként erjedést okoztak. A keleti kérdés, a Török Birodalom és Egyiptom ellentéte kapcsán a Habsburg Birodalom elszigetelődésének lehetősége az újrarendező európai hatalmi viszonyok közepette hozzájárult a bécsi kormányférfiak viszonylagos engedékenységéhez, de a magyar közvélemény — a

perbefogottak, elsősorban *Wesselényi Miklós* báró és *Kossuth Lajos* helytállásával összefüggő — aktivizálódása is nagy súllyal esett latba az amnesztia elrendelésében.

A magyarországi társadalom — mint tudjuk — lassan és nehezen polgárosodott. Köztudott, hogy több mint háromnegyed részét a differenciálódó parasztság alkotta, a polgárság és a polgári értelmiség száma nem volt arányban jelentőségével, bár a polgári közéleti funkciók elsősorban a rendi értelemben jogilag egységes, társadalmilag viszont nagyon heterogén és bomló nemességhez kapcsolódtak. A nemesség túlnyomó részét az Európában Lengyelország után a legmagasabb arányszámú és legszegényebb köznemesség, súlypontját pedig a nemesség mintegy nyolcadát kitevő középbirtokos nemesség alkotta. Az Európában a legkisebb lélekszámú, de egyúttal a leggazdagabbak közé tartozó magyar főnemesség — amely számos nagymértékben eladósodott familiát foglalt magában — kétszázhusz nemzetséget, mintegy hat—hétszáz családot számlált, melynek többségét a XVII—XVIII. században fölemelkedett — az udvar által kiemelt és kiváltságokkal magához kötött — mágnások alkották. Tudjuk, a társadalom etnikailag sem volt homogén: nagy részét a magyar nemzetiség képezte (a Magyar Királyságban hozzávetőleg a felét, az Erdélyi Nagyfejedelemségben nem egészen az egyharmadát), de az északi területeken jelentős volt a szlovák népesség aránya (országosan egyhatod—egyheted), északkeleten a kárpátukránoké, főleg a városokban a németeké, a déli területeken a szerbeké és a horvátoké. Erdélyben a román nemzetiség a lakosságnak több mint a felét tette ki. Az államvallás a római katolikus volt — hívei az ország lakosságának többségét alkották. Úgynevezett bevett vallásnak minősültek a főbb protestáns felekezetek és az ortodox egyházak (ez utóbbiak különösen a szerb és a román nemzetiség körében), és megtúrt vallás volt az izraelita. A politizálás joga a főnemességet, a főpapságot, kis részben a városok és a káptalanok képviselőit és meghatározó súllyal a vármegyékbe szerveződött nemességet illette. A magyar király Bécsben székelt, a feudális kormányhatóságok Bécsben és Budán voltak. Bécsben volt a Magyar Királyi Udvari Kancellária (a királyi leiratokat megfogalmazó döntés-előkészítő hivatal), Budán a Magyar Királyi Udvari Kamara (a legfőbb pénzügy-igazgatóság), és ugyanott a nádor elnökletével a Magyar Királyi Helytartótanács (a legfőbb végrehajtó szerv). A Pozsonyban ülésű kétkamarás (két táblára oszló) rendi országgyűlésen a főnemesség és a főpapság tagjai, a zászlósurak, illetve a vármegyékbe szerveződött nemesség, a szabad királyi városok és a káptalanok képviselői tanácskoztak. A feudális függőségi viszonyok között élő parasztságnak nem voltak politikai jogai, érdekei csak az országgyűlésen jelenlevő rendek révén kaphattak esetleg hangot.⁸

⁸ Az összegezés alapjául szolgáló munkák: *Horváth Mihály*, 1886. II. 3—165; *Ballagi Géza*: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Budapest, 1888.; A magyar jakobinusok iratai. (S. a. r.: *Benda Kálmán*) I—III. Budapest, 1952—1957. II, III; *Trócsányi Zsolt*, 1965.; *Barta István*, 1966.; *Varga János*, 1971.; *Szabad György*, 1977.; *Benda Kálmán*: Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből. Budapest, 1978. 105—212; *Szabad György*, 1979. 477—478, 581—608; *Benda Kálmán*: Az udvar és az uralkodó osztály szövetsége a forradalom ellen

A liberális reformellenzék színre lépéséig a magyarországi közélet egészét a hagyományos konzervativizmus határozta meg, melynek pólusait a mindenben az udvart (az uralkodóval azonosított mindenkori kormányzatot) támogató aulikusok és a kormány jogsértéseit számon tartó és szóvá tévő rendi sérelmi ellenzékiek, a gravaminalisták alkották. A sérelmi ellenzék a kormány lépéseit a rendi kiváltságok védelmében opponálta, s az ő csoportjukat tagolta az ország gazdasági alávettségét sérelmező merkantil ellenzék felbukkanása.

A sérelmi ellenzék koncepciótlan, dacreaktív beállítottságát szemléletesen és szarkasztikusan mutatják be *Kölcsey Ferenc* 1833. január 12-i országgyűlési naplóbejegyzései: „Uraim, drága kolléga uraim, mi a patriotizmus? Felelet: az oppozíció! És mi az oppozíció? Felelet: tagadása annak, amit az udvar állít és a personalis! De ha az udvar történetből [történetesen] igazat állítana? Felelet: azt meg nem engedjük. Az öreg Balog — Isten nyugtassa — huszonkilenc nap vitatott valamit tüzzel és vassal, s ha a personalis végre megadta magát, s a harmincadik nap a tárgyat elfogadá: az öreg felpattant, s tüstént az ellenkezőbe rohant által. Hijában! ami felülről jön, a jó nem lehet. Csalhatatlan egy kompasz, édes barátim! Eszerint legalább mindig tudhatjuk: mit kell tagadni? A patriotizmus pedig tagadás lévén: annak útjáról soha el nem tévedhetünk.”⁹

Kölcsey tömör jellemzése a sérelmi ellenzékét, az alsótáblai köznemesi többség hagyományos konzervatív ellenzéki beállítottságát mutatta be. A tradicionális magyarországi konzervativizmus pólusait az aulikusok és a gravaminalisták, a felsőtábla és az alsótábla többsége, a „Habsburg”-párt és a „nemzeti” párt, a „főnemesi” és a „köznemesi” tábor, a „labancok” és a „kurucok” alkották. Az aulikusok olyan dinasztikus lojalitást képviseltek, ami egyúttal a birodalmi lojalitást, a kormánypártiságot jelentette, s az abszolutisztikus államgépezet szolgálatát sugallta. A gravaminalisták az udvar álláspontjának oppozícióját, a nemesi előjogok védelmét, a kiváltságokat megtestesítő rendi alkotmányosság őrzését képviselték; ők voltak az alkotmányvédők, amellyel természetesen összefért a törvényeket betartó magyar király iránti dinasztikus lojalitás.

Ez pedig többszörös csúsztatás lehetőségét kínálta az osztrák birodalmi publicisztika, a bécsi kormányzat, majd a későbbi magyarországi konzervatívok számára. A sérelmi ellenzékiiséget azonosították a magyar ellenzékiiséggel, s annak jegyeit rávetítették a rendi alkotmányosság alapjait támadó és átértelmező „felforgatókra”, a magyar liberális reformellenzékre. Az alkotmányvédő szerep a bécsi kormányférfiak számára jórészt egy anakronisztikus, „ázsiai” állapot tünete

(1795—1812). *Mot* V/1. 425—599; *Vörös Károly*: Abszolutizmus és rendiség konfliktusának kiújulása (1812—1830). *Mot* V/1. 601—663; *Gergely András*: A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830—1840). *Mot* V/2. 669—787; *Moritz Csáky*: Von der Aufklärung zum Liberalismus: Studien zum Frühliberalismus in Ungarn. Wien, 1981., amelyet vö. Pajkossy Gábor recenziójával: *Századok*, 1984. 1064—1067, kül. 1066—1067; *Erdmann Gyula*, 1984.; *Pajkossy Gábor*, 1984.; *Szabad György*, 1986.; *Poór János*, 1988.

⁹ *Kölcsey Ferenc, 1832—1833.* 34—35.

volt, amely az elmaradott Magyarországot Európával, a rendi-sérelmi konzervativizmust pedig a birodalmi „haladással” állítja szembe. A birodalmi kormányzattól nem túlságosan távol álló publicisták gyakran bélyegezték meg a magyar nemesség előjogait és kiváltságőrzését röpirataikban, majd az augsburgi *Allgemeine Zeitung* hasábjain. A felvilágosodás eszmevilágából is merítő, azok egy-egy elemét felhasználó érvelésekben viszont egyre inkább a magyar liberális reformellenzékkel azonosították a rendi-sérelmi konzervativizmust, miközben a birodalmi kormányzat a magyar országgyűlésen a sérelmi ellenzékkel egyetemben éppen a liberális reformellenzékkel szemben gyakorolta az előjogok és az alkotmányosság védőjének a szerepét.¹⁰

Ehhez az eljáráshoz kapcsolódtak az 1840-es évek magyarországi konzervatív publicistái is. Önmagukat a magyar alkotmányosság védelmezőinek a szerepében mutatták be, ellenfeleiket, az önjelölt kisebbségként jellemzett liberális reformellenzékét pedig a gravaminális ellenzék kuruckodó beállítottságának sajátosságai-val ruházták fel. Talán azért is, mert a konzervatívok valóban folytonosságot érezhettek a magyarországi hagyományos konzervativizmus aulikus tradíciójával, mi sem volt természetesebb, mint hogy ellenségképüket az aulikusok ellenségeiről, a gravaminalistákról mintázták meg. S ebben nemcsak a birodalmi konzervatív publicisztika közhelyei és apáik élményvilága, hanem a sérelmi konzervativizmusról kialakított magyar liberális kritika is szerepet játszhatott. Csakhogy a sérelmi ellenzékéről kialakított képet a magyarországi konzervatívok — az osztrák birodalmi konzervativizmus eljárását követve — a magyar liberálisokra sugározták át olyannyira sikeresen, hogy ezt a mitikus beállítást nemcsak *Szécsen Antaltól Szekfü Gyuláig* találhatjuk meghatározónak, hanem nyomait a külföldi és a hazai történeti irodalom és publicisztika kurrens műveiben is fellelhetjük.

A liberális reformellenzék természetesen maga is vállalta a sérelmi ellenzékiességgel való részleges azonosságot. Ugyanis az alkotmányvédő szerep alkalmas volt arra, hogy alkalomadtán mozgósítani lehessen vele és általa azt a nagyon heterogén tábor, amelyet a liberálisok korántsem hagyományos konzervatív célokért, kiváltságőrzésért, hanem a középkori alkotmányosság átalakításáért és az önkényuralom visszaszorításáért, a polgári alkotmányosság kiépítéséért szólítottak közéleti szereplésre. Az alkotmányvédő szerepet a liberális reformellenzék már az 1830-as években gyakran próbálta felhasználni a reformok elfogadtatása s az alkotmányos kormányzás garanciarendszerének kiépítése érdekében. Két alkalommal különösen fontossá vált a rendi alkotmány védelme: a szólásszabadság sérelmére hivatkozva a felségsértési perek ellenében az 1839/40-es országgyűlés előtt és alatt, majd az önkényuralmi kormányzás térhódításának az adminisztrátori rendszer révén érzékelhető újabb hullámával szemben az 1847/48-as országgyűlés előtt és alatt. Tartalmukat korántsem a kiváltságrendszer védelme, hanem az

¹⁰ *Anton Piringer*: Ungarns Banderien und desselben gesetzmässige Kriegsverfassung überhaupt. I—II. Wien, 1810—1816.; *Anton Wilhelm Gustermann*: Die Ausbildung der Verfassung des Königreichs Ungarn. I—II. Wien, 1811. Értelmezésükre: *Poór János*, 1988. 162—169. Lásd még: *Oesterreich und Ungarn*. Leipzig, 1843.; *Oesterreich im Jahre 1843*. Hamburg, 1843.

alkotmányosság védelme által az abszolutizmus visszaszorítása és a rendi alkotmányosság átértelmezése révén a polgári alkotmányosság meghonosítása alkotta. A formai elemek egy részének hasonlósága a sérelmi ellenzékiesség attitűdjével lehetőséget teremtett arra, hogy a gravaminálisok beállítottságát számosan rávetítsék a liberális reformellenzék tevékenységére. Holott az aulikus és gravaminális pólusok között meghúzódó magyarországi hagyományos — természetlen és zsákutcás — konzervatív közeletet éppen a magyar liberális reformellenzék színrelépése bontotta fel és tagolta át.

A LIBERÁLIS KIHÍVÁS

„Köztünk... néperdek név alatt legalább három különböző érdek él, miket egymással megegyeztetni, egymásba olvasztani még nem tudunk, meg nem is akarunk: a nemesség, a polgárság, és a parasztság érdeke. Az első az udvarral küzd alkotmányi erőért, a másodikat nyomja; s a harmadikon pedig párfogói felsőséget gyakorolván, azt maga alatt tartja. Másik, úgy amint áll, nem való érdek, mert a városi oligarchia érdeke az, ami él és szóra jön; a polgárság érdekei némák s tapodva vagynak. S míg ez hallgat, amaz az udvar előtt fejet hajt, s a nemességgel viszálykodik. Harmadik a maga kiterjedésében még soha ki nem mondatott; s kimondatni még most is nehezen fog. S mindaddig, míg az első ezt lenéző pártfogás helyett együtt küzdő testvérnek fel nem veszi: mindaddig az udvar oly csudálatos színt vehet magára, mintha a harmadikat ez első ellen ő védené. S ez a csudálatos szín valóban I. Ferdinánd óta tart; s az emiatt okozott csalódás teszi, hogy a nemesség elsői közül sok emberbarát a nemesség municipális érdekeit rossz oldalról tekinti; s ahelyett, hogy ezt a parasztság érdekével a legrövidebb úton egyesíteni törekednék: az udvar felé hajlik; s így akarja az elnyomottat védeni. S védve lehet ugyan, de felemelve ez úton sohasem!”¹¹

Látszólag ugyan tekinthető Kölcsey programja társadalomvédő, paternalista, színtemelő jellegűnek, ám tüzetesebb olvasás után nyilvánvaló, hogy a nemesség új szerepköre nem a pusztá atyáskodásban különbözik a korábitól, hanem a kiváltságok és az alkotmányosság értelmezésében. A hagyományos ellenzékiesség a kiváltságok védelmét tekintette feladatának, a középkori alkotmányosság konzerválásáért harcolt. A liberális reformellenzék Kölcsey által megfogalmazott meghatározó különbsége éppen abban áll, hogy a kiváltságokat kiterjeszti a polgárságra és a parasztságra, amellyel átértelmezi az alkotmányosságot, és a hagyományos biztosítékok mellé és helyébe másikat helyez: a kiváltságtalanokat beemeli az „alkotmányosság” sáncaiba, és ez által teremti meg érdekeltységüket az alkotmányosság fenntartásában. A kiváltságok világát képviselő rendi alkotmányosság pedig ennek révén megváltoztatja jellegét és immár a szabadság világának lehet a kiindulópontja.

Kölcsey tömör és szemléletes megfogalmazása a már korábban felbukkant gondolat magas színvonalú újrafogalmazása volt. Azt a gondolatot, hogy a népet

¹¹ Kölcsey Ferenc, 1832—1833. 50.

be kell emelni az „alkotmányosság” sáncaiba, Hajnóczyék körében vetették papírra először, mindenekelőtt maga *Hajnóczy József*, ám akkor az eszmetörténeti jelentőséggel bíró, új minőséget képviselő elképzelés nem vált közvéleményformáló erővé. A szélesebb nyilvánosságot 1831/32-ben, a rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái során járhatta át az alkotmányosság átértelmezése és a nemesség hagyományos közéleti szerepének átalakítása, az „érdekegyesítés” eszméje. A megyei viták során csak hangot kapott, az 1832/36-os országgyűlésen viszont már komoly közéleti tényező volt az a liberális reformellenzék, amely az érdekek egyesítését kezdeményezte. S bár kezdeményezői túlnyomó többségének életbe léptetését a kormányzat és az országgyűlés hagyományos konzervatívjai megakadályozták, a liberális javaslatok az országgyűlési viták és az azoknak nyilvánosságot adó „Országgyűlési Tudósítások” révén alakították a köztudatot, s így már pusztá jelenlétükkel megkérdőjelezték a hagyományos magyarországi közélet alapstruktúráját.

Az 1836/39-es felségsértési perekkel pedig — tudjuk — nem sikerült felszámolni a *Wesselényi Miklós* báró által vezetett liberális reformellenzékét.

A liberálisok új vezére, *Deák Ferenc* 1840. július 27-én Zala vármegye közgyűlésén elmondott követjelentésében ismét megfogalmazta a liberális vezéreszméket. „A szorgalomnak két hatalmas rugója van: szabadság és tulajdon. Két hatalmas ösztön ad a polgárnak erőt s lelkesedést a hon védelmére s e két ösztön: szabadság és tulajdon. Csak két erő köti biztosan a népet honhoz és törvényhez, s e két varázserő: szabadság és tulajdon. Azon törvény, melyet az örök megváltásról alkotott mostan a törvényhozás, a szabadság és tulajdon közaldásainak első alapját tette le, s ezen alapról biztosan fog emelkedni honunk szebb jövődjéje. A tulajdonnal bíró szabad polgárok számát neveli ezen törvény, pedig csak ezek által erős a haza, mert a szabadság többekkel megosztva, becsében nem vesz, sőt erejében nyer, s biztonságában növekedik . . . Nehéz a haladásnak pályája, mert ezer ellenkező magánérdekekkel kell küzdeni, melyek hogy önmagukat védjék, minden lépést a polgári alkotmány felforgatására intézettnek kiáltanak; de fontos is az, mert minden lépéstől a nemzet jövődjéje függ. . . Hajdan a véres harcok szüntelen küzdése között csak egy szent kötelességet ismertek őseink hazájuk iránt: vérrel is védeni annak jussait, s függetlenségét. Korunkban ezen szent kötelességgel még egy másik párosult: kifejtteni a nemzet szunnyadó erejét, új életet adni a szorgalomnak, s az annyi véren vásárolt béke áldásai között virágzásra emelni a hazát, melyet őseink vére vívott ki, és ismét őseink vére tartott meg számunkra. . . Alkotmányos nemzeteknél, hol csak a többség határoz, minden lépés akkor biztos, midőn a kifejtett eszméket az okoknak győző ereje, s az igazságnak hatalma vívja ki, s ez el nem marad, csak kitűrni tudás kísérje.”¹²

Deák — Kölcsey szellemében — már a széles értelemben felfogott nemzetet kívánta a tulajdonnal bíró szabad polgárok számának növelése által boldogítani. A „nemzet haladása” *Jeremy Bentham* gyakran idézett — *Joseph Priestley*től átvett —

¹² *Deák Ferenc beszédei*, 1903 I. 443, 466—468. Lásd még: *Deák Ferenc beszédei*, 1903. 218—260.

alapkövetelményével, a lehető legnagyobb szám lehető legnagyobb boldogságával rokonítható. A „tulajdon” pedig a nem nemesek azon jogát jelölte, hogy a korábban egyedül a nemességet megillető vagyon- és hivatalképesség ezentúl őket is megillette, azaz a tágabban értelmezett nemzet tagjai lehessenek. A „nemzet” ebben az esetben a társadalom, a tulajdonosok társaságának, a magánemberek közösségének jelentéstartalmával vehető egybe. A „szabadság” viszont nem annyira *Benjamin Constant* klasszikus liberális „modern szabadság” fogalmára, a magánember negatív szabadságára, az állami beavatkozástól való mentességre emlékeztet, mint inkább az állampolgári szabadság, a közügyek intézésének joga és kötelessége juthat eszünkbe Deák szövegének tüzetesebb olvasásakor.¹³ Ugyanis az, amit Deák a szabadsághoz hozzákapcsolt, az alkotmányosságot, a rendi kiváltságok általánossá tételét, a citoyen „pozitív” szabadságát jelöli (ha nem is kizárólag, de nagyrészt, hiszen a vállalkozás szabadságát is bele kell értenünk). A szabadság jórészt az állampolgári lét világát, a tulajdon pedig a magánemberi szférát jelenti, a nemzet viszont mindkettőt, ha rendszerint meghatározóbbnak érezzük is benne a közéleti jellegű jelentésárnyalatot. Ez ugyanakkor természetes is, mivel a nemzet fogalma általában inkább a citoyenek világát jelöli, a magyar nemzet liberális fogalma pedig emellett rendi tartalmának túláltalánosításával és átértelmezésével a katonai, honvédő mozzanat mellé társította — mint Deák szövegében láthattuk — az iparkodás, a szorgalom „bourgeoisie” típusú világát.

Kölcsey és Deák idézett szövege a feudális nemzetfogalom átértelmezését, a kiváltságok világának kiterjesztését és a szabadság világává való alakítását mutatta. Nem jellemezte egyiket sem a magánember—állampolgár szétválasztása, s ha a magánemberi világra utalt is a tulajdon vezérszava, a szabadság és a nemzet inkább, de korántsem kizárólag az állampolgári jelentésárnyalatot hordozta. Mindenekelőtt azért, mivel a magyar liberálisoknak nem egyszerűen egy már polgárosodott társadalmat kellett emancipálniuk a többé-kevésbé polgári állam alól, hanem a nehezítetten és lassan polgárosodó, feudális keretekbe szorított soknemzetiségű társadalmat kellett emancipálniuk egy idegen hatalom önkényuralma és a kiváltságrendszer alól, a kiváltságosokat szorítva rá a kiváltság nélküli társadalom képviseletére és jogokhoz juttatására. A magyar liberális kihívás képviselőinek el kellett fogadtatniuk a politikai jogokat egyedül birtokló nemességgel, hogy ossza meg kiváltságait a kiváltság nélküliekkel annak érdekében, hogy a kiváltságosok alkotmányosságát az idegen uralmat képviselő önkényuralom ne fenyegethesse, és maga az önkényuralom visszaszorítható legyen. Az idegen önkényuralom ellenében a kiváltságosokkal a kiváltságrendszer határainak a kiterjesztését s közvetve magának a kiváltságrendszernek a felszámolását kellett elfogadtatniuk.

¹³ *Jeremy Bentham: An Introduction to the Principles of Morals and Legislation.* Oxford, 1907.; Bentham Priestleytől átvett kritériumára lásd: *Ludassy Mária: 1688—1789: Az angol morálfilozófia száz éve.* In: *Brit moralisták a XVIII. században.* (Vál. és jegyz.: *Márkus György.*) Budapest, 1977. 845; *Benjamin Constant, 1980.* 491—515; *Isaiah Berlin, 1979.* 118—172; *Ludassy Mária, 1984.* 151—202.

A kiváltságosok és 'kiváltság nélküliek, illetve a magyarok és nem magyarok közötti szakadékokat a jogkiterjesztés révén próbálták áthidalni. A magyar liberálisok reményei szerint a jogkiterjesztés által szabadsághoz és tulajdonhoz jutók hosszú távon éppúgy a kialakuló magyar polgári nemzetben olvadnak fel, mint az egykori kiváltságosok. A magyar korona tagjai (a nemesség) és alattvalói (a különböző jogállású és ajkú nem nemes lakosok) közötti választóvonalak a polgári nemzetállam kialakulása során eltűnnek, s a feudális hierarchiát a teljesítmény alapján tagolódnó társadalom váltja fel. Az idegen hatalom önkényuralma helyébe a magyar liberálisok Wesselényi, majd Deák, később Kossuth vezetésével a rendi intézményrendszerből kiindulva polgári alkotmányos államberendezkedést és államszervezetet, az önrendelkezés feltételei felett diszponáló népképviselői nemzetállamot kívántak kifejleszteni. A feudális keretek közötti magyarországi társadalom hierarchizáltságát pedig a kiváltságosok világából kiindulva próbálták oldani, feloldani, sőt magát a társadalom szerveződését meghatározó kiváltságrendszer felszámolni.

A magyar liberálisok előtt tehát három feladat állt. A polgári állam kialakításának a rendi intézményrendszerből kiinduló s az idegen önkényuralommal, az ország alávett helyzetével szemben definiált feladata mellé társult a feudális struktúrába szorított, nehezítetten és lassan polgárosodó társadalom emancipálása a kiváltságrendszer keretei alól. E két feladathoz csatlakozott harmadikként a rendi, osztály és nemzetiségi szempontból többretűen tagolt társadalom egykori feudális, immár megbomlott egyensúlyviszonyai helyett új kohéziós és egyensúlyviszonyok kialakítása, a feudális nemzet és a nemzet alatti társadalom, illetve a magyarok és nem magyarok polgári nemzeté formálása. Az egymásra vonatkozó és szorosan összefüggő három feladat együttesen jelentette a tulajdonosok társaságának függetlenítését a gazdaságon kívüli kényszertől, a társadalom emancipálását az állam alól.

A liberális reformellenzék Wesselényi vezetésével az 1832/36-os országgyűlésen mindhárom feladattal kapcsolatos újításokért, elsősorban mégis a kiváltságrendszer kereteinek oldásáért, a kiváltságok kiterjesztéséért, egyebek között a feudális alapviszony, a földesúr—jobbágy viszony felbontásának lehetőségéért küzdött. Küzdelmében nemcsak a magyarországi hagyományos konzervativizmussal találta magát szemben, hanem a jobbágyvédő szerep „csudálatos színét” viselő udvarral is. Hosszú országgyűlési huzavona után az uralkodó az alkotmány védelmére hivatkozva visszautasította az önkéntes örökváltság liberálisok által kezdeményezett törvényjavaslatát. A jobbágyvédő szerep színe ezáltal levált az udvarról, s a hagyományos politikai képlet felbomlott.

A következő országgyűlésen — amely az önkéntes örökváltságot kimondta — a konzervatívok színképe új konzervatív csoport porondra lépésével gazdagodott. A felsőtáblán *Desseffy Aurél* gróf vezetésével a fiatal konzervatív arisztokraták a korábbi konzervatív nézetektől eltérően foglaltak állást a reformok szükségességét illetően. A „csontkonzervatív” álláspont ugyanis — bár alkotmányvédő érvekkel társult — a hatalmi visszautasítást, az ellenfél elhallgattatását és a reformok szükségességének a tagadását jelentette. A kormányzat az évtized fordulójára

engedékenyebb lett, és a magyar politikai élet hagyományos konzervatívjai mellett feltűntek a magukat „fontolva haladóknak”, „újkonzervatívoknak”, „konzervatív reformereknek” nevező politikusok. A birodalmi kormányzat Magyarországgal kapcsolatos koncepciójának inspirálásában és az 1840-es évek elején elfogadott újfajta politika alkalmazásában a „fontolva haladó” magyarországi konzervatívok fontos szerepet játszottak, és ők adták a magyar liberális kihívásra konzervatív választ.

A LIBERÁLIS KIHÍVÁSRA ADOTT KONZERVATÍV VÁLASZ

A MEGŐRZENDŐ, A FELADHATÓ
ÉS A KORSZERŰSÍTENDŐ (1839—1842)

Nézetek Dessewffy Aurél szerepéről

„Kétes úton jártál, kevesektől értve, s ha célod / Nagy vala, elfedezé azt kor előtti halál. / Díjzatlan ha jeles, meg nem büntetve ha vétkes, / Élve temetve talány hagyta el a honi tért. / Nem vesztenénk-e nagyot? kérdjük most aggva magunkban, / S a szent nemzetiség anyala sűgja: Igen.”¹⁴

Vörösmarty Mihály 1844 nyarán írt verset *Dessewffy Aurélról*, akit *Széchenyi István* a létesítendő magyar Pantheonba kívánt végső nyugalomra helyeztetni, *Szalay László* pedig úgy vélekedett róla, hogy ő volt a magyar konzervatívok Nagy Sándora, s utána már a diadokhoszok következtek. *Csengery Antal* szerint *Dessewffy Aurél* a magyar *Robert Peel* lett volna, ha megélheti. *Pulszky Ferenc* 1874-ben Vörösmarty versének már csak utolsó két sorát idézte róla, *Asbóth János* a nemzetiség és az alkotmány hivatott örét látta benne és társaiban, *Deák Farkas* pedig az ország legnagyobb elméleti politikusát, aki meghaladta a pártkülönbségeket.¹⁵ A huszadik század elején *Réz Mihály* már így fogalmazott: „A történelem igazolta... s ellenfeleit megcáfolta. Ami sikernek látszott, csak egy rettenetes katasztrófa előjátékának mutatkozott. Ami hatalom volt, semmivé lett az események súlya alatt. Maga a népszerűség is, mely ellenfelét [Kossuthot] környezte, mindinkább veszít ragyogásából a történelemnek elfogulatlan ítélőszéke előtt.”¹⁶ A húszas években pedig *Szekfű Gyula* a tudomány pecsétjével hitelesítette a múlt századi magyarországi konzervatív politikai törekvéseket, és rehabilitálta a konzervatív politikusokat s közülük is a leginkább *Dessewffy Aurélt*.¹⁷ Az utókor képét tehát a fenntartástól az eszményítésig ívelő sajátosságok határozták meg a „fontolva haladók” nagy tehetségű és fiatalon meghalt vezérééről.

A birodalmi kormányzat bizalmas minősítése a sérelmi ellenzékhez tartozó *Dessewffy József* gróf legidősebb fiát 1840-ben az alábbiak szerint jellemezte: „Az

¹⁴ *Vörösmarty Mihály*: *Dessewffy Aurél*. In: *Vörösmarty Mihály összes költői művei*. (S. a. r.: *Horváth Károly—Martinkó András*) I—II. Budapest, 1972. I. 512.

¹⁵ *Széchenyi István gróf*: *Üdvlelde*. Gróf *Dessewffy Aurél* hátrahagyott némi irománytöredékivel. Pest, 1843. 114—128; *Szalay László*, 1845.; *Csengery Antal*, 1851. 282; *Pulszky Ferenc*, 1874. 41—56; *Asbóth János*, 1876. 121—162; *Gróf Szécsen Antal*: Az 1839—40-diki országgyűlésről (Fiatalkori visszaemlékezések). *BSz.* 71 (1882). 241—259., vö. korabeli visszhangjával: *BSz.* 73 (1883) 132—151; *Deák Farkas*, 1885.

¹⁶ *Réz Mihály*, 1909. 355.

¹⁷ *Szekfű Gyula*, 1922. 195—198; *Szekfű Gyula*, 1933. 153, 162—166, 428; vö. *Béla Menczer*: Ungarischer Konservatismus. In: *Gerd-Klaus Kaltenbrunner*, 1972. 219—240, kül.: 226—229.

[1839/40-es] . . . országgyűlésen, valamint néhány korábbi Pest megyei gyűlésen tanúsított viselkedésével bebizonyította, hogy az uralkodóház érdekeit kívánja szolgálni és képes arra, hogy ezeket nagy ügyességgel, rátermettséggel, szakértelemmel, bátorsággal és energiával védelmezze. . . Az országgyűlés utolsó órájáig a konzervatívok nagy támasza volt. Mint Sáros megye követe (amelytől báró Eötvös Ignác főispán intrikái ütötték el) a rendi táblán, ahol a lojálisok pártja az ellenzékkel szemben — megfelelő szónokok híján — kisebbségben volt, sokkal hasznosabb lehetett volna a jó ügy érdekében. Hogy törekvését tényleg az uralkodóház iránti valódi ragaszkodás, illetve odaadás vezérli-e vagy igen rossz vagyoni állapota, senki sem tudhatja. Azonban privátim is mindig a legjobb értelemben beszélt és a liberális mágnások csábításait . . . egykedvűen fogadta és ebben a vonatkozásban is nemcsak teljes elismerést aratott, hanem minden jóézésű csodálatát vívta ki.”¹⁸

Desseffy József egykori vitapartnere, *Széchenyi István Desseffy Auréllal* kapcsolatos 1841/42-ből származó naplóbejegyzései korántsem csengenek egybe azzal a szándékával, hogy a magyar Pantheonban kívánt helyet biztosítani a számára, hiszen ezek nem a pártok fölötti államférfi eszményítő képét támasztják alá. A két utolsó bejegyzés: „1841. december 18. Batthyány Lajos agitál. . . Deáknak és társainak külön munkálatot kellene készíteniük a zsűriről [ti. a büntetőjogi választmányban]. Desseffy Aurél teljesen megdöbbsent ettől. . . nem vagyok ellene, tekintettel az anyagra, amely kijöhet belőle — hadd puskázzák ki magukat. . . nem életveszélyes.” „1842. február 8. Batthyány Lajossal ebédelek. Desseffy Aurél haldoklik. Batthyány Lajoshoz »egymás között szólna: ő az utóbbi napokban és általában betegségétől függetlenül, annyira túlfeszített volt, hogy ha hatalomra kerül, erőszakos lett volna. Levágatta volna a fejeket stb.« Erre Batthyány Lajos »akkor talán szerencse, ha elmegy.«”¹⁹

Desseffy Aurél tehetségét kortársai közül senki sem vonta kétségbe, céljait viszont már különbözőképpen ítélték meg. A birodalmi kormányzat titkos minősítése kormánypartii elkötelezettségét érzékeltette. *Széchenyi naplóbejegyzései* ugyanakkor nem csupán *Desseffy Aurél* konzervatív céljaira, hanem az abszolutisztikus módszerek iránti hajlandóságára is utalnak. Nem véletlen, hogy liberális kortársai a „fontolva haladók” fiatal vezérét az osztrák konzervatívok Metternich-

¹⁸ *MOL*, Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok. Jelentések a magyar országgyűlések tárgyalásairól, 1708—1848. Ungarischer Landtag vom Jahre 1839/40. Darstellung und Charakteristik. . . , Regalisten. 758—760. Az északkelet-magyarországi mágnás familia köztudottan eladósodott volt, és birtokainak jövedelme meghatározóan az úrbéres szolgáltatásokra épült. A Desseffy-nemzetség anyagi állapotáról és érdekérvényesítő törekvéseiről: Szabolcs-Szatmár Megye Levéltára, Büdszentmihály Mezőváros levéltára, 1664—1850. V. A 251. „Névjegyzéke azon kontraktuális gazdáknak, kiktől a Mjéltóság]os földesuraság földjüket elvette. . . , 1842. március 28.”; *Sörös János*: Szent-Mihály község története, tekintettel re[ormátus] egyháza történetére. Debrecen, 1887. 66—81; *Éble Gábor*: A cserneki és tarkeői Desseffy család. Genealógiai tanulmány. Budapest, 1903. 168—170; Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon 1849—1867. Iratok. (Összegyűjt. és szerk.: *Sashegyi Oszkár*) Budapest, 1959. 115—128.

¹⁹ *SZIN* V. 528, 552.

hez csatlakozó vezéralakjára célozva „a magyar Gentz”-nek nevezték. Maga *Dessewffy Aurél* édesanyjához, *Dessewffy Józsefné Sztáray Eleonórához* 1842. január 25-én írott levelében céljairól így vallott: „Kit egy kissé magasabb érzet lelkesít, annak 33 éves korában határozott eszmékkel és eltökéléssel kell bírnia önrendeltesége iránt. Az enyém nem lehet kétséges. Abban áll: védeni a Jót a Rossz, elveket szenvedélyek, az igazságot a tévedések ellen, — oda törekedni, hogy egy életerős kormányzás állapotjék meg e hazában, eszközteni a Rend frigyét a szabadsággal. . . Szükség naponként tapinthatni a közönség ütereit, mi nekem most a zsurnalizmus által nyert viszonyimnál fogva lehető, hogy jól ismerjék mindazon rosszindulatokat, azon gyűlöletét a birtoknak, rendnek, felsőségnek és törvénynek, azon elvtelenséget, ama teljes hiányát vallásnak, erkölcsiségnek, szóval mindazon sajnos [sajnálatos] elemeket, melyek forrongnak e hazában, s ijesztő gyorsasággal terjedeznek. Hallani kell a rendtelenség tudományos rendszerekké alakított teóriáit, látni a hasonló elemekkel eltöltött meggyék tanácskozásait és kétségtelen lesz előttünk azon jövőendő, mely felé tartunk, hacsak nem birandunk elég erővel eltávolítani a veszélyt. . . . Vár-e reám jutalom vagy sem? arra gondom nincs; nagyravágyó csak azon értelemben vagyok, hogy erősen hatni hazám érdekében óhajtok. Egyébiránt nem tudtam soha is a személyes haszon szennyes mérlegében latolni hazám legmagasabb érdekeit.”²⁰

Miként Ahrimán és Ormuzd, a Sötétség és a Fény perzsa istenei, úgy áll szemben egymással a birtok, a rend, a felsőség és a törvény gyűlölete, a vallás és az erkölcs hiánya, a tévedések és a szenvedélyek, a rendtelenség tudományos rendszerekké alakított teóriái által képviselt „Rossz” a Renddel, a „Jó”-val. A szinte manicheus végletességű szembeállítás alapját a felforgatási eszmék és a Rend ellentéte alkotja, jellege pedig de Bonald klasszikus konzervatív tradicionalizmusára emlékeztet. Az érvelésben a megőrzés követelménye volt a meghatározó, s még azt sem érzékeljük hogy a kereteket korszerűsíteni kellene.

De a fiatal konzervatív vezér nem pusztán szenvedélyességében, fogalmazási készségében és kifejtésmódjában különbözött a hagyományos konzervativizmus híveitől. Különbözőségét szemléltetheti, hogy még édesapja sem vállalta, sőt egyenesen vitatta fia nézeteit a sajtószabadság korlátozásáról.

„Válasz a prèsszabadság tárgyában. . . Én sohase tartottam azt, hogy a közvélemény a tárgylati igazság legbiztosabb próbaköve, de fel kell tenni. . . a köznek látszó vélemény tévedéseit szintűgy, mint egyes emberéit okossággal, szelidséggel, nem pedig rögtön s önként viselni látszó módokkal kell és lehet csak eloszlatni. Nem kell az embereket oly igen megvetni, miszerint a többség józan eszéről annyira kételkedjünk, hogy csak a rontó, alacsony, nem pedig az építő, emelő, megtartó indulatok és szenvedélyek iránt is izgékonyak tartjuk akármi korú és rendű és állapotú felebarátainkat. Nagy tévely egyedül a szónak és könyveknek tulajdonítani a lázadásokat. Szikra nem esik a ki nem száradt taplóba, sokáig kell a népeket szárítgatni, csavargatni, míglen a természetes s olykor idő folytával jóformán eltompult rugósság rugaszkodásig menjen. . . Ott voltak csak

²⁰ Pest, január 25, 1842 V, 1842. február 26.

felforgatások, hol a köznemzeti szellemet a vagy felülről, vagy alulról jött önkény fojtotta el, és pedig folyvást sok ideig elfojtotta a szabad szó s írás nyilatkozatait, vagy csupán egyoldalúan engedte meg azokat az elfojtási, nem pedig az irányzati és igazítási és szelíden vezetési rendszert követvén a nemzetek kifejlésére. Az egész história, kivált pedig a legújabb idők legvilágosabban mutatja, hogy nem egyszer az lett volna legpraktikusabb, mit némely magukat praktikusoknak tartó staturumberek teóriának neveztek. Az igaz, hogy a legigazabb teóriának alkalmaztatása sok praktikus ítéletet kíván, de azért a hamis teória mindég csak hamis teória marad és bármint alkalmaztassék ügyesen és szerencsésen olykor, nem lehetnek tartósak eredményei, mihelyt a nemzeti s műveltségi szellem felébredett. Sok eszme tartatott már utóbb Utópiába valónak a legtudósabb s leggyakorlottabb staturumberektől, mely idő folytával megvalósult. Így lesz ez ezután is, hiszen semmiféle okos ember nem mondja, hogy valamely eszme mivel jó és helyes magában, jó legyen egyszersmind mindenütt s minden körülményekben s minden időben, de éppen az tartozik a meghányás-vetéshez és a kitörhető szenvedélyeket zabolázó minden nyilvános oldalú vizsgálathoz, mely eszme, mikor és hol és mi módon vagy kivihető, vagy el és miképp elkészítendő? Hogy fogod ezt eszközölni nyilvánosság és sajtószabadság nélkül, minő önelhittséget tesz az fel és minő megvetését a mások elméjének, midőn a kormányemberek azt tartják, hogy nekik az ő helyzetükben nincs teljességgel szükségük kivált a független emberek véleményeit a praktikus dolgokban kihallgatni és megrostálni.”²¹

A gravaminális-merkantil ellenzék vezéregyénisége és a „fontolva haladók” fiatal vezére nemcsak a hagyományos nemesi szabadságjogokat ítélte meg eltérően, hanem mindenekelőtt a kormányhoz való viszonyt. Ez viszont *Dessewffy Aurélt* a magyarországi hagyományos konzervatív közélet másik pólusával, az aulikusokkal rokonította. Szemlélete abban különbözött a hagyományos konzervativizmus megközelítésmódjától, hogy ő megkísérelt válaszolni a liberális kihívásra, és arra ösztökélte a kormányzatot, hogy ragadja magához a kezdeményezést Magyarországon. Felfogását 1839. január 1-jén fejtette ki első ízben és a legnyíltabban a kormányzat számára készített memorandumában. Ez pedig nem csekély mértékben inspirálta a birodalmi betagozás hosszú távú és közvetett eszközök révén érvényesíteni szándékozott új koncepcióját és stratégiáját, a *Karl Ernst Jarcke* birodalmi tanácsos nevével jelzett, ám valójában *Clemens Metternich* személyéhez kötődő új politikát.

A „fontolva haladás” nyitánya

Az 1839-es memorandum töredékben maradt ránk. Szerzőjének a memorandumban kifejtett gondolatmenete a „fontolva haladás” koncepciójának első kifejtése, maga a memorandum pedig a „fontolva haladás” nyitánya. A szöveg tömörítésével

²¹ *MTAKK*, Magyar irodalmi levelezés, Dessewffy József levelestára, *Dessewffy József* — Dessewffy Aurélnak (Kassa, 1839. január 26.). Vö.: *DAÖM* 343—349. Lásd még: *József Dessewffy*: Ueber die Pressfreiheit. Leipzig, 1831. Értelmezésére: *Poór János*, 1988.

megkísérlem bemutatni, elemezni és értelmezni most a memorandumot, később pedig a magyarországi konzervatívok többi írásait.

Magyarország — *Dessewffy Aurél* nézete szerint — a Habsburg Birodalom része, amelynek fejlődése a birodalmi kormányzat belátásán és bizalmán, az viszont a magyaroknak a birodalom egésze iránti lojalitásán múlik. Sajnálatos módon a magyar közvéleményt saját érdekeivel ellentétes nézetek uralják. A francia és az angol szabadságeszmék hatására és mivel saját érdekeit nem ismeri fel, a magyar közvélemény hangja demokratikus és kormányellenes: a liberalizmus formájában a radikális pártban a régi sérelmi-kuruc ellenzékiesség született újjá. A radikális párt eszményíti a magyar önkormányzati jogot a megyei mindenhatóság értelmében, és magának sajátítja ki a közhangulat kinyilvánítását, s azért teheti, mert ezt a megyei képviselői rendszer lehetővé teszi. A megyegyűlésen ugyanis az arra hivatottak nagy részének nincs súlya: a főpapság elszigetelt, visszavonult és tehetetlen, a főnemesség pedig tájékozatlan ahhoz, hogy érdekeit a megyékben érvényesíteni tudja, és ráadásul jelen sincs a megyei közéletben, a szegény sorsú köznemesség viszont a gazdag nemesek uszályába került. A megyei ügyek intézésében ezért juthat döntő szerep a megyei birtokos nemesség soraiból kikerülő megyehatósági tagoknak, a megyei tisztviselőknek, az értelmiségnek és a karzati ifjúságnak. Ők pedig ellenzéki nézetek terjesztésére használják az általuk monopolizált megyeszervezetet.

Azonban már szervezkedik a konzervatívok pártja a radikálisokkal szemben, s a kormánynak erélyes fellépéssel át kell vennie a közéletben a kezdeményezést, és akkor *Dessewffy* szerint a radikális párt visszaszorul. A haladás kezdeményezésére jó alkalmat nyújtanak az országgyűlési királyi proposíciók. A kívánatos fejlődés nem szűkülhet az anyagi haladás előmozdítására, legalább azonos súlyúnak kell lennie az erkölcsi rend előmozdításának, melyet a közigazgatás, a magán- és a büntetőjog reformja és a kormány befolyásának megalapozása alkotnak. A kormány befolyásának megalapozását a megyei mindenhatóság visszaszorításával, a törvényhozó funkciót kisajátító megyék engedelmességre szoktatásával s az országgyűlési időszak időtartamának egy év alá szorításával lehetne elősegíteni. A királyi proposíciókban kezdeményezett újítások során kerülni kellene az 1790/91., illetve az 1825/27. évi rendszeres bizottsági munkálatokat, azt, hogy azokat a reformok alapjának tekintsék az újítások kezdeményezői, mivel mindenre kiterjedő voltak miatt — a közvélemény jelenlegi hangulata és az országgyűlés adott állapota mellett — a nem kívánatosnak tartott gyökeres átalakulás számára nyitnak teret. Nyugalmasabb időkben az operátumok igen hasznosak lesznek, most viszont veszélyesek.²²

A nemzet belső szükségleteit, ezek jellemzőit az önmagát „újkonzervatívnak” minősítő politikus az alábbiakban foglalta össze: „1. A földbirtokos kezeiből

²² *DAÖM* 201—212; Vö.: *MOL*, Dcslt, Familiaria, II. series, Irregistrata, *Dessewffy Aurél* naplójegyzetei az 1839/40. évi országgyűlésről.; *MOL*, RL, Archivum regni, *Diaetae*, *Diaeta anni* 1839/40. *FN* 476. A memorandum értelmezésére lásd: *Andics Erzsébet*, 1975. 109—120; *Varga János*. 1982. 9—24, kül.: 15—19, 23—24. *Erdmann Gyula*, 1984.

hiányzó üzleti tőke, hogy birtokát a lehető legjövödelmezőbbé s azonnal adósságtól mentessé tegye. 2. A hiteltörvény és a kereskedelmi osztálynak szánt intézetek hiánya. 3. A polgári és a nem nemes középosztálynak alárendelt helyzetével való elégedetlensége. 4. A közlekedési eszközök rossz állapota. 5. A parasztnak lerokadása mostani terhei alatt s önálló helyzetbe juthatásának lehetetlensége. 6. A kormány kezében levő csekély hatalom arra, hogy erőteljesen és eredménnyel uralkodhassék és intézkedjék.”²³

Ezeken ugyan egyetlen országgyűlésen nem lehet változtatni, de meg lehet kezdeni a szükséges változtatásokat, mégpedig a következőket mozdítva elő: „1. Hitelbank alapítást, — s hatóságot, mely az egészet vezesse, — telekkönyvet a megyékben; a kölcsönök iránt való eljárás megállapítását, szigorú végrehajtást a fizetési határidőre nem fizetők ellen; — mintául szolgálhatnának a porosz hitelintézetek. 2. 10 milliónyi nemzeti kölcsön felvételét, mely a szükséglet mértéke szerint részletekben volna felhasználandó közmunkákra és belső közlekedési eszközök készítésére. 3. Megváltási törvényt a parasztnak számára az ősiség sérelme nélkül. 4. Javaslatot arra nézve, hogy a városi követeknek összesen egy meghatározott számú szavazat adassék minden praejudicium nélkül a leendő koordinációra a városok országgyűlési helyzetének rendezésére. Az alapeszme volna: a városok osztályozása, több kisebb egyesítettnek, a választás à tour de rôle történnék majd az egyikben, majd a másikban. 5. A katonai ellátás szabályának kidolgozására kiküldött bizottság munkálata lényegének törvénybe foglalását; s részletes javaslatot a parasztnak által végzendő megyei munkák szabályozására. 6. Világos meghatározásokkal bíró jó tisztújító törvényt. 7. Jogot a kormány számára, hogy megyei tisztviselőket elbocsáthasson hivatalos törvénnyel szentesítendő. 8. Egyesektől a nemesség megvonását minden meggyalázó büntetés miatt. 9. Jogot a nem nemesek számára, hogy a megyegyűlésen szavazhassanak, ha valamely nyilvános hivatalt (a fokozatok felfelé meghatározandók volnának) több éven át tisztességgel töltöttek be. . . . 10. A Pesti Banknak mint escompte [leszámitoló] banknak jóváhagyása után — javaslatot arra, hogy a *codex cambio-mercantil* [kereskedelmi váltótörvény] három évre kísérletképpen s csak ideiglenesen behozassék az átviteli kereskedelembe.”²⁴ A fenti javaslatokkal mindenki csak nyerne, ugyanakkor egyikük sem fenyegeti az alkotmányos rendet s az örökös tartományokhoz fűződő kapcsolatot.

Még két kérdésre tért ki memorandumában a „konzervatív reformerek” vezére: a magyar nyelv és a városok országgyűlési szavazatszámának kérdéseire. Az utóbbit nyitva hagyta: „. . . vagy annyi legyen a szavazat, amennyi a város, vagy kevesebb. Az előbbi lehetetlen; az utóbbit a városok képviselői nem fogadhatják el, míg felőle törvény nem fog intézkedni.”²⁵ Megítélése szerint a magyar nyelv kérdésének nincs jelentősége a kormányzat szempontjából, hiszen az országgyűlési üzenetváltás

²³ DAÖM 208.

²⁴ DAÖM 209.

²⁵ DAÖM 211.

autentikus nyelve immár a magyar, a törvényeket viszont még jó ideig latinul is meg kell szövegezni. Ugyanakkor jó lenne, ha a kormány nyíltan kifejezésre juttatná a magyar nyelvvel kapcsolatos álláspontját, hiszen egyes megfontolatlan országgyűlési nyilatkozatok és elhamarkodott megyei határozatok következtében az ország kapcsolt részeiben félelem ébredt a nemzetiségekben, hogy elveszítik saját anyanyelvüket. „Tudnunk kell, a kormány mennyire szándékozik menni a haladás fokozatán. — Mit akarunk? — A magyar nyelvet kenyérszövegetté tenni s oly helyzetbe juttatni, hogy mindenki, aki bármilyen műveltségre, befolyásra és jelentőségre igényt tart, kényszerülve legyen tudni, — mi által többet érünk el, mint bármily kényszerítő rendszabállyal. Csak arra kell ügyelnünk a haladás mértékét illetően, hogy a latin nyelv elhamarkodott elnyomása által ki ne tegyük az országot lenézésnek; — továbbá, hogy a közigazgatás érdekei kárt ne szenvedjenek. Három alapelv legyen tehát az irányadó, u. m.: a) egy nemzetiséghez sem kell nagyon közeledni; b) a kultúrát nem szabad kompromittálni; c) az adminisztrációt nem szabad megzavarni. — Ha e három alapelvet kimondjuk, Horvátország meg lesz nyugtatva, s a magyar nyelv minden értelmes barátjának elég lesz téve.”²⁶

Mind a birodalmi kormánynak, mind a magyar nemzetnek — a memorandum szerzője szerint — az az érdeke, hogy az összehívandó országgyűlés ne legyen sikertelen, hiszen a kudarc azt bizonyítaná, hogy az értelmes haladás nem kivihető és az alkotmányos rend Magyarországon nem működőképes. A magyarságnak az az érdeke, hogy a birodalmi kormányzattal megbékéljen, lojális legyen iránta, a kormányzatnak pedig nem szabad a magyar nemzet egészével szemben bizalmatlankodnia, hiszen mindkét fél érdeke és feladata, hogy egymással megbékéljen.²⁷

Dessewffy talán leghatásosabb gondolata a rend szükségességét magalapozó s az ellenzékot megőrző érv volt. Nevezetesen az, hogy a radikálisnak minősített liberális ellenzék nem azonos a közvéleménnyel, hiszen annak nevében társadalmilag körülhatárolható csoportok lépnek fel, és a megveszervezett működési mechanizmusa miatt saját nézeteik fórumává alakíthatják a megyéket. Gazdasági reformjavaslatok — a hitelbank, a telekkönyv, a nemzeti kölcsön, a katonai ellátás és a paraszti megyei munkáinak szabályozása, a leszámítoló bank és a váltótörvény — nagyrészt a már régóta szőnyegen lévő másod-harmadrangú szintemelő újításokkal voltak azonosak.

Az idők változásának jeleként konstatálhatjuk (az 1834-es országgyűlési vitákra emlékezve) a megváltási törvény pártolását, ám annak ilyen elvontságban és az ősiség érinthetlenségével egybekapcsolva inkább elvi, semmint gyakorlati jelentősége volt (miként az 1839/40-es országgyűlésen törvénybe iktatott engedőleges örökváltságnak is). A magyar nyelvre vonatkozó — ugyancsak nevezetes utóéletű — fejtegetéseket pedig az határozta meg, hogy kifejtjük a kérdéshez az államszervezet csúcsára szűkítő nézőpontból közelített, amelyet nem a jogkiterjesztés polgári nemzeté asszimiláló erejéhez fűződő illúziók uraltak, hanem a

²⁶ DAÖM 211.

²⁷ DAÖM 211—212.

feudális nemzetbe emelkedés egyéni mobilitásának realizálása határozott meg. A régi egyensúlyviszonyok fenntartásának szándéka és fenntarthatóságának feltételezése szükségtelessé tette az új egyensúlyviszonyok kialakításának koncepcióját és így az ahhoz tapadó illúziókat is.

A memorandumban Dessewffy a kormányzatnak kezdeményező szerepet javasolt. Azt tanácsolta, hogy a kormány közvetlen és közvetett eszközökkel szorítsa vissza a liberális reformellenzékét. Közvetlenül rendteremtő újítások, az országgyűlés és a megyék megrendszabályozása révén, közvetve pedig a kiváltságrendszer alapjait érintetlenül hagyó s a birodalomhoz fűződő kapcsolatot sem fenyegető szintemelelő reformok bevezetése által vélte a központi hatalom tekintélyét és súlyát megalapozhatónak. A magyar közvélemény politikai passzivitása, lojalitása s a kormányzatnak való alárendelődése szerinte az egyetlen helyes magatartásmód a birodalom irányában, hiszen nem elvileg egyenjogú partnerek egyezkedése, hanem a birodalom részét alkotó Magyarországnak a kezdeményező birodalmi központhoz való alkalmazkodása vezethet az ország boldogulására. Intézményes garanciák helyett a személyi politika, az informális befolyásolás, a birodalmi központ kulcspozícióinak meghódítása vezethet eredményre — érzékelhetjük a kimondatlan konzekvenciát. A kormány számára írt memorandumban nem lehetett ilyen tételt nyíltan kimondani, a magyar politikai közvélemény előtt pedig nem lett volna túlságosan népszerű, különösen nem a felségsértési perek után. Metternich viszont levonta a következtetést.

Az államkancellár ugyanis a birodalmi központosítás politikáját a birodalom gazdasági egységének megteremtése révén kívánta Magyarországon megvalósítani az alkotmányos rendi keretek fenntartása mellett és hosszú távon. Metternich a Habsburg Birodalom nagyhatalmi súlyának növelése végett, a Zollvereinba (a Német Vámszövetségbe) való belépés előkészítéseként — Kübeck birodalmi kamaraelnök elgondolásait követve — a funkcióját veszített, anakronisztikus belső vámrendszer eltörlését, a (külső vámokkal védett) birodalom vámegységének kialakítását szorgalmazta a belső gazdasági egység és ezáltal a német hatalmi pozíció megerősítése érdekében. Megvalósulása esetén a vámunió Magyarország ez idáig hatalmi-politikai szabályozással fenntartott alávetttségét immár gazdasági eszközökkel konzerválta volna, ami egyúttal azt is jelentette, hogy a mesterségesen kialakított helyzet, az önkényuralom gazdasági következményei spontánnak látszó erővel fedhetők el, és eredendő sajátosságoknak mutatkozhatnak. Ennek viszont előfeltétele volt a rendi alkotmányos keretek átalakítása. *Dessewffy Aurél* memoranduma éppen ebben a vonatkozásban adhatott ihletet Metternichnek. Ő ugyanis a rendi alkotmányosság kereteinek fenntartását jellegük átalakításával kívánta összekapcsolni: a magyar közélet intézményeit az örökös tartományok felülről függő, abszolutisztikusan irányított institúcióihoz akarta közelíteni és hasonítani, hiszen ezáltal elhárulhatott volna a rendi alkotmányos Magyarország birodalmi betagozásának legfőbb akadálya. A magyar rendi országgyűlés és a nemesi vármegyék az adott korlátok között lehetőséget nyújtottak különböző vélemények tagolódására, politikai közvélemény kialakulására és szerveződésére, amely a kormányzatot egyezkedésre és engedelményekre szorította. Nem véletlen,

hogy az örökös tartományok politikai szerkezetének megújítását célzó ausztriai reformelképzelések is a rendi struktúra továbbépítésére alapoztak. Az adott rendi intézményrendszer persze igencsak megújulásra szorult Magyarországon is, de korántsem az abszolutizmus Lajtán túli politikai mechanizmusai, hanem a polgári alkotmányosság irányában. A liberális reformellenzék a korszerűsítést igénylő rendi struktúrát a népképviselő és a törvényhozásnak felelős végrehajtó hatalom alapján kívánta megújítani, Metternich és a bécsi kormányzat viszont az abszolutista kormányzattól függő, felülről szervezett, irányított és kézbe tartott birodalmi politikai szerkezethez akarta közelíteni.

Metternich diagnózisa a magyarországi állapotokról nem állt távol a memorandumban kifejtettektől. A terápia: a kormány kezdeményező szerepe, az ellenzék visszaszorítása a rendteremtő és a szintemelő újítások révén — mindezek inspirációt jelenthettek abban a tekintetben, hogyan lehet az adott viszonyok látványos megváltoztatása nélkül, a külsőségek fenntartásával a politikai struktúra jellegét a birodalom abszolutisztikusan kormányzott részéhez közelíteni, és ezzel a teljes gazdasági betagozás előfeltételét megteremteni.

A magyar politikai élet kereteinek fenntartását azok lényegének abszolutisztikus irányba fordításával ötvöző koncepció a kormányzat kezdeményező szerepén, a rendteremtésen és a vámegység megvalósításán alapult, és a birodalmi betagozás politikája volt. A betagozás hosszú távú és közvetett koncepcióját és stratégiáját az 1840-es évek elején dolgozta ki Metternich megbízására *Karl Ernst Jarcke* birodalmi államkancelláriai tanácsos. Az 1841-ben papírra vetett emlékirat lényegét pedig hamarosan magáévá tette az Osztrák Császárság legmagasabb szintű döntéseit hozó Államkonferencia, és így az a birodalom magyarországi politikájának (persze gondosan titkolt) hivatalos koncepciója lett.

Ez volt az a politika, amelyet a kortárs magyar politikusok nem ismerhettek (legalábbis túlnyomó részük nem), és így táplálhattak illúziókat Széchenyi és a centralisták a birodalmi kormányzat reformhajlandóságát illetően. A konzervatívok tehát a birodalmi betagozás megvalósítását mozdították elő, amikor a kormány politikáját támogatták.²⁸

A kiváltságrendszer korszerűsítésének „fontolva haladó” koncepcióját *Desseffy Aurél* bizalmas memorandumában fejtette ki, ám nézetei egy részét — visszafogottabban, különösen az alárendelődés fokozása vonatkozásában — nyilvánosan is kifejtette az 1839/40-es országgyűlés felsőtábláján, az első magyar polgári büntetőrendszer tervezetét kidolgozó választmány ülésén, Pest megye közgyűlésein és az általa vezérelt *Világban*.

²⁸ *Andics Erzsébet*, 1975. 109—142; *Varga János*, 1982. 9—24; Vö.: Aus Metternich's nachgelassenen Papieren (Szerk.: Fürsten *Richard Metternich-Winneburg*) I—VIII. Wien, 1880—1884. VI. 672—676, VII. 4—6, 15—17, 51—63; Az örökös tartományok rendi struktúrájának továbbépítésére vonatkozó tervezetekkel kapcsolatban lásd 7. jegyzet. Az osztrák konzervativizmusról: *Johann Christoph Allmayer-Beck*, 1959.; *Gerd-Klaus Kaltenbrunner*, 1972. 189—218; *Poór János*, 1988.

1841 nyarán a liberális táboron belül vita bontakozott ki, amelyet *Dessewffy Aurél* összel így értelmezett: „... veszélyt láttunk terjedni, mely ellen antidotum, és pedig sürgető antidotum szükséges. . . . azon rossz, melyet a Kelet népe a Pesti Hírlapban lát, nem képzelet, nem rémkép. . . . *maga a vád. . . a fő dologban igazságos, s a kártékony hatás, mely bepanaszoltatott, nem hiú félelem, de szomorú valóság.*”²⁹ *Dessewffy Aurél* így állítja szembe a látszatot és a lényeket: „... Mikor valaki »törvényszerű haladást« tűz ki hírlapi zászlajára és mégis buzdít, dicsér minden hatóságot, mely törvényes korlátaiból kilép; mikor a saajáság [tulajdon] tiszteletét hirdeti, s a szabad föld eszméje mellett oly módon agitál, mely, ha visszhangot lel, minden józan rendelkezést lehetetlenné teend megváltás dolgában; mikor a kormány iránti bizalmat ajánlja, és naponként tévtanokat terjeszt, a megvéket olyakra szólítja fel szünet nélkül, mik mellett a kormány törvényes hatása teljesen elenyésznek; mikor a különböző társasági osztályok közti közelítést mondja céljának, és minden egyes szenvedőt úgy állít elő, mint a szociális rendszer áldozatát; mikor józan haladást emleget, s tettleg az ifjúságnak mint testületnek, mint társasági hatalomnak éneklő naponként apoteózisát, s a tömegnek rivalgásait nevezi el közvéleménynek: . . . az ily irány alatt a nyíltan kimondott szép célokön kívül még más valami is fekszik; *hogy az írott sorok közt láthatatlan betűkben áll más valami*, amit sok becsületes ember érez, de csak kevesen tudnak önmaguknak megmagyarázni. És ez az, mit mi a Pesti Hírlapban kárhoztatunk.”³⁰

A *Széchenyi István* polemizáló művére vonatkozó röpiratirodalom — *Dessewffy Aurél* interpretálása szerint — a radikális céljait alkotmányos külsőségekkel elfedő *Pesti Hírlap* kapcsán a gyökeres változtatás és az alkotmányos reform híveinek a vitája volt, amelyet félrevitt, hogy az alkotmányos reform számos híve, közöttük a Kossuth mellett állást foglaló *Eötvös József* is ahelyett, hogy a vita lényegéről írt volna, megmaradt a felszínnél, *Széchenyi* könyvének valóban vitatható elemeinél.

Eszerint *Széchenyi* szellemi központosítása nemcsak a megyéket rekeszti ki látóköréből, hanem a központi kormányzatot is. Ám ez a felfogás sokkal kevésbé veszedelmes, mint az alulról jövő nyomás eszközeit rendszerbe foglaló radikalizmus, hiszen annak koncepciójában nem véletlenül nincs helye a törvényes főhatalomnak, ugyanis — amint azt *Széchenyi* is érzékeltette és érzékeltette — akarva-akaratlanul éppen az ellen irányul. *Dessewffy* szerint a Kossuth által nyíltan nem vállalt, de a *Pesti Hírlap* állásfoglalásaiból egyértelműen látható radikalizmus túl van az alkotmányosság keretein, s az alkotmányosság alapjait támadja. A magyar közélet pártjai pedig immár nem a reform híveire és ellenzőire oszlanak a „fontolva haladók” vezére szerint, hanem radikálisokra és reformerekre, az alkotmányosság ellenére vagy az alkotmányosság szellemében újítani akarókra.³¹ Ezt a tételt „A Kelet népe”-vitát értelmező cikksorozatában *Dessewffy Aurél* még inkább csak

²⁹ DAÖM 21.

³⁰ DAÖM 32.

³¹ DAÖM 24—48, kül.: 42—46.

sejteni engedte, a *Pesti Hírlappal* folytatott polémiájában viszont már nyíltan meg is fogalmazta.

A legfőbb feladat nemzetiségünkhöz kötődik — foglalt állást *Dessewffy Aurél* a liberális táboron belüli vita kapcsán. „Csak azon féltékenység aggaszt némileg, melyet e tárgy körül némely tisztelt hazámiai mutatnak hol nyugat, hol észak felé. — Az elsőre nézve: azon kormány, mely évről évre új engedményt tesz magyar nyelv dolgában, s ezután mégis megörzené keblében a gondolatot: belőlünk németeket csinálni, oly oktalan volna, mint az az ember, ki egy árkon akar átugrani, de azt naponkint mélyebbre és szélesebbre ássa. Űzzük el tehát kebleinkből e méltatlan gondolatot. A másikra nézve egy szerény észrevételt ajánlok honfitársaim figyelmébe: a szláv nép és egy más északibb faj [a lengyelek és az oroszok] századok óta véres harcokat folytatnak egymás ellen, őket a legmélyebb gyűlölség, vallásbeli különbség, százados bosszúk emlékei választják el egymástól. Innen van, hogy Európában igen sok gondolkodó ember a szlávizmust nemcsak nem tartja az északi torrens szövetségesének, sőt inkább úgy nézi, mint hatalmas gátat annak ellenében: értődik: mint erkölcsi hatalmat, nem mint politikai kombinációt. Legyen ez bár hibás nézet, nem volna-e legalább szükséges előbb, hogysen nagy láрма történjék a tárgy körül, s olyanok identifikáltassanak, kiknek egymáshoz semmi közük, — a dolog velejére menni, és megvizsgálni, ha azon mozgalom, melynek e részben tanúi vagyunk, más-e, mint egyrészt analógiája annak, mit mi magunk nemzetisége körül teszünk: másrészt reakció azok ellen, kik részünkről egyes túlbuzgók nyilatkozásai szerint szándékoltatni látszattak?”³²

Dessewffy Aurél tehát — mint az idézetből láthattuk — sem a germanizációt, sem a pánszláv veszélyt nem tartotta valódi veszedelemnek. A germanizációt a kormány jóindulata, a magyar nyelv ügyét támogató engedményei nyilvánvalóan cáfolják, a pánszláv veszélytől való félelem pedig hibás tételen, a szlávok differenciálatlan szemléletén, a különböző szláv nemzetek, így a katolikus lengyelek és a pravoszláv oroszok egybemosásán alapul. A nemzetiségi mozgalmak Magyarországon egyrészt a magyar nemzeti mozgalom hasonmásai, másrészt a túlzások visszahatásai — fogalmazott nevezetes utóéletű interpretáló tézist a „konzervatív reformerek” fiatal vezéregyénisége. S ha a németesítéssel kapcsolatos érvét a birodalmi betagozás koncepciója ismeretében szűkre szabották, a leegyszerűsítésekre leegyszerűsítéssel felelőnek érezzük is, a pánszláv veszéllyel foglalkozva pedig nyilvánvalónak látszik az, hogy a cári orosz birodalom terjeszkedő politikájának fenyegetésétől teljesen elvonatkoztatott az önmagát „újkonzervatívnek” tekintő politikus (talán nem egészen véletlenül, hiszen az Osztrák Császárság legfőbb szövetségeséről volt szó). A nemzetiségi mozgalmakra vonatkozó elvont megjegyzése viszont nem véletlenül bukkant újra és újra fel.

Később természetesen a nemzetiségi kérdés konzervatív értelmezésével részletebben is foglalkozunk.

A liberális tábor belső vitájához fűzött — a liberális-konzervatív polémiában követett — észrevételei sorát az általa követendő út felvázolásával zárta a fiatal

³² DAÖM 39—40. Vö. DAÖM 49—52. 68—72.

konzervatív arisztokrata: „...Magyarország kifejlése, gazdagodása, nemzetiesedése által az egész monarchia kohézióját gyengíteni soha nem fogjuk; ...nemzetiségünk kifejlése nemcsak nem készüllet a kormány ellen, hanem inkább a nemzeti individualitás oly szilárdulása, mely új és hatalmas elem a közös erők summájában. Hallgatni a monarchia külön részei heterogenitásáról; mert ha alkotmányunk tiszteletben tartatik a kormány által, más tartományok szerkezetére semmi gondunk; ...Nem hirdetni a kormányról, hogy németekké akar tenni, ami nem igaz; hogy ellensége a népnevelésnek, ami méltatlan gyanúsítás. ...Nem agitálni oly módon, mely túlvág a kitűzött célon. ...A jogok mostani birtokosait figyelmeztetni a változott körülményekre, az idők szükségére s a politikai méltányosságra; a föld népét pedig emlékeztetni az igen sokra, mi érette rövid évek óta történt; s ami a jóakaratnak tettelegesebb bizonyosága, mint minden szóbeszéd. Központosulni amennyire lehet három-négy fő tárgy körül, mely a legközelebbi jövőnek legyen feladása s ezeknek alapos megfontolására fordítani egész eszméleti erőnket. A másnyelvűeknek ismételve kimondani s tettel bizonyítani, hogy nem denacionalizálni akarjuk őket; hanem csak módot nyújtani, miszerint a megmagyarosodott hivatali és közelet jóvoltában kivétel nélkül részesülhessenek és így tetteleg osztozhassanak az alkotmány áldásaiban.”³³

Míg a memorandumban *Dessewffy Aurél* a kormányzatnak adott tanácsokat, addig „A Kelet népe”-vitát értelmező cikksorozatában a magyar politikai közvélemény meghatározó személyiségeinek, a radikálisok által szerinte megtevésztett reformpártiaknak mondta el javaslatait. Elsősorban arról írt, hogy hogyan *ne* viszonyuljanak a birodalmi kormányzathoz, az alkotmányossághoz és a másnyelvűekhez az újítás alkotmányos hívei. A célravezetőnek tartott, követendő stratégiát ugyanazok a tartalmak határozták meg, mint a memorandumban foglaltakat, csak hogy a műfaj az olvasóközönség eltérő volta miatt különbözött, így más megközelítésben láthatjuk a cikksorozatban azokat a tételeket, amelyeket a memorandumban olvashattunk. A kormány kezdeményező szerepére a „hogyan ne” sorozata rímelt, a „radikálisok” megyei meghatározó súlyára a központi hatalom rendfenntartó funkciójának hangsúlyozott tétele, a birodalomnak való alárendelődés elvi követelményére pedig az uralkodóház és a birodalmi kormányzat iránti (egymással most, a felségsértési perek után is azonosított) aulikus lojalitás felelt — színe és visszája egymásba illeszkedett, hiszen azonos koncepció elemei voltak.

A liberális tábor belső vitája kapcsán kifejtett nézeteit és érveit *Dessewffy Aurél* 1841 október—novemberében immár közvetlenül Kossuthal szemben fejtette ki és részletezte. *Dessewffy Aurél* és *Kossuth Lajos* hírlapi vitája, a *Világ* és a *Pesti Hírlap* közötti polémia a liberális és a konzervatív tábor első publicisztikai csatája, a későbbi viták előjátéka volt.

A *Pesti Hírlap* konzervatív ellenlábasa 1841 augusztusa óta a korábban kis példányszámú és liberális irányvételű *Világ* lett. A lap tulajdonosa, *Borsos Márton*

³³ DAÖM 46—48.

augusztus 18-án *Jablanczy Ignác*ot kérte fel szerkesztőnek, aki már az első, általa szerkesztett számban szokatlanul éles hangon támadta a *Pesti Hírlapot* és szerkesztőjét, s a nyár végén és az ősz elején közölt cikkek, a megyei levelezők beszámolóí, sőt a külföldi hírek is egyre inkább a liberális reformellenzék orgánumával szembeni polémiába illeszkedtek.³⁴ Már ekkor köztudott volt, október közepétől pedig nyilvánvalóvá vált, hogy a hírlap jellegváltozását nem annak névleges szerkesztője, hanem a mögötte álló és írásait X.Y.Z. szignóval jegyző államhivatalnok, helytartótanácsi tanácsos, *Dessewffy Aurél* gróf határozta meg. A szerkesztő bizottságot *Jablanczy* szervezte meg, s tagjaiul *Andrássy József* helytartótanácsi tanácsost, *Császár Ferenc* és *Luka Sándor* váltótörvényszéki ülnököket és *Zarka János* királyi táblai ítélőbíró nyerte meg. A kormányhatóságok és a lap között *Ürményi József* alnádor biztosított kapcsolatot. *Dessewffy Aurél* belépése a szerkesztőségbe megnyerte *Zichy Jenő* és *Zichy Ödön*, *Czindery János*, *Apponyi György* és *Sztáray Albert* grófokat a lap számára, s ők lettek — *Szentiványi Vincével*, a Helytartótanács titkárával együtt — a *Világ* munkatársai.³⁵ *Dessewffy Horváth Mihályt* és *Toldy Ferencet* is megkísérelte a lap gárdájába bevonni — elsősorban történelmi és pedagógiai témájú cikkek és közlemények írására — az elsőt bizonyosan, a másodikat feltehetően sikertelenül.³⁶ „... most csak kezdők vagyunk, — új szentendőtől fogva követelünk csak szigorú bírálatot a közönség részéről” — írta szeptember 16-án *Lonovics József*nek.³⁷ *Horváth Mihálynak* pedig december 21-én így írt: „... korántsem felelt meg a lap eddigelé azon ideálnak, melyet én magamnak eszméletemileg kitűztem. Azonban úgy tartom, napról-napra javul. . . A lapnak iránya: kifejlés, de az alkotmány alapjain, és így mellőzve mindent, amin revolucionáris szag van. Hogy ezen irány soha retrograda tendenciákká fajulni nem fog, azért részvétem kezeskedik.”³⁸

Kossuth első ízben október közepén felelt a *Világ* támadásaira; azt a feudális oppozíció hírlapjának nevezte, kárhóztatta személyeskedő hangnemét, és a tárgyyszerű vita érdekében javasolta, hogy a lapnak érdemben irányt szabó személyiség maga is határolódjon el a személyeskedéstől és lépjen ki a névtelenségből.³⁹ Erre válaszként *Dessewffy* nyílt levélben vállalt szolidaritást *Jablanczyval* (akinek személyeskedő, útszéli hangnemű írásai és döbbenetesen

³⁴ A tulajdonos bemutatja az új szerkesztőt, *Jablanczy Ignác* beköszöntője (cím és név nélkül). *V.* 1841. augusztus 18., *Uő.*: Inquisitio. *V.* 1841. augusztus 25., *Jablanczy Ignác*, 1842. IX—X. Vö.: *EH* 1841. november 22., Magyarhoni dolgok. *EH* 1841. november 30., december 3., december 17., (*Méhes Sámuel*:) Bizalmas sügás a „Világhoz”, a világ hallatára. *EH* 1841. december 17., *Dessewffy Aurél* levele az *EH* szerkesztőségéhez. *EH* 1841. december 21., Az Erdélyi Híradónak *V* 1841. november 27., Intés az Erdélyi Híradóhoz. *V* 1841. december 4. *Jablanczy* cikkeit és egyáltalán majdnem minden névtelen írást, amely a *Világban* megjelent, az *Erdélyi Híradó* szemleírója hajlamos volt *Dessewffy Aurél* írásainak tekinteni. Így szerepelt *Andics Erzsébet*nél is: *Andics Erzsébet*, 1975. 128—129.

³⁵ *Varga János*, 1983. 113—114.

³⁶ *OSZKK Lr. Dessewffy Aurél* — *Horváth Mihálynak* (Pest, 1841. december 21), *MTAKK* Magyar irodalmi levelezés, 2r. 4. *Dessewffy Aurél* — *Toldy Ferencnek* (datálatlan).

³⁷ *OSZKK Lr. Dessewffy Aurél* — *Lonovics Józsefnek* (Buda, 1841. szeptember 16.).

³⁸ *OSZKK Lr. Dessewffy Aurél* — *Horváth Mihálynak* (Pest, 1841. december 21.)

³⁹ (*Kossuth Lajos*:) Polémia. *PH* 1841. október 16.

előítéletes beállítottsága a korabeli publicisztika mezőnyében pártját ritkítja), ugyanakkor általánosságban elítélte a személyeskedést és megnevezte magát.⁴⁰ Ezt követően a polémia felerősödött.

Dessewffy Aurél november 6-án cikket közölt, amelyben Fejér megye határozatát — annak visszautasítását, hogy a megyei közigazgatás költségeit fedező háziadót a megye nemessége vállalja el — védelmébe vette. A közteherviselés fontos elemének, a nemesi adómentesség felszámolásának elutasítását — a nyilvánvaló tények ellenére — korteskedés és kényszer nélkülinek nyilvánította. Nem elvileg utasította el Fejér megye nemessége a nemesi adózást, hanem az ellen tiltakozott, hogy azt alulról jövő nyomással parancsolják rá — értelmezte *Dessewffy Aurél* az elutasító határozatot, amelyért a *Pesti Hírlap* „pártját” illeti kárhóztatás, Fejér megyét pedig csak dicsérni lehet, hogy szembeszállt a külső és jogtalan nyomással. A reform érvényre juttatásának feltétele, hogy a radikális nyomás szűnjön meg, hiszen — állította immár nyíltan — ahogy Angliában, úgy Magyarországon sem maradiak és haladók, hanem józan reformerek és felforgatók között húzódik a politikai választóvonal.

Angliában a whigek és a toryk együttesen állnak szemben a radikálisokkal, és immár Magyarországon is a közélet jogositottjai — legyenek akár konzervatívok, akár szabadelvűek — kerültek szembe a közszereplésre nem hivatott, jogsértő és követelődző radikálisokkal, az alulról gyakorolt nyomás embereivel, *Dessewffy* analógiája szerint. Amennyiben a terrorizáló közhangulat megszűnik, következhet az arra hivatottak és abban érdekeltek által hozandó törvényes reform. A „fontolva haladók” vezérének értelmezése szerint a radikálisok, a *Pesti Hírlap* pártja, a „szabad föld” jelszavával a kötelező örökváltság mellett agitáltak, amely nem biztosítaná a földbirtokosok kármentesítését és fölébresztheti a földosztás igényét. A házi- és hadiadó nemesi átvállalásának radikális kezdeményezése pedig korántsem önzetlen, ugyanis a nemesség megyei politikai súlyának a műveltséggel és a vagyoni állapottal ellentétes újjärendezésével és a megyei terhek egyidejű növelésével társult. Mindezek (az egyházi birtok elvételére, a földesúr mérszárszéki jogának eltörlésére és az ősiség feltétel nélküli megszüntetésére irányuló radikális agitációval együtt) a politikailag súlytalan, vagyon és műveltség nélküli erők követelései saját helyzetük javítása érdekében — érzékelhető *Dessewffy Aurél* gondolatmenetének tanulsága —, és a *Pesti Hírlap* az ő szócsovéük. A reform gátja tehát a *Pesti Hírlap* izgatása. A lap kilépett az alkotmányos ellenzék szerepéből, s jelszavainak általánosságai mögött nem pusztán felelőtlenség és politikai diletтанtismus, hanem önös érdek és nyers erő húzódik meg, amely az alkotmányos közéletből kiszorítandó.⁴¹

Kossuth november közepén kétrészes cikkben válaszolt *Dessewffy*nek. Vitapartnere érvelésében az ellenzék megosztásának taktikáját érzékelt. Ha a *Pesti Hírlap* nem vállalja a megbélyegzett Fejér megyei ellenzékiet, úgy sikerült megosztani a

⁴⁰ X. Y. Z.: Nyílt levél. V 1841. október 30. Vö.: (*Jablanczy Ignác*:) Polémia I—II. V 1841. október 23, 27; *Uő*: Népszerűség. V 1841. október 27.

⁴¹ X. Y. Z.: Megyék állása. V 1841. november 6.

liberális tábornok, ám ha vállalja őket, minden egyes szavukért felelősséggel tartozik — érzékeltette Kossuth Dessewffy eljárásának jellegét. Márpedig a *Pesti Hírlap* által képviselt irányzatok nem militarisztikusan szervezett pártot alkotnak — fogalmazott nagyon taktikusan a szatmári 12 ponthoz való viszonyáról a liberális reformmellenzék fő irányzatát képviselő lapszerkesztő —, az elvek összetartó erejével nagyon is összeférnek az önálló és eltérő vélemények, és nem szabad elfogadni a megosztás és a megbélyegzés közötti választás kényszerét.

A közélet radikálisokra és reformerekre való felosztása pedig önkényes. Önkényes, hiszen — érvelt Kossuth — az angol példa *Lord Stanley* öngazoló tételének kritikátlan átvétele, aki önmaga liberálisból konzervatívra fordulását igazolta a brit közélet hagyományos pólusainak viszonylagossá tételével. De önkényes azért is, mivel *Dessewffy Aurél* (miközben megosztó taktikát használ, és összeesküvéssel gyanúsítja a liberális reformmellenzék) a vitatott kérdés velejét — az adómegettagadás tényét — dacreakcióval magyarázza, és nem kis önellentmondásba kerül. „... »kiket a nép képviselőinek sohasem vallott, alkotmányt és sajtósági jogot rontó indítványait létrehozását a fenyegetés szemtelen hangján akarják tőlünk kicsikarni?«... Tehát a háziadóban részesülés (mert csak ennek apológiája forog itt szóban) alkotmányt és sajtósági jogot rontó indítvány, — melyben azonban a gróf egyetért” — mutatott rá Kossuth Dessewffy érvelésében a reform elutasítása és a reformszándék hangoztatása közötti ellentmondásra. A „vagyonosok” és a „vagyonatlanok” szembeállítás, és a liberális reformmellenzék törekvéseinek „törvénytelenége” egyrészt az arisztokrácia (illetve a jómódú birtokos nemesség) és a kisnemesség, másrészt a kormány és a nemzet szembeállítására irányul — értelmezte lényegre tapintóan az első kérdésben, taktikusan a másodikban vitapartnerre álláspontjának irányát a *Pesti Hírlap* szerkesztője.⁴²

Dessewffy Aurél Kossuth cikkére november 24-én válaszolt „Nyilatkozat és igazolás” címmel. Azt állította, hogy a *Pesti Hírlap* pártja kisajátítja magának a nemzet fogalmát, holott a lap csak a megyei tisztviselők, értelmiség és ifjúság egy csoportját képviseli. Olyanokat tehát, akiknek nemhogy veszíteni valójuk nincs a nemesség áldozatvállalásán, hanem azon csak nyernének, hiszen a háziadót a jómódú birtokosok fizetnék, s a megyei tisztviselők és az értelmiség élne belőle. Nem okos dolog azoknak sürgetni a reformokat — tette hozzá, szinte tanácsot adva ellenfelének —, akiknek nincs mit veszíteniük. Lejáratták azt erkölcsileg, s felszítják a reformellenességet, amely bármikor kijátszhatja ellenük a kisnemességet, hiszen annak semmiféle érdeke sem fűződik a reformhoz. Arra a kérdésre viszont, hogy a szükséges változás miként menjen végbe, *Dessewffy Aurél* két nagy történelmi példát hozott fel, és azok tanulságaként fogalmazta meg válaszáat. A változás kétféle módjára Anglia és Franciaország fejlődése szolgál mintául. Az angol fejlődésben a

⁴² (*Kossuth Lajos:*) Viszonzás I—II. *PH* 1841. november 13, 17. Lásd még: Gr. Dessewffy Aurél „Adj isteneré” „Fogadj isten” *Puky Miklóstól.* *PH* 1841. november 17.; *Mezősy László:* Vidéki levéltárca. *PH* 1841. november 27.; Lord Edward Geoffrey, 1851-től Earl of Derby politikai szerepváltásáról: *György Endre:* Angol államférfiak és szónokok a jelenkorból élet- és jellemrajzokban. Budapest, 1874. 149.; *B. H. Abbott:* Gladstone and Disraeli. London—Glasgow, 1977. 29.

folytonosság, a kiegyensúlyozottság a szembeszökő, amit a nagybirtok szerepe biztosított. A nagybirtok súlya — Dessewffy szerint — az az erő, amely az országot a szélsőségektől megóvta és megóvjá, annak fejlődési irányát kiegyenlítettette, és elhárítja a tömegek és az egyesek zsarnokságát. Az ellenpélda: Franciaország. A francia fejlődés közismert egyensúlyzavarai épp a nagybirtok hiányában lelik okukat. Dessewffy Aurél ideáljának és a követendő mintának természetesen az angol fejlődést tartotta, ellenfeleinek pedig a francia modellt tulajdonította. Magyarországon is úgy kell végbe vinni a változást, hogy a nagybirtok („a fekvő birtok”, a földbirtok) a fejlődés kiegyenlítője legyen.

A *Pesti Hírlap* pártja átlépte azt a határt — fűzte tovább korábbi vádját a magyar kancellári hivatal várományosa —, amelyen belül az alkotmányos ellenzék mozoghat, mivel tagjai tagadják, illetve támadják a tulajdonviszonyokat, és önkényesen megyei hatáskörbe emelnék az uralkodó és az országgyűlés jogkörébe tartozó törvényhozást. Ez viszont rendkívül veszedelmes törekvés, hiszen a kormány bizalma a nemzet iránt fordítottan arányos a „túlzó párt” befolyásával. Így a *Pesti Hírlap* — tudtán kívül és szándékaitól függetlenül — a nemzet ellenségeinek kezére játszik, s teszi ezt akkor, amikor a kormányban megvan a reform iránti hajlandóság.⁴³

Jablanczy ennél lapidárisabb volt. Szerinte a téveszmék megszállottjai alkotmányos jogokat sértenek, s külső és belső ellenségeinek (a nemzetiségeknek és a zsidóságnak) szolgáltatják ki a magyarságot, amelynek megtestesítője az arisztokrácia, szövetségese pedig a kormány.⁴⁴

November 27-én a *Világ Dessewffy Aurél* újabb cikkét közölte „Megyei hatóság és törvényhozási jogok fenyítő eljárás körében” címmel. A szerző Pest megye határozatával kapcsolatban fejtette ki nézeteit; azzal a határozattal kapcsolatban, amellyel a vezérmegye a büntetőbíráskodásba a nyilvánosság elemeit kívánta bevezetni. Érvelése hasonlított ahhoz a korábbi állásfoglalásához, melyet Pest, Bihar és Borsod statútumával szemben a honoráciorok szavazati jogát illetően vetett papírra. Nem a reformokkal kapcsolatban emelt kifogást, bár azok nézete szerint megfontolatlanok eredményei voltak, hanem az ellen, hogy a törvényhozás hatáskörébe tartozó reformokat a megyék saját hatáskörükbe emelték, ami önkényes és alkotmányellenes. Magyarország ugyanis nem föderális köztársaság, hanem alkotmányos királyság, amelyben a törvényhozás a fejedelem és az országgyűlés együttes feladata. Azzal, hogy a megyék önkényesen törvényt alkottak, alkotmányellenesen kiiktatták az illetékes fórumokat, és veszedelmes precedenst teremtettek a jogszerűség semmibevételére.⁴⁵

Dessewffy álláspontjának korántsem csak elvi jelentősége volt, hiszen a Helytartótanács leiratokban semmisítette meg a megyék reformkezdeményezéseit azért, hogy eleve érvénytelennek nyilvánított minden statútumot, amely tételes törvénnyel ellenkezik. Pest megye határozatát a kormányzék érvénytelenítette, a

⁴³ Gr. Dessewffy Aurél: Nyilatkozat és igazolás. V 1841. november 24.

⁴⁴ Jablanczy Ignác, 1842. 25.

⁴⁵ X. Y. Z.: Megyei hatóság és törvényhozási jogok fenyítő eljárás körében. V 1841. november 27.

megyék hatáskörét pedig szűkítette. *Desseffy Aurél* viszont a Helytartótanács tanácsosa volt, és tagja az országgyűlés által kiküldött, a polgári büntetőrendszer tervezetét kidolgozó választmányának, véleménye tehát nem pusztán magánvéleménynek számított.

Ugyanazon a napon, amikor a *Világ* *Desseffy* legújabb cikkét publikálta, közölte a *Pesti Hírlap* „Egy kis antidotum” címmel és névtelenül az egyik legkiválóbb hazai liberális közíró, *Nagy Károly* vitairatát. A cím *Desseffy*nek „A Kelet népe”-vitát értelmező cikksorozatára, pontosabban arra válaszolt, hogy a *Pesti Hírlap* „radikális” agitációja ellenmérget igényel, s az ellenmérget ellenmérge értelmében. Írásában *Nagy Károly* a „fontolva haladók” vezérének azzal a tétellel vitatkozott, amely szerint az arisztokrácia és a jómódú nemesség feladata, sőt hivatása a szükséges reformok kezdeményezése, ám a *Pesti Hírlap* azt magának sajátította ki. Mivel az arisztokrácia nem teljesíti hivatását, emiatt bajnoka a haladásnak a *Pesti Hírlap* — érvelt a liberális publicista. A tehetős nemesség politikai passzivitását nem a *Pesti Hírlap*, hanem sajátmaguk okozzák. A maradiság az arisztokrácia természetéből következik, de egyes kiváló tagjainak liberalizmusa azt mutatja, hogy másként is lehet gondolkodni, illetve cselekedni. A liberálisok — zárta állásfoglalását *Nagy Károly* — számítanak a történelmi neveket viselők reformtevékenységére.⁴⁶

A vita velejéhez „Birtokarisztokrácia” és „Példa külföldről” cím alatt szolt hozzá december 1-jén és 8-án a *Pesti Hírlapban* *Kossuth. Desseffy Aurél* érvelésében szembeállította egymással a vagyonos és a vagyontalan nemesseket, és a politizálás jogát a főnemesség és a nagy vagyonú középbirtokos nemesség számára foglalta le, amivel közvetve a nemesség jogi egyenlőségének tételét cáfolta, hiszen a nemesség társadalmi, gazdasági és tudati értelemben egyaránt rendkívüli különbségeket mutatott. Nála viszont a tényleges különbségek a jogi megkülönböztetést szolgálták, mivel nézete szerint csak a vagyon és a műveltség biztosíthatja azt a független ítélőképességet, amely a nemzet érdekeinek és az alkotmányos közélet követelményeinek megfelel. *Kossuth* ezzel az argumentációval szemben azt hangsúlyozta, hogy minden nemes egyenlő jogú, és éppen ez teszi lehetővé a nép beemelését a nemzetbe, az érdekegyesítést, azt a folyamatot, amelyben a szabadság nem vész el, hanem sokszorozódik, erősödik és a közösség kohéziós magva lesz. Az átalakulás hajtóereje a középrend, amelynek funkcióját ekkor még szerinte Magyarországon a középbirtokos nemesség hordozza. Természetesen nyitva áll az út a főnemesség előtt is, ám nem a cím és a rang, hanem az egyéni teljesítmény alapján. A birtokarisztokrácia — értelmezte *Kossuth* az arisztokrácia természetét — a pénzarisztokrácia egyik fajtája, s ez magyarázza élősdi szerepét. Ezzel *Kossuth Desseffy Aurélnak* azt az érvét fordította visszajára, amelyet a „konzervatív reformerek” vezére a francia fejlődés interpretálása kapcsán fejtett ki. Szerinte ugyanis a polgári átalakulás a korábbinál rosszabb szinten termeli újra a hierarchikus viszonyokat a társadalomban, hiszen a

⁴⁶ (*Nagy Károly*.) Egy kis antidotum. PH 1841. november 27. A cikk szerzőjét *Varga János* azonosította.

birtokarisztokrácia helyébe a pénzarisztokrácia lép, amely élősi, mivel helyzete a puszta birtoklásra és nem az érdemen alapul.

A liberális középbirtokos nemesség a municipális élet körében mozog — fejtegette Kossuth —, s a feladata nem az elkülönítés, hanem az egybeforrasztás. A birtokarisztokrácia társadalmi egyensúlyozó szerepe általában is, az angol fejlődésre vonatkoztatva pedig különösen téves állítás. Az angol arisztokrácia ugyanis — Kossuth szerint — nem különíti el magát a néptől, adózik, a szabadverseny részese, és nem szerveződött politikai párttá, hiszen a tory párt nem azonosítható az angol arisztokráciával. Az angol fejlődés sajátlagos lényege az egyéni vállalkozókedv előtti lehetőségekben áll, és maga a fejlődés ennek prosperitást eredményező hatását mutatja. Ez a fejlődés sem volt mentes szörnyű megrázkódtatásoktól — állította vitapartnerétől ebben is eltérve Kossuth —, különösen akkor nem, amikor a nagybirtok került túlsúlyba. A francia fejlődés — belső válságai, szörnyű megrázkódtatásai ellenére — komoly eredményeket mutatott, kríziseit pedig a pénzarisztokrácia okozta s idézi elő. A külföldi példák közül Kossuth is Angliát tekintette követendőnek azzal a megjegyzéssel, hogy annak fejlődése egyáltalán nem a nagybirtok és az arisztokrácia rendet és szabadságot egyeztetve biztosító szerepét tanúsítja, sokkal inkább éppen annak ellenkezőjét.⁴⁷

Elkülönítés helyett egybeforrasztás — foglalhatjuk össze Kossuth álláspontjának lényegét, amelyet a nemességen belüli egyenlőtlenségek, az arisztokrácia társadalmi szerepe és a külföldi példák kapcsán fejtett ki. Olyan vitában — tegyük hozzá —, amelyben heterogén táborra kellett összetartani az arisztokratikus status quo védelmének a radikalizmus „rémé”-vel polarizáló stratégiája ellenében, s a cenzúra nem könnyítette meg a liberális publicisztika helyzetét a polémia során.

A liberális fejtegetésekre *Dessewffy Aurél* december 22-én válaszolt, legalábbis formális értelemben. Ugyanis érdemben alig reflektált vitapartnerére tetteleire, inkább visszavonult. Ismét úgy tetszik, mintha tanácsokat kívánt volna adni. A megyei tisztviselőket a reformindítványok türelmetlen felvetésétől kívánta óvni, hiszen minthogy az engedelmények nagyrészt a birtokosok jóindulatán múlnak — fejtegette —, nem szabad elidegeníteni, elijeszteni őket, hanem biztosítékokat kell teremteni a számukra, hogy jólétüket ne lássák veszélyeztetettnek, mivel a túlzás és a hiba azokat segíti, akik a reform ellen felhasználhatják a kisnemességet.⁴⁸

Ekkor ért véget az elemeiben továbbgyűrűző vita a két hírlap között. Részben azért fejeződött be, mert a küzdelem december közepe táján más színterekre tevődött át: a büntetőjogi választmány üléseire, ahol *Dessewffy Aurél* és *Deák*

⁴⁷ (*Kossuth Lajos*:) Birtokarisztokrácia. Példa külföldről. *PH* 1841. december 1, 8. Az angol fejlődés folytonosságának valós és ideologikus elemeket tartalmazó mítoszáról vö.: *Herbert Butterfield*: *The Whig Interpretation of History*. Harmondsworth, Middlesex, 1973., *Russell Kirk*: *The Conservative Mind from Burke to Eliot*. South Bend, Indiana, 1978., a mítosz bírálatára lásd: *Barrington Moore Jr.*: *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Harmondsworth, Middlesex, 1979. 3—39.

⁴⁸ *X. Y. Z.*: Kiegészítő észrevételek. *V* 1841. december 22.

Ferenc körül rajzolódtott ki a konzervatív és a liberális álláspont, illetve Pest megye gyűléseire, ahol folytatódott Dessewffy és Kossuth vitája. Elsősorban mégis más magyarázza, hogy a sajtópolémia abbamaradt: az, hogy *Dessewffy Aurél* úgy ítélhette meg a helyzetet, hogy a *Pesti Hírlap* hatását, mindenekelőtt a megyei reformkezdeményezéseket a Helytartótanács leiratai kellőképpen kiegyenlítették, és a közeli kancellári tisztség reményében nincs égető szükség az állandó hírlapi küzdelemre, legalábbis nem annyira, mint korábban. A kedvező alkalom, a liberális reformellenzék fő irányzata és a „középutas” liberálisok szétválását és az utóbbiak konzervatív leválasztásának lehetőségét mutató „A Kelet népe”-vita elmúlt. *Dessewffy Aurél* 1842. január 1-jei számvetése visszatekintő és moderált helyzetkép, ám levelei tanúsága szerint a *Világ* szerkesztésével kapcsolatban is voltak tervei, elképzelései.⁴⁹ Ezek már nem valósulhattak meg, február 9-én *Dessewffy Aurél* — korabeli megjelöléssel: „ideglázban” — meghalt. Haláláról számosan adtak hírt, közöttük a szellemi partner iránti tisztelet jegyében Kossuth is, nagy veszteségnek minősítve azt.⁵⁰ A *Dessewffy Aurél* halálát követő napokban jelentek meg *Pulszky Ferenc* jelképnek is beillő centralizációellenes cikkei a *Pesti Hírlapban* a Helytartótanács leiratai ellenében. Mondanivalójuk: az önkormányzati rendszer helyébe állítani szándékozott bürokratikus rend szabadságnélkülisége szolgálást és anarchiát, a titkosrendőrség uralmát és a kormányzat társadalomidegenségét eredményezi.⁵¹

Dessewffy Aurél és *Kossuth Lajos* hírlapi vitája, az első liberális—konzervatív sajtópolémia nem érte el a „fontolva haladók” vezéregyéniségének feltételezhető célját, a liberális mágnások és a vagyonos középbirtokos nemesség zömének szembeállítását a radikálisnak minősített szegényebb nemességgel és az értelmiséggel. Tudjuk, *Eötvös József* — akinek publicisztikai írásai legjavát tartalmazó kötetét ajánlotta az *X. Y. Z. könyv* szerzője — megnyerése sem sikerült, mégsem volt hatástalan *Dessewffy Aurél* érvelése. A *Világ* példányszáma (pontosabban: előfizetőinek a száma) a vita időszakában ötszöröse ugrott, a „fontolva haladás” zászlót bontott, és a kormányzat figyelmé mellé a magyar közvéleményé is társult.⁵² Igaz, a mermorandum és a sajtócikkek műfaja nagyon eltérő volt, más hangsúlyokat tett lehetővé az egyik, mint a másik. Az azonos koncepció eltérő megnyilvánulási formáiban mindenekelőtt másokhoz szólt, s a sajtóvitában

⁴⁹ X. Y. Z.: Visszapillantás 1841-re. V 1842. január 1., lásd még: a 20., 36—38. jegyzeteket.

⁵⁰ (*Kossuth Lajos*:) Halálozás. *PH* 1842. február 10., Végrendelet, Nekrológ. V 1842. február 12., (*Andrássy József*:) Nyilatkozat. V 1842. február 19. Az augsburgi *Allgemeine Zeitung* nekrológját — Szőgyény emlékiratainak tanúsága szerint — Szécsen Antal írta: *Szőgyény-Marich László*, 1903. 112—114., s a *Világ* 1842. február 23-i számában olvashatjuk a szöveg magyar fordítását. Vö. még: Erinnerung an Grafen Aurelius Dessewffy. Wien, 1842., Néhány nevezetes darab gr. Dessewffy Aurélnak hátrahagyott eredeti magyar munkáiból és országgyűlési beszédeiből. Összeszedte gr. *Dessewffy Emil*. Pest, 1843.; Aus den Papieren des Grafen Aurél Dessewffy. I—II. Pest, 1843.

⁵¹ *Pulszky Ferenc*: Centralizáció I—IV. Általános nézetek, Centralizáció okai, A centralizáció következményei. Még egy pár szó a centralizációról. *PH* 1842. február 10, 13, 17, 20; (*Kossuth Lajos*:) Adalék a centralizációrólí fejtegetésekhez. *PH* 1842. február 20., *Uő*: Eszmetársulat. *PH* 1842. március 31.

⁵² *Varga János*, 1983. 114.

Dessewffy Aurél a magyar közvélemény létét nem hagyhatta figyelmen kívül. A főnemesi reformerek és a jómódú középbirtokos nemesek előtt igyekezett leleplezni a „selforgatókat”, ám Kossuth érveire válaszul már a türelmetlenségtől óvott, hiszen az az újítás ügyét fenyegeti, mivel az általa sommásan megbélyegzett és ellenérzéssel ábrázolt szegény nemesség azzal szemben bármikor kijátszható. A sajtóvitában *Dessewffy Aurél* meghatározó szerepe a „radikálisokat” leleplező szerep volt, de a polémia kibontakozásának csúcspontján már átlépett a reform barátainak tanácsokat adó szerepkörébe — igaz, hogy abban újratermelődött (enyhébb formában és mérsékeltébb hangnemben) a „leleplező” szerep. Az újítás ügyének elvi elfogadását annak kisajátításával és a reformellenzék kezdeményezéseinek alkotmányjogi visszautasításával társította, és az újítás előfeltételeként a „radikálisok” visszaszorítását jelölte meg.⁵³

Dessewffy Aurél a polémia során tudatosan a liberális tábor további megosztására törekedett, ezért egyes liberálisokat meg akart nyerni. A hírlapi vita viszont azokkal is egyenrangúvá tette, akiket nemhogy lehetséges szövetségeseeknek nem tekintett, hanem vitapartnereknek sem tartott, és a közéletből való kiszorításukra törekedett. A hírlapi küzdelem játékszabályai értelmében azonban — akár akarta, akár nem — partnerek voltak, és emiatt nyilvános szerepei furcsa „kettős kötéssel” fonódtak össze. Ugyanis azzal a törekvésével, hogy a *Világgal* ellensúlyozni akarta a *Pesti Hírlapot*, hallgatólagosan elfogadta azt a tényt, hogy a politizáló közvélemény szélesebb az általa megvonnál. Verbálisan viszont állandóan ezt támadta. Míg ellenfeleinek a cenzúrázott *Pesti Hírlap* és a megyegyűlések jelentették a harc terepét, neki ezek csak eszközök voltak (vagy legalábbis mindenekelőtt azok) a nyilvánosság mögötti informális csatornák befolyásolására, elsősorban a birodalmi döntési központ megnyerésére. Azt pedig, hogy a birodalmi kormányzatot milyen irányban befolyásolta, már láthattuk a memorandumból.

A közvélemény artikulált jellegének meghatározó volta nem egyeztethető össze a tagolt közvélemény parancsolt beszűkítésével: a politikai nyilvánosság tagja vagy komolyan veszi a nyilvánosságot, s akkor nem tűzheti ki céljául annak felszámolását, vagy a nyilvánosság fölött állva hatalmi eszközökkel elrendeli annak önkényuralmi betiltását. A „kettős kötés” abból származott, hogy a „fontolva haladók” vezére egy sajtópolemiaiban úgy viselkedett, mintha a vita egyik

⁵³ *Dessewffy Aurél* hírlapi szereplésének háttéréről: *Staatsarchiv, Wien.*, Kabinettsarchiv, Staatskonferenzakten, a. 1841. 259. 519; *MOL, RL, Archivum Palatiale, Palatinus Archiducis Josephi, Archivum secretum Palatiale archiducis Josephi, Praesidialia*, 1841. 128. *Havas József* — *Mednyánszky Alajosnak* (Pest, 1841. november 20, 28.); *Mednyánszky Alajos* — *József nádornak* (Buda, 1841. december 7.); *József nádor* — *Mednyánszky Alajosnak, forgalmazvány* (Buda, 1841. december 9.); *Dessewffy Aurél* — *Emil öccsével egyetemben* — az augsburgi *Allgemeine Zeitung*ban is publikált: *Graf Emil Dessewffy: Ungarn und der Reichstag I—II.*, Ungarn und Croatien. *AZ*, 1840. május 21, 22, június 18; (*Graf Aurél Dessewffy:*) Ungarn, im Junius, London, 19 Sept., Paris, 3 Nov. *AZ*, 1840. július 8, szeptember 29, november 9, *Graf Emil Dessewffy: Pesth*, 10 Febr. Die Industrie und Ihre Protectoren. *AZ*, 1845. február 26. A cikkekre *Pajkossy Gábor* hívta fel a figyelmemet és ő azonosította az aláírás nélküli írásokat az *Allgemeine Zeitung* levéltárának — a magyar vonatkozású anyagra vonatkozó — feldolgozása során: *Deutsches Literaturarchiv, Marbach am Neckar*, Cotta — Archiv. Stiftung der Stuttgarter Zeitung. Baráti segítségét ez alkalommal köszönöm meg.

résztvevője lenne, holott államhivatalnok volt, aki fölötte áll a vitának, időről-időre viszont érezte, hogy ő hivatott ítélni, miközben már belépett a vitába és annak részese lett. A szerepzavar a szemléletmód sajátosságaiból, a kiváltságrendszer korszerűsítésének igényéből következett.

A kiváltságrendszer korszerűsítése

A magyarországi hagyományos konzervativizmus gravaminalistáinak alkotmányvédő szerepét, kiváltságörzését és az aulikusoknak a kormányzatot támogató politikáját egyaránt magában foglalta a „fontolva haladók” vezérének a koncepciója, csakhogy az „alkotmányosságot” nem az udvarral, hanem a liberális reformellenzékkel szemben védte, a kormányzatot pedig kezdeményezésre, mindenekelőtt a reformellenzék visszaszorítására, rendteremtő újításokra és szintemelő reformokra is buzdította. Mindezek a birodalmon belül Magyarország súlyának megnövelésére s a birodalmi döntési központ informális befolyásolására, Magyarországon pedig a kiváltságrendszer korszerűsítésére irányultak. Édesanyjához írott levelében tradicionális konzervativizmust érzékelhettünk, hírlapi cikkeiben ellenben az alkotmányos reformot állította szembe az alkotmányosság alapjait felforgató radikalizmussal.

Mit tartott megőrzendőnek, feladhatónak és korszerűsítendőnek a „konzervatív reformerek” fiatal és nagy tehetségű meghatározó egyénisége? Erre a kérdésre, az újítás és a konzerválás közötti egyeztetési kísérlet „fontolva haladók” változatára színvonalas példa volt *Dessewffy Aurél* azon stratégiája, amelyet az első magyar polgári büntetőrendszer tervezetét kidolgozó választmány ülésén alkalmazott. Tanulságait számba véve vetjük majd egybe a memorandum és a nyilvános szereplések sajátosságai mögött kitapintható szemléleti jegyeket, hogy meghatározhassuk azok jellegét.

Az 1839/40-es országgyűlés által kiküldött büntetőjogi választmány ülésén (1841—1843) mindenekelőtt az esküdtbíráskodást kezdeményező liberális álláspont került szembe a konzervatív korszerűsítési javaslatokkal, s a két tábor szóvivői, *Deák Ferenc* és *Dessewffy Aurél* (halála után pedig *Zsedényi Ede*) ennek jegyében vitáztak.⁵⁴

A másfél esztendeig ülésező választmány első összejövetele előtt mindkét tábor megbeszélést tartott, hogy tagjai egyeztessék nézeteiket és kialakítsák a követendő stratégiát. A konzervatívok stratégiáját *Dessewffy Aurél* kezdeményezte és fogadtatta el. Számára a megőrzendő ebben az esetben az uralkodó feudális eredetű és jellegű — Isten kegyelméből való — személyes (méltóságokra, majd testületekre átruházott) bírói hatalma volt, ezen keresztül pedig a felülről lefelé szerveződő

⁵⁴ Az 1839/40. évi országgyűlés által kiküldött büntetőjogi választmány munkálatai 1843-ban napvilágot láttak, és tekintélyes röpirattirodalom kapcsolódott hozzájuk. A kérdés historiográfiájából a választmány tevékenységét, az ott elhangzott érveket, nézeteket és munkálatokat lényegüket megvilágítva korszerűen feldolgozó legutóbbi tanulmányra támaszkodom: *Varga János, 1980.*

állam kiváltságrendszer fenntartó és garantáló jogrendje. A liberális kihívást viszont az jelentette, hogy a reformellenzéknek a választmányba bekerült (kisebbségben lévő) tagjai Deák vezetésével a polgári igazságszolgáltatás követelményeit kívánták érvényre juttatni, mindenekelőtt az esküdtbíráskodás bevezetésével. Az esküdtszékek ugyanis a magyar liberálisok felfogása szerint a hierarchikus társadalmi tagolódást hatálytalanítják az igazságszolgáltatás vonatkozásában, és egyúttal az önkormányzat és a társadalmi kiegyenlítődés fontos iskolái, a törvény előtti egyenlőség és a nyilvánosság biztosítékai. Az esküdtbíráskodás a demokratikus közösség öntisztulásának, a társadalom önszerveződésének az eszköze, és nem egyeztethető össze semmiféle állami teljhatalommal, semmilyen abszolutista és arisztokratikus jogrenddel. Ez magyarázza azt, hogy Dessewffy (majd *Zsedényi Ede*) a konzervatívok nevében az esküdtbíráskodást határozottan elutasította.

Határozottan, de ügyesen. Az elutasítás kategorikus volt, de számos engedménnyel társult. Dessewffy Aurél elfogadta, és konzervatív elvbarátaival is elfogadtatta az előzetes megbeszélés során a törvény előtti egyenlőség elvét, a becstelenítő, megalázó büntetések mellőzését (így a testi fenytést és esetleg a halálbüntetést is eltörölhetőnek minősítette), nyilvános tárgyalást ígért (a zárt tárgyalás lehetőségének fenntartásával), s a perek eddig írásban zajló eljárása helyett a szóbeli eljárás bevezetését az alsóbb fokú (de csak az alsóbb fokú) bíróságokon. Mindezek — amelyeket a liberálisok javaslataiból jórészt megszűrve vett át — fontos és hasznos újítások lettek volna, de nem érintették a jogforrás kérdését, azt, hogy kinek a nevében ítélkezik a bíró, ki ruházta fel igazságosztó hatalmával az ítélkezőt, hiszen a fenti (tervezetben maradt) engedmények és korszerűsítések összeegyeztethetők voltak az uralkodó Isten kegyelméből származtatott hatalmával.

Dessewffy ennél továbbment, és az esküdtbíráskodás helyett a békebíráskodás bevezetését ajánlotta, ami — úgy látszott — a kiváltság nélküliek bíráskodásának elfogadását jelentette volna — legalább részlegesen —, és ez a törvény előtti egyenlőség elvének részleges érvényesítésével lett volna azonos. A látszat azonban a lényeg elfedésére szolgált: *Dessewffy Aurél* javaslata szerint ugyanis a békebírák (tehát a nem hivatásos, a kiváltság nélküliek társadalmát is képviselő, választott bírák) érdemleges szerepet csak az előkészítés folyamatában, a nyomozásban és a perbe fogásban játszhattak, abban is csak részben, az ítélelhozatal viszont a jogvégzett, a felülről kinevezett, illetve az arisztokratikus intézmények tagjai által választott, fizetett bírák részére fenntartott terület maradt. A jogforrás, a jogrend alapja érintetlen és érinthetetlen volt, a törvény előtti egyenlőség elvét pedig semmi sem garantálta. A kiváltság nélküliek világából a vagyonosok, az önálló ítélőképesség feltételeivel rendelkezők egyénileg bekerülhetnek ugyan a békebírák közé — ennyit jelentett volna a törvény előtti egyenlőség elvének biztosítása —, ám a jogrendszer felülről szervezett és kézbe tartott marad.⁵⁵

⁵⁵ *Varga János*, 1980. 17—41, 55—75; Vö.: *Czindery László*: Észrevételek az országgyűlés elibe terjesztett büntetőtörvénykönyvjavaslat iránt. V 1844. március 23, 27, 30, április 3, 10, 13, 17.

Valódi korszerűsítés — a liberálisoktól átvett és erősen megszürt — elemei, ügyes és megtévesztő engedmény, ám az alapkérdésben egyértelmű konzerválás jellemezte *Dessewffy Aurél* büntetőjogi javaslatát, amelynek éppen az a sajátossága, hogy a korszerűsítések és az engedmény is a konzerválást szolgálta. Ez viszont *Dessewffy* egyéb szerepeinek és a mögöttük meghúzódó szemléleti sajátosságoknak is meghatározója volt. A törvényerőre soha nem emelkedett büntetőjogi munkálat „fontolva haladó” előjátéka talán a leginkább szemléletes példája a „konzervatív reformerek” stratégiájának, és könnyen rokonítható *Dessewffy Aurélnak* az alkotmányosságról és a közéleti nagykorúságról (tehát az államszerveződés alapjairól és a társadalmi mobilitás kritériumáról) vallott nézeteivel.

A sajtószabadságról írott cikkében *Dessewffy Aurél* úgy érvelt, hogy a sajtót mindenképpen szabályozzák, mégpedig preventív vagy represszív úton. Az utólagos szabályozás, a sajtóperek rendszere kiszámíthatatlanabbá teszi a közölhetőség kritériumait, mint a cenzúra, ezért az írók számára előnyösebb a helyesen gyakorolt előzetes szabályozás, hiszen akkor legalább tudhatják, mit lehet és mit nem lehet. A cenzúra tehát az írók érdekét szolgálja. A viszonylagos megoldások közötti választás alapja a biztonságigény. Az abszolút megoldás elvi kizárása a relatív változatok közötti választást eredményezi, amely viszont a biztonság szempontjából ítélendő meg — érzékelhetjük a *Dessewffy József* által is erős ellenérzéssel és nem egy megfontolandó argumentummal kommentált (sajtószabadsággal kapcsolatos) érvelés alaprétét.⁵⁶

A szemléleti meghatározók másik megnyilvánulását az 1839/40-es országgyűlés felsőtábláján, a szólásszabadság sérelmével, a felségsértési perek jogosultságának kérdésével kapcsolatban elmondott beszédében ragadhatjuk meg. Az 1836/39-es törvénytelen perek megbélyegzését a „fontolva haladó” fiatal arisztokrata az alábbi módon utasította vissza: minden kormányzat valamikor óhatatlanul represszióra kényszerül, hiszen nem lehet elvileg kizárni az olyan helyzetet, amely megtorlást követel. Ha a kormányzat megbélyegzi a repressziót, saját magát denuncálja, és eleve lehetetlenné tesz mindenféle megtorlást. Ehhez járul az a szempont, hogy amennyiben a kormány beavatkozik az igazságszolgáltatás tevékenységébe (márpedig a javaslat éppen erre ösztökéli), semmibe veszi a bírói függetlenséget, közvetve pedig a hatalommegosztás követelményeit. Ráadásul a perek formailag kifogástalanok voltak, ezért nincs jogi alap utólagos érvénytelenítésükre. Az általa sugallt és természetesen végül Bécsben is megtalált megoldás: kegyelmet kell gyakorolni.⁵⁷ Az érvelés sajátossága, hogy a szónok a hatalom kényszerítő-szabályozó funkciójához, annak elvi kizárhatatlanságához a hatalom jogszerűségének megkérdőjelezhetetlenségét társította, és ebből az egymással összekapcsolt két tételből vezette le az adott esetben követendő, illetve kerüendő eljárást. Ezt viszont két hamis állítással alapozta meg. Az első az volt, hogy a formailag nagyon is kifogásolható pereket jogilag kifogástalanoknak nyilvánította. A második pedig abból állt, hogy a bírói függetlenség megsértésének tüntette fel azt, ha a

⁵⁶ DAÖM 343—349. Vö.: 21. jegyzet!

⁵⁷ DAÖM 218—226, 231—233, 269—276.

törvényhozó hatalom felül akarja bírálni a bírói döntést. Mindkét állítás gyengéje abban lehető fel, hogy a bírakat a végrehajtó hatalom nevezte ki és befolyásolta, függetlennek tehát legfeljebb az országgyűléstől lehetett tekinteni őket, ám a kormányzattól korántsem.

Dessewffy Aurél publicisztikájának vissza-visszatérő érve volt a hatáskörök elkülönítésének a követelménye.⁵⁸ Látszólag csupán a megyék statútumalkotási jogkörét rendelte alá a törvényhozásnak, valójában viszont az alkotmányosságot értelmezte át leszűkítő és normatív módon, mintha a szokásjogon alapuló, képlékeny feudális alkotmányosság polgári államberendezkedést takarna. Ez az eljárás a korban általánosnak tekinthető, sajátosságát éppen az határozza meg, hogy ebben az esetben — ellentétben Wesselényivel, Deákkal és Kossuthal — tartalma nem az alá- és fölérendeltségi viszonyok oldása, hanem a hierarchia megmerevítése volt. Ha közelebbről tanulmányozzuk *Dessewffy Aurél* interpretálásában az alkotmányosság jellegét és szerkezetét, láthatjuk: az közvetlenül azt jelentette, hogy az uralkodó a magyar kormányzások meghallgatásával és nem azok kikapcsolásával hozza meg döntéseit, közvetve pedig azt mutatta, hogy az egy egységként megjelenő törvényhozás részei merev szubordinációban kapcsolódnak egymáshoz: az alsótábla a felsőtábla alá tartozik, a felsőtábla viszont közvetlenül az uralkodónak van alárendelve. Az uralkodó olyan alkotmányos király, aki Isten kegyelméből kormányozza alattvalói életét, és nem csupán jelképe az állam folytonosságának, hanem az ő személyi hatalma az alkotmányosság forrása. Annak az alkotmányosságnak — tegyük hozzá — amelynek a lényege épp a személyes uralom kiküszöbölése vagy legalábbis erőteljes korlátozása.

Dessewffy Aurél fenti érvei és értelmezései ahhoz vezettek, hogy a konkrét kérdés konkrétsága veszett el, a besorolás helyettesítette a meghatározást, esetlegessé vált a vizsgált kérdés tartalma, saját minőségén kívüli szempont fedte el és szüntette meg annak sajátlagos lényegét. Az adott állapot jogszerűségét a jogszerűséggel azonosította, s vele szemben az adott jogszerűség kereteinek közvetett vagy közvetlen bírálatát az anarchia, az önkényesség és a nyereszkesedés bélyegével látta el és elutasította. Az érvek és a hozzájuk tapadó értelmezések a társadalom felett teljhatalmat gyakorló államhivatalnok gondolkodásmódján alapultak: a mechanizmusnak működni kell, annak létjogosultsága nem tehető kétségessé, és minden kritika csak az alárendelt javaslatokként jelentkezhet. Ez a szemléletmód, a társadalom teljes alárendelése az államnak határozta meg *Dessewffy Aurél* szerepét, hiszen úgy ereszkedett le vitapartnereihez, mint aki nem szorul elhivatottsága igazolására, és úgy tette kérdésessé ellenfelei álláspontjának létjogosultságát, hogy azok szándékait bélyegezte meg, szerepüket minősítette alkotmányellenesnek, és azok hatásából származtatta a szükséges reformoktól való elzárkózást. Ellen-ségképe meglehetősen hasonló a „hivatásos forradalmárhoz”, önmagáról kialakított képe viszont a hivatott politikusé. Mindkettő elsődlegesen állam- és

⁵⁸ X. Y. Z. Törvényhozás és megyei hatóság viszonyai.; Vidékiek megyei gyűléseken.; Megyei hatóság és törvényhozási jogok fenytő eljárás körében. V 1841. szeptember 8, november 3, november 27.

társadalomszemléletéhez kötődött, társadalomszemléletét pedig államfelfogása határozta meg.

Dessewffy Aurél elvileg nem zárta ki, hogy az alkotmány sáncain kívül rekedtek politikai jogokban részesüljenek, de ezt ahhoz kötötte, hogy előbb egyénileg érjenek meg a felemelkedésre, váljanak méltóvá arra, hogy kiváltságos helyzetbe kerüljenek. A társadalmi mobilitást az egyéni nemesítés mintájára képzelte el, hiszen társadalomszemlélete a kiváltságrendszer érvényességének tételén, az egyedül lehetségesnek tartott — az emberi minőségek egyenlőtlenségére épülő — társadalomszervezés meggyőződésén alapult. Eszerint a társadalmon belüli mozgást az állam teszi lehetővé, mivel állam nélkül nincs és nem is lehet társadalom, s a társadalom szerveződése az állam alkotása. Azt tehát, hogy a közéletben való részesedésre ki eléggé érett és ki nem, az állam, pontosabban annak erre egyedül hivatott fóruma, a törvényhozó hatalom döntheti el. Persze — tudjuk — ennek is megvan a maga érvényes tagolódása: az érettség eldöntésére maga az uralkodó a leginkább hivatott (nemesíteni, kiváltságot adományozni csak a királynak volt joga), jóval utána következnek a jogokra képesítők sorában a király által kinevezett vagy a rangjukat születésük révén öröklő főnemesek, akik a felsőtáblán tanácskoznak, és a vagyon által garantált független ítélőképesség kritériumának a legkevésbé a törvényhozás választott testülete, az alsótábla követi kara felel meg. A közéleti érettség liberális forrásokból származó kritériumát *Dessewffy Aurél* a személyes uralom Isten kegyelméből származtatott feudális hatalmának összefüggésébe helyezte, az uralkodó és az országgyűlésnek nem felelős kormányzat egymással azonosított tekintélye iránti hűséggel, az abszolutista állam iránti lojalitással és a kiváltságrendszerben elfoglalt hellyel tette közvetlenül értelmezhetővé a tulajdonosok társaságába, a társadalomba tartozás megkülönböztető alapját. Az állam legitimációs alapja és a társadalomszerveződés fundamentuma nemcsak utalt egymásra, hanem azonos gyökerű volt, hiszen mindkettőt az uralkodó személyes hatalma és az iránta tanúsítandó hűség határozta meg.

A „fontolva haladó” politikus a tulajdon fogalmát is úgy használta, ahogy az alkotmányosság és a közéleti érettség fogalmait: látszólag polgári tulajdont jelölt vele, miként a másik kettővel polgári államot és polgári társadalmat. Valójában azonban a polgári attribútumokkal a feudális birtokviszonyokat ruházta fel (a polgári állam és a társadalom értelmezéséhez hasonlóan), és ugyanígy járt el a nemzet fogalmának, a hatalommegosztás követelményének és az angol fejlődésnek az interpretálása során is. A feudális birtokviszonyok pedig azért, hogy polgári határozmányokkal lettek kitüntetve, nem mutattak túl önmagukon, nem váltak polgári tulajdonná; a gondolati eljárás nem a kötöttségek oldásának megalapozására szolgált, hanem a kötöttségek, a kiváltságrendszer, az Isten kegyelméből való rend, a társadalom felett teljhatalommal uralkodó állam konzerválását célozta.

Dessewffy Aurél már a memorandumban érzékeltette: a reformhoz hatalom kell, a hatalomhoz pedig az informális politika csatornáin keresztül vezet az út. A hatalomra jutás igényének a reformszándék az indítéka: előbb kulcspozícióba kell jutni, s aztán — a személyiség a biztosíték rá! — következhet a reform. A

hatalomhoz viszont mindenekelőtt alkalmazkodni kell, hogy majdan befolyásolni lehessen. A reform tartalmát pedig — érzékelhettük — a rendteremtő és a szintemelő újítások, mégpedig a kormányzat kezdeményezéséből megszülető és a liberális reformellenzék visszaszorítását célzó újítások alkották.

A „konzervatív reformer” program tartalmát tehát így sűrítethetjük:

A hatékony kormányzás jegyében korszerűsíteni kell a társadalomszerveződés állami kereteit, nevezetesen a rendi alkotmányosság formáit. Rendbe kell tenni, s a kormányzatnak alá kell rendelni a nehezen kezelhető és megújulásra szoruló megyerendszert és az országgyűlést. A kiváltságrendszert nem feloldani és felszámolni kell, hanem modern módszerek beépítésével korszerűsíteni és konzerválni. Fel kell viszont adni a kormányval szembeni hagyományos gravaminális beállítottságot, hiszen az alkotmányosságot nem a kormányzat, hanem a „radikálisok” fenyegetik. Ennek értelmében támogatni kell a kormányzatot az állam és a társadalom fundamentumát támadó ellenséggel szemben; meg kell osztani az ellentáborot, és össze kell fogni a jó erőket. A liberális reformellenzék visszaszorítása ugyanis a kormányzat és a konzervatívok határozottan, elszántan és rugalmasan kezdeményező szerepét követeli meg.

Önmagát *Dessewffy Aurél* „újkonzervatívnak”, „konzervatív reformernek” és „fontolva haladónak” nevezte. Konzervativizmusában nem a „fontolva haladás” az új, hiszen az már az 1830-as években is jelen volt a hazai konzervatív politikai gondolkodás jelszavai között az alkotmányt „óva haladás” formulájában.⁵⁹ Kétségtől eltekintve új javasolt reformjai közül az államszervezet rendi formáinak és a kiváltságrendszernek a korszerűsítésére vonatkoznak. De új volt az is, hogy a liberális reformellenzékkel vívott többszintű küzdelem igényeihez igyekezett alkalmazni a magyarországi hagyományos konzervativizmus aulikus tradícióját, ám már a legkevésbé sem új, hogy ehhez kapcsolta a hagyományos alkotmányvédelmet.

Alkotmányvédelem, kormánypártiság, az államszervezet és a kiváltságrendszer korszerűsítésének egymásra vonatkoztatásával *Dessewffy Aurél* konzervatív offenzívát alapozott meg, és megvetette a Konzervatív Párt fundamentumát.

„ELKÜLÖNÖZÉS” ÉS „EGYBEFORRASZTÁS” (1842—1843)

Konzervatív reformkezdeményezés

„Igenis az arisztokrácia számára akarom fenntartani a befolyást a törvényhozásban, kizárva mindazokat, kiket a bölcs törvény, minthogy arra még most alkalmatlanok, mindeddig kizár. Mindenütt a szavazatjog kiterjesztésén törekszik a fejtlenség pártja, minthogy így mindig több oly párthívet nyer, kik anélkül, hogy

⁵⁹ A kormánytámogató Orosz József 1837 júliusában *Hírnök* címmel indított lapja az alkotmányt „óva haladás” programját hirdette meg. Vö.: *Pajkossy Gábor*, 1984. 167.

valami tárgy felett ítélhetnének, vezéreiknek vakon szoktak engedelmeskedni; — még több kortest akarnak, kik felett rendelkezhessenek. Igenis gyámság alatt akarom tartani a tömegeket, s kereken kimondva, zabolázni is; ellenben igazságos igazgatás által anyagi jólétüket előmozdítani; értelmi haladásukat is ápolni, de nem a keresetre szánandó és erre szükséges idejüket elvesztegettetni arra, hogy valamiben részt vegyenek, mit nem ismernek, mit nem kívánnak, s mire nem képesek, t. i. az együtt uralkodásra. . . . Anyagi jólétet akarok nekik minden tekintetben biztosítani a nyilvános élet gondjai nélkül. . . . Felruházott bennünket, az arisztokratákat alkotmányos állásunk a hatalommal, hogy azok javáról gondoskodhassunk, kik a sors mostohasága által, mindenütt széles e világon, függésben vannak, t. i. a szegények, a nép, a tömegek. Kötelességünk, hogy azok gyámjai és védői legyünk, a kényszerítés, igazságtalanság és szerfeletti terheltetés, de egyszersmind a demagógok általi csábitás ellen is, kik őket kárukkal vétkes céljaikra akarják használni. . . . Én arisztokrácia alatt a birtokot is értem, nem egyedül a születést. Nemcsak a herceg, gróf, báró tartozik ide, hanem minden igazi birtokos, kinek érdeke tetteleg a megtartás.”⁶⁰

Urak és szolgák, arisztokrácia és köznép szükségszerű, a társadalom szerveződéséből (még hozzá egyedül lehetséges szerveződéséből) következő elkülönülését enyhíti és enyhítheti az arisztokraták atyáskodó gondoskodása a hagyományos „jobbágyvédő” álláspontot nyílt szókimondással, leplezetlenül vállaló Sztáray Albert gróf gondolatmenetében.

Sztáray Albert a konzervatív publicisztika második vonalának formálója volt. Dessewffy Aurél nagybátyjának a társadalom alapszerkezetéről kialakított nézete — amely a *Világ* 1842. január 8-i számában volt olvasható — a nemesi adómentességről, Magyarországnak a Habsburg Birodalomhoz való viszonyáról és a kormányzatról alkotott véleményével társul. „Igenis el akarom én különbözni a hadipénztár fundusát a háziétól, mert nem érzem magamat lekötelve (a Hírlap minden okoskodása mellett) magának a statusnak adózni. . . . Magyarország az ausztriai birodalom státusegyesületében oly ország gyanánt állt, mely hozzon bár kevesebbet be aránylag mint egyebek, de mindenesetre alkotmányosságánál fogva határozott föltételek alatt jutott az ausztriai ház alá. Úgy kell Magyarországot tekinteni, mint nagyjainkra tulajdonjoggal néző szabadalmas községeket, melyek kedvező örök szerződést nyernének. Ezek oly kevésbé változtathatók, mint a quasi-szerződés Magyarországgal. Jegyezzük meg egyébiránt, mit mond maga a [P]esti Hírlap, s mi történt Borsod megyében, hol a többség, ama liberális (egyébiránt csalékony) feltétel mellett, hogy a miniszterek az ország jövedelmei felől számot adjanak, azaz felelősök legyenek, késznek nyilatkozván minden közteherben részt venni, — tovább ment, mint nekünk valaha menni lehet és szabad. — Bár mindig kormány embere valék, mégis annak soha nem hízelegtem; mindig óhajtám, hogy a kormány alkotmányos hatalmát, tekintélyét és erejét sértetlenül megtartsa, szóval: maradjon igazi kormány. Hogy én a kormánynak adót fizessek, mire kötelezve nem

⁶⁰ Gróf Sztáray Albert: Nagymihályi levelek I. Háziadó. V 1842. január 8. Az idézet kései ellenpárja: Erdei Ferenc: Parasztok. Budapest, [1938.] 211—212.

vagyok, ezen pontig sem én, sem a kormány akármilyen alkotmányszerű híve menni nem fog; és gyanús azok szándéka, kik ezt tenni akarják. Egyfelől rendbontás; másfelől hízélgés a kormánynak! De íme bizonyosan nem fogja magát ilyenek által elámíttatni.”⁶¹

Tradicionalis alkotmányvédő alapról utasította vissza tehát *Sztáray Albert* a liberális reformellenzék kezdeményezéseit, ami a kormány beszámolási kötelezettségét és a közteherviselés bevezetését illeti. A nemesi adómentesség védelmében — közvetve — a birodalmi kormányzat véleményének hangot adó Lajtán túli publicisztika gyakran hangoztatott tézisét is vitatta. Azt, miszerint Magyarország nem vesz részt arányosan a birodalom terheiben. A nemesi kiváltságok védelmében Sztáray leszögezte — és ebben a hagyományos magyarországi konzervativizmus gravaminális érvkészletéből merített —, hogy Magyarország különleges helyzetet foglal el a birodalomban, hiszen alkotmánya van, és az nem változtatható meg. Láthattuk: az önmagukat megváltott, illetve a szabadság kiváltságát örök időkre megszerzett szabadalmas községek példájával érvelt. Sztáray tételei paternalista „jobbágyvédő” és rendi alkotmányvédő, kiváltságörző tézisek voltak. Ezek a hagyományos konzervatív tételek viszont a megyei közigazgatás költségeit fedezni hivatott háziadó nemesi átvállalását kezdeményező, „fontolva haladó” javaslatot támasztottak alá, ahhoz illeszkedtek.

„Akarom igenis, hogy a birtokos arisztokrácia szemközt a proletáriusokkal, a birtoktalan nemesekkel, szavazati túlnyomóság által elhatározó befolyást nyerjen a terhek elosztása s meghatározása körüli kérdésekben, — mert hiszem, az is csakugyan nem fér meg az örök igazsággal, hogy az ember valakinek bolondja tartozzék lenni. — Ellenben azokra, kiknek nemesi birtokuk többé nincs, nemesi tartozásokat többé róni nem akarok, miután át nem látom, miért kelljen éppen ezen osztálynak kettősen terheltetni. Emellett azonban szavazati jogukat választások alkalmakor kétségbe nem hoztam. — A P[est]i Hírlapnak igaza van, ha ő valami votum curiatum-félét gyanít terveimben; magam is ilyesmiről gondolkoztam.”⁶²

Vállalja át a birtokos nemesség a megyei háziadó terheit, ám ezzel arányosan legyen több joga, mint a birtoktalan nemeseknek annak meghatározására, hogy mire fordítják a megyei közigazgatás költségeinek alapját alkotó összeget — hangzott Sztáray javaslata a *Századunkban* (amelyben *Dessewffy Aurél* öccsének, *Dessewffy Emil*nek az elgondolását fejlesztette tovább), s ez a javaslat méltányosnak látszhatott sokak előtt, mivel a teherviselést és a jogokat arányosította.

„Lényeges különbség véleményeink közt e tárgyban az” — értelmezte Kossuth a két álláspont lényegét a vita későbbi szakaszában —, „hogy a nemes gróf az egész háziadót a nemesség által, mégpedig a jobbágytelken lakóknak is kizárásával akarná viseltetni, mivelhogy a néppel egyéforrni, a népet politikai jogokra képesíteni nem akarja: mi ellenben azt óhajtjuk, hogy a háziadót nemes és nem-nemes együtt igazságos arányban viselje; mivelhogy a népet — gr. *Széchenyi*

⁶¹ *Gróf Sztáray Albert*: Nagymihályi levelek I. Háziadó. V 1842. január 8.

⁶² *Gróf Sztáray Albert*: Nagymihályi levelek I. Háziadó. V 1842. január 8. Előzménye: *Dessewffy Emil* 1982.

szavaival élve — az alkotmány sáncai közé bevinni, mivelhogy a népet nemzetté tenni, vele egy politikai testületté forrni, s őt politikai jogokban is részesítésre képesíteni legforróbb óhajtásunk. A nemes gróf azt akarja, hogy a költségvetési s adókezelési ügynél aki mily arányban fizet, oly aránybani nyomatékú szóval is bírjon. . . . mi pedig a politikai jogegyenlőség barátai vagyunk s azt gondoljuk, hogyha valahol politikai jogokra nézve a törvény valamely kvalifikációt kíván, a törvényes kvalifikációval bírónak egyenlő jogokkal kell bírniuk; mert még közöttük is filléres fokozatokat emelni annyit tenne, mint az arisztokráciában hiperarisztokráciát alapítani, az ország törvényes kvalifikációjú lakosságát jogban, szabadságban árnyékéletre kárhozhatni, s a roppant többség ellenében minden alkotmányos hatalmat néhányak kezére játszani. — 1. hihető, hogy a nemesség inkább a kisebb, mint a nagyobb terhet vállalandja el, inkább fizetend aránylag ő is, mintsem hogy *csak ő* fizessen; miután úgy a hon közös érdeke, mint saját zsebérdeke amant javasolja; — 2. azért, mivel nem igen valószínű, hogy a nemesség, ahelyett, hogy politikai jogait másokra is kiterjesztené, néhány oligarcha kedvéért azon jogokból még önmagát is kirekessze.”⁶³

Megismételte és nagyobb összefüggésbe ágyazta 1842. április 24-i cikkében Kossuth a fenti érveket. Arra az ellenvetésre felelt, hogy a nemesség háziadóban való részesedése ürügyet szolgáltathatna, hogy növeljék a népre nehezedő hadiadót. Erre a liberális reformellenzéken belüli aggodalomra a válasz olyan biztosíték, amely kizárja a visszaélés lehetőségét: a közelet jellegének megváltoztatása, a megyék népképviselési alapra helyezése. „. . . attól lehet tartani (mondják egyesek), hogy a nép terheinek megkönnyítése ürügyül szolgál a hadiadó növelésére, s második, harmadik országgyűlés után majd hadiadó fejében a nép annyit fizetend, mennyit most a két adótárba fizet. . . . azon kell lennünk, hogy. . . minden kitelhető kezességet szerezzünk biztosítékul, miszerint a nemességnek háziadóbani részesülése a hadiadó növelésére ürügyül sohase szolgálhasson. Ismerünk mi egy biztosítékot, mindennél erősebbet, mit talán emberész föltalálhat. . . . fejlődjék csak képviselési rendszerre gyönyörű megyei municipiumaink összerendezete, s ennek következtetésében jöjjön csak a követ oly viszonyba azokkal, kik az adót fizetik, minőben most van azokkal, kik a subsidiumokat fizetik, és feltalálók a biztosítást, melynek hiánya itt a jó ember keblében aggodalmat gerjeszt, amott a nem-akarásnak. ürügyül szolgál. Mi már sokszor nyíltan kimondók, hogy alkotmányunk sáncaiba Hunnia népét befoglalni óhajtjuk; s azért valamint az analízis nagymestere, Bentham, semmi tant sem fogadott el, melyet alapkriterionával, »a legnagyobb rész legnagyobb boldogságával« meg nem egyezni vélt, úgy mi is. . . minden gondolatot föltétlenül félrevetünk, mely e magasztos célhoz jutást inkább hátravetné, mintsem hogy közelítse. . . . emeljük fel a népet hozzánk, fogadjuk el a javasolt kvalifikációt egyaránt mindenkire. . . . de egészen megváltozik a dolog ábrázata, ahogy a javasolt kvalifikáció által nem a népet nemzetté emelni, nem a politikai jogoknak osztály által nem csökkenő jótékonyosságát

⁶³ (Kossuth Lajos:) Nehézségek. PH 1842. április 17.

másokra is kiterjeszteni, hanem a már politikai jogra alkotmányilag képesítetteket is megtizedelni, megszorítani akarnók. Ekkor a rendszabály, mely amúgy az igazságot, a józan politikát megközelíté, oligarchiai szabállyá változik, az oligarchia mindent magában foglal, mi az arisztokráciában árnyékos van anélkül, hogy fényrészeit is általvenné.”⁶⁴

Sztáray Albert ugyanis 1842 áprilisában a *Világban* újra közölte korábbi, a háziadó nemesi átvállalását kezdeményező javaslatát — kiegészítésekkel és kommentárokkal. Ebben amellet foglalt állást, hogy aki a minimumnál kevesebbet fizet, annak tört szavazata legyen, aki pedig a megállapított minimumot megfizeti vagy annál többet ad a megye nemesi önadóztatása során, egész szavazattal rendelkezzen; a nemesi birtokkal nem rendelkező nemeseket viszont mentesíteni kívánta a háziadó alól, hiszen nekik a nemések által nem fizetett és továbbra sem fizetendő hadiadóhoz, a köznép adójához kell hozzájárulniuk. A birtokos nemések befolyását az adózással arányos szavazati joguk biztosítaná, a birtoktalanokat pedig Sztáray — kivonva őket a nemesi adózás hatálya alól — a kiváltság nélküliek közé süllyesztené, a köznépbe illesztené, és ezáltal megfosztaná jogaitól, miközben a birtokosok kiváltságait gyarapítaná.⁶⁵ Kossuth ezt a tervet bírálta, még hozzá a nemesi jogok egyenlőségének a tétele alapján és annak érdekében, hogy a nemesi jogokat a kiváltságosok terjesszék ki a kiváltság nélküliekre, s megmutatta Sztáray javaslatának irányát, amely nem a jogkiterjesztés, hanem a jogfosztás és a kiváltsággyarapítás, nem az egybeforrasztás, hanem az elkülönözés felé mutatott. „A javaslat ellen tehát úgy amint tétetik, t.i., hogy az adó körüli köztanácskozásokban közvetlenül csak azon földbirtokos nemesség vehessen részt, mely bizonyos mennyiségű adót fizet, három ellenvetésünk van: 1. hogy nem gyakorlatias (inpraktikus), 2. hogy a statustan elemeivel ellenkezik, 3. hogy politikai szempontból sem célszerű.”⁶⁶

Sztáray Albert a nemesi adómentesség megszüntetésére külön nemesi — s a nemességen belül vagyon szerint differenciáló — adózást javasolt éppen annak érdekében, hogy a kiváltság nélküliek alapvetően eltérő jogi helyzete és társadalmi helye s maga a kiváltságrendszer megőrizhető legyen. A társadalom feudális tagolódását és az állam azt szankcionáló szerepét érinthetetlennek láttatta, közben viszont a bomló rendi világ sokszínűségét és átmeneti társadalmi képződményeit megpróbálta a nagybirtokos nemesség és a vagyontalan köznép fogalompárjába szorítani. Ezáltal nem pusztán megőrizni akarta a hagyományos társadalmi struktúrát, nem is csupán annak megmerevítésére törekedett, hanem „fontolva haladó” korszerűsítő koncepciója árnyalatokat nem tűrő beszűkítést képviselt.

Sztáray az iparosodással és a polgársággal szemben elutasító, mereven agrárius álláspontra helyezkedett — összhangban a társadalmi kiegyenlítődest elvető álláspontjával —, és agrárius indítékokból szorgalmazta a Zollvereinhez való csatlakozást is, miközben konkrét formáiban és általában ugyancsak megbélyegez-

⁶⁴ (Kossuth Lajos:) Ismét és ismét adó. PH 1842. április 24.

⁶⁵ Gróf Sztáray Albert: Háziadó I—II. V 1842. április 13, 16.

⁶⁶ (Kossuth Lajos:) Ismét és ismét adó. PH 1842. április 24.

te és elutasította a jobbágyfelszabadítás, a közteherviselés és a kormányfelelősség liberális reformellenzéki kezdeményezéseit.⁶⁷

Stílusa kinyilatkoztató, nyelvezete személyközeli, érvei tradicionális és utilitáriánus elemekkel vegyítettek, gondolkodása pedig leplezetlenül provinciális és földhöz ragadt volt. A gravaminális alkotmányvédelem tételeit, a hagyományos „jobbágyvédő” paternalizmust, a polgárosodás „feudális antikapitalista” elutasítását és a köznemességet megvető aulikus sajátosságokat egyaránt kibonthattunk a Dessewffy Aurél halálát követő esztendő legismertebb „fontolva haladó” közírójának, *Sztáray Albert*nek a publicisztikájából. *Dessewffy Aurél* közírói munkásságának jegyei közül a köznemesség negatív megítélése és a vagyonos nemesség — vagyontalanok szembeállítására élt tovább Sztáray írásaiban, és a kiváltságrendszer konzerválását szolgáló korszerűsítés határozta meg mindkettőjük, a fiatal, szenvedélyes és az idős, hagyományos (és szokatlan nyíltsággal fogalmazó) északkelet-magyarországi főnemes koncepcióját.

„Elkülönözés” és „egybeforrasztás” 1842/43-as vitáinak másik csomópontját a nemzeti kérdés jellegének és okainak a megítélése alkotta. Sztáray és Kossuth polémiajának számos tétele pedig *Dessewffy Emil*nek az 1843 májusában összeülő országgyűlés befolyásolására irányuló „Parlagi eszmék, igénytelen nézetek, szerénytelen tervek a függő kérdések s az ország gyűlése körül” című röpiratában és Kossuthnak a megyei visszaélések diétai vitatása kapcsán írott cikkeiben tért vissza. A nemzeti kérdés konzervatív megközelítéseinek rekonstrukciója és elemzése lehetővé teszi, hogy lássuk: a konzervatívok — a tudomány művelői között ma sem ritka közhiedelemmel összhangban — türelmesebbek voltak-e a liberális reformellenzék jogkiterjesztés által asszimilálni szándékozó beállítottságánál.

A magyarság és a nemzetiségek

A nemzeti kérdés a konzervatív publicisztikában egy-egy összefüggésben már 1841-ben felbukkant. *Dessewffy Aurél* a régi, megbomlott egyensúlyviszonyok konzerválása s az államszervezet csúcsára szűkített nézőpont jegyében értelmezte a nemzetet, amelyen a vagyonos kiváltságosok világát, a leszűkítetten felfogott feudális nemzetet értette, s nem a nyelv vagy a kultúra, hanem a közéletre való érettség kritériuma alapján vonta meg annak határait. Igaz, az egyéni mobilitás feltétele, a hivatali előrelépés eszköze a lojalitás mellett és után a nyelv volt, tehát közvetve ugyan, de volt súlya a magyar nyelv ismeretének.⁶⁸ Mégis, ahogy a

⁶⁷ *Gróf Sztáray Albert*: Nagymihályi levelek II. Örökmegváltás. V 1842. január 15; Nagymihályi levelek III. Örökmegváltás. V 1842. január 19; Státusgazdasági elmékedések. V 1842. április 2.; Vö.: (*Gróf Szécsen Antal*.) Újabb észrevételek a Pesti Hírlap = Széttétekintés = című vezércikkére. V 1842. április 6; *Uő*: Majorátusok. V 1842. szeptember 21; *Uő*: Hitrebizottságok és majorátusok. V 1842. október 26; —X—: Adózzunk-e vagy kölcsönözzünk? V 1842. november 12; *Gróf Széchenyi Lajos*: Mely adót fizethetni alkotmányos helyzetünk fenntartásával? V 1843. január 25, 28.

⁶⁸ *DAÖM* 39—40, 46—48, 49—52.

nemesítés mintájára felfogott mobilitás nem társadalmi felemelkedést, hanem egyéni kiemelkedést jelentett, a koncepció a nyelv ismeretére nem kötelezte a társadalom többségét, amely korlátozott volta miatt nem tekinthető sem nyelvi nacionalista, sem kultúrnationalista, legfeljebb bürokratikus vagy inkább arisztokratikus nacionalista felfogásnak.

Sztáray Albert publicisztikájának szemléleti tartalmait sorra véve szintén feudális jellegű nemzetértelmezésre bukkanunk. Ugyanúgy, mint *Dessewffy*, *Sztáray* is alaptalannak minősítette a germanizációtól, illetve a „pánszlávizmustól” való félelmet.

II. *József* németesítő kísérlete még sokak emlékezetében élénken élt Magyarországon, s a Zollvereinba való belépés szándékáról keringő hírek is kellőképpen indokolták a germanizációtól való félelmet, a „pánszlávizmus” veszedelme viszont az „éjszakai kolosszus” terjeszkedő politikájához és az annak eszközeiként felfogott hazai szláv mozgalmak jelentkezéséhez kötődött.

A liberális reformellenzék ugyanis már az 1831-es lengyel felkelés eltiprásakor kialakította a maga — és az alkotmányos haladás — megalapozott ellenségképét az autokrata orosz birodalomról, és az 1840-es évek elején ehhez kapcsolta hozzá az illirizmust, sőt a szlovák törekvéseket is.⁶⁹ A germanizáció és a „pánszláv” fenyegetés félelme annál is inkább a „nemzethalál” vízióját hívta elő, hiszen a köztudatban hatott a herderi jóslat arról, hogy a magyarság el fog tűnni a szomszéd népek tengerében.⁷⁰ *Dessewffy Aurél* és *Sztáray Albert* ezeket a félelmeket alaptalannak tartotta.

1842-ben Lipcsében röpirat jelent meg Magyarország jövőjéről, amelyben a szerző, *Wolfgang Berg* a „fontolva haladók” fiatalon elhunyt vezérével ellentétes végkövetkeztetésre jutott, de gondolatmenetének elemei és főleg jellege nem állott távol *Dessewffy Aurél* szemléletétől. *Berg* szerint Magyarország a német gyarmattá vagy orosz provinciává alakulás között választhat. A magyarság pusztulását kimondó konzekvenciához vezető gondolat sor lényege viszont az volt, hogy a magyar nemesi reformmozgalom jogkiterjesztő politikája az európai (közelebbről a szent szövetségi) egyensúlyviszonyokat alapjaiban fenyegeti, azok felborításával a magyarságot súlytalanságra kárhoztatja, holott Magyarország jólétét a nemesség nyugalma és adózása biztosíthatná — nem utolsósorban úgy, hogy a szegény nemesség lemond kiváltságairól.⁷¹ A gondolatmenet alapkonstrukciója, az európai egyensúlyviszonyok és a magyar nemesi reformmozgalom szembeállítása a birodalmi konzervatív publicisztika hagyományos ellentétpárjait, Európa és Ázsia, civilizáció és barbárság, a Lajtán túli terület és Magyarország ellentéteit idézi

⁶⁹ *Kovács Endre*: Szemben a történelemmel: a nemzetiségi kérdés a régi Magyarországon. Budapest, 1977. 147—236; *Varga János*, 1982. 93—114; *Gerő András*, 1984.; *Szabad György*, 1986; Vö.: *Norman Davies*: God's Playground: a History of Poland. I—II. Oxford, 1985. II. 3—111, 306—339.

⁷⁰ *Johann Gottfried Herder*: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit (1782—1791). In: *Johann Gottfried Herder*: Zur Philosophie der Geschichte. Eine Auswahl in zwei Bänden. I—II. Berlin, 1952. II. 476.

⁷¹ *Wolfgang Berg*: Ungarns politische Zukunft. Leipzig, 1842.

emlékezetünkbe, a szegény nemességről mondtak (illetve azok túlnyomó része) viszont *Desseffy Aurél* és *Sztáray Albert* írásait juttatják az eszünkbe. A kétféle értelmezés — a félelmeket megalapozatlanoknak tekintő magyarországi konzervatív magyarázat és a „nemzethalál” látomásával szinte megbénító németországi konzervatív interpretáció — minden különbözősége ellenére nem csupán hasonló elemeket mutat, hanem a mondanivaló lényege rokonítja őket: a birodalomhoz való alkalmazkodás, az engedelmes alattvaló magatartásmintája.

A magyar liberális reformellenzék tevékenységében 1842 folyamán előtérbe került a nemzeti kérdés. Kossuth június 10-én Pest megye közgyűlésének javasolta, a megye kezdeményezze azt, hogy Horvátország — tekintettel a magyarelles megmozdulásokra —, ha akar, törvényhozási és közigazgatási vonatkozásban váljon el Magyarországtól. Javaslátát a közgyűlés határozattá emelte, ami azt jelentette, hogy az ellenzéki vezérmege törvénykezdeményezéssel kísérelte meg elejét venni a helyzet további romlásának. Miután viszont a határozat a többi megyében nem talált visszhangra, Pest *Eötvös József* hatására visszavonta korábbi határozatát.⁷² Ez augusztusban történt, s a hónap végén a *Világban Szécsen Antal* gróf — a nemzeti, különösen a horvát kérdés később tekintélyt szerzett „fontolva haladó” szakértője — külön cikket közölt a nemzeti kérdéstről. Abban a *Világban*, amelyet *Desseffy Aurél* halála óta *Andrássy József* vezérelt, névleges szerkesztője pedig *Jablanczy Ignác* helyett — aki immár a *Jelenkorba* írta személyeskedő hangú cikkeit, nem ritkán épp a *Világ* ellenében — *Szenvey József* lett, s amelynek 1842, 1843 és 1844-es kötetein az alábbi — az alkotmányvédő szerepet a „felforgatók”-kal szemben vállaló — mottó volt olvasható:

Kívánod a Nemzet javát művelni? | Tiszteld a Honnak szent törvényeit,
| Javítsd, ne döntsöd ős-intézményeit! Haladj, de józanul, s ne nyakra
före. | — Így készülünk mi szebb, dicsőbb jövőre.

A politikai pártok abban egyetértenek, hogy a nemzet egyéniségével, jellemével összhangban álló haladást tartják kívánatosnak, de ezt a fogalmak tisztázásával s nem a puszta lelkesedéssel kell megalapozni — kezdte fejtegetését *Szécsen Antal*. „Sokaknál a nemzetiség fogalma olyannyira összeszővődött a hazai nyelv fogalmával, hogy előttük a magyar nemzetiség csak a nyelvben létezik. Elfelejtkezvén hazai történetünk dicsőn ragyogó korszakairól; elfelejtkezvén azon hathatós befolyásról, melyet honunk különböző időszakokban egész Európa ügyeire gyakorolt, ámbár törvényei idegen nyelven voltak fogalmazva; — ők a magyar nemzet születését, eredetét csak néhány rövid év óta számítják, és nem veszik tekintetbe, hogy bármely nyelv hangzott légyen hajdan tanácskozási termeinkben, a magyar nemzetiség szelleme, — a törvényes fejedelem és alkotmány iránti hű ragaszkodás századok előtt éppen úgy, mint most, — honfitársaink kebleit

⁷² *Szabad György*, 1977. 71—72., *Varga János*, 1982. 77—92.; (*Kossuth Lajos*.) Virrasszunk! *PH* 1842. június 19.;? Szláv mozgalmak. *PH* 1842. június 23; *AB*.: Visszapillantás a szláv mozgalmakra. *PH* 1842. június 26.

lelkesíté. — Mások ellenben — ezen tagadhatatlan történelmi igazságot, nézetem szerint, hamisan fogván föl — hiedelemem szerint elég fonákul, azt tartják, vagy helyesebben mondva tartották, hogy mivel századokon keresztül a magyar nemzetiség fönnállott anélkül, hogy mivel honi nyelvünk a haza közdolgaiban elsőbbséget nyert volna, annak behozatala jelenleg is felesleges, és tekintvén hazánk különajkú elemeit — tán időelőtti, vagy veszedelmes is volt.”⁷³ A nyelv nem azonos a nemzetiséggel, hanem annak csak orgánuma. A nemzeti nyelv ápolása, kifejlesztése és szeretete nélkülözhetetlen, ám nem pótolhatja a nemzet szellemi egységét — érvelt *Szécsen Antal* a nyelvi nacionalizmus ellen Széchenyi akadémiai beszéde előtt három hónappal. A nemzet lényege a haza, az állam s az állam intézményeihez való ragaszkodásban lelhető fel a *Világ* cikkírója szerint. Az állam iránti lojalitás alkotja azt a szellemi egységet, amelynek kifejeződése és jelképe, a nemzeti egyéniség szimbóluma a nemzeti nyelv. „... kívánatos, sőt szükséges, hogy mindenütt, hol a nemzet nem mint különféle egyének összege, de maga mint szellemi egyén lép föl, egyéniségének jeléül — mert mi más a nemzetiség, mint a népek egyénisége — nemzeti nyelvben nyilatkozzék, és ez oka, miért, valahányszor a magyar haza közdolgai forognak kérdésben, a magyar nyelv a hon különajkú lakosainak nyelvei előtt az elsőbbséget méltán követelheti” — szögezte le *Szécsen Antal*, majd így folytatta: „Uralkodjék az ország- és megyegyűléseken, legyen első és mellözhetetlen föltétele minden közszolgálati előmenetelnek; de ne terjesztessék ki oly tárgyakra, melyek a nemzetiség képviseltetésével semmi összeköttetésben nincsenek; a nemzetiség iránti túlbuzgóság ne alkottasson velünk oly törvényeket, melyek szükségképpen szankció nélkül szűkölködnek; ne használjunk nemzetiséget előmozdító, nemzeti nyelvet terjesztő eszközökként oly dolgokat, melyek, mint p. o. az egyházi oktatás, minden világi célok felett állnak; és legyünk meggyőződve, hogy e tárgyban is a méltányosság tanácsait követni a cél elérésére a legjózanabb, legalkalmasabb politika.”⁷⁴

Szécsen a liberális reformellenzék publicisztikájának egyik alaptételét ismételte meg módosított formában és némileg eltérő jelentésárnyalattal, amely Kossuth fogalmazásában így hangzott: „Távol legyen tőlünk a kényszerítés, . . . hazánkban jogunk van megkívánni, hogy a közigazgatás minden ága magyar legyen. Ez elég, több sem jogszerű, sem törvényes.”⁷⁵ Az eltérést mindenekelőtt abban lelhetjük fel, hogy a magyar nyelv ismeretét Szécsen — *Dessewffy Aurél*hoz hasonlóan — nem a jogkiterjesztés velejárójának, hanem a hivatali előmenetel feltételének tekintette. Annak megállapítása, hogy szankció nélkül a törvény hiábavaló, és hogy a méltányosságnak kell iránymutatóul szolgálnia, meglehetősen általános kijelentések voltak. Szerepet játszott Szécsen általánosságban mozgó tételei megfogalmazásában a szlovák tiltakozást kiváltó, kudarcot vallott unió kísérlete, *Zay Károly* gróf ama (a reformellenzék által támogatott) kezdeményezése, amely a magyar reformátusok és a túlnyomó részt evangélikus szlovákok közös egyházba

⁷³ Gróf Szécsen Antal: Nemzetiség. V 1842. augusztus 27.

⁷⁴ Gróf Szécsen Antal: Nemzetiség. V 1842. augusztus 27.

⁷⁵ (Kossuth Lajos:) Választási rendszer a városokban. PH 1841. november 24.

tömörítést szorgalmazta annak érdekében, hogy a többséget alkotó református magyarok magukhoz asszimilálják a kisebbséget képező luteránus szlovákokat.⁷⁶ A meghatározó azonban a régi és megbomlott egyensúlyviszonyok fenntartása mellett az államszervezet csúcsára kerülők elmagyarosodásának követelménye, az új egyensúlyviszonyok kialakítására mutató elképzelés teljes hiánya, a jogkiterjesztés asszimiláló erejébe vetett hit helyett pedig a jogkiterjesztés elvetése volt. Feudális nemzetfogalom hatotta át és alapozta meg a konzervatív gondolatmenetet, amely az állam iránti lojalitáson, az uralkodóhoz való hűségen nyugodott.

Szécsen Antal a magyarországi nemzetiségeket két csoportba, németekre és szlávokra osztotta. A németek nemzetiségi ellenállásától, minthogy azok túlnyomó részt az ipar és a kereskedés érdekeihez kötődnek, származásuk tényét pedig még frissen őrzik emlékezetükben, hacsak anyagi eszközök alkalmazásával ellenhatást nem váltunk ki, nem kell tartani. „Másképp állunk a haza szláv lakosaival. Nem szándékom itt Horvátországról, vagy a kapcsolt tartományokról szólni, ezek viszonyaira a nyelv és nemzetiség kérdése gyakorol ugyan, nézetem szerint hathatós, de nem egyedül elhatározó befolyást, és azért a nyelvbéli ellenszegülés szempontja nem is elégséges az ottani súrlódások megítélésére. Szólok a szoros értelemben magyarhoni szlávokról, és mindazon nyelv- és népágazatokról, melyek szláv elemekkel összekötetésben vannak. A szláv mozgalmak — amennyire én tudom — mint honi nyelvünk és nemzetiségünk iránti ellenségeskedés, közdolgokban sohasem mutatkoztak, és bár az északi vármegyékben, hol számos tótajkú nemesség található, a latin nyelv iránti érdek némiképp megfogható lett volna is, azt tartom, hogy ezen vármegyéket mégis mint törvényhatóságokat a honi nyelv iránti idegenkedésről senki sem vádolandja; — de midőn némelyek nyelvbéli prozelitizmusra vetemedtek; midőn országgyűlésileg oly indítványok tétettek és tetszéssel fogadtattak, melyek az ottani lakosok vallásos és családi viszonyaiba is nyelvbéli befolyást követeltek; midőn ezen törekvések egyaránt a nép minden osztályaira . . . szintén kiterjesztettek: akkor emelkedett azon ellenszegülés, melyre minden hazafi elkeseredett szívvel tekint” — zárta le fejtegetését *Szécsen Antal*.⁷⁷

A szláv mozgalmak létrejöttének kiváltó okaiként az európai és hazai nemzetiségi törekvések mintáját, a túlzásokra, méghozzá az alsótáblai és megyei, azaz reformellenzéki (pontosabban: a reformellenzékkal azonosított) túlzásokra való visszahatást, a népjellemek különbségét és a vallási különbözőséget sorolta elő. A mozgalmak jellegét nem ítélte magyarellenesnek, hanem a túlzásokra adott jogos válaszokat látott bennük, az orvosszert pedig az érzelmi megközelítés és az anyagi eszközök kerülésében s a méltányosság és az óvatosság érvényesítésében jelölte meg.⁷⁸

Szécsen Antal nem osztozott tehát a liberális reformellenzéknek a germanizációtól és a pánszlávizmustól való félelmében, s az illirizmust és a szlovák törekvések jelentkezését is másként ítélte meg. Fejtegetései nem álltak távol Széchenyi

⁷⁶ DAÖM 68—72; Varga János, 1982. 54—64.

⁷⁷ Gróf *Szécsen Antal*: Nemzetiség. V 1842. augusztus 27.

⁷⁸ Gróf *Szécsen Antal*: Nemzetiség. V 1842. augusztus 27.

akadémiai beszédének egyes elemeitől, különösen azoktól nem, amelyek a nyelvi nacionalizmust a reformellenzékkel azonosították, és a nyelvi nacionalizmus elmarasztalásával a liberális reformellenzékét bélyegezték meg.

A „fontolva haladó” politikus szemlélete persze különbözött Széchenyi kultúrnationalista felfogásától. Közvetlenül abban, hogy az akadémiai beszéd előadója — ekkor — reális félelemnek tartotta a germanizációtól és a pánszlávizmustól való félelmet, a „nemzethalál” vízióját annak ellenére, hogy a hazai nemzetiségi mozgalmak jellegét Szécsenhez hasonlóan ítélte meg. Éppen a német és a szláv köedénytől féltette a gyenge magyar cserepet, és miattuk tanácsolt lojalitást a birodalom iránt. Széchenyi 1842-es interpretációja tehát nem a *Desseffy Aurél*-, *Sztáray Albert*-féle bagatellizáló, hanem a *Wolfgang Berg* röpirata kapcsán érzékelt dramatizáló beállítással mutat rokonságot. Persze, amennyiben negyvenes évekbeli írásainak összességét nézzük, Széchenyi inkább alábecsülte a külső és belső nemzetiségi kihívásokat, semmint túlbecsülte őket.

Szécsen Antal konzervatív beállítottsága viszont ekkor még — ellentétben a konzervatív tábor későbbi, 1846/47 körüli, a nemzeti félelmekre alapozó értelmezéseitől — nem a herderi jóslat jegyében, hanem a félelmeket a történelmi jog, a feudális keretek és a feudális nemzetfogalom alapján jelentéktelenítő interpretációban fogat.

A szerves haladás, a nemzet egyéniségével, jellemével összhangban álló fejlődés Szécsen értelmezésében „fontolva haladás”, olyan haladás, amely az uralkodó, az állam és annak intézményei iránti lojalitást nem érinti, a hajdani egyensúlyviszonyokat nem forgatja fel, és csupán az állami hierarchia felsőbb régióiban feltételezi a magyar nyelv terjedését, a jogkiterjesztés lehetőségét pedig fel sem veti. Az, ami belőle messziről és felületesen szemlélve toleranciának látszik, közelebről a jogkiterjesztés tagadásának, az adott alapviszonyok érinthetlenségének a következménye. Míg Széchenyi nem a „szóhazafiság”, a máz, a nyelvi nacionalizmus alapján, hanem a mennyiségi szemlélettel szembeállított minőség, az erkölcs, a kultúra felsőbbsege alapján kívánta asszimilálni a nemzetiségeket, addig *Szécsen Antal* csak a felső hivatalnokréteg magyar nyelvismeretét igényelte, a társadalom csaknem egésze viszont kiesett a látóköréből, és nem kívánta asszimilálni a nemzetiségeket, hiszen a kiváltságosok alatti világnak számára nem volt súlya. Széchenyi nemzetértelmezéséből a konzervatívok később sokat merítettek ugyan, ám ekkor még a magyarországi konzervatívok szemlélete általában is, a nemzeti kérdés megítélésében viszont különösen a hagyományos konzervativizmus sémáihoz kötődött, elsősorban az aulikus tradícióhoz, és Széchenyi felfogása csak elemeiben (s jórészt csak évek múlva) vált az értelmezés használható eszközévé számukra. *Szécsen Antal* interpretációja — észlelhettük — a tradicionális aulikus konzervativizmus kritériumát, a feudális nemzet fogalmát alkalmazta a magyarság és a nemzetiségek viszonyára.

Széchenyi 1842. november 27-én elhangzott akadémiai elnöki beszéde és a hozzá kapcsolódó — a liberális táboron belüli — visszhang újabb konzervatív interpretációkat szült. *Szécsen Antal* a *Világ* 1843. január 7-i számában közölte az akadémiai beszédhez kapcsolódó cikkét „Nemzetesítési törekvéseink s a szláv

mozgalmak” címmel. Korábbi gondolatmenetét ismételte meg benne és értelmezte át. Alaptétele az volt, hogy Magyarországon két nemzet van: a magyar és a horvát, a többi nem tarthat igényt nemzeti önállóságra, nemzeti létre, hiszen csak nemzetiség, nem nemzet. Az, hogy a nemzetiségek nemzeti szerepbe képzelhetik magukat, annak a következménye, hogy az európai és magyarországi tévtanok a nemzeti öntudatra ébredést hibás alapra helyezték, mivel a nemzetet a nyelvvel azonosították, holott annak fundamentuma a történelem. A nemzeti egyéniség és a nyelv azonosítása viszont a történeti jog megrendüléséhez vezet, és egybemossa a nemzetet a nemzetiségekkel, s jogtalan igényeket gerjeszt. A szláv mozgalmak nem az országgyűlés és a kormányzat törvényes lépései elleni visszahatás eredményei, hanem az alsótáblai többség s a megyék egy részének kezdeményezéseire adott válaszok. A kezdeményezések előfeltevése, a nemzet és a nyelv azonosítása alkotta az igazán félrevezető és veszedelmes, a történetileg kialakult egyensúlyt felborító téveszmét, és minden más már ennek a következménye.

Szécsen diagnózisa szerint a liberális reformellenzék eszmei bázisa hibás és veszedelmes, mivel nivellálja a nemzetiségek és a nemzetek közötti hierarchikus viszonyt, és a nemzeti egyensúlyviszonyokat új és jogtalan riválisok kitermelésével fenyegeti. Ez nem csupán a magyar liberális reformellenzék bűne, hanem az európai liberális mozgalmak általános jellemzője, amely az egyedül érvényes történeti joggal szemben álló mintát ad és rögzít.⁷⁹

A fiatal horvátországi arisztokrata a *Világ* 1842. április 6-i, szeptember 21-i és október 26-i számában közölt, *Sztáray Albert* cikkeihez kapcsolódó írásaiban Kossuthtal vitatkozott, és az ősiség kérdésének szabályozását is a feudális struktúrát továbbéltető hitbizományi rendszer kiszélesítésével kötötte össze. „... az ősiség eltörlését semmi esetre törvény által kimondanunk nem kellene, míg a hitbizottságok fölállítása szintén új törvényes intézkedések által könnyítve, szabályosítva és biztosítva nem lesz” — hangzott Szécsen Antal alaptétele. Fő érve pedig az volt, hogy általa a földnek szabad kézen forgása van hátráltatva; „... kik nem annyira annak tulajdonszerű hatását, mint általános *arisztokratikus* és főnntartó jellemét kárhozzatják, kétségkívül a fentemlített nézetet következtetésnek tekintendik... meg vagyok győződve, hogy ha az ősiséget megszüntetjük, és egyszerre a nemesi birtok határtalan szabad kézen forgását mondjuk ki, napról-napra növekedik hazánkban a birtoktalan nemesség (az arisztokráciai proletáriusok) száma, melyet kisebbiteni a törvényhozási gondos előrelátás legfőbb feladataihoz tartozandék... az ősiség eltörlése, a szabadon vett nemesi jószág bírásának biztosítása, a jogviszonyok egyszerűsítése nem maga a cél, hanem egyedül eszköz más célok elérésére.” Végső soron viszont már így védekezett: „Nem is szándékom a fekvő birtok befolyása, sat. iránt új vitát támasztani; elmondattak és jelesebb férfiaktól mondattak el [ti. *Dessewffy Aurél* és *Sztáray Albert* által] e tárgy iránt a mondandók, ... azon elv, »miképpen a földet szabad kézen forgásra alkalmazni kellessék«, azon elméledést ébreszté bennem, hogy ha egyrésztől

⁷⁹ *Gróf Szécsen Antal*: Nemzetesítési törekvéseink s a szláv mozgalmak. V 1843. január 7.

oligarchikus irányzatok a magyar nemzetnek és alkotmányának tisztán arisztokratikus szellemétől kétségkívül távol esnek, ahhoz a demokratikus elvek sem állnak közelebb.”⁸⁰

A *Világ* 1842/43 fordulóján több cikkben és közleményben kapcsolódott Széchenyi István akadémiai ülést megnyitó elnöki beszédéhez, illetve Wesselényi Miklós ahhoz fűzött nyilatkozatához, Pulszky Ferenc, Kossuth Lajos és Vay Dániel gróf megjegyzéseihez. *Andrássy József*, a lap vezérszerkesztője egész cikksorozatot szentelt a témának, amelyben elhatárolódott a liberális reformellenzék jogkiterjesztő (és attól hosszú távon a polgári értelemben vett magyar nemzet kialakítását remélő) törekvéseitől és koncepciójától, de korántsem osztotta Széchenyinek azt a nézetét, amely szerint a nemzetiségi mozgalmak a magyarosítás visszahatására születtek. Az elhatárolódások meglehetősen színtelen és kisszerű megjegyzésekkel társultak.⁸¹

Az akadémiai beszéd visszhangjához a *Világ* hasábjain kommentárokat fűzött *Kállay Ferenc*, Kölcsey Ferenc iskolatársa és barátja is, aki korábban Erdélyben hadbíró volt, s immár jó ideje Pesten az Akadémia tagjaként irodalmi tevékenységet folytatott. Írásai két szint között próbáltak kapcsolatot létesíteni: a történetfilozófiailag érvényesnek tartott alaptétel — ti. hogy az asszimiláló erőt a történelemben a kulturális fölény alkotta — és ama empirikus tényt sorozat között, hogy a Szepességben és Sáros megyében a szlovákok olvasztották magukba a németeket, illetve Erdélyben több helyütt is a románok hódítottak tért a magyarok rovására. Ez utóbbiak *Vay Dániel* példái voltak arra, hogy a kulturális fölény nem mindig jelent olvasztó erőt. Kállay elfogadta Széchenyi kultúrnacionalista álláspontját, ám erdélyi tapasztalatait nem tagadhatta le önmaga előtt. Nézete szerint a fordított asszimilációra azért kerülhetett sor, mivel szórványtelepülések fogyatkozó, háborúban pusztuló lakosai közé telepítették hajdanában azokat a szlovákokat és románokat, akik — külföldi utánpótlással a hátuk mögött — nagyobb szaporaságuk révén elszigetelték a náluk fejlettebb kultúrájú magyarokat és németeket, hiszen ők városokba zárva el voltak vágva hátországtól. Azt pedig történetiellen számonkérni, hogy a letelepítő királyok miért nem számolták fel a letelepítettek különállását, ugyanis a különleges jogállás a letelepedés feltétele és a kor meghatározó viszonya volt.⁸² Mégis hosszú távon a kulturális fölény olvasztó ereje

⁸⁰ (*Gróf Szécsen Antal*): Újabb észrevételek a Pesti Hírlap = Szétekintés = című vezércikkére. *V* 1842. április 6; *Uő*: Majorátusok. *V* 1842. szeptember 21; *Uő*: Hitrebizottságok és majorátusok. *V* 1842. október 26. Az idézetek az utóbbiból vannak.

⁸¹ *Andrássy (József)*: Gróf Széchenyi István és az időszaki sajtó a nyelv s nemzetiség ügyében. I—VI. *V* 1843. február 1, 8, 22, 25, március 11, április 1. Vö.: *Bártfai Szabó László*, 1943. I. 425—426, 430—439.; Széchenyi nemzetfelfogását és ellenségképét, civilizációs programját és a nemzeti sajátosságok megőrzésének követelményét a következő tanulmányban értelmeztem: Egybeforrasztás, vagy elkülönülés? A magyar liberálisok és konzervatívok értékvilága, 1830—1848. *Világosság*, 1988. 766—777.

⁸² *Kállay Ferenc*: Széchenyi István gróf beszéde és a P[esti] Hírlap. *V* 1842. december 7; *Uő*: Magyar és szláv ügy feletti vitatkozások. Wesselényi Miklós báró vétője. *V* 1842. december 31; *Uő*: Jegyzetek a Pesti Hírlap 210. szám alatti vezércikkére. I—II. *V* 1843. január 25. 28; *Uő*: Felelet Kossuth Lajos úrnak, *V* 1843. február 1.

kell hogy érvényesüljön, s a fenti specialitások a kivételt képezik, nem a szabályt.⁸³ Kállay alapélményéhez kellett hogy viszonyuljon a *Világ*ba írott közleményeiben, ezért azok hitelesebbek, mint későbbi, a trón, az oltár és az alkotmány védelme jegyében a *Nemzeti Újság*ban napvilágot látott cikkei, és színvonalasabbak (bár a fentiekben rekonstruálnál jóval töredezettebbek) következő nagyobb lélegzetű írásánál, „A Szózat kritikai bírálatja”-nál is. Abban ugyanis *Kállay Ferenc* — röpirat formájában — *Wesselényi Miklós* „Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében” című munkájának bírálatát kísérelte meg, s ha *Wesselényi* historizáló eljárásának, a magyarosítás és jogkiterjesztés múltba visszavetített számonkérésének kritikáját jogosnak is tarthatjuk, azt a képet, amelyet Kállay a korabeli Európáról kialakított magának és olvasóinak, meghökkenve szemlélhetjük. Legdöbbenetesebb Kállay nézete az Orosz Birodalomról és Lengyelországról. Míg a külföldről alkotott képének kialakításában, mindenekelőtt Franciaország megbélyegző megítélésében, a meghatározó — porosz konzervatív szerzők nyomán járva — az alkotmányosság, az alkotmányos kormányzás iránti ellenszenv volt, addig az autokrata Orosz Birodalom ázsiai civilizáló hivatásáról, a rabszolgaság felszámolásáról és Oroszország tekintélyelvű kormányzásáról olyan (a cári állammal azonosuló) véleményt nyilvánított, amely a magyar politikai közvéleményben kivételesnek volt mondható, hiszen az nemcsak a liberális reformellenzék ellenségképétől s az alkotmányosság követelményeitől állt távol, hanem a tárgyilagos megismerés elemi igényeitől is.⁸⁴ Ez annál is meglepőbb lehetett a kortársak számára, mivel *Tocqueville* könyvének ellenpárja, *Custine* márki négykötetes „Oroszország 1839-ben” című műve épp ez idő tájt jelent meg Brüsszelben, megdöbbenve és felkavarva olvasóit.⁸⁵ S ha *Tocqueville* „A demokrácia Amerikában” című munkáját *Fábián Gábor* fordításában ekkor tájt már anyanyelvén olvashatta a magyar olvasóközönség, s bár *Custine* műve a mai napig nem jelent meg magyarul, az autokrata cári birodalomról az európai sajtóból is tájékozódó magyar közvéleménynek nem voltak illúziói, sokkal inkább voltak viszont félelmei, amelyeket Kállay kritikátlan kritikája nem oszlatott el.⁸⁶

Kállay Ferenc publicisztikájának tanulmányozása némileg túlvisz bennünket a

⁸³ *Kállay Ferenc*: Olvadás és olvasztás. I—IV. V 1843. március 4, 8, 11, 15.

⁸⁴ *Kállay Ferenc*: A Szózat kritikai bírálatja. Pest, 1843.

⁸⁵ *Marquis de Custine*: La Russie en 1839. I—IV. Bruxelles, 1844. Legújabb kiadása: *Uő*: Lettres de Russie. La Russie en 1839. (Szerk. és vál. *Pierre Nora*) Paris, 1975.; *Vő*: *George F. Kennan*: The Marquis de Custine and his Russia in 1839. London, 1972.; *Richard Pipes*: Russia under the Old Regime. Harmondsworth, Middlesex, 1979.; *Isaiah Berlin*: Russian Thinkers (Szerk.: *Henry Hardy* — *Aileen Kelly*) Harmondsworth, Middlesex, 1979.; *Erdélyi Ágnes*: Natio vagy ratio? Schelling és az orosz filozófiai romanticizmus. *Világosság*, 1982. 159—168; *Köves Erzsébet*: Kelet és Nyugat. Orosz eszmék I. Miklós korában. Budapest, 1982.; *Tallár Ferenc*: Utópiák igézetében. „Sajátos orosz fejlődés” és az orosz regényforma a XIX. század első felében. Budapest, 1984.; *Gerő András*, 1984.; *Szabad György*, 1986.; *Victor Léontovitch*: Histoire du libéralisme en Russie. Librairie Arthème Fayard, 1987.; *Köves Erzsébet*: Az orosz dilemma. Csaadajev élete és nézetei. Budapest, 1987.

⁸⁶ *Alexis de Tocqueville*: De la démocratie en Amérique. I/1—2, II/1—2, III/1—2. Bruxelles, 1837—1840.; *Uő*: A demokrácia Amerikában. A francia eredetiből fordította: *Fábián Gábor*. I—IV. Buda, 1841—1843.

nemzeti kérdés konzervatív megközelítésein, ám a konzervatív külföldképre, a konzervatívoknak a külföldről alkotott nézeteire, szellemi horizontjukra érdemes röviden kitérnünk.

A külföld elsősorban hírek, tudósítások és idézetek, másodsorban könyvismertetések formájában szerepelt a konzervatív publicisztikában. A birodalom hírei után következtek a Porosz Királyság, a német államok, Anglia, Franciaország, később Spanyolország, a Török Birodalom, az Orosz Birodalom és — az egzotikum szintjét alig meghaladóan — az Egyesült Államok közéletével foglalkozó hírek, mindenekelőtt német lapok nyomán és a *Pesti Hírlap* mintáját követve. Kitüntetett helye és jelentősége a német, az angol és a franciaországi eseményekről szóló híradásoknak volt, hiszen ezek képezték a fő hivatkozást a hazai témákról vitatkozók számára. A pozitív példa Anglia volt, a negatív Franciaország, a közvetlenül felhasznált és valóban mintának tekintett állam pedig Poroszország. Általában összefüggésükből kiszakítva bukkantak fel a külföldről származó információk, nem illeszkedtek szervesen egymáshoz. A stabil pontot az angol—francia fejlődés eltéréseinek abszolutizálása és önkényes értelmezése, az angol fejlődés arisztokratikus jellegének a demokratikus tendenciákat hordozó franciával való merev szembeállításával alkotta. A külföldről alkotott kép a későbbiekben gazdagodott, ám erre a már *Dessewffy Aurél* által lerakott alapra épült.

Összegezzük röviden a konzervatívok álláspontját a nemzetiségi kérdésről. A problémát egyik publicistájuk, *Dessewffy Emil* gróf így sűrítette egyetlen kérdésbe:

„A magyar nyelv ügye körül miképp kellessék működni országgyűlésen, az mondhatatlanul kényes kérdés, és annál, mely most hírlapokban vitattatik, és azon tengely körül forog: vajon törvényhozásnak és megyéknek lehet-e nyelvemelés tekintetében helytelen cselekvéseket joggal szemükre vetni? végzetlenül fontosabb.” Ugyanis akár Széchenyinek adunk igazat és úgy gondoljuk, hogy a szláv mozgalmakat a magyarosításra való visszahatás szülte, akár Wesselényi és Kossuth véleményét osztjuk, amely szláv propaganda eredményének tekinti azokat, a magyar törvényhozásnak mindenképpen az ingerültség megszüntetésére kell törekednie. Ezt pedig a leginkább az szolgálhatja, ha a nem magyarok asszimilálására irányuló próbálkozások helyett — amelyek sürgősen és eleve kudarcra ítélték — a törvényhozás és a közigazgatás a felsőbb osztályok nyelvét emeljük a magyart. Hadd műveljék nyelvüket és irodalmukat a nemzetiségek, a magyar országgyűlés arra törekedjék, hogy az államot magyarosítsa, s ne kísérelje meg a kiváltságosok világa alatti társadalmat asszimilálni. Ha a törvényhozás a megvalósítható és kívánatos feladatot tartja szem előtt, akkor nem várhatja el, hogy a lakosság magyarul nem tudó része ismerje a magyar törvényhozási és közigazgatási nyelvet, hanem arról kell gondoskodnia, hogy megismerhesse, elsajátíthassa azt. A felsőoktatás mellett és előtt az alsófokú iskolákban kellene a magyar nyelv tanítását szorgalmazni, Horvátországban pedig hagyni, hogy a közigazgatás nyelve a latin maradjon.⁸⁷

⁸⁷ *Dessewffy Emil*, 1843. 22—28.

Dessewffy Emil összefogott javaslatai lényegre törően mutatják a konzervatívok véleményének alaprétegét: a feladat nem a társadalom hagyományos egyensúlyviszonyainak megváltoztatása, hiszen az meddő fáradság volna, ugyanis nem ott dől el a nemzeti jelleg kérdése. A nemzet meghatározója éppen az, hogy a társadalom felett helyezkedik el, és jellegét az állam határozza meg, amelytől nem is szemlélhető függetlenül. Az államot a magyarságnak kell kézben tartania, s a magyarságot a kiváltságosok alkotják, közülük bekerülni pedig csak az egyéni kiemelkedés révén, nemesítéssel (vagy legalábbis annak mintájára) lehet.

Sem a jogkiterjesztés, sem az asszimiláció nem jellemezte a konzervatív nemzetfelfogást, hanem a nemzet feudális fogalmán alapuló, az állam, a nemesség és a nemzet azonosítását képviselő s a nemzeti kérdés súlyát alábecsülő beállítottság határozta azt meg. Ami távolról toleranciának látszik, az közelről elkülönülés volt. Ami messziről méltányosságnak mutatkozik, az tüzetesebben tanulmányozva a régi, anakronisztikus és megbomlott egyensúlyviszonyok igenlése jegyében a kiváltságrendszer védelme volt. A magyarság és a nemzetiségek viszonyának konzervatív értelmezései a kiváltságosok és kiváltság nélküliek, urak és szolgák társadalomszerveződési sémáira emlékeztetnek és nem véletlenül, hiszen indítékuk közös volt: a szabadság világának elutasítása.

Arisztokrácia és demokrácia

A konzervatív társadalomszemlélet és nemzetfelfogás mellé a magyarországi konzervatívok eszmevilágában az állam „fontolva haladó” interpretációja társult. Az országgyűlés összeülése előtt két héttel a *Nemzeti Újság* X. U. szignóval egy olyan cikket közölt, amely a konzervatív publicisztikában kivételképp a társadalomszerveződés és az államfelfogás alapjaival foglalkozott.⁸⁸ Gondolati rekonstrukciója és elemzése közelebb visz bennünket a konzervatív koncepció megértéséhez, mindenekelőtt az államfelfogás és a társadalomszemlélet alaprétegének észleléséhez.

A *Nemzeti Újság* Nagy Pál, Kovacsóczy Mihály, majd (éppen ekkor) Majláth János gróf vezérlete alatt a trón és az oltár, az alkotmány és a tekintély elkötelezettje volt. „Vallás, trón s alkotmány lapunk védelke s vezércsillaga” — hangzott a *Világnál* merevebben konzervatív lap irányát jelölő formula.⁸⁹ A cél a vallással (ti. a római katolikus vallással) összeegyeztethető, „izgatás nélküli haladás”, a nemzet szolgálata, amelyet a józan mérséklet s a társadalmi osztályok egyetértése garantál. Ennek jegyében fogalmazott „Az aranybulla s ellene forralt demokratai küzdelmek” című cikk írója is, akit a *Nemzeti Újság* 1845. 40. számának „*Politikai stabilitás elve*” című vezércikke néhány passzusa alapján azonosíthatunk.⁹⁰ Az

⁸⁸ X. U.: Az aranybulla s ellene forralt demokratai küzdelmek. *NU* 1843. május 3.

⁸⁹ Kovacsóczy Mihály: Hírlapi jelentés. (Pest, 1843.) OSZK, Miscellanea, 504 258; *Dezsényi Béla*, 1941. 9—12.

⁹⁰ (*Lipthay Sándor*.) *Politikai stabilitás elve*. I—III. *NU* 1845. február 14, március 11, 13.

alábbiakban ennek a szemléleti jelentőségű, 1843-as vezércikknek a tartalomelemzésére vállalkozom. „Nem szükség itt azon tévkört idéznünk, mibe az újabb jogfilozófia kivált azáltal bonyolult [bonyolódott], hogy status és jogok eredményezetésénél [leszármaztatásainál, eredeztetésénél] először is már nem indult ki általános emberiség eszméjéből, melynek szemügyben tartása a statusfilozófiának hajdani alapítóit egyéni tények tévelyéből segítette; hanem teljesen önálló mivoltúnak nézte az ő természetnek egészen műveletlen állati emberét; elszakította őt ezer kapcsolékaitól, mik társához kötötték; egyénileg élő lénynek költötte; s ezen egyéni állásból kisajtolta természetiekhez nevezett jogokat adott neki” — kezdte fejtegetéseit a *Nemzeti Újság* cikkírója, s ha lefordítjuk avitt kifejezőmódjának mondanivalóját, az elszigetelt egyén, a természetes állapot és a természetjog előfeltevéseire, azok bírálataira bukkanunk.⁹¹

„Jelen első gyökeres téveszmének csak fejleményébene folytatása volt, midőn az ember mint ember, egyéb világtól, jelesül tárgytól, dologtól (res) szintén elszakasztva képzeltek, és a társas jogok, társas viszonyok, megfoghatatlanul és megátalkodott szédelgéssel, tárgyak-, dolgok- s javaktól függetlenül eredményeztetnek; mintha képzelni lehetne akármiféle társas jogot vagy társas eszmét tulajdonra vonatkozás nélkül, mintha emelkedhetett volna az őskor homályából akármi gondolható módon praktikai jogeszmé másképp, mint éppen tulajdonra vonatkozó nem tevé által; mintha végül vagyon-, birtok- s anyagi életkellékeket biztosító alapszabályokra épült szituációknál egyéb tényezhetné a státusélet mivoltát” — folytatta a konzervatív publicista a legitimitás származtatásával kapcsolatos nézeteit, amelyek arra vonatkoztak, miszerint amennyiben az izolált egyén és a természetjog kiindulópontját fogadjuk el, nem tudjuk levezetni az állam alapját alkotó tulajdonjogot, és megfoghatatlanná válik az, ami a meghatározó az ember világában: a társadalmiság, az egymásra vonatkozás.

Az individualista kiindulással szemben definiált kollektivistá előfeltevés nem egyszerűen másfajta társadalmi szerződést jelölt, mint a klasszikus liberális természetjog, hanem mást is, ugyanis az állam és a tulajdon csak egymással összefüggésben értelmezhető, és társadalmi szerződés helyett — némileg Savignyra emlékeztetően — az általános emberiség, a tulajdon és az állam kellő tisztázás híján némileg homályban hagyott fogalmai képviselik a gondolatmenet alapját.⁹²

„Eszert már korszakunkban az egymással ellentétben álló társas eszmék fölötti politikai felekezetek minden elv és gyakorlati kérdéseknél egyedül a főntebb érintett két eszmét s annak irányát képviselik. A stabilitásnak embere, a konzervatívus, a józan értelemben vett méltányos arisztokrata birtokot tekint alkotmányok súlypontjául azon alapelvnek diktátuma szerint, melyhez képest nem képzelhetni

⁹¹ *Lipthay Sándor, 1843.*

⁹² Vö.: *Friedrich Karl von Savigny: Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft.* Heidelberg, 1840., Újabb kiadás: *Thibaut und Savigny: Ihre programmatischen Schriften* (Bev.: *Hans Hattenhauer*) München, 1973. 95—192. A kérdés elméleti magvához, természetjog és történelem viszonyához lásd: *Leo Strauss: Natural Right and History.* Chicago, 1953. Az emberi természet eltérő értelmezéseire igen tanulságos a *Tocqueville—Gobineau-vita.* Ismerteti és értelmezi *Ludassy Mária: A faji egyenlőtlenség mítosza: Gobineau. Világosság, 1988. 529—540.*

személyes jogot szerzett dologra, szerzett birtokra vonatkozás nélkül; nem társulatot, melyben a polgári társas érdekek egyenesen dolgokhoz, s azok stabilitásához kötve nem lennének. A demokratai irány azonban a személyt — nem mérlegelve annak akárminemű kvalifikációit — szám szerint mint személyt tekinti, és minden jognak s társas létnek eszméjét a népnek szám szerinti állásában gyökerezi; a tulajdont, a vagyon sérthetetlenségét nem nézi a társas élet főbbrendű palladiumának; hanem annak minden földi materialitással együtt, minél tökéle-
tebb mértékű mobilizációja, sőt nivellációja felé hajlik. Míg tehát az előbbi elvhez ragaszkodó politikai felekezet címe arisztokrácia, stabilitás, konzerváció; addig a másiké demokrácia, radikális reformáció, vagy mint mondani szereti, visszavezetés a társas viszonyoknak egy költött ős természetiség felé.”⁹³ *Liphay Sándor* az arisztokrácia és a demokrácia ellentétpárját némi gondolati döccenő után határozta meg, de meghatározta a stabilitás, a birtok, a konzerváció és (kimondatlanul) a minőség, illetve a radikalizmus, a tulajdon nivellálása, a gyökeres újítás és a pusztá mennyiség szembeállításával, melyeket az állam, a tulajdon (és érzékelhetően: a kollektív jog eszméje), másfelől az izolált egyén, a természetes állapot és a természetjog alapoznak meg.

A konzervatív gondolatmenet az emberi minőségek egyenlőtlenségét rejti magában, ám a konzervatív publicista nem ezt a következtetést vonja le: „Különböző polgárosztályzati jogok nem azért különböznek egymástól, mert tulajdonosaik — elvileg értve — nem tökéletesen egyarányú szellemi vagy állati személyes emberek, hanem egyenesen azért, mert egyik vagy másik ember azon szerzett, és társas élet kellékeit, biztosítékait tényező szellemi vagy anyagi tulajdoni című birtokkal van ellátva, mit éppen azért, mert tulajdonosa s birtokosa, kezelhet.”

Nem az emberi természet különbözősége, hanem a tulajdonviszonyok alkotják az emberi társadalom hierarchizáltságának fundamentumát — hüvelyezhetjük ki a nem csupán nyelvileg homályos, hanem gondolatilag sem eléggé világos mondat értelmét.

„A magyar nemesnek elvileg nem azért vannak egy vagy más jogai, mert ilyen vagy olyan anyagból készült ember, hanem azért, mert a haza anyaföldjét szerezte, bírja, a haza erejét képviseli; a magyar polgárnak nem azért van eme vagy ama joga, mert ilyen vagy olyan vérből származó ember, hanem azért, mert státusban a tőzsért, ipart képviselő ember, és ezen státuséletem tényező érdeknek jelenleg gyakorlati, azaz tulajdonosi című birtokában áll.”

A társadalmi hierarchiában elfoglalt eltérő hely jogalapja tehát nem az eltérő emberi minőségekben, hanem a különböző társadalmi szerepekben lelhető fel, amely az állami élet organizmusának funkcióihoz kötődik, illetve a korábbi teljesítmények, történelmi érdemek következménye. A társadalmi különbségek legitimitását értelmező gondolatban keveredtek a kiváltságrendszer hűbéri és államszervezeti elemei a birtoklás, a tulajdon fölötti rendelkezés megállapításának rögzítésével, és a bizonyítandó maga bizonyította saját jogszerűségét: a

⁹³ *Liphay Sándor, 1843.*

különbségek jogosultak, mert a különbözők helyzete és szerepe különbözik. Azt érzékelhetjük, hogy a gondolatmenet hagyományos megalapozó tétele, az emberi egyenlőtlenségek minőségi különbségekkel való legitimálása híján a fejtegetés körben forog, illetve újratermeli a ki nem mondott, sőt verbálisan cáfolt, ám ténylegesen az egész gondolatmenetet meghatározó antropológiai alaptételt az emberi minőségek egyenlőtlenségéről.

„A félszegség, a fogalmaknak igékkeli fonák összehányása ezen a vonalon mindig csak onnan ered, hogy a fölületes, észmevizsgát kerülő frázisokat utánzó, de státusférfiúnak nevezetni mégis óhajtó ember partikularizálni kívánja a földészet, tőzsérkedés, ipar vagy művészetben nyugvó státuskelléket; erők megosztásával, nem központosításával véli azt szilárdíthatni; és politikai vegytannak oszlatási processzusa által a társulatot nevezetes gondolatlansággal erő — s állandóságtól, minden jellemétől kész megfosztani. A társulás, azaz egyesülés igéjét jelentőségével hozza mindig az ilyen tévedésbe merült politikai kontár ellentmondásba, miként egyes részekbeni makacs oldozgatás által összefüggést eszközölni lehetetlen.”

A félreértések tehát abból fakadtak, hogy a szerves államéletet elemeire, méghozzá öncélúnak hitt elemeire bontják azok, akik nem értik, hogy csak egymásra vonatkozásukban s az egészhez való viszonyukban lelhető fel funkciójuk és létjogosultságuk. A tételhez a publicista nemcsak *Adam Müller* és *Savigny* államfelfogásából merített, hanem használta Kossuth kifejezéseit is az „elkülönözésről” és az „egybeforrasztásról”, az egybeforrasztás „vegytani processzusáról”. Igaz, összefüggéséből teljesen kiszakítva, más kontextusba helyezve és hivatkozás nélkül tette ezt, tartalma pedig az elkülönözés konzerválása s az egybeforrasztás elvi kizárása felé mutatott.

„Átmenve már a magyar arisztokráciára, ez valamint mindenütt, ahol létezik, úgy honunkban is szigorúan birtok eszméjére van alapítva. »A királyi adomány s birtok nemesít.« S ezen elv mindaddig érvénytelenül, alaptalanul fog gúnyoltatni avas obskuritásnak, míg előttünk s az egész világ előtt nyíltan áll, hogy a nagy, gazdag, hatalmas angolnál a halhatatlan s példa nélküli erejű s politikai hatalmú arisztokrácia most is ezen alapon nyugszik. S immár a mai divatos, honunkban is magát rendszeresíteni s szilárdítani törekvő demokráciai pártnak egész törekvése, egész fáradhatatlansága mint mondánk abban áll: oda irányozni a törvényalkotási nézeteket, hogy ezen elv gyökerében megszakasztassék, és ezután a nemesség, az arisztokrácia birtoknak támaszától megfosztva erejében tökéletesen megtöretessék.”

Az eddig elvi tartalmakat hordozó gondolatmenet egy időre aktuálpolitikai jellegűvé szűkül: a stabil birtok, szilárd arisztokrácia (azaz nemesség), kikezdehetetlen alkotmány (amelyet az aranybullával azonosított a cikk szerzője) és az angol példa szembeállítás a birtok felosztásával, az arisztokrácia meghatározó szerepének megszüntetésével, az alkotmány felszámolásával és — Burke francia forradalomról írott reflexióinak Gentz-féle fordítására alapozva — a francia példával.⁹⁴

⁹⁴ *Edmund Burke: Reflections on the Revolution in France. London, 1790., Uő: Betrachtungen über die französische Revolution. (Ford.: Friedrich von Gentz) Berlin, 1793.*

„Oldozzuk csak az országos képviselőnek jelenleg még épségben álló, egybefoglaló kapcsait; s helyhatósági rendszerünk mellett alkotmányunknak csak egy évig főnnállni lehetetlenné fog tétetni. A demokratái felekezeti takart játékot játszik most hazánk ő[s]i alapintitúciói ellen. . . Nem kell ezen üdvös politikai pártnak egyhamar más, hanem kapacitás, kényszerített földváltás, hitbizománytörles, papjóságok elvétele, vallási szakadás városi népgyűléseken, de főleg a haza népesülésének alapján épült polgári reprezentáció s általában fogva a fekvő birtoknak minél szeretetre méltóbb fölösztatása s mobilizációja sat. — hozza föl még ezt mind a P[esti] H[írlap]-nak mézédés cikkeiben lappangó alapelveire építve, s megkonduland az ősi arisztokrácia lélekharangja is: az ősnemesből paraszt lesz, . . . a papból alamizsnával élő dervis; választott polgárból prókátor, szerencselovag s pénzhajhász szeszélye s politikai inkapacitása alatt görbedő egyszerű mesterember; a tőzsért, ipart prókátor képviselendi; ügyész-, újságíró- s professzorból miniszter támadand, de maga a haza? — boldogtalanná lesz. Honunkban a kérdés, éspedig élet- s halálkérdés az: vajon Angolhon politikai elvének irányához képest az arisztokrácia és fekvő birtok alapjára építették-e az átalakulás rendszere, — vagy Franciaország példájára prókatori s újságírói szeszély, s politikai fölülletes üresség elvtelenségeire; itt a választás korunk föladata; a nemesség, a vagyonos polgárság s általában fogva a haza józan fiai hivatva állanak őrszemmel, szenvedélyes kitérőket kizáró hideg óvatossággal, de emellett mégis fölemelkedett önértet- s férfihoz illő ingat[hatat]lan eltökéléssel párosult politikai száraz számadáson építeni határozatukat. Mi legtávolabb vagyunk attól, hogy Bullánknak minden elavult s a kor viszonyaiba ütköző betűihez ragaszkodjunk. Mi a benne kimondott adómentességet oly kissé pártoljuk, mint a törvénycikket »de porcis regiis«, azonban mélyes mély azon meggyőződésünk, hogy a Bulla alapelvét tényező arisztokráciai rendszernek radikális megdöntése forrongás, elragadtatás, anarchia útján sírba döntendi a hazát.”⁹⁵

Alkotmányvédelem és alkotmányfelforgatás a magyarság (azaz a nemesség) megmentésével, illetve elpusztításával azonosult a fenti fejtegetésben, amelyben a társadalom minden rétegének deklasszálódása ellenében jelölte meg *Lipthay Sándor* az általa helyesnek tartott politikát, az arisztokratikus alkotmány védelmét, a demokratikus irányzat visszaszorítását. Konzervatívok és „demokraták” szembeállítását után ismét elméleti eszmefuttatás következett a *Nemzeti Újság* 1843. május 3-án publikált vezércikkében (vagy ahogy a lapban hívták a rovatot, a „Korunk ügyei”-ben). Az eszmefuttatás az arisztokrácia szükségszerűségével, a szükségletek, a társadalmi egyenlőtlenségek és a társadalmi szabadságesszme összefüggésével foglalkozott.

„Aránytalansági viszonyokon épül a világ kapcsolatainak a rendszere. Ha életünk célja kellékeinek kielégítésében áll; ha kellékeink faja s neműsége miriad színezetű; ha csaknem minden gondolható ipar [iparkodás, tevékenység] utáni élvezéseinket egyedül társaink bizonyos részének ezen nemű nélkülözése föltételezhetik; ha a kellékeknek s nevezett szerint nevezetesen a vagyonnak fogalma

⁹⁵ *Lipthay Sándor, 1843.*

nélkülözés eszméje hiányával teljességgel nem értelmezhető; ha minden életjő a maga beljelentőségét egyedül a vele szemközt álló ellentétekkeli hasonlításból nyeri: akkor az aránytalanság eszméje a társas élet eszméjétől elválaszthatatlan, mint elválaszthatatlan a nagyságok s pozíciók eszméje a kvantitatív viszonyok s negációk eszméjétől. Tünődjünk bár a dolog fölött minél szilárdabban s elfogulatlanabban, elmékedésünknek és praktikai elvonatainknak annál egyéb eredménye nem lehet, *hogy már maga a társas szabadságnak eszméje is nem fejezhetett ki soha mást, mint az egyarányú oltalmat polgári aránytalanságaink utolérésére*; és hogy a szabadság igéje mindenkor a dologgal, melyet képvisel, hozatik ellentmondásba, midőn a polgári viszonyok egyarányúságának eszméjével köttetik össze. Csakis az imént említett aránytalanságnak örökösaink számára történhető állandóvá tételénél s jelesül a vagyonnak tulajdonosától s ennek ivadékaitól elszakaszthatatlanságánál fekszik az *aristai* eszmének eredete és státusszerkezeteket véve nélkülözhetetlensége. . . . A nemesség eszméjének jelentőségét egyedül vagyoni függetlenség tényezheti.”

Hasonlatokat, analógiákat észlelhettünk a gondolatmenetben: ahogy a nagyság, a helyzet, a mennyiség és tagadás különbözőségekre épül, sokféleségük egyenlőtlenségeket és egymást feltételező aránytalanságokat takar, úgy a társadalomban is a szükségletek sokfélesége és azok kielégítése egyenlőtlenségeket, aránytalanságokat szül, ami vagyoni különbségekben kap formát. A szabadság a szükségletek kielégítésének szabadságát jelenti, amely egyenlőtlenséggel jár, és annak átörökítését feltételezi. A legjobbak helye az államszerkezetben a vagyon birtoklásán, függetlenségük lehetőségén és tulajdonuk elszakíthatatlan és utódaikra átörökíthető és örökítendő jellegén alapul. Mint látjuk, ismét az emberi természet felbontása, az emberi minőségek egyenlőtlenségének kimondatlan, sőt verbálisan tagadott előfeltevése termelődött újra a konzervatív publicista gondolatmenetében, s a logikai szabadságot a „minden mindennel összefügg, ám korántsem tisztázott, hogyan” túlságosan általános és elhomályosító megközelítése helyettesítette. Az „eszme” kifejezés gyakori használata pedig a korabeli (illetve a XIX. század első felében napvilágot látott) konzervatív — főleg német — államelméleti irodalomból származott, hiszen annak a közhelye volt.

A vagyon tehát a nemesség elidegeníthetetlen tartozéka, ezért a *Pesti Hírlap* szerkesztőjének a vagyoni arisztokrácia ellenében írt fejtegetései nem tartoznak a dolog természetéhez, hiszen a születesi kiváltságrendszer későbbi visszavetítő jogalapjának szembeállításai a vagyonnal, amely az arisztokrácia meghatározó fundamentuma — olvashatjuk ki a cikk következő passzusából azt a gondolatot, ami az egész fejtegetés talán leginkább gyenge pontja, hiszen a feudális tulajdon és jogállás egymástól elválaszthatatlan határozományait, az arisztokrácia attribútumait a cikk szerzője elválasztotta egymástól, egyúttal pedig a tulajdon birtoklásának tényével kísérelte meg a feudális jogállás és tulajdon birtoklásán alapuló arisztokrácia létjogosultságát megalapozni. Ez viszont nem volt megalapozható a pusztá birtoklás által, a hagyományos fundamentum viszont, az emberi minőségek egyenlőtlenségének tétele, a kiváltságrendszer antropológiai levezetése csak burkoltan volt jelen *Lipthay Sándor* 1843-as vezércikkének gondolatmenetében.

Az arisztokrácia és a demokrácia hívei, a konzervatívok és a radikálisok közötti különbségeket cikkének zárópasszusában *Lipthay Sándor* megismételte és kibővítette: „Fogadják el ím a demokraták kiindulási pontul a mostani állapotot; ne szakasszák el azt a hajdankor eseményeitől, melyekből kifejtett, mondjanak le túlzásokról emberek, dolgok, s elvek körül; mondjanak le lehetetlenítéséről a törvény korlátai közt hathatós kormányznak, mondjanak le ezelőtt szenvedéllyel, most szerénység leple alatt folytatott ochlokrai működéseikről; fogadják el elvül a lehetőségeket s taszítsanak vissza lehetlenségeket; forduljanak azokhoz, kik a haza alaprendszerének ő[s]i alakját újólá kifejtett társas kellékekhez akarják ugyan simítani, de magát a századok viharait fölülmutt törzsököt tisztelik, s az angol nemzet példájára örvendetes mint mostoha időkbén csalhatatlan fiúi bizalommal ölelik: s kezét nyújtand nekik a hazának minden lelkes, becsületes, méltányosságot s jogot szívében tápláló fia. — Ellenkező esetben pedig Ti, kik politikátok zsinórmértékéül nem az életnek társas képét, nem a nyíltan szem előtt álló világos tényeket, hanem egyenesen ábrándotok sóvár költéseit tesztitek; — honnan jöttetek, kik rögeszméteknek emészthetetlen s olvaszthatatlan szikláit szegezitek a világ, nemzetek, s emberi kellékek pozitívításai ellen; honnan jöttetek, kik az egész földből *Respublikákat, Atlantiseket, Néptársulatokat, elzárt kereskedési státusokat* kívánnátok képezni; a Ti szakotok nem politika; a Ti szakotok tévedésen épült tévesztés; a Ti szakotok a kormányzás és engedelmesség eszméinek végképpen kiirtása; a Ti szakotok végmegdöntése a vallásnak, erkölcsnek, a legdrágább emberi meggyőződésnek, a világ békéjének.”

Tabula rasa, a múlt megtagadása, a folytonosság megszakasztása, túlhajtás minden vonatkozásban, a törvényes kormány tevékenységének megbénítása, csöcselékuralom, lehetetlen célok, irrealizmus, utópiák rögeszmes megvalósításának kísérlete, a vallás, az erkölcs és a világbéke megdöntése, az állam alapjainak veszélyeztetése — ezekkel jelölte és bélyegezte meg *Lipthay Sándor* a demokratáknak és radikálisoknak minősített magyar liberális reformellenzék célkitűzéseit és tevékenységét. A konzervatívokat szerinte mindezek ellenkezője jellemzi: folytonosság a múlttal, az adott feltételek továbbfejlesztése, a magyar alkotmány védelme és a hazai alapintézmények, az arisztokratikus intéciók megóvása és továbbfejlesztése, a való életből, a látható tényekből kiinduló szemlélet, azaz a demokrata ábrádozás, utópia, tabula rasa helyett a hivatott politika a maga empirikus kiindulásával, mely az állam alapjainak, kormányzóik és kormányzottak, parancsolók és engedelmeskedők, urak és szolgák alapviszonyának konzerválását, a vallás, az erkölcs és a világ békéjének megőrzését szolgálja.

Majláth János grófnak, a *Nemzeti Újság* vezérszerkesztőjének három hónappal korábbi, 1843 februári szembeállításai a következők voltak: a „vágatás” emberei — konzervatívok; az alkotmány felforgatói — az alkotmány védelmezői; demokraták — arisztokraták; megyepártiak — a kormány hívei; a katolikus egyház és a papság támadói — az egyház és a papság jogainak a pártolói; szeparatisták — a birodalomhoz fűződő kapcsolat erősítői; rögtönzők — megfontoltan haladók.⁹⁶

⁹⁶ *Gróf Majláth János*: Gr. Deseffy Aurél — vágatási és konzervatív elvek gyökérkülönbsége. *NU* 1843. február 8.

A kétféle szembeállítás, a két konzervatív szerzőnek a konzervatívokról kialakított képe és ellenségképük nem különbözött alapvetően egymástól. Igaz, a nevezetes utóéletű „szeparatista — a birodalmi kapcsolatot vállaló” ellentét *Lipthay Sándor* írásaiból hiányzik (s némileg a „megyepárti — kormányt támogató” is), és míg Majláth szembeállításai a közélet vitakérdéseivel kapcsolatosak voltak, a másik cikk viszont az előfeltevések eltéréseit írta körül, tehát az egyik aktuálpolitikai, a másik államelméleti szembeállításokat tartalmazott. Mégis mindkettőben a közvetlen egybeesés, az „alkotmányvédő — az alkotmányt felforgató” ellentét mellett közös volt a liberális reformellenzék megbélyegzése és az, hogy a konzervatívok álláspontjáról elsősorban negatívan nyilatkoztak, nem azt fogalmazták meg, hogy milyen, hanem azt, hogy mit nem tartalmaz a konzervatív politika és szemlélet. Amennyiben mégis pozitívan körülírták, hogy mit takar a konzervatívok közéleti elkötelezettsége és szemléleti beállítottsága, akkor az a „fontolva haladás”, az alkotmányosság és a rend formulái köré csoportosult. A „rend” pedig az 1843/44-es országgyűlés konzervatív vezérszónokainak a kulcsszava volt, akár az esküdtbíráskodás, akár a megyei visszaélések, akár a városi belszerkezet megújítása, akár a kormány felelőssége ellenében érveltek. A „pártok feletti” rend viszont éppúgy, mint a kormánytámogató konzervatívok pártjának s a kormánynak a rendje az 1845/47-es konzervatív offenzíva alapfogalma lesz majd. Önkép és ellenségkép akkor továbbmunkált elemei azonban már az országgyűlés előtt világosan szemben álltak egymással arisztokrácia és demokrácia, kormányzat és megye, alkotmány és felforgatás, megfontolt haladás és rögtönzés, szerves fejlődés és mesterséges beavatkozás, hivatott politika és dilettantizmus, realitás és utópia, kormányzás és költészet, rend és anarchia, angol és francia fejlődés ellentétpárjaiban. Az „elkülönözés” és „egybeforrasztás” 1842—43-as vitáinak színtere 1843 májusától 1844 novemberéig áthelyeződött a pozsonyi üléstermekbe; itt hangzottak el a liberális reformellenzék javaslatai és a konzervatívok ellenérvei.

A „PÁRTOK FELETTI” REND ÉS A KORMÁNY (1843—1844)

Az 1843 májusára összehívott országgyűlés alsótábláján a liberális reformellenzék meghatározó többséget alkotott, és a diéta ülésézése alatt számos törvényjavaslatot küldött fel a felsőtáblának az ország gazdaságának korszerűsítése, társadalmának érdekegyesítése és államszervezetének polgárosítása végett. A felsőtábla konzervatív többsége viszont visszavető, halogató, illetve a lényeg kiiktatását célzó módosító határozataival, amelyeket a kormányzat inspirációjára hozott, megakadályozta a reformkezdeményezések felterjesztését az uralkodóhoz. Az alsótábla konzervatív vezérszónokai — *Zsedényi Ede* szepesi, *Mailáth György* baranyai és *Somssich Pál* somogyi követ — az *Apponyi György* és *Szécsen Antal* grófok vezérlete alatti felsőtáblai konzervatívok álláspontját képviselték (legalábbis a legtöbb kérdésben) az ellenzéki többséggel szemben a követi tábla érdemleges

tanácskozásain, a kerületi üléseken. A felsőtáblai „fontolva haladók” vezérei már az országgyűlés előtt kapcsolatban álltak Metternich államkancellárral, és ez a kapocs a diéta idején erősödött olyannyira, hogy *V. Ferdinánd*, Magyarország királya az országgyűlés 1844 novemberi feloszlásával szinte egyidejűleg — a birodalmi államkancellár javaslatára — a fiatal konzervatív arisztokrata csoport két tagját, *Apponyi György* grófot és *Jósika Samu* bárót magyar, illetve erdélyi udvari alkancellárrá nevezte ki.⁹⁷ A birodalmi kormányzat és a magyarországi fiatal konzervatív politikusok között kialakult együttműködés ezáltal nyíltan a kormányzati politika szintjére emelkedett, és a magyarországi „fontolva haladó” konzervatívok a „pártok feletti” rend jegyében támadásba lendültek annak érdekében, hogy az 1847-ben összehívandó országgyűlés alsótábláján konzervatív többség legyen. Az 1845-től kibontakozó konzervatív offenzíva jelszava azonban már az 1843/44-es országgyűlés konzervatív vezérszónokainak is kulcsszava volt.

Megyei visszasságok és gyógymódjuk

„Mióta valódi reformkérdések az életrealitás pulzációjával jelennek meg nálunk a közélet terén: szomorúan kell tapasztalni, hogy csak sikertelen előnyilatkozatok maradnak, törvénybe s életbe nem jönek. Mi ennek oka? ... Nem szociális reformok által, hanem a megyékben kell gyökeresen segíteni, mert ott van a baj forrása, hogy a megyékben nem képes az értelmesség a legegyszerűbb rendőri szabályt is keresztülvinni” — érvelt a megyei visszasságok kérdésében a konzervatív publicisztikával teljes összhangban a megyék koordinációja mellett, a megyék kezelhetővé tétele érdekében *Zsedényi Ede*.⁹⁸

„...a municipális rendszer fordulási ponthoz közeleg: azt vagy *fogjuk* koordinálni, vagy *fogják* — és a második előbb-utóbb elkerülhetetlen leend, ha nem lesz magunknak elég belátásunk az elsőt tenni. És ezen ideával igen jó megbarátkozni” — szögezte le röpiratában az országgyűlés előestéjén *Dessewffy Emil*. A megyék egykori alkotmányvédő szerepe immár anakronisztikus, s az újabb szerepre, a haladás kezdeményezésére a „Parlagi eszmék” szerzője szerint alkalmatlanok.⁹⁹ Ezen pedig az inkapacitások kirekesztésével és a kapacitások, a művelt, vagyonos nemesség súlyának növelésével lehet és kell segíteni. A műveletlen, vagyontalan nemességet ki kell zárni a megyei tanácskozásokból és a követválasztásból, s a megyét végrehajtó és tanácskozó szervvé kell alakítani — vitte tovább *Dessewffy Emil* nagybátyjának, *Sztáray Albert*nek a nyilvánosság előtt kifejtett, illetve bátyjának, Aurélnak a memorandumban papírra vetett álláspontját.¹⁰⁰

⁹⁷ *Staatsarchiv, Wien*. Kabinettsarchiv. Staatskonferenzakten, s. 1844. 517; *Andics Erzsébet*, 1981. 140—141; *Andics Erzsébet*, 1975. 214—215; *Varga János*, 1980/a. 727—747; *Vörös Károly*, 1980. 892—897.

⁹⁸ *Kovács Ferenc*, 1894. III. 460.

⁹⁹ *Dessewffy Emil*, 1843. 33.

¹⁰⁰ *Dessewffy Emil*, 1843. 29—43.

A megyei visszaélésekkel és megszüntetésükkel az országgyűlés és a korabeli publicisztika bő terjedelemben foglalkozott. *Kemény Zsigmond* ez idő tájt írta „Korteskedés és ellenszerei” című röpiratát, Kossuth cikksorozatban foglalkozott „A kérdések legkényesbiké”-vel, és — igaz, később — Eötvös is állást foglalt a kérdésben.¹⁰¹ Valamennyi írás a megyei kihágások vizsgálatára kiküldött országgyűlési kerületi választmány munkálatához kapcsolódott, a választmány pedig a királyi előadás, az uralkodó által az országgyűlés elé állított feladat folyományaként kezdte meg tevékenységét.

A megközelítések nem abban különböztek, hogy rendezni akarták-e a megyei visszaélések ügyét vagy sem, hanem abban, hogy hogyan, mi módon kívánták azt orvosolni. A konzervatívok a rendteremtés módját a vagyontalan köznemességnek a megyei közéletből való kiszorításában és a megyének a kormányzat alá rendelésében jelölték meg. Sztáray 1842-es kezdeményezésének most, az országgyűlés idején különös súlyt adott számos megyei kihágás, mindenekelőtt *Deák Ferenc* követté választása megakadályozásának körülményei. A zalai „nem adózunk” híveinek Deáktól megbuktató akciója legalábbis összekapcsolható volt azzal a konzervatív tétellel, hogy a megyei szegénysorsú köznemesség alkalmatlan a közéleti tevékenységre.

Desseffy Aurél és *Sztáray Albert* megbélyegző, a nemesi jogegyenlőség tézisért elvető beállítását a zalai események látszólag alátámasztották. A valódi tanulságot viszont Kossuth fogalmazta meg, aki a megyei viszonyok rendezését nem pusztán rendészeti kérdésnek tekintette, és semmiképpen sem az elkülönözés, a megyei autonómia felszámolása s a kormánytól való függőség erősítése irányában kereste a megoldást, hanem a Sztárayval folytatott vita fonalát szötte tovább. „... a megyei szerkezetet épségben kell tartani; ... erre a legsikeresebb mód a képviselői rendszer behozatala. ... ez a gyökeres gyógyszer, mely úgy a szabadsághiány, mint a rendhiány bajait orvosolhatja. ... a megyei szerkezet szisztematizált rendezése csak a képviselői rendszer alapján történhetik. ... a képviselői rendszer csak a népképviselő bázisán lehetséges; azon kívül pedig, nevezetesen tisztán arisztokráciai körre szorítva vagy jogcsontító oligarchizmus volna vagy legképtelenebb képtelenség. ... amint idején lenni el van ismervé, hogy a képviselői rendszer írott malasztja a kir. városok s szabad kerületek országgyűlési állására és belsejére nézve valósággá érleltessék, úgy a csigaléptű óvakodásnak is el kell ismernie, hogy ideje van annak is, miszerint a szabad községek a megyei gyűlésekben és

¹⁰¹ *Kemény Zsigmond: Korteskedés és ellenszerei. I—II. Kolozsvár, 1843/44.; Korteskedés és ellenszerei. Könyvismertetés. V 1843. október 14.; (Kossuth Lajos:) Zala s az adó. PH 1843. április 13; Uő: A pillanat kénytélensége. PH 1843. április 20; Gróf Andrássy Károly: „Az országglási modor” egy új neme. PH 1843. április 27; Pótlék. PH 1843. április 30; Báró Wesselényi Miklós: Nemzeti korállapot I—VI. PH 1843. június 15, 18, 22, 25, 29, július 2; Pótlék. PH 1843. július 16; (Kossuth Lajos:) A kérdések legkényesbiké I—III. PH 1843. július 20, 23; Uő: Adalék a teendők többi részéhez. PH 1843. július 27; Uő: A megyék. PH 1843. november 9; Előzmény: Uő: Megyei hatóságkör. PH 1842. január 6; Uő: Megyei szerkezet. PH 1842. január 9. A többi cikk és röpirat jórészt ebbe — a liberális reformellenzéken belüli eszmecsere összefüggésébe — illeszkedett. Vö. *Desseffy Emil. 1843. 29—43; Gróf Széchenyi Lajos: Korteskedés I—III. V 1843. május 10, 13, 17; Eötvös József, 1846. 19—176.**

választásokban nemcsak színleg, hanem valódi is képviseltetve legyenek. . . . Kik a megyei kicsapongások elhárításának módjairól szót emeltek. . . , elmékedéseiből. . . kitetszik, hogy a puztán policiális és büntető szabályokat gyökeres orvoslatnak nem tartják; csaknem mindnyájan elismerik. . . , hogy a képviseleti rendszerben feküdnek a leggyökeresebb orvoslat. . . a megyei rendtelenségek elhárításának eszközei közt legelsőnek a szabad községek képviseletét ajánlók. . . A képviseleti rendszer kikerülhetetlen föladata a jövődönnek; vagy akként leszünk, vagy alkotmányos nemzet nem leszünk. Itt az idő, itt az alkalom a szabad községek képviseletével a nagy munkának alapját megvetni. Csak ez képes a népképviselettel a megyei szerkezetet összeilleszteni.”¹⁰²

Kossuth tehát nemcsak a megyerendszer kiváltságosokra szűkítését ellenezte, és nem csupán elvileg jelölte meg a megújítás irányát a népképviseleti alpra fektetett megyerendszerben, hanem azonnal gyakorlati javaslatot is tett az önmagukat megváltott szabad községek megyei képviseletére, a nemesi megye népképviseleti alapokra helyezésének első lépéseként. A választásokat és a tanácskozó gyűléseket ő is rendezni kívánta szabályozott eljárási formák által és a rendbontás szabatos meghatározása révén, a rendbontást (rendbiztosok segítségével) szigorú büntetéssel akarta sújtani. Az adózó szabad községek képvisellete az adófizetés s a szellemi és erkölcsi kvalifikáció alapján sarkalatos pontját alkotta felfogásának, amelyet a sajtó szabadsága s a magyar nyelv ismerete az írni-olvasni tudás szintjén együttesen garantál, illetve kvalifikál. A megyei kicsapongások ügyében nem a megye az illetékes fórum — szögezte le Kossuth —, de nem is a kormány (miként a konzervatívok gondolták), hanem a független bíróság.¹⁰³

A megyéket kiiktathatónak és kiiktatandónak tartó későbbi Eötvös-cikkekkal ellentétben, Kossuth a rendi struktúra átalakítása révén vélte az érdekek egybeforrasztását előmozdíthatónak, mégpedig a népképviselet, az örökváltás, a bírói függetlenség, a hatalommegosztás és a sajtószabadság alapján megújított megyerendszerből kiindulva.

A megyék feudális municipalista felfogását annak abszolutista irányban korszerűsítő értelmezésével ötvöző konzervatív álláspont, *Dessewffy Aurél, Sztáray Albert* és *Dessewffy Emil* grófok nézete tehát nem csupán a megyerendszer (majdani) elvetésével, toldozó-foldozó javításával, illetve kritikátlan elfogadásával és eszményítő konzerválásával került szembe, hanem a megyerendszer népképviseleti alpra helyezésének nagy összefüggésekbe ágyazott, távlatos és gyakorlatias koncepciójával is.

Zsedényi Ede, Szepes megye konzervatív követe az 1844. január 16. és 20. közötti — kerületi üléseken zajló — alsótáblai vitán a megyei közgyűlési visszasságok megszüntetőjeként a kormányzatot jelölte meg. A megyei választások feletti bíraskodást az országgyűlésről a kormányra akarta átruházni, hiszen — érvelt — a törvényhozó hatalom nem lehet egyúttal bírói hatalom is a hatalommegosztás

¹⁰² (*Kossuth Lajos:*) A kérdések legkényesbike. II. Irányelvek PH 1843. június 23.

¹⁰³ (*Kossuth Lajos:*) A kérdések legkényesbike. I—III. PH 1843. július 20, 23; *Uő:* Adalék a teendők többi részeihez. PH 1843. július 27.

sérelme nélkül. Nézete szerint csakis a kormány foganatosíthatja a megyékben a rendet, mert rendet rendetlenség által nem lehet teremteni, s az országgyűlés maga is rendezetlen helyzetű és rendezésre szoruló testület, amely nem alkalmas arra, hogy a megyei visszasságokat felszámolja. Arra a kormányzat hivatott, mivel annak a dolga a rendeletek, a törvények végrehajtása és végrehajtatása.¹⁰⁴

Bezerédy István, Tolna liberális követje viszont azt ajánlotta követtársai figyelmébe, hogy Zsedényi csak az országgyűlésre szűkítette kritikáját, s a kormányzatot kivonta a bíráló hatálya alól. *Ráday Gedeon* gróf, Pest megye liberális követje pedig azt jegyezte meg, hogy: „Fél, hogyha ezen egyetlen kezünkben maradt garanciákat [ti. a megyék autonómiáját] a kormánynak odaadjuk, semmi biztosítékunk nem maradand.”¹⁰⁵

A publicisztikában érzékelhető érvek az országgyűlési vitákban némileg leegyszerűsített formában bukkantak fel, s a megyei visszaélések megszüntetéséről törvényjavaslat is született. Ám korántsem az abszolutisztikus kormányzat hatáskörét növelni kívánó, egyúttal a közéletre jogosítottak körét szűkíteni akaró konzervatívok szellemében: így a felsőtábla megakadályozta, hogy törvénnyé válhasson.

Konzervatív érvek az esküdtbíráskodás ellen

Az 1839/40. évi országgyűlés által kiküldött és 1841-től 1843-ig ülésező büntetőjogi választmány többségi (konzervatív) munkálata mellett a kisebbség liberális különvéleménye is az országgyűlés alsótáblája elé került, és ott a liberális reformellenzék — az esküdtbíráskodás bevezetését, a halálbüntetés és a testi fenytés eltörlését is tartalmazó — javaslata kapott többséget. Mégsem lett belőle törvény, s nem is került az uralkodó elé, mert a felsőtábla konzervatív többsége az alsótábla liberális indítványát nem engedte át.¹⁰⁶ Az alsótáblai konzervatív vezérek persze eleve elvetették az indítványt: Somssich nemesi esküdszéket akart, Zsedényi és Mailáth viszont semmilyen sem.

Mailáth a szakszerűség és a pártatlanság követelményei és a történeti adottságok jegyében mereven elutasító volt: „... azon jelességek, melyeket az esküdszéknek tulajdonítunk, az esküdszéknek nem kiváltságos tulajdonai, hanem más intézetekben is feltalálhatnak. Azon állítás, hogy az esküdszéki bírák sokkal részrehajlatlanabbak, megvesztegethetlenebbek mint az állandó bírák, nem áll, mert az esküdszéki bíró, ha a vádlott iránt ellenszenvvel viseltetik, vagy ha valaha a vádlott által megsértetett, keményebb ítéletet fog mondani, az állandó bíróságnál pedig ez nem történhetik, mert ott a vádlott a bírót csak annyiban sértheti, amennyiben a statut. . . . (az állandó) bíró előtt nem emez, vagy amaz párthoz tartozó ember áll, hanem vádlott és vádló.” Somssich véleménye az esküdszékről különböző Mailáthétól. Szerinte ugyanis „... az esküdszékek mint bíróságok a legjobbak és minden konstitucionális országokban mint politikai intézmények nélkülözhetetlenül

¹⁰⁴ *Kovács Ferenc, 1894. III. 472.*

¹⁰⁵ *Kovács Ferenc, 1894. III. 480.*

¹⁰⁶ *Varga János, 1980. 157—158.*

szükségesek a konstitucionális életnek biztosítására.” Ugyanakkor nézete az, hogy „...az esküdtzéki rendszert a fennálló alkotmánynak veszélyeztetése nélkül szélesebb alpra állítani nem lehet, mint mennyire maga az alkotmány kiterjed; vagyis hogy magyar alkotmányos hazánkban esküdtzéseket igen, de csak az alkotmányos jogokkal felruházott Rendekből, és így a megyéknél csak nemesekből alakítva követelhetünk.”¹⁰⁷

Mailáth az esküdtbíráskodást elvileg utasította el, Somssich — követutasításával összhangban — az arisztokratikus intézményrendszerhez kívánta alkalmazni az elvontan elfogadott esküdtbíráskodást, Zsedényi viszont társadalmi okokkal érvelt az esküdtzések bevezetése ellen. „...zsűrinek hív kifejlesztése hazánkban nem lehetséges addig, míg alkotmányunk inkább a rendek, mint képviselőrendszer eszméjén alapszik, míg a tömeg az értelmesség alsóbb fokain áll, és hazánkban korszelleme ezen institúció eszméjével meg nem barátkozik. ...a közszellem és szociális kiváltságok mostani állapotában az esküdtzések nálunk nemcsak valóságos és üdvös befolyást nem ígér, de egy oly idő előtti terv, mely békés úton ki nem vihető; egy terv, melynek valószínűsítésére elegendő embereink nincsenek; ... A különvélemény azt mondja: legyen zsűri, lesz középrend — a szóló megfordítva azt állítja: legyen középrend és azután szóljunk a zsűriről. ...a nem-nemesekben kívánságokat gerjesztünk, melyeknek törvényes úton meg nem felelhetünk. Idő előtti tervek a gyümölcsöt megsemmisítik nemcsak jelenre nézve, de megsemmisítik gyakran örök időre. ...oly javítást kell-e javasolni, mely hazánkban visszhangra nem talált, mely már egyszer visszautasítottatván [ti. a választmányban], most mindennemű erőltetés folytán egy-két voksnak többségével talán, de akkor is csak úgy fogadtatik el, hogy ha az esküdtzék a nemesi rendnek tagjaira kirekesztőleg szorítottatik? Zsűri-e az akkor, vagy privilegizált bíróság? Privilegizált bíróság, mely a nemesi rendnek már létező kiváltságaihoz egy újat ad és a nemes és nem-nemes közti hasadékat tágitja. Azon emberhez hasonló, ki egy árkon akarván átugrani, azt naponként mélyebbre és szélesebbre ássa... Hol az alkotmány történelmi alapokon nyugszik, ottan csak részletesen, minden érdekeket kímélő javítással, lassan kell előlépni; ahol másként történt, az forradalom műve vagy előfutárja volt.”¹⁰⁸

Az esküdtzék bevezetése tehát nem szolgálná a kiváltság nélküliek érdekét, hiszen az csupán az egyenlőség látszatát eredményezné, ami viszont kiábrándulást szülne és a társadalmi feszültségek fokozódására vezetne. Az esküdtbíráskodás bevezetésére a nép éretlen, a magyar arisztokratikus politikai intézményrendszer pedig kizárja a demokratikus intézményeket, közöttük az esküdtbíráskodást is. A magyar nemesi közvéleményben valójában népszerűtlen is az esküdtbíráskodás, mivel a kiváltságosoknak nem érdeke demokratikus intézmények bevezetése és éppoly kevésbé az általuk támasztott társadalmi feszültségek gerjesztése — összegezhettük Zsedényi érvelését az esküdtbíráskodás bevezetése ellen.

¹⁰⁷ Kovács Ferenc, 1894. IV. 17—18.

¹⁰⁸ Kovács Ferenc, 1894. IV. 20, 22, 24—27. Zsedényi stílusfordulata Dessewffy Auréliára emlékeztet. DAÖM 39.

Szemere Bertalan borsodi liberális követ volt az, aki találóan jellemezte Zsedényi álláspontját, miután a megyerendszer és az esküdtbíráskodás összekapcsolásában vélte felmutatni a társadalmi autonómia kiterjesztésének alapját: „...teljességgel nem érthetek egyet Szepes követével, ki néposztályaink egymás közötti viszonyai miatt nem véli az esküdtszéket behozhatónak; annyival kevésbé lehetek pedig vele egy értelemben, mivel ő a nép iránti engedményeiben előttünk csalóka körben forog, mert midőn népbírószéket sürgetünk, népképviselést ajánl; midőn azt sürgetjük, például a városokban, szűk képességi rámát kíván; úgyhogy beszédeiben a nép mindenütt ott van, de javaslataiból mindenütt kiesik.”¹⁰⁹

Városi képviselő — városi belszerkezet

Idézzük fel Kölcsey naplójából a városi kérdés lényegét megvilágító sorokat: „... a polgárság... érdeke... úgy amint áll, nem való érdek; mert a városi oligarchia érdeke az, ami él és szóra jön; a polgárság érdekei némák s tapodva vannak. S míg ez hallgat, amaz az udvar előtt fejet hajt, s a nemességgel viszálykodik.”¹¹⁰ Később hosszabban is kitért a városok országgyűlési képviselőinek kérdésére: „nálunk az oppozíció elejétől fogva a nemességben állott. Mert e nemesség páratlan példával két részre oszlott; s egy [a főrendek] a trónus felé szivárognak, a más képviselői házat alkotott, s az adófundust is képviselősege alá tartozónak vélvén, a néperdeket magában lenni állította. És a városok? Azok elfoglalva látták a helyet, mi természettől nekik szánva volt; s következőleg azt el nem foglalhatták. De ők is a képviselői házba mentek; s miért nem fogtak ott kezét? Uraim, hogyan lett volna az lehetséges? Hiszen a képviselő nemesség privilégiumos osztály: következőleg tiszta néperdeket nem fogadhatott el; s annál fogva közöttük s a polgárság közt összhangzás lehetséges nem volt. S valóban rendes helyzet! Ha a polgárság a nemességet itt is, mint másutt, a felsőházban találta volna: mind vele, mind a trónussal oppozícióban fogva állni. De itt a nemesség nagyobb tömegével egy házba szorult; s természeti opponensét maga mellett pillantván meg, féltéken húzódott hátra, s szorultságában a trónus felé kezdett pislogni. Mondjátok meg nekem: hogyan csináltok ti e külön elemű képviselői házban egységet? hogyan fejtetek ki egyetemes, tiszta oppozíciót? Pedig ennek meg kell lennie, ha mindnyájan elsüllyedni nem akartok. Tegyük próbát uraim! ellenkezni látszanak az elemek; de van egy közérdek, mi alatt azok egyesülhetnek — a fennmaradás és közös szabadság érdeke. Ti sokat tanultatok, édes barátaim, jól tudjátok, hogy Lavoisier a vízből tüzet hozott ki, amit Ovidius apánk még képtelenségek képtelenségének hitt. A kémia szép tudomány: az nem csak választani, de egyesíteni is tud. Menjetez experimentumot csinálni! s ki tudja, nem vezet-e maga a történet oly kémiai rokonság ismeretére, mire most álmodva sem álmodtok.”¹¹¹

¹⁰⁹ *Kovács Ferenc, 1894. IV. 36.*

¹¹⁰ *Kölcsey Ferenc, 1832—1833. 50.*

¹¹¹ *Kölcsey Ferenc, 1832—1833. 58. Lásd még: Deák Ferenc beszédei, 1903. I. 258—260.*

Kölcsey az érdekegyesítés erkölcsi követelményével érvelve olyan kísérletre biztatta az alsótáblai liberális reformellenzékét, amely a nemesség és a polgárság érdekeit egybeforrasztja. Kölcsey és a liberális reformellenzék többi vezéregyénisége, így Kossuth is észlelte, hogy a polgárságnak nincs valódi képviselője, s ezzel függ össze, hogy a városi követek az udvar irányában tájékozódnak.

Kossuth csaknem egy esztendővel az 1843-as országgyűlés összehívása előtt így értelmezte a városi kérdést: „... mit tesz Magyarhonban alkotmányos polgárnak lenni? felelet: részesnek lenni a »semmit rólunk, nélkülünk« jogban. Eszerint a magyar nemes magát a szó legteljesebb értelmében alkotmányos polgárnak méltán vallhatja; s mi teszi azzá? a megyei szerkezet; mert ott találja föl a »semmit róla, nélküle« jognak emeltyűjét. Ezzel az ő alkotmányossága valóság, különben volna »papiros áldás, írott malaszt« ... alkotmányos polgár e hazában a »városi polgárság« vagy nem? elméletileg »igen«-t felelünk, mert meg van írva, hogy a városok negyedik rend: de gyakorlatilag »nem«-et kell mondanunk; mert nincs hely, nincs mód, hol és mely által a városi polgár a »semmit rólunk, nélkülünk« jog gyakorlatában részesülhetne. Őreá nézve tehát az alkotmány papiros áldás, írott malaszt. Tegyük valósággá: ha reformálunk, ne misztifikáljuk őt, ne magunkat. Valósággá pedig csak úgy lesz, ahogy a »semmit róla, nélküle« jognak részesévé lesz, ennek részesévé pedig a magyar alkotmányos közéletrendszerrel egybehangzólag csak úgy lehet, ha oly hatóságú gyűléseket kap, minővel bír a nemesség a vármegyékben. ... kirekeszteni valakit az alkotmányos élet áldásaiból csak igazságtalanság, de színleg befogadva, üres pusztá hanggal misztifikálni ... gúny is.”¹¹²

Az 1843 májusában összehívott országgyűlés számára királyi előterjesztés írta elő, hogy tárgyalja meg és rendezze a városok diétai képviselőinek a kérdését. A városok országgyűlési képviselői ugyanis jelen voltak az alsótábla ülésein, ám csupán tanácskozási joggal s a káptalanok küldötteihez hasonlóan összesen egy szavazattal rendelkeztek. Ugyanakkor nagyon is kérdéses volt, hogy a városi küldöttek valóban a városok polgárságát képviselték-e, hiszen annak csak egy töredéke, a városi patríciusok gyakoroltak befolyást a városi követválasztásra. Éppen ezért joggal várta a kormányzat és a konzervatív tábor a városi képviselők országgyűlési szavazatainak megnövekedő számától saját alsótáblai befolyásának megerősödését. A liberális reformellenzék szóvivői viszont a városok országgyűlési szavazati jogának a rendezését azok belszerkezetének átalakításával kapcsolták össze, márcsak azért is, mivel befolyásukat inkább biztosította az, ha a városi követek valóban a városok lakosságát képviselik ahelyett, hogy a diétai

¹¹² (Kossuth Lajos:) Még egy szó a sz[abad] kir[ályi] városokról. PH 1842. július 31; Vö.: Uő: Városi belszerkezet. PH 1842. július 17; Uő: Még egy-két ok. PH 1842. augusztus 4; Uő: Egy új lépés a városok ügyében. PH 1842. október 9; Uő: Ismét egy új lépés a városok ügyében. PH 1843. február 9; Uő: Kir[ályi] városi szavazatarány. PH 1843. február 26, március 2; Uő: Városi polgárjog és honoráciorok. PH 1843. március 26; Uő: Polgárkategóriák. PH 181. március 30; Uő: Két ellenvélemény. PH 1843. április 6; Uő: Cenzus. PH 1843. április 9; Uő: Városi követek az országgyűlésen. PH 1843. május 11. Lásd még: Szabad György, 1977. 79–83.

szavazatszám növelésére szűkül a városi kérdés rendezése, miközben az oligarchikus szerkezetű városok közéletének keretei érintetlenül maradnak. Az anomália felszámolása tehát nagyon is szükséges volt, de korántsem volt mindegy, hogy milyen módon történik.

A liberális reformellenzék javaslatát, a városok országgyűlési szavazatszámának növelését a városi szerkezet átalakításával egybekapcsoló reformkezdeményezést a felsőtábla konzervatív többsége közvetve utasította el. Azzal ugyanis, hogy a városi tanács és a városi képviselők választására jogosultak körét erősen leszűkítette, a városok élére pedig a helyi közélet irányítására (névleg felügyeleti joggal) a kormányzat által kinevezendő főfelügyelőket kívánt helyezni. A felsőtábla konzervatív állásfoglalása nem egyszerűen a vagyoni census alkalmazása volt, hanem a városok felülről függő helyzetének fenntartására, illetve annak megújítására irányult. Végül is a felügyelők hatáskörének értelmezésében nem alakult ki egyetértés, és ennek következtében nem is született megegyezés az országgyűlés két táblája között, s a diéta nem alkotott törvényt sem a városok országgyűlési képviseléről, sem szerkezetük reformjáról. Minthogy valódi önkormányzatot a felsőtábla nem engedélyezett a városok számára, a felülről függő, a kormány által közben tartott törvényhatóságok nem kaptak érdemleges országgyűlési képviselést.

A városi kérdésben kialakított konzervatív és liberális álláspont különbségét érzékelteti az alsótábla 1844. szeptember 26-i kerületi ülésének a vitája, az ott elhangzott főbb érvek. *Zsedényi Ede* (alább idézett felszólalásában) *Klauzál Gábor* csongrádi és *Beöthy Ödön* bihari liberális követekkel vitázott, amelyhez többen is megjegyzést fűztek, közöttük *Bezerédy István*. A vita a városi felügyelők hatásköréről, a városok tisztségviselőit kijelölő jogáról folyt. *Zsedényi* szerint: „... Bihar követének azon tanát, hogy a tisztségviselő jogokkal nem bírhat, el nem ismerem. Csak a bíró az, kinek csak kötelességei vannak, de jogai nincsenek, ellenben a tisztségviselőre jogot is ruházott a status, melynek gyakorlásáért felelős. Csongrád követe szerint ha a kijelölési jog a felügyelőé, az egész városi rendezés önkény martaléka lesz, s az egész rendezés batkát sem ér; én pedig a felügyelői hivatalban az állandóság pajzsát tisztelem, s azért úgy vélem, hogy kijelölési jog nélkül a felügyelő bábu lehet. Nem is lehet félni a kijelölési visszaéléstől. Oly időket élünk, melyekben a közvélemény kivívja magát, mint azt éppen Bihar követének s alispánjának példája tanúsítja. Csongrád követe ígéri javaslatomat elfogadni, ha a kormányt felelőssé teszem. Csillogó szavak. Miért nem hozzák be a felelősséget ott, hol hatalmukban állna: a megyéknél; miért követelik másoktól azt, mit magukról szívesen elhárítanak?”¹¹³

Rend, végrehajtás, a végrehajtó hatalom mint a pártok feletti rend letéteményese — ezek alkották *Zsedényi* érvelésének alapfogalmait. *Kölcsey* és *Kossuth* felismeréseit a liberális reformellenzék országgyűlési vezérkara képviselte. A városi kérdés országgyűlési vitája — csakúgy, mint a megyekérdés kapcsán lezajlott diszkussziók — a kormányzat és az országgyűlés viszonyának gyökeresen eltérő

¹¹³ *Kovács Ferenc, 1894. VI. 113.*

értelmezéseit foglalta magában, ami nyilván eltérő állásfoglalást jelentett abban is, hogy a hivatalnokok urai vagy szolgálói az államnak, s az állam ura vagy szolgája a társadalomnak.

Az országgyűlés kudarcának eltérő értelmezései

Az országgyűlés 1844 őszi berekesztésekor az alsótábla követi kara bizalmatlansági határozatot fogadott el. Ebben a követek elmarasztalták a kormányzatot az 1836:21. törvénycikk végrehajtásának, a Partium visszacsatolásának elmulasztásáért, legalábbis látszólag. Valójában sokkal többről volt szó: arról, hogy ki a felelős a több száz reformjavaslat, közöttük a közteherviselés részleges érvényre juttatására, az ipar-, kerekedelem- és vámpolitika átalakítására, a büntetőbíráskodás korszerűsítésére, s a városok országgyűlési képviseletének és belső szerkezetének megújítására vonatkozó javaslatok sorsáért, azok törvényerőre emelkedésének megakadályozásáért. Az alsótáblai bizalmatlansági határozat az újítások meghíúsításáért, az országgyűlés munkájának meggátolásáért a kormányt tette felelőssé.¹¹⁴

A liberális reformellenzék alsótáblai követői — Deák 1839/40-ben kifejtett nézeteit követve — ugyanis a „jó király — gonosz tanácsadók” közhelye alapján azt vallották, hogy az uralkodó személye szent és sérthetetlen, de kormányának tevékenysége korántsem bírálhatatlan, hiszen az a törvényhozásnak olyannyira felelősséggel tartozik, hogy amennyiben az országgyűlés bizalma a kormány iránt megrendül, a király le kell hogy váltsa, és olyan végrehajtó testületet kell hogy kinevezzen, amely bírja a törvényhozó hatalom többségének a bizalmát.¹¹⁵ Evvel a reformok túlnyomó többségének érvényesítésében megakadályozott alsótáblai liberális reformellenzék-i többség saját kudarcának konzekvenciáit összekapcsolta a hűtlenségi perek tanulságaival, és a feudális alkotmányosságot a polgári alkotmányosság követelményeivel helyettesítette. Azaz: az államfő személyes uralmát annak szimbolikus — az állam időbeli folytonosságát jelképező — hatalmával, az uralkodó teljhatalmából kinevezett kormányt az országgyűlésnek felelős végrehajtó hatalommal, s az Isten kegyelméből gyakorolt hatalmat a népszuverenitással, a királyi akaratot a törvényhozás többsége által képviselt közakarattal, a hatalom koncentrációjának rendi gátjait a hatalommegosztás polgári alkotmányos formáival. Ez viszont újabb liberális kihívást jelentett, amelyet immár az országgyűlés választott testületének többsége képviselt. Ezzel szemben fogalmazódott meg az újabb konzervatív válasz: az, hogy ha az ellenzék van az alsótáblán többségben, reformok nem vihetők keresztül, hiszen a „pártok feletti” rend nem tűrheti a pártoskodást, s a birodalom egysége nem egyeztethető össze a kormány

¹¹⁴ *O. gy.-i irományok, 1843/44. V. 17, 71—72, 81, 87—88; Vö. Horváth Mihály, 1886. II. 458—460; Ballagi Géza, 1897. 567—607; Vörös Károly, 1980. 920—921.*

¹¹⁵ *Kovács Ferenc, 1894. VI. 408—409, 485—489, 505—508. Vö.: Deák Ferenc beszédei, 1903. I. 147—148, 255—258. A „jó király — gonosz tanácsadók” szembeállítása, ez az ősi közhely volt a miniszteri felelősség eszmei forrása. Lásd még: Szabad György, 1986.*

leváltásával. Az ellenzék természete negatív, ellenálló, nem építő, ezért a kormány számára biztosítani kell az alsótáblai többséget, tehát fel kell számolni azt a helyzetet, amelyben a kormány és az alsótábla ellentétbe került egymással, de nem a kormány, hanem az alsótáblai többség leváltása, kicserélése útján. A tételt az 1845—47-es konzervatív offenzíva idején fogalmazta meg Dessewffy Emil, Szécsen Antal és Liphay Sándor, az egész tételsorozatot felvonultató publicisztikai támadás és a mögötte meghúzódó kormányintézkedések viszont közvetlenül a bizalmatlansági határozatra feleltek.¹¹⁶

Kossuth már 1843 végén figyelmeztetett „Kiábrándulás” című cikkében arra, hogy az eddigi eszközök és színterek mellé újakat kell felvenni a reform megvalósítása érdekében, s a liberális reformellenzék figyelmét a szociális útra, a nemeseket és nem-nemeseket egyaránt tömörítő társadalmi egyletekre hívta fel.¹¹⁷ Eötvös viszont javaslatokat intézett a kormányhoz abban a tévhitben, hogy a birodalmi kormányzat a magyarországi fejlődés híve, csak ötletekre van szüksége, amelyet ő titokban, reformellenzéki társai tudta nélkül megad neki az óhajtott újítás érdekében.¹¹⁸ Szécsen és Dessewffy pedig a *Budapesti Híradó*ba, a *Világ* utódjába írta az országgyűlés kudarcáért az ellenzékot elmarasztaló, s a kormánypárti országgyűlési többség megteremtését kezdeményező cikkeit, miközben 1844 nyarától a liberális reformellenzék leghatásosabb orgánuma, a *Pesti Hírlap* a kormányservek manővereinek eredményeként a centralisták fóruma lett.¹¹⁹

Az országgyűlés alsótáblájának utolsó vitáiban csak Zsedényi szállt nyíltan szembe a liberális reformellenzék bizalmatlansági határozatával, míg a többi konzervatív követ megkerülte a kérdést, nem foglalt állást. A szepesi követ szerint a bizalmatlansági határozatot kezdeményező liberális képviselők, *Beöthy Ödön*, *Klauzál Gábor*, *Lónyay Gábor*, *Pázmándy Dénes* és *Szentkirályi Móric* az érzelmekhez szóltak, és indulataiktól elragadtatva elvonatkoztattak azoktól a feltételektől, amelyek révén Magyarországon reformálni lehet. Emiatt szükségképpen nem tudták és nem is tudhatták keresztülvinni az újításokat, ami elszigetelte őket a közvéleménytől, és népszerűtlenné váltak. Az indulati, érzelmi beállítottság nem államférfihoz méltó, hiszen a közéleti tekintélyek tiszteletének hiánya a felelőtlenség láncreakcióját eredményezheti: a tehetetlenség a közvéleményt a törvényhozás ellen ingerli, a kormány előtt pedig precedens arra, hogy ő se respektálja az országgyűlést, mivel az sem tiszteli a kormányt.

Zsedényi tehát az ellenzékot marasztalta el érzelmi politika vétségében, a realitások figyelmen kívül hagyásának bűnében, az országgyűlés kudarcának okozójaként mutatva be ezzel azt. Vitapartnerei viszont azonnal rámutattak arra a

¹¹⁶ A konzervatív offenzíva publicisztikájának témáiról és érveiről lásd 89—127.

¹¹⁷ (Kossuth Lajos:) Kiábrándulás. *PH* 1843. december 7.

¹¹⁸ Eötvös József Metternichhez írott memorandumáról, a kormánnyal fenntartott kapcsolatáról és ehhez fűződő illúzióiról alapvető: *Varga János, 1980/1981. II. 176—189; vö.: Bártfai Szabó László, 1943. II. 465, 480—486, 490, 506.*

¹¹⁹ *Varga János, 1980/1981. II. 176—189.*

gondolatcsúsztatásra, amelyen a fenti érvelés alapult: törvény és kormány, alkotmányosság és végrehajtó hatalom azonosítására. A törvényt tisztelni kell — állították —, ám a kormányt csak akkor, ha rászolgált arra. Ez a kormány ellenben megakadályozta a törvényhozás reformtevékenységét, és nem szerzett érvényt az ország területi épségét biztosító 1836:21. törvénycikknek, s ezért nem érdemel tiszteletet, sőt teljes joggal lehet mind az alkotmányosság őrzése, mind az újítások foganatosítása vonatkozásában bizalmatlanul tekinteni rá. Emiatt azonban fokozottabban óvni kell az alkotmányosság még kézben tartott biztosítékait, a megyerendszert és az alsótábla kezdeményezési jogát. Aki pedig az elveit és céljait rejtegető kormányzatnak kötelezi el magát, lelkiismeretét is eladja a kormányhivatal elvállalásával — összegezhetjük Beöthy, Klauzál és Szentkirályi ellenérveit.¹²⁰

Zsedényi Szepes követeként maga is elkeseredésének adott hangot az 1827 óta újra- és újramezdeményezett bányatörvénykönyv becikkelyezésének elhalasztása miatt, amelyért a kormány volt felelős. A nyelvtörvény ügyében és az alsótábla kezdeményezési jogát kétségbe vonó főrendi üzenet ellenében pedig a konzervatív követek is a liberálisok oldalán álltak. A két álláspont közötti különbség — persze — továbbra is érzékelhető volt. Az országgyűlés berekesztésének napján, 1844. november 11-én Zsedényi így érvelt: „Én a kormány eljárásának némi oldalait, amint ezen országgyűlés alatt is megmutattam, soha nem védtem; de el fogja ismerni Bihar követe, hogy nincs ország, melyben a kormány a törvények teljesítése iránt annyi nehézséggel küzdene, mint éppen nálunk, hol a végrehajtó hatalomnak csaknem a legnagyobb része a megyéknél van, melyek a kormánytól úgyszólván nem is függenek, s melyek a kormányzási ellenőrséget annyira nehezítik, miszerint csodálkozni lehet, hogy azon küzdés, melyet a kormánynak 52 megyével küzdeni kell, a kormánynak rugósságát ki nem fárasztja.” Beöthy válasza viszont szinte baráti összekacsintással ért fel: „Azt mondotta követ úr, hogy a kormány a törvényt nem szegte meg! ... ezelőtt néhány nappal a Partium dolgában kimondotta azt, hogy törvénytelen a kormány eljárása! ... A követ úr fakadt ki érte, hogy a bányatörvényre nem jött szankció. ... Tudom én, hogy a követ úr is sokat úgy lát, mint én, ha nem úgy mondja is. ...”¹²¹

A „pártok feletti” rend, a törvények végrehajtása Zsedényi Ede véleménye szerint a megyéken múlik, amely nem könnyíti meg a rendteremtés elkerülhetetlen feladatát a kormány számára.

Az országgyűlést tizennyolc hónapi munka után az uralkodó berekesztette. A kudarc ténye minden résztvevő előtt nyilvánvaló volt, okát viszont többfelé keresték. A konzervatívok az ellenzékre háritották a felelősséget, a liberális reformtábor pedig a kormányt tartotta a kudarc okozójának. Többen hitték, hogy a bécsi kormányzat hajlandó reformálni, és nem tudták, hogy Metternich koncepciójának az a lényege, hogy a rendi intézmények jellegét meg kell változtatni ugyan, csak hogy a korszerűsítés jegyében az abszolútizmus irányába kell őket fordítani. A konzervatívok az országgyűlésen az ellenzéki kezdeményezések

¹²⁰ Kovács Ferenc, 1894. IV. 184—195.

¹²¹ Kovács Ferenc, 1894. VI. 408—409, 485—489, 505—508.

visszavetőinek szerepére vállalkoztak, utána pedig a „pártok feletti” rend és a „reálpolitika” jelszávaival a kormány befolyásának növelése és az ellenzék visszaszorítása mellett szálltak síkra. Országgyűlési súlyuk az 1843/44-es diéta alsótábláján nem volt meghatározó, felsőtáblai többségük viszont annál döntőbb jelentőséggel bírt. Érveik az alkotmányvédelem és a rendteremtés köré csoportosíthatók, szerepük védekező volt. A konzervatív offenzíva a bizalmatlansági határozattól serkentve, arra adott válaszként, *Dessewffy Aurél* memorandumától és Metternich koncepciójától inspirálva 1844/45 fordulóján bontakozott ki, és 1845—47 között meghatározta a magyarországi közéletet.

A KONZERVATÍV OFFENZÍVA PUBLICISZTIKÁJA (1845—1847)

A fiatal konzervatívok kulcspozícióba emelt vezérei *Apponyi György* gróf és *Jósika Samu* báró 1845 elején támadásba lendültek, hogy a végrehajtó hatalom tekintélye, az állam biztonsága és a birodalom egysége érdekében megrendszabályozzák a megyéket, majd az országgyűlést. Ez közelebbről azt célozta, hogy kormánypárti többséget alakítsanak ki előbb a megyékben, utóbb az 1847-re összehívandó országgyűlésen azért, hogy elképzeléseiket a többség által törvényerőre emelhessék.

A főispánokat királyi rendelettel a megyék fölé helyezték, feladat- és jogkörüket átértelmezték, és fizetésüket sokszorosára növelték, mert ilyen módon kívánták biztosítani, hogy a főispánok a megyei közvélemény ellenére is hajtsák és hajtassák végre a kormányzások utasításait, mindenekelőtt pedig szorítsák vissza megyéjükben az ellenzék, és teremtsenek kormánypárti többséget. Ahol a főispán nem tartózkodott a megyéjében, oda erre a feladatra főispáni helytartót, adminisztrátort neveztek ki. Az adminisztrátorok száma az ötvenkét megyében 1846/47-ben a korábbinak csaknem a kétszeresére emelkedett. Ahol pedig nem voltak főispáni helyettesek, a főispánok — néhány kivételtől eltekintve, mint gróf *Vay Ábrahám* máramarosi és gróf *Erdődy János* varasdi főispán — biztosították a kormány befolyását. Ilyen volt *Majthényi Antal* báró Liptóban, *Károlyi Lajos* gróf Nyitrában, *Révay György* báró Túrócban, *Zichy Henrik* gróf Mosonban, *Ürményi József* Tolnában, *Marich Dávid István* Veszprémben, *Andrássy György* gróf Sárosban, *Csáky Tivadar* gróf Szepesben, *Péchy Imre* Zágráiban és *Siskovits József* Verőcében. Természetesen voltak olyan megyék is, ahol egyáltalán nem volt indokolatlan, hogy a megye közéletét a távollevő és országos főméltóságot betöltő főispán helyett — Pesten a nádor, Esztergomban a hercegprímás volt a főispán — más irányítsa, mégis, az adminisztrátorok számának megnövekedése és a főispánok egy részének kicserélése korántsem elsősorban a közigazgatási szakszerűség szempontjából, hanem sokkal inkább az ellenzék visszaszorításának politikai indítékából fakadt. Az adminisztrátorok között pedig ott találjuk a konzervatív tábor olyan tagjait, mint *Andrássy Józsefet*, a *Világ* 1842 és 1844 közötti vezérszerkesztőjét, ifjabb *Mailáth Györgyöt*, *Vay Miklós* bárót, *Péchy Emmánuel* gróft, *Aczél Antalt*, *Luka Sándort*, *Tisza Lajost*, *Ambrózy Lajos* bárót, *Zichy Ödön*

grófot, *Zichy-Ferraris Bódog* grófot, *Czindery Lászlót*, *Mednyánszky Alajos* bárót, *Rohonczy Ignácot*, sőt magát *Szécsen Antal* grófot is, mások — kevésbé ismertek — mellett. Mindannyian a konzervatív táborból kerültek ki, jól mutatva a „pártok feletti” rend pártos jellegét.¹²²

Tudjuk, a megyei törvényhatóságok belső viszonyai valóban rendezésre szorultak, amint azt a liberális és a konzervatív publicisták s az 1843/44-es országgyűlés kerületi tábláján felszólaló követek — ebben a vonatkozásban egybehangozva — állították. Az új rend bevezetői viszont a megyerendszert a rendteremtés és a közigazgatás hatékonyra tétele címén *Dessewffy Aurél*, *Sztáray Albert*, *Dessewffy Emil* grófok írásai és *Zsedényi Ede* országgyűlési beszédei szellemében az abszolutizmus mintájára próbálták átalakítani azért, hogy engedelmes eszközt formálhassanak belőle. *Apponyi György* és *Jósika Samu* az új rend bevezetésével nem a magyar alkotmányosságot konzerválta vagy tette hatékonyabbá, hanem újított: az örökös tartományok felülről szervezett politikai szerkezetéhez közelítette a magyar közélet megyei intézményét.

1844 nyaratól Kossuth már nem szerkeszthetett újságot. A *Pesti Hírlap Szalay László*, majd a következő esztendőől *Csengery Antal* szerkesztésében az *Eötvös József* körül tömörülő centralista csoport orgánuma lett. A *Jelenkor Helmecky Mihály* vezérletével a korlátozottan liberális erők, mindenekelőtt *Széchenyi István* szöcsövének számított. A liberális publicisztikát gazdagította már az évtized eleje óta az *Erdélyi Híradó Méhes Sámuel* szerkesztésében, elsősorban *Teleki Domokos* és *Kemény Zsigmond* cikkei által, most azonban ez is veszített jelentőségéből. A *Vállas Antal* által szerkesztett *Hetilap* szigorúan gazdasági jellegét nemcsak engedélye, hanem mindenekelőtt a cenzúra szavatolta, munkatársát, Kossuthot állandó ellenőrzés alatt tartva.

A liberális sajtó fenti helyzetéhez képest a konzervatív publicisztika megerősödött: a *Világ* 1844 nyaratól *Budapesti Híradó* néven megújult, a *Nemzeti Újság* pedig 1845 elejétől erős kezekbe került. A *Budapesti Híradó* szerkesztője továbbra is *Szenvey József* maradt, vezérszerkesztője viszont *Dessewffy Emil* lett. A hetenként négyszer megjelenő, vezércikket, fővárosi és megyei híreket, külföldi sajtószemlét, tudományos és irodalmi rovatot és hirdetéseket tartalmazó újság meghatározó személyisége *Dessewffy Emil* volt, aki a legtöbb vezércikket írta, illetve a mások által írottak egy részét jegyzetekkel kísérte, és keményen kézben tartotta a lap szerkesztését. *Szenvey* névleges szerkesztő maradt, a *Budapesti Híradó* jellegének kialakításában *Dessewffy* mellett fontos szerepe volt viszont a háttérben meghúzódó *Császár Ferenc*nek, aki rendszeresen ismertette a külföldi könyveket. A lap tudományos rovatát *Toldy Ferenc* vezette, és — ahogy már utaltunk rá — ugyancsak ő volt az, akit *Dessewffy Aurél* annak idején *Horváth Mihály* mellett felkért a *Világ* tudományos rovatának vezetésére, illetve az abban való közreműködésre, *Nagy Ignác* pedig a fővárosi újdonságokról tudósított. A

¹²² *Ballagi Géza*, 1897. 623—638; *Andics Erzsébet*, 1973. 402—434; *Andics Erzsébet*, 1981. 131—141; *Schematismus 1840—1847*. I. 101—112, II. 83—91, III. 97—108, IV. 103—114, V. 81—89, VI. 88—96, VII. 94—104, VIII. 89—98; vö.: *Bártfai Szabó László*, 1943. II. 487—489.

„devaluationalis” rovat *Vida Károlyé* volt, és *Török János* is a *Budapesti Híradó* munkatársai közé tartozott. A cikkek túlnyomó része név nélkül, máig azonosítatlanul jelent meg. A *Nemzeti Újság* új vezérszerkesztője — aki megszabta a heti négy alkalommal megjelenő lap jellegét, s a legtöbb vezércikket írta — a maglódi birtokos nemes és pesti ügyvéd, *Lipthay Sándor* lett, szerkesztője pedig *Illucz-Oláh János*. A munkatársak között találjuk a *Világ* hajdani cikkíróját, *Kállay Ferencet*, a hagyományos konzervatív gárdából *Perger Jánost* és *Csiki Emmánuel*t, a fiatalok közül viszont *Mészáros Károlyt* tudjuk a *Nemzeti Újság* cikkei alapján azonosítani.¹²³

A konzervatív publicisztika a polgárosodás „feudális antikapitalista” kritikáját, a feudális alkotmányosság védelmét, a rend biztosítékainak megszilárdítását és kiterjesztését s a birodalmi munkamegosztásba való betagozódás előnyeinek ecsetelését foglalta magában. Ezek *Kállay Ferenc*, *Lipthay Sándor*, *Szécsen Antal* és *Dessewffy Emil* írásainak rekonstrukciója és elemzése kapcsán tanulmányozhatók közelebbről.

*Kállay Ferenc „feudális antikapitalista”
publicisztikája*

A *Nemzeti Újság* programja „mindenekelőtt azon elvét nyilvánítja, hogy »a Nemzeti Újság arisztokratái alapon működő progresszív lap leend«, e főelvével szoros kapcsolatban áll a felsőház független szilárd állása, melyre kezességül egyedül a nagy földbirtok szolgálhat... E nyilatkozatnak csak örvendni tudtam...” — írta *Kállay Ferenc* a *Nemzeti Újság* 1845. július 18-i számában.¹²⁴ Az arisztokráciaellenesség okaiként *Kállay* a magasabb állásúak iránti irigységet, a radikalizmus divatos téveszméit, a francia felvilágosodás állam- és társadalom-

¹²³ MOL Dcslt, Acta Publica, Dessewffy Emil politikai iratai, a *Budapesti Híradóval* kapcsolatos iratok, levelek, fogalmazványok. „Szontagh Gusztáv, Stuller, Nagy Ignác, Ney, Szenvey József, Gall, Veber, Győry, Vállas Antal, Lukáts, Schedel Ferenc, Török János, Császár Ferenc.” Ez a Dessewffy Emil kézírásával írt névsor valószínűleg a *Budapesti Híradó* megnyerési kívánt, tervezett munkatársait sorolja fel. A *Budapesti Híradóval* kapcsolatos iratok között található Raksányi Imre 1844. május 26-áról keltezett levele, amelyben a levél írója a külföldi tudósítások német lapokból történő kivonatára, fordítására és magyarázatára vállalkozik, Császár Ferenc névtelen és keltezetlen elaborátuma és egy ugyancsak datálatlan és anonim *Hírlapterv*, feltehetően Toldy Ferenc tollából. Egy kiolvashatatlan aláírású arisztokrata, valószínűleg Barkóczy János gróf Dessewffy Emilhez írott — szintén datálatlan, ám 1844 tavaszának végén vagy nyarának elején Budán kelt — levele pedig a konzervatív publicisztika szükségességéről szól: „Auch dir stelle ich ein günstiges Prognostikon denn ich hoffe, du wirst deinen Blatte eine Kräftige Führung geben; Keine Schönterey mit keiner Parthey! denn sie macht farblos. Keine Nachbeterey — Keine Transactionen — Kein juste milieu — Nichts als die leidige Wahrheit! — formellen Constitutionalism wohin führt er? was ist er als reine Illusion? Radical Reformen a la bonne heure! Wann es fil v. Umstände Zeit und Sitten des Volkes sie fordern und Nota bene der Boden bereitet ist — aber nur dann!” A háttérre: *Staatsarchiv, Wien*, Kabinettsarchiv. Staatskonferenzakten. s. 1844. 193, 212, 634. Arról, hogy *Vida Károly* a *Budapesti Híradó* munkatársa volt, és a „devaluationalis” rovatot vezette: *Kemény Zsigmond, 1846.* 158, 175. Vö.: *Bártfai Szabó László, 1943.* II. 495—497, 549.

¹²⁴ *K(állay) F(erenc):* A *Nemzeti Újság* programja. *NU* 1845. július 18. Vö.: *Uő:* Nyílt levél. *NU* 1845. augusztus 25

elméletét, az egyéni hibák túláltalánosításait és az arisztokrata ellenzék tevékenységét jelölte meg.

A radikális divatos téveszméi a társadalmi hierarchia megszüntetéséről, felszámolásáról, a népfel ségről, az emberi jogokról és az egyenlőségről egyaránt a születési kiváltságrendszer, az arisztokratikus társadalom- és államszerveződés és az arisztokrácia létjogosultságának a tagadásai voltak. Az egyéni hibák túlzott általánosításai pedig az egyes emberek hibáinak átvitelét jelentették az arisztokrácia egészére.

Kállay Ferenc az arisztokrácia létjogosultságát megkérdőjelező álláspont ellenében s az arisztokrácia mint elkülönült vezető réteg szükségessége mellett a következő érveket hozta fel: arisztokrácia híján az anarchia és a despotizmus elkerülhetetlen, hiszen egyedül az arisztokrácia és az arisztokratikus állam háríthatja el azokat. Az arisztokrácia hivatása ugyanis a társadalom vezetése, a kormányzottak kormányzása. A magyar arisztokrácia pedig — miként az angol — életerős, hivatását betöltő, jogszerű tényezője a közéletnek. Ezzel szorosan összefügg, hogy a felsőház függetlensége a politikai jogkiterjesztés alapfeltétele és egyúttal ellensúlya, mivel különben a politikai alkalmatlanság vagy a forradalmi irány uralkodna el.

A konzervatív publicista hangsúlyozta, hogy minden javításnak a fennállóból kell kiindulnia, és azt kell tökéletesítenie, mert „a semmiből ember nem, csak Isten tud teremteni”, és a történetileg kifejlődött társadalmi állapot magasabb rendű az emberi értelemnél. A társadalom magasabb rendű az egyénnél, a hit pedig magasabb rendű az értelemnél, az emberi természet ugyanis az eredendő bűn miatt szükségképpen vétkes, hibás, fogyatékos. A társadalom bajain a magánjogok tiszteletben tartása, a jogszerűség, a törvényesség alapján enyhíteni lehet, mégpedig a hierarchia, a vallásosság és a kormány tekintélyének erősítése által, de csak enyhíteni lehet s nem megszüntetni azokat. A speciális reformkérdéseket kell alkalmazni a magyar alkotmányhoz, és nem a magyar alkotmányosságot kell adaptálni a speciális reformkérdésekhez. A nemesi és a papi rend nem kiváltságos rend, mert az azokhoz tartozás nem vásárolható meg, hanem az isteni gondviselés ajándéka, ahogy a földbirtok, a nemesi származás és a velük járó hatalom és tekintély is. Az arisztokrácia magába emeli a társadalom arra méltó tagjait. Ennek egykori nehézségeiért nem az intézményeket kell hibáztatni, mivel azok visszaélések vagy félreértések (emberi gyarlóságok) következményei, kinövés és nem gyökerek. A szükséges reformokat, a hivatal és a föld birtoklásának lehetőségét és az adózás köteleességét anélkül lehet és kell életbe léptetni, hogy az alkotmány alapjait érintse.

A fenti tételekben foglalhatók össze *Kállay Ferenc* érvei a *Nemzeti Újság* programja, tehát az arisztokrata alapon működő progresszió, a felsőház független, szilárd állása és a nagy földbirtok, a politizálás képességének kezessége mellett. Az érvelés *Lipthay Sándor* 1843-as cikkére, a szemlélet *Sztáray Albert* társadalomfelfogására, a szerep pedig a konzervatív alkotmányvédő szerepkörre emlékeztet. A konzervatív antropológiai előfeltevések mellé a társadalmi hierarchia szükségszerűségének és érvényességének a feltételezése és az eredendő bűn

meghatározó jelentősége társult a Magyar Tudós Társaság tagjának gondolatmenetében.

Két hónappal később, 1845 őszén *Kállay Ferenc* cikksorozatban mutatta be és értelmezte az angol, a francia, a porosz és az észak-amerikai állapotokat.¹²⁵ „A Szózat kritikai bírálatját”-hoz hasonlóan elsősorban porosz konzervatív szerzők munkái nyomán ismertette a külföldi alkotmányos viszonyokat. Anglia arisztokratikus, konzervatív alkotmányosságát nem racionális, hanem organikus jegyek jellemzik. Tehát nem a hatalommegosztás, a hatalmak vegyítése és összeolvasztása határozza meg az angol alkotmányos intézmények működését. A kormányzás középpontját pedig nem a parlament, hanem az uralkodó és a parlament két háza együttesen alkotja. Az alkotmány letéteményese viszont nem kizárólag a parlament, hanem az az állam egészének életét áthatja. Ugyanakkor a monarchiát nem csupán a király, az arisztokráciát nem csupán a felsőház s a demokráciát nem csupán az alsóház képviseli. Az angol törvények roppant sokasága kaotikusabb állapotokat mutat a magyar viszonyoknál. Az alsóbb néposztályok képzése és erkölcsi nevelése, az anglikán egyház viszonya a más vallásúakhoz és az egészségügyi körülmények egyaránt megoldásra várnak. Az angol közigazgatás a francia központosító rendszer ellentéte, hiszen a francia teljhatalmú központtal szemben az angol helyi érdekek eldöntő erejűek voltak és maradtak. A közszolgálatok az Egyesült Királyságban ingyenesek, Franciaországban azonban nem.¹²⁶

Franciaországnak egészen XVIII. Lajos Chartájáig — Nagy-Britanniával szemben — nem volt szabad polgári alkotmánya, a király teljhatalma hatástalanította a municipális rendszert. A jobbágság sok helyütt a forradalomig fennmaradt. A forradalom és a császárság időszakát pedig a zsarnokság határozta meg. A francia állam kezdetben monarchiko-demokratikus jellegű volt, s az érdem (a papság) a birtok (a nemesség) arisztokráciájával vegyült, a kasztszerű elzárkózás teljesen hiányzott belőle. A modern francia állam a közvélemény uralmára, a korrupcióra, a népfel ségre hivatkozó pártpolitikára, a központosító rendszerre, a többségi kormányzat — tarthatatlan és erkölcsi züllést, egyensúly nélküli állapotot eredményező — fikciójára épül, és riasztó példája a pusztá mennyiség hatalmának.¹²⁷

A kívánatos kormányzás nem kialakult viszonyok eredménye kell hogy legyen, hanem a fejedelem és a nemzet erkölcsi egysége. A közmegegyezést ugyanis ki lehet játszani, mivel ha a kormány erős, az alku tárgyát nem képező területeket magához idomítja és átértelmezheti, átalakíthatja az alku, másfelől az alku meggátolhatja a szabadság élvezetét és védelmét. Élvezetét annyiban, amennyiben a kormány nem

¹²⁵ *K(állay) F(erenc)*: Jellemrajzok az alkotmányos élet s kormányrendszerek köréből. I—IV. I. Anglia (I—II); II. Franciaország (I—II); A porosz liberálisok.; Északamerikai állapotok I—II. *NU* 1845. szeptember 7, 9, 11, 12, október 9, 21, 23.

¹²⁶ *K(állay) F(erenc)*: Jellemrajzok az alkotmányos élet s kormányrendszerek köréből. I. Anglia I—II *NU* 1845. szeptember 7, 9.

¹²⁷ *K(állay) F(erenc)*: Jellemrajzok az alkotmányos élet s kormányrendszerek köréből. II. Franciaország I—II *NU* 1845. szeptember 11, 12.

rendelkezhetne arról, védelmét pedig annyiban, amennyiben a közmegegyezés által a külföld irányában is meg lenne kötve a kormány keze. A képviseleti rendszer a kormányt a többség megnyerésére utalja, ez viszont korrupciót eredményez, mégpedig szükségképpen. A Poroszországban látható, a tartománygyűléseken alapuló hivatásrendi képviselet alapja a földbirtok, hiszen az az erkölcsi súly biztosító, míg az értelmiség saját hivatását tagadja meg, ha nem elégszik meg foglalkozásával, és politizálásra tör.¹²⁸

Kállay Ferenc az angliai viszonyokat Bülau, Hallam és Wincke, a franciaországiakat Raynouard, Limnaeus és Pasquier, méginkább Wachsmuth, Jarcke és ugyancsak Wincke, a porosz állapotokat pedig *Heinrich Leo* művei alapján mutatta be és kommentálta.¹²⁹ Az észak-amerikai állapotok ismertetésekor viszont Raumer munkájára támaszkodott.¹³⁰ Nézete szerint *Bölöni Farkas Sándor* nyomán egyoldalú kép terjedt el az Egyesült Államokról. Julius, Tocqueville és Chevalier pedig csak egy-egy szempontból tárgyalta az amerikai viszonyokat, míg Raumer minden oldalról bemutatta azokat.¹³¹ Bár Raumer is elfogult az Egyesült Államok javára, adatait kiegészítve mégis szembe lehet szállni az ahhoz tapadó illúziókkal. A hatalmas földterületen kevés a lakos, ezért a közlekedést példátlan ütemben fejlesztik — emellett az elismerés mellett Kállay csupa elmarasztaló megjegyzést tett. Szerinte az észak-amerikaiak fő jellemzői az anyagi haszonlesés, a hiúság, az irigység és a rangkórság. A lakosok a földi javakkal, a politikával, a hírlapokkal foglalkoznak, és nem marad idejük a komoly tudományok és a művészetek számára, amelyeknek a köztársasági államforma amúgy sem kedvez. A gazdagok nem élhetnek nyugodtan javaikkal, gazdagságukat titkolni kénytelenek. A képzetebbetek a képzetlenek elnyomják, a kiválóság, a valódi nemesség, az arisztokrácia nem érvényesülhet Amerikában, ahol a mennyiség uralkodik a minőség felett. A köztársaság és a demokrácia elmarasztalása mellett a rabszolgaságot csak általában említi Kállay, ám a pártszellem, a szatócsi érzetek és a védvám híveiként az északi államokat marasztalja el. A védvám — állítja

¹²⁸ *K(állay) F(erenc)*: A porosz liberálisok. *NU* 1845. október 9.

¹²⁹ *Friedrich Bülau*: Encyclopädie der Staatswissenschaften. Leipzig, 1832.; *Uő*: Darstellung der Europäischen Verfassungen in den seit 1828 darin vorgegangenen Veränderungen. Leipzig, 1841.; *Henry Hallam*: The Constitutional History of England. I—II London 1827., *Uő*: The View of State of Europe during the Middle Ages. I—II. London, 1818.; *M. Raynouard*: Histoire du droit municipal en France, sous la domination romaine et sous les trois dynasties. I—II. Paris, 1829.; *Ioannes Limnaeus*: Notitia regni Franciae. I—II. Argentor. [Strasbourg], 1655.; Mémoires du chancelier Pasquier. (Kiadja: M. le Duc d'Audiffret-Pasquier) I—VI. (1789—1820.) Paris, 1893—1894.; *Wilhelm Wachsmuth*: Geschichte der europäischen Staaten. I—IV. Geschichte Frankreichs im Revolutionszeitalter. Hamburg, 1844.; *Carolus Ernestus Jarcke*: Commentatio de summis principiis juris romani. Göttinga, 1822. Vö. még *Bülau—Cummerow*: Die europäischen Staaten ihren innern und aussern politischen Verhältnissen. Altona. 1845. A Wincke nevű szerzőt és művét és Heinrich Leo könyvét nem tudtam azonosítani. A többi munka azonosításában *Ritoók Zsigmondné Szalay Ágnes* segített, s ezt ez alkalommal is megköszönöm.

¹³⁰ *Friedrich von Raumer*: Die vereinigten Staaten von Nordamerika. I—II Leipzig, 1845.

¹³¹ *Bölöni Farkas Sándor*: Utazás Észak-Amerikában. Kolozsvár, 1834., *Nikolaus Heinrich Julius*: Nordamerikas sittliche Zustände. Nach eigen Anschauungen in den Jahren 1834, 1835 und 1836. I—II. Leipzig, 1839.; *Alexis de Tocqueville*: De la démocratie en Amérique. I/1—2, II/1—2, III/1—2. Bruxelles, 1837—1840.; *Michel Chevalier*: Lettres sur l'Amérique du Nord. I—II Bruxelles, 1837.

nyilvánvaló hazai célzattal — monopóliumot teremt, csak a gazdagoknak kedvez, és a szegényeket koldusbotra juttatja. A déli államok védvámellenesek, míg az északiak védvám pártiak.¹³²

„A Szózat kritikai bírálatja” írója, az alkotmányos kormányzás ellenfele és az autokrata orosz birodalom apologetája hasonlóan a már jellemzett konzervatív külföldképhez 1845-ös cikksorozatában az angol állapotokat igyekezett elhatárolni a liberális mintaország képétől, a francia viszonyokat továbbra is megbélyegezte, a porosz abszolutizmust viszont követendő mintaként mutatta be, az észak-amerikai közeletet pedig szigorúan megrótta demokratikus jellegéért. Ellentétpárja, negatív és pozitív példája a francia alkotmányosság és a porosz állam volt, nevezetesen az egyik a közmegegyezésen alapuló mennyiségi uralom elvetendő államszervezete, a másik a kormányzók és kormányzottak erkölcsi egységet alkotó kívánatos állama.

Kállay külföldről alkotott képét nem egyszerűen az olvasott szerzők és a feldolgozott művek határozták meg, hanem az urak és szolgák egyedül lehetségesnek tartott társadalom- és államszerveződése, a konzervatív publicista tradicionális társadalom- és államfelfogása, az arisztokratikus társadalomvezetés és az abszolutisztikus államirányítás ideológiája. *Kállay Ferenc* képe a külföldről a leginkább *Sztáray Albert* leplezetlenül vállalt konzervativizmusára emlékeztet, ahogy társadalomfelfogása is azzal rokonítható.

Még májusban publikálta a *Nemzeti Újság* Kállay cikkét a nagybirtokok védelmében „Birtok” címmel. „...alkotmányos monarchiáknak birtokokra támaszkodó arisztokrácián kell épülni, s ennek süllyedésével a monarchiának is természetesen buknia kell, miután nem maradhat semmi elem, mely a monarchiának elvével megegyeznék.”¹³³ A birtok ugyanis a birtokarisztokrácia támasza, a birtokra támaszkodó arisztokrácia pedig az alkotmányos monarchiáé. Birtok, arisztokrácia és monarchia összekapcsolása után *Kállay Ferenc* azt a tételt fogalmazta meg, amelyet írása egészével kívánt megcáfolni.

„Az elidegeníthetetlen birtok honunkban egyedül olyanok által támasztott meg, kik demokratai elvektől tömítve vagy inkább ittasodva, azon szerencsétlen gondolatot pártolják úton-útfélen, hogy nemzet nem lehet boldog, ha annak minél több tagjai nem osztozhatnak a nemzet ingatlan vagyonában, s így a hitbizományoknak született ellenségei, s kívánva kívánják, hogy birtokmorzsákon több nyomorultak rágódjanak, mint birtokösszeg által tömegek boldoguljanak.” Valójában viszont: „A tapasztalás és a történet bizonyítja, hogy tömegesített birtokot mindig készlettáraknak lehet tekinteni, melyek megszűnnek, mihelyt a birtok feldaraboltatik; ezen feldarabolásnak közvetlen következménye a népgyarápodás; ezen nép, mely a feldarabolt birtokon letelepült, sóvár nyomorral küzdő faj, mely mindazt, mit eddig nélkülözött, a feldarabolt földön reméli feltalálni, mely azt várja, hogy a föld munka nélkül fogja áldásával elárasztani. . . De. . . oly birtok, mely tíz embert szorgalom után minden ínségtől mentesen becsületesen eltáplált, ha ugyanannyi között felosztatik, miután mindegyiknek munkasegédre, külön

¹³² *K(állay) F(erenc):* Északamerikai állapotok. I—II. *NU* 1845. október 21, 23.

¹³³ *K(állay) F(erenc):* Birtok. *NU* 1845. május 18.

marhatartásra szüksége van, fogja-e azután is a megszorított egyéneket nyomasztás és aggasztó gond nélkül táplálni?"

A birtokfelosztás tévtana eszerint a birtok feldarabolásához, az pedig a birtokon élők számának gyarapodásához vezet, ami birtokaprózódást eredményez. A birtokaprózódás viszont kizárja a munkamegosztást, hiszen önellátásra s nem áruterelésre kényszerít.

„Vegyük . . . azt, hogy a tíz darabra osztott, szorgalommal művelt föld képes annyit teremni, hogy birtokosainak verejtékét az éhhaláltóli megóvással jutalmazza, vajon mi fog a nagyvárosiak számára szállíttatni? E kérdést illenék az ipar hirtelen felvirágoztatóinak megfontolni, kik a gyárvilágot kultusszá tették.”

Ha tehát a feltöretlen földeket, lápokot, mocsarakat termővé teszik, ha az északi megyék népe már nem küzd éhínséggel, s ha a népesség száma annyira megszorodik, hogy a földművelés hátramaradása nélkül jut munkaerő az iparnak, akkor lehet majd az iparosításról gondolkodni. „A birtok szétmorzsolása rövid évek múlva a földművelést kerti műveléssé alakítaná, mindenhol kéznek kellene működnie, s Sesostris ekéje előtti korba fognánk visszasüllyedni, s mindazon javítások, melyek az emberi szellemnek évezredekbe kerültek, semmivé lennének; ez pedig merő ellentétben áll reformerjeink azon véleményével, melynél fogva munkafelosztás a haladás feltétele, s úgyszólván mai polgáriásodásunk alapja. A birtokfelosztás által szorulni fogna a kenyérkereset tere, mert aki néhány hold földet, mi már feltűnő birtok fogna lenni, bírna, annak egyszersmind juhász, erdész s barmásznak is kellene lenni, s nézzük meg csak az angol varrótűt, s számítsuk ki, hány kézen kell megfordulnia, míg a szabó kezébe kerül.”

A birtokfelosztás következtében nemcsak a parasztok megélhetési forrásai csökkennének rohamosan, hanem beszűkülne a középosztály hitellehetőségei is. Az északi megyék mutatják, hogy mit hozna a jövő. A birtokviszonyok felbomlása a családi viszonyok felbomlását vonná maga után. A jogegyenlőség és a vagyonosság kilátása csábítja a lakosságot, ezért az iparosok elhagynák műhelyeiket, hogy földbirtokuk legyen, az áruforgalom, az árucserre megrekedne, s a külföld adósaivá lennének. A terhek súlyosodnának, a források apadnának, s az elégedetlenség növekedne.

A birtok felosztása és aprózódása Kállay diagnózisa szerint az árucserre megállítója s a nyomor és a társadalmi elégedetlenség elindítója és felgerjesztője. Pozitív képe ezúttal is, mint a külföldről alkotott felfogásában, a hivatásrendi, paternalista társadalomszerveződés. „Megvalljuk őszintén, mi semmiképp sem bírjuk felfogni azon állítást, hogy felosztásban erő rejlik; mi mindig azt hittük: egyesülésben kell azt keresni. Azt hisszük továbbá, legbiztosabb oly állam, hol a kisebb birtokos a nagyobbra támaszkodhatik, s jogaiban, kiváltságaiban általa, mivel ezek saját érdekeit is illetik, pártoltatik, védetik; hol a földbirtok nem árucikk és nagy és kicsi, egyesek és testületeknek vagyona bátorságban van; ipar és mesterség törvények oltalma alatt egyedáruság s minden boldogító teóriák igazításai nélkül delien virágoznak és a demokráciának anarchiára túlkapó kicsapongásai fékezve vannak, és ahol inségben és bajban minden küzdő a hatalmasabbaktól, kikkel kapcsolatban van, enyhet nem vár sikertelenül.”

Kállay Ferenc a nagybirtok védelmében egyrészt felidézte a nagybirtok felosztásának általa vélt következményeit: az árucseré befagyását, a társadalom elnyomorodását, az inség általánossá válását. Mindezt szerinte a jogegyenlőség fikciója és a vagyonság vágya idézi fel. Másrészt *Kállay* a hivatásrendi, paternalista állam képében mutatta fel a kívánatos fejlődés útját. Társadalomfelfogását az iparosodás elutasítása, agrárius beállítottság határozta meg, s ez is *Sztáray Albert* gróf önleplező cikkeivel rokonítja a konzervatív publicista írásait.

1847 tavaszán jelent meg a *Nemzeti Újságban Kállay Ferenc* kétrészes cikke, „A dolgozó néposztály állapota Angliában jelen társadalmi állásunkhoz intőleg fölmutatva”. Ebben a cikk írója a gyáripar árnyoldalait, a munkásosztály elnyomorodásának adatait ismertette és kommentálta Engels műve, „A munkásosztály helyzete Angliában” nyomán, óva az iparosodáshoz fűzött reményektől. *Kállay Ferenc* agrárius konzervatív álláspontjának igazolására idézte Engels adatait. Azt illusztrálta velük, hogy a polgári fejlődés, az iparosodás rosszabb következményeket szül, mint a feudalizmus érintetlenül hagyása.¹³⁴ Összhangban a *Budapesti Híradó* 28 részes „Helyzetünk s a legsürgetőbb reformok” című cikksorozatával, *Kállay* a polgárosodás visszásságait nem azok túlhaladása, hanem a polgárosodás elvetése jegyében mutatta be abszolutizálva és dramatizálva azok néhány jellemzőjét, s Engels könyvét ehhez használta fel. Meggyőződése ugyanis az volt, hogy a társadalmi bajokat csak enyhíteni lehet, megoldani nem, hiszen az eredendő bűn következtében az egyenlőtlenség a közéletben is szükségszerű, a társadalom világában pedig kiküszöbölhetetlen, minthogy meghatározza az emberi természetet.¹³⁵

Másik 1847 tavaszi kétrészes cikkében, a „Szózat”-ban *Kállay* szembeállította egymással a liberális és a konzervatív politika sajátosságait. Szerinte isteni eredetű eszmék, elvek nem illetnek embereket, inkább a dolgokat számbavevő praktikus elvek illenek hozzánk. Az alkotmány- és kormányformák eltérései a földön nem esetlegesek, hanem eltérő történeti, nemzetiségi, szokásrendszerbeli, éghajlati, érettségbeli és szomszédsági viszonyok következményei, ezért uniformizáló általános normák és spekulatív elvek helyett a konkrét alkotmány- és kormányformákból kell a reformok kezdeményezésénél kiindulni. „A status quo nálunk a még fönmaradt alkotmányos élet, melyet a magyar király együtt a karokkal és rendekkel kezel, ezeknek kell hát az átalakulás lassú és nehéz útját kimérni, hogy a

¹³⁴ *K(állay) F(erenc)*: A dolgozó néposztály állapota Angliában jelen társadalmi állásunkhoz intőleg fölmutatva. I—II. *NU* 1847. április 30, május 4. Előzményei: *Uő*: Visszhang a majorátusok ügyében. I—II. Pauperizmus. I—II *NU* 1846. március 6, 8, 10 12. A kétrészes cikk 1960/70-es évekbeli hazai értelmezője, *Pándi Pál*, arra a tényre helyezte a hangsúlyt, hogy *Kállay* ismertette Engels művét, és elvonatkoztatott attól, hogy milyen kontextusban tette azt. Holott a szövegösszefüggés egyértelműen „feudális antikapitalista” volt. Vö.: *Lukácsy Sándor*: Engels első magyar olvasói. *Valóság* 1961. (korrekt ismertetés); *Pándi Pál*: Az első hazai találkozás Engelsszel. *Élet és Irodalom*, 1964. január 18; *Pándi Pál*: „Kisértetjárás” Magyarországon. Az utópista szocialista és kommunista eszmék jelentkezése a reformkorban. I—II. Budapest, 1972. I. 238—239.

¹³⁵ *K(állay) F(erenc)*: A dolgozó néposztály állapota Angliában jelen társadalmi állásunkhoz intőleg fölmutatva. I—II. *NU* 1847. április 30, május 4.

fönnálló s eddig működésben volt érdekek is megkíméltesse, és újbán származandók pedig amazokhoz csatlakozzanak.”¹³⁶

Az egyik állam tanulhat ugyan a másiktól, de semmiképpen sem saját viszonyai ellenére, azok megerősökölésével: organikus változás a kívánatos, nem a mechanikus mintakövetés. Magyarország egy nagy birodalom része, amelytől nem különülhet el a francia mintájú felelős kormány igényével, hiszen ahhoz sem a birodalom kormánya — a különböző tartományok szeparálódásának meggátálása miatt —, sem a diéta többsége nem járulna hozzá. S minthogy szép szóval nem menne, az erőszak viszont erőszakot szülne, a felelős kormányzás Magyarországon kivihetetlen.

Minthogy Magyarország „tarka népvegyületből álló” soknemzetiségű ország, s az idegen népfajok megmagyarosításának feladatát okos törvényeink csendesen biztosítják, azok hatását nem szabad belső meghasonlások által okozott politikai zűrzavarokkal gátolni, nevezetesen a régi magyar alkotmány igazi képviselői (a főpapság és a főnemesség) elleni izgatásokkal. A reformok alapja, amint azt a konzervatívok pártja kinyilvánította, a kormány alkotmányos ereje és hatályossága, az ország alkotmányos állása, a birtok mérséklő befolyása, a tulajdonjog szentsége, a közbirodalmi kapcsolat szilárdsága és nemzetiségünk érdekei, s az, hogy ezek épségben fennmaradjanak és a jövőre méginkább biztosítsanak, aminek az a feltétele, hogy minden reformkezdeményezésnél a status quoból kell kiindulni.

A konzervatívoknak szellemi offenzívába kell lendülniük, s az ellenzéki röpiratok cáfolatába kell bocsátkozniuk annak érdekében, hogy az érettebb szellemű ellenzékiek leváljanak az ellenzékéről és csatlakozzanak a konzervatívokhoz, hiszen az ellenzék céljai — a központosítás, a francia mintájú kormányfelelősség, a mindenható országgyűlés és a követutasítások eltörlése, miként Eötvös „Reform”-jában áll — cáfolat híján népszerűvé válhatnak, holott kivihetetlenek. A magyar nemzetnek a külpolitikai törekvések, a fennálló érdekek és állapotok veszélyeztetése helyett saját belső erejének kifejesztésére kell békésen és csendesen törekednie.

A nagybirtok elleni támadások része szerinte a pénzzel való kármentesítés igénye, mivel az sohasem adhat olyan kezességet a birtokosnak, mint maga a földbirtok. Az örökváltság és az ösiség megszüntetésének nincsenek meg a feltételei, sőt azok az alkotmány alapjait, mindenekelőtt a földbirtokot fenyegetik. A népen pedig nem a világi egyenlő boldogság kártékony és kivihetetlen eszméje, hanem gyakorlati lépések által kell segíteni: az adó rendezése, a zsidók üzelmének meggátálása, az igazságszolgáltatás megkönnyítése, az anyagi boldogulásra vezető eszközök alkalmazása, szellemi tökéletesülés, a közintézmények kijavítása és rendbehozása, és elsősorban a vallási, valláserkölcsi nevelés előmozdítása révén. Esküdtszék, váltó, korlátlan népképviselő s a birtok elleni támadások helyett törvényesített birtokolhatási és hivatalképeségi jog, állandó törvényszékek, törvénykönyveink és az eljárás mód egyszerűsítése által a bírák felelőssége — ezekre

¹³⁶ *K(állay) F(erenc): Szózat I—II, NU 1847. március 7, 9.*

van szükség. A századoktól megszentelt alkotmányt nem lehet büntetlenül rögtönözve átalakítani.

A konzervatív pártalakulás dokumentumait az ellenzék röpirataival 1847 tavaszán egybevető és azokat értelmező Kállay Ferenc az örökváltságot külön cikksorozatban értelmezte.¹³⁷ „Az ősiséghez századok forrasztották a magyar nemzetiséget, a törvényhozónak vigyázni kell azért, hogy az ősiség megszüntetése nemzetiségünknek alá ne ásson, azt föl ne dülja; ez csak úgy eshetik meg, ha törvényt hozunk, mely gátat vet az idegen elemnek a magyar földbirtokok fölvásárlásában, melyek az ősiség megszüntetésével adás s vevés által szabad keringésbe hoztván, könnyen oly kezekre szállhatnak át, melyek csupán a hasznot szedik, de a nemzet fölemelésével mitsem gondolnak.”¹³⁸ Az ősiség megszüntetésének és az örökváltságnak a peres eljárás, a bírói felelősség törvényes szabályozása, állandó törvényszékek föllállítása, telekkönyvezés, hitelintézetek s a zsidó ügyletek szabályozása az előfeltételei.¹³⁹

Kállayt nemzetmentő érvelése az ősiség kérdésében éppúgy, ahogy a földbirtok és az értelmiségi pálya politikai szembeállítására kapcsán észlelt értékítélete *Szécsen Antal* hitbizományi kérdésben elfoglalt álláspontjával, illetve a honoráciorokról írott cikkének mondanivalójával rokonítja.

Mint általában, Kállayra is nagyon jellemző a „zsidókérdésről” kialakított felfogása.¹⁴⁰ Kállay kirekesztő és bünbakképző értelmezése „Baricz” 1843/44-ben a *Világban* megjelent írásainak szemléleti attitűdjével cseng egybe. Az idegen elemek nem emelhetők be jogkiterjesztés útján a nemzetbe — állította „Baricz” a jogkiterjesztés asszimiláló erejébe vetett liberális bizalomtól és az ahhoz tapadó illúzióktól mentesen, de a jogkiterjesztés szándékától is mentesen. A zsidók jogállásának országgyűlési vitája idején pedig bizalom helyett bizalmatlanságot ajánlott olvasóinak a zsidósággal való kapcsolatuk során, a megoldást pedig emancipáció helyett a zsidók megkeresztelkedésében látta.¹⁴¹ Előítéleteire a *Világban Schwab Leo* főrabbi adott túlnyomórészt érvényes választ.¹⁴²

Az 1843/44-es országgyűlésen a zsidó emancipáció kérdéséről heves viták folytak, amelyek korántsem voltak mentesek az előítéleteken alapuló elzárkózástól, még kevésbé a lehetséges kereskedelmi vagy ipari vetélytárstól való szűkkeblű elhatárolódástól. Ezek jegyében érvelt az alsótáblán a konzervatív *Zsedényi Ede* és *Mailáth György* oldalán Debrecen város követe, *Komlóssy László*, de Zemplén és Komárom megyék liberális képviselői, *Lónyay Gábor* és *Pázmándy Dénes* is konzervatív álláspontra helyezkedtek a zsidók emancipációjának kérdésében. A liberális nézeteket elvi következetességgel *Beöthy Ödön*, *Klauzál*

¹³⁷ *K(állay) F(erenc)*: Örökváltság. I—VI. *NU* 1847. május 20, 23, 28, június 1, 4, 8.

¹³⁸ *K(állay) F(erenc)*: Örökváltság. III. *NU* 1847. május 28.

¹³⁹ *K(állay) F(erenc)*: Örökváltság. III. *NU* 1847. május 28.

¹⁴⁰ *K(állay) F(erenc)*: Zsidó ügy. I—VII. *NU* 1847. július 30, augusztus 3, 8, 12, 17, 22, 27.

¹⁴¹ *Baricz*: Idegen elem és nemzetiség. *V* 1843. november 25; *Uő*: Zsidó ügy. I—II. *V* 1844. február 3, 10. Vö. még: *Uő*: Germán faj. I—III. *V* 1844. január 6, 10, 13. A szerzőt tartalmi és stíluskritikai eszközök alapján csak negatívan sikerült azonosítani: úgy vélem, hogy nem Gheorge Barițiu.

¹⁴² *Schwab Leo*: Néhány védszó az izraelita ügyben. *V* 1844. június 19.

Gábor, Bezerédy István, Palóczy László, Perczel Mór, Szentkirályi Móric és Vukovics Sebő fejtette ki.¹⁴³ A felsőtáblán a konzervatív állásfoglalást elsősorban Szécsen Antal és — a sok más mellett ebben a kérdésben is szűkkeblű, kiváltságörző nézetet valló — Széchenyi István képviselte, míg velük szemben Zay Károly és Zichy Ottó grófok foglaltak állást — másokkal együtt — az emancipáció mellett.¹⁴⁴ Végül is az 1843/44-es országgyűlés nem iktatta törvénybe a zsidók egyenjogúságát.

Kállay Ferenc 1847 nyarán a *Nemzeti Újságban* közölt cikksorozatában az emancipációval szemben a kereszténnyé válást tekintette a kérdés megoldásának. Szerinte ugyanis a zsidóság szolgálat és a Talmud hatása következtében erkölcsileg elzüllött, élőködő lett. A zsidókat szokásaik elkülönítik a keresztényektől, s a vegyes házasságot arra használják, hogy a keresztényeket zsidókká tegyék. Kállaynak az volt a véleménye, hogy amennyiben maguk vagy zsidó béreseik művelik meg a földet, vásárolhassák is azt meg, s adóztatásukat is meg kellene könnyíteni, ám az üzérkedést el kellene tiltani, és keresztény iskolákba kellene kényszeríteni őket. Mózes törvényeit Kállay szerint a keresztények képviselik, mivel a zsidók a Talmudot követik. Angliában és Franciaországban kis számuk miatt lehetett őket emancipálni, ám Magyarországon nagy számuk és elkülönültségük következtében fokozatosan kereszténnyé kell tenni őket.¹⁴⁵

Kállay Ferenc a bomló és tagolódó magyarországi zsidóságot differenciálatlan egységnek tekintette és láttatta. A hagyományos középkori előítélet alapján értetlenül és ellenségesen ítélte meg a megbélyegzett, a társadalom alájára szorított és emberi méltóságukban megalázott zsidókat. Abban pedig, hogy a polgári életre törekvést és a polgárosodást a társadalom periferiáján élők saját szűkös és beszorított lehetőségeik között is igyekeztek megvalósítani, a konzervatív publicista csak negatívumokat, élőködést, társadalomidegen magatartást látott. Megítélésének kiformalódásában szerepe volt az északkelet-magyarországi antiszemitizmusnak, a szegények úrgyűlöletét a „felkapaszkodottakkal” szembeni ressentiment-nal vegyítő indulatoknak, de mindenekelőtt a polgárosodás negatív értékelésének, „feudális antikapitalista” kritikájának, hiszen Kállay az iparosodást alapjában utasította el.

Kállay a nemzetet nyilvánvalóan a nemességgel azonosította, a kívánatos államformának az alkotmányos királyságot tartotta, amit viszont a porosz abszolutizmussal tett értelmezhetővé és definiálhatóvá, a többségi, a népszuverenitáson alapuló kormányzást pedig elvetette. A társadalmi mobilitást az érdem kiválasztódásával, a nemesítéssel határozta meg, az állam- és a társadalomszerveződés követendő mintáját a hierarchia és az arisztokrácia által uralt keresztény állam hivatásrendi tagolódásával rajzolta körül. Egyértelműen a nagybirtok védelmére vállalkozott, s a valláserkölcsi nevelést és a bíraskodást tekintette a rend biztosítékainak. Reformnak pedig a feudális alkotmány, a kiváltságrendszer

¹⁴³ Kovács Ferenc, 1894. II. 545—558, III. 356—362, IV. 184—209, VI. 6—23, 121—126, 272—273, 327—330.

¹⁴⁴ FN 1843/1844. VI. 303—312.

¹⁴⁵ K(állay) F(erenc): Zsidó ügy. I—VII. NU 1847. július 30, augusztus 3, 8, 12, 17, 22, 27.

tökéletesítését tartotta, hiszen az állam a társadalom hivatott ura, az arisztokrácia viszont a természetes kormányzó elit.

Az ember természetét az eredendő bűn határozza meg, a hierarchia és a valláserkölc pedig megszelídíti. Ezért a legjobbak uralma jobb, mint a pusztá mennyiség uralma, az arisztokrácia jobb, mint a felfogatást, zsarnokságot és korrupciót eredményező demokrácia. A porosz hivatásrendi paternalizmus a követendő s a francia mintájú népképviselő és kormányfelelősség a kerülendő példa, hiszen a földbirtokon alapuló arisztokrácia magasabbrendű, mint a pénzarisztokrácia vagy az értelmiség, a közéletre éretlen köznépről nem is szólva. Az antropológiai pesszimizmus, az organicista társadalom- és államszemlélet Magyarország helyének birodalmi elkötelezettségű megítélésével társult. Az agrárius beállítottságú publicista nemcsak az örökváltság ellen, hanem az ősiség ellen is érvelt a földbirtok nemzeti (azaz nemesi) kézen maradásának biztosítása érdekében.

Kállay Ferenc a Konzervatív Párt politikája mellett s a liberális reformellenzék ellen mozgósította nem átlagos olvasmányismereteit, és ezek felhasználása segítségével belső meggyőződéstől fűtött, szenvedélyesen kifejtett, nagy munkabírással érvényesített „feudális antikapitalista” képet rajzolt a polgárosodás vívmányairól, gyengéiről és hazai távlatairól. Ebben szerepet játszottak erdélyi hadbírói élményei, feltehetően merev személyisége s a hirtelen az ország középpontjába került peremvidéki ember szellemi elégtétel-keresésének indulata. Publicisztikai tevékenysége a *Nemzeti Újsághoz* kapcsolódott, és nem véletlenül, mivel a trón, az oltár és az alkotmány védelmére vállalkozó hírlapi gárda teoretikusi szerepéből érvényesítette és érvényesíthette hagyományos konzervatív szemléletét. Azt a szemléletet, amely de Bonald állam- és társadalomfelfogásával rokonítja a nemzetközi konzervativizmus mezőnyében, a magyarországi konzervatív színskálán pedig *Lipthay Sándor*, *Sztáray Albert* és *Szécsen Antal* nézeteivel és érveivel cseng egybe.

A magyar alkotmányos közélet stabilitása Lipthay Sándor értelmezésében

A *Nemzeti Újság* eszmei jellegű, teoretikus igényű cikkeit *Kállay Ferenc* és az új vezérszerkesztő, *Lipthay Sándor* írta. Kettőjük szemlélete a konzervatív elkötelezettség mellett nemcsak egyező, hanem természetesen eltérő vonásokat is mutat.

A trón, az oltár és az alkotmány védelme jegyében szerkesztett *Nemzeti Újság* a polgárosodás „feudális antikapitalista” bírálatát a magyar rendi alkotmányos közélet stabilitásának konzerválásával, a földtulajdonon alapuló arisztokratikus politikai struktúra megőrzésével kapcsolta össze. Míg a polgárosodás kritikáját elsősorban *Kállay Ferenc* cikkei, az arisztokratikus alkotmányosság védelmét és értelmezését, a legitimitás alapkérdéseinek interpretálását inkább az új vezérszerkesztő, *Lipthay Sándor* írásai képviselték. Vezércikkeiben az elméleti igényesség, a teoretikus iskolázottság nevében fellépő főszerkesztő, *Dessewffy Aurél* szellemében

utasította el a felvilágosodás és a liberalizmus eszmevilágát, különösen annak társadalomszemléletét és államfelfogását.

„Azon elfogultságok, mik századunkban annyi követőkre s pártolókra találnak, . . . egyedül az elméknek politikai jogviszonyok fölötti felületességéből s tisztázatlanságából erednek: . . . melyhez lépcsőzetet az enciklopédisták, cartoont [karikatúrát] a filantrópok, színeket Voltaire, Rousseau hevítéseitől szédülve a francia régi elvek hősei, ecsetet pedig a lefolyt harmadfél évtized politikai történetének tényleges eredményei nyújtanak. . . a kép élő mását hazánk egyik politikai felekezete kis frakciójában kell folyvást személyesítve látnunk. . .¹⁴⁶

Lipthay szerint a magyar liberális reformellenzék politikájában az előjogok előítéleteknek, az öröklött intézmények elégteleneknek, a múlt és a jövő egymástól elszakíthatóknak, a föld birtoklásán alapuló tulajdonjog az értelem ítélőszéke előtt megítélendőnek, a társadalom hagyományos tagolódása az emberi jogok követelményein megméréndőnek, az állami főhatalom pedig szándékaiban is gyanúsíthatónak minősültek. Holott a felvilágosodás és a liberalizmus célkitűzése teljesen elhibázott, ugyanis az emberek természete és képessége nem egyenlő, s így a szabadság, az egyenlőség és a legnagyobb szám legnagyobb boldogsága elérhetetlen. A politika világa ugyanis az adottságok (és nem a teremtés) világa, az adottságok pedig a századok folyamán megvetik a közjog fundamentumát, az alkotmányt, amely szerves képződmény, s nem támadható büntetlenül, hiszen stabilitása a közélet alapfeltétele. A többségi uralom hívei hiábavaló erőfeszítésekre kényszerítik az emberiséget, és az abszolutizmus, az alkotmány nélküiség karjaiba vetik a felizgatott tömeget, mivel a többség uralma nem valósítható meg, és nem is kívánatos annak megvalósítása.¹⁴⁷

Nem valósítható meg, mert technikai képtelenség, hogy milliók egyszerre lehessenek jelen a közéletben, de nem is kívánatos, mert a politizálás szellemi érettséget feltételez, amellyel a többség sohasem rendelkezhet. A szellemi érettséget pedig Anglia kiegyensúlyozott fejlődésének tanúsága szerint a föld birtoklása biztosítja. A felfedezésekkel és a technikai találmányok elterjedésével növekvő igény az alkotmányosság után az önkormányzat kiterjesztése utáni vágyat jelöl, amely elől nem elzárkózni kell, hanem a közjogi alappal összhangban lehet és szükséges azt engedni. A többségi kormányzás nyugat-európai kudarcai, az arisztokratikus politika angliai példája és a magyar alkotmány egy irányba mutat: az alkotmányos viszonyok stabilitására épülő változtatások, a reformok felé. Annál is inkább, mivel egyetlen olyan érdemleges tényező sincs a magyar államéletben, amely ennek szükségességét ne látná. A reformtörekvések eddigi kudarca pedig a liberális reformellenzék politikájának a következménye, mivel az az alkotmányosság alapjainak felforgatására, a specialitások és a közjog összekeverésére irányult. Természetes tehát, hogy a kormány és a főrendi tábla szembeszállt ezzel a kezdeményezéssel — hiszen a saját semmibevételét jelentette —,

¹⁴⁶ (Lipthay Sándor:) Bünlajstrom. NU 1845. január 3.

¹⁴⁷ (Lipthay Sándor:) Bünlajstrom. NU 1845. január 3.

mert nem engedte és nem is engedhette a földbirtok alapján álló nemesség az arisztokrácia felszámolását, a demokrácia meghonosítását.¹⁴⁸

A pénzarisztokrácia és a politikai kalandorságot képviselő értelmiség ugyanis a demokrácia bevezetésére vállalkozott, s a többség uralma nevében saját oligarchikus törekvéseit kívánta megvalósítani. Ezzel szemben viszont a magyar alkotmány arisztokratikus, a közélet a nemességé, amelyet csak megzavarhat az, hogy birtoktalan nemesek is az arisztokratikus politika határain belülre kerültek, holott annak kritériuma csakis a föld birtoklása lehet. Az arisztokratikus magyar alkotmány érinthetetlen, hiszen a magyar nemesség uralma nem tehető kétségessé. Magyarországon elenyésző a minden változtatástól elzárkózók súlya, és a radikális demokrata párt — bár uralja az alsótáblát és a megyei közgyűléseket — sem képviseli a magyar nemesség többségét.¹⁴⁹

A többség ugyanis két párt, a mérsékelt arisztokratikus, illetve a mérsékelt demokratikus centрупárt mögött érzékelhető. A kormány nem alakíthat pártot, hiszen a pártok feletti rendet képviseli, ám elvárhatja hivatalnokaitól, hogy azok az ő akaratát s ne az ellenzéki népszerűséget tekintsék irányadónak. A kormány a két mérsékelt pártra támaszkodva érvényesítheti akaratát, s a centрупártok aktivizálódása a feltétele a kormány kezdeményezésének. A radikális demokrata párt a többségi uralom híve, az általános választójog elkötelezettje, megvalósíthatatlan céljaival az abszolutizmus előkészítője. A két mérsékelt centрупárt az alkotmányos monarchia közéletének hivatott résztvevője, a szilárd közjog, a társadalmi béke és rend, a kisebbség önkormányzata, a földbirtok képviselője.¹⁵⁰

A két párt állásfoglalásainak különbsége egyrészt a kisebbség önkormányzatának tágabb vagy szűkebb értelmezésében, másrészt az ennek alapjául szolgáló nagy kiterjedésű fekvőbirtok, illetve a kisebb (esetleg ingó) tulajdon kritériumában fekszik. A magyar alkotmány a kormányt a koronával és a dinasztíával azonosítja, tehát a kormány nem egy párt kormánya, hanem a hivatott kormányzó. Fogalomzavar Liphay szerint a többségi kormányzás, mivel a kormányzottak nem kormányozhatnak, s a kormányzók nem lehetnek kormányzottak. A kérdés a társadalmi kiválasztás, az érdemesek kormányzókká válása, amelynek a föld tulajdona a biztosítója.

A törvényhozásnak felelős kormány nemcsak általában képtelenség, a hideg és a meleg vegyítésének kísérlete, hanem különösen abszurd Magyarországon. Magyar-

¹⁴⁸ (Liphay Sándor:) Irány és tájékozás. *NU* 1845. január 2; *Uő*: Bünlajstrom. *NU* 1845. január 3. *Vö*: Politikai pártok. *NU* 1845. január 5; *Uő*: Felvilágosítás. *NU* 1845. január 7. *Uő*: Fejlemények. I—VI. *NU* 1845. január 12, 14, 16, 17, 19, 21. *Uő*: Anyagi érdek. I—III. *NU* 1845. január 26. 31; *Uő*: Eredvény s egybevetés. I—II. *NU* 1845. február 4, 7.

¹⁴⁹ (Liphay Sándor:) Politikai stabilitás. I—II. *NU* 1845. február 9, 11; *Uő*: Politikai stabilitás elve. I—III. *NU* 1845. február 14, március 11, 13; *Uő*: A teendők alapkérdése. I—II. *NU* 1845. március 14, 16.

¹⁵⁰ (Liphay Sándor:) A politikai pártok életműszerzése. I—XVI. *NU* 1845. április 20, 22, 25, május 2, június 3, 5, 8, 10, 12, 19, 22, 24, 26, július 1, 4, 10; *Uő*: Új irány az agitáció terén. I—V. *NU* 1845. március 18, 20, 23, 27, 30; *Uő*: „Új irány az agitáció terén” című cikkünk ellenei. I—III. *NU* 1845. május 25, 27, 29.

ország ugyanis része a birodalomnak, s a magyar felelős kormányzás bevezetése önmagában lehetetlenség, mivel a többi tartomány kormányzásának felelősségét feltételeznék és vonná maga után, s emellett a birodalom egysége fenntarthatatlanná válna. A tartományi kormányfelelősség a helyi szeparatizmust erősítené, a birodalom egészének felelős kormányzása viszont a tartományi önállóságot zárja ki. A felelős kormányzás egyébként is a parlament abszolútizmusát jelenti, holott az uralkodó és a törvényhozó testület két táblája együttesen alkothat törvényt. A felelősség pedig erkölcsi — és nem politikai — értelmű kell hogy legyen.¹⁵¹

Magyarország alkotmányosságát a földbirtokon alapuló arisztokrácia és megerendszer, a felsőtáblán és az alsótáblán a stabilitást biztosító pártok alkotják, a mérsékelt arisztokratikus és a mérsékelt demokratikus centrupárt meghatározó súlya és aktivitása pedig az alkotmányos kormányzást biztosítja. A haladásnak nincs önmagában értelme, csakis a stabilitás és a mobilitás, az angol és a francia minta, a tulajdonviszonyok fenntartására épülő változtatás, illetve a tulajdonviszonyok felforgatása közötti ellentét teszi lehetővé, hogy a pártokat érdemlegesen megnevezhessük és elhatárolhassuk egymástól. A szeparatistának minősített liberális reformellenzékkel szemben — Liphay szerint — a konzervatívok a mérsékelt arisztokratikus közélet továbbépítésének a hívei, mert a Habsburg Birodalom iránti lojalitás a magyarság alapvető érdeke. A bizalom ugyanis a belső fejlődés előfeltétele, ahogyan az európai béke fenntartása is az. Az európai békerendszer alaptényezője az Osztrák Császárság, amelynek biztonságát Magyarország semmiképpen sem fenyegetheti, mivel az egyúttal az európai nagyhatalmi status quo felborítását jelentené, és ezt a Porosz Királyságtól Nagy-Britanniáig egyetlen monarchia sem tűrhetné el. A belső érdek és a külső kényszer tehát egyaránt az európai (szent szövetségi) hatalmi és erőviszonyok s a Habsburg Birodalom konzerválása, érinthetlensége mellett szól.¹⁵²

Az önmagát a fiziokrata gazdaságpolitikai elvek híveként bemutató *Liphay Sándor* a belső gazdasági életben az államot nem tartotta meghatározó súlyúnak, de a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban elengedhetetlennek tekintette az állam determináló szerepét. A magyarországi pártpolitika, a nemzetközi helyzet és a gazdaságpolitika szerepének értékelésében Liphay nem állott távol a konzervatív tábor meghatározó személyiségeinek a nézeteitől s az általa nagyrabecsült Metternich államkancellár véleményétől.

A *Nemzeti Újság*ban három év alatt megjelent heti három-négy (összesen

¹⁵¹ (*Liphay Sándor:*) Előszó programunkhoz. I—II. *NU* 1846. január 1, 2; *Uő:* Konstatírozzuk az állásokat öszintén s becsületesen. I—III. *NU* 1846. február 19, 20, 22; *Uő:* Általánosságok az alkotmányos kormány élete s elméletéből I—II. *NU* 1846. március 13. 15; *Uő:* Politikai program. I—VI. *NU* 1846. június 18, 21, 25, 30; *Uő:* A konzervatív ügy körüli közvetlen teendők. I—V. *NU* 1846. október 8, 11, 15, 20, 23; *Uő:* Gróf Széchenyi István és a konzervativizmus. I—III. *NU* 1847. február 26, 28, március 2; *Uő:* Mi a konzervativizmus? I—II. *NU* 1847. március 16, 26.

¹⁵² (*Liphay Sándor:*) Krakkó visszakebelezése. *NU* 1846. december 8; *Uő:* Iránynézetek. *NU* 1847. április 11; *Uő:* Miről van a kérdés? Mi az első, az alaptendő? I—II. *NU* 1847. július 1, 4; *Uő:* „Pest, szeptember 11.” *NU* 1847. szeptember 12; *Uő:* Igénytelen indítvány. *NU* 1847. november 2; *Uő:* Memorandum I—IV. 1847. november 5, 7, 11, 14.

hozzávetőleg hatszázötven) vezércikk túlnyomó részét *Lipthay Sándor* írta. Írásainak — fentiekben összefoglalt — gondolati magvát meglehetősen bőbeszédű, nagyon egyenetlen, felesleges részekkel agyonzsúfolt és rosszul megkomponált cikkeiből kellett kihámozni. Lipthay publicisztikáján érződik *Edmund Burke* francia forradalomról írott — és minden bizonnyal *Friedrich Gentz* fordításából megismert — reflexióinak, *Friedrich Karl von Savigny*, *Louis de Bonald*, *Adam Müller* és *Karl Ludwig von Haller* műveinek, illetve *Dessewffy Aurél* és *Sztáray Albert* írásainak és szemléletének hatása.¹⁵³ Gondolatmenetének meghatározója pedig a feudális municipalizmus és a hagyományos gravaminális alkotmányvédő szerep aulikussá formálása volt.

Lipthay már 1845 őszén kezdeményezte a Konzervatív Párt megalakítását — igaz burkolt formában. Az ő társelnöksége alatt alakult meg ugyanis az irodalompártoló Nemzeti Kör egy részéből a Közhasznú Gyűlde. A Gyűldét a nyilvánosság előtt Lipthay pártatlan, politikamentes társasági egyesületnek állította be, ám terve szerint az — ahogy *Apponyi Györgynek* írta — „a pesti középponton alakítandó konzervatív pártnak ügye lévén” a pártalakítás előkészítése volt.¹⁵⁴ *Ürményi József*, *Lipthay Sándor* és *Aigner Ferenc* elnöklete alatt a nemesi és a polgári osztály barátságos egyesítése végett alakult meg papokból, arisztokratákból, államhivatalnokokból, táblabírókból, néhány kereskedőből és fiatalból 408 taggal a Gyűlde, s tagjai között találjuk a konzervatív vezérkarból *Szécsen Antal* és *Dessewffy Emil* grófokat, *Somssich Pált* és *Luka Sándort*, a *Budapesti Hiradó* gárdájából *Szenvey Józsefet* és *Vida Károlyt*, a *Nemzeti Újság* munkatársai közül pedig *Illucz-Oláh Jánost* és *Mészáros Károlyt*.¹⁵⁵

A kortársak gyanították, hogy Lipthay konzervatív pártalakítás szándékával jelentkezett a meghasonlott Nemzeti Körből kivált Pesti Körbe, kivált mikor új tagokként konzervatív arisztokratákat javasolt, s amikor törésre került a sor, és Lipthay vezetésével a konzervatívok kiváltak, sokak számára a gyanú bizonyossá lett. Ennek megalapozottságát Lipthay Apponyinak 1845 október—decemberében írott levelei teljes mértékig alátámasztják.

¹⁵³ *Edmund Burke*: Betrachtungen über die französische Revolution. (Ford.: *Friedrich von Gentz*) Berlin, 1793.; *Karl Ludwig von Haller*: Restauration der Staatswissenschaft oder Theorie des natürlich-geselligen Zustands; der Chimäre des künstlich-bürgerlichen entgegengesetzt. I—II. Winterthur, 1816—1817.; Oeuvres de M. de Bonald I—XI. I. Essai analytique sur les lois naturelles de l'ordre social, ou du pouvoir, du ministre et du sujet dans la société II—IV. Législation primitive, considérée dans les derniers temps par les seules lumières de la raison; Discours politiques, V. Du divorce, considéré au XIXe siècle, relativement à l'état démonstique et à l'état public de société., VI—VII. Pensées diverses et opinions politiques., VIII—IX. Considérations sur la morale et sur la philosophie., X—XI. Mélanges littéraires, politiques et philosophiques. Paris, 1818.; *Friedrich Karl von Savigny*: Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. Heidelberg, 1840.; *Adam Müller*: Vom Geiste der Gemeinschaft (Elemente der Staatskunst, Theorie des Geldes) (Összegyűjtötte és bev.: *Friedrich Bülow*) Leipzig, 1931. Louis Gabriel Ambroise de Bonald nézeteiről: *Ludassy Mária*, 1984. 85—150. Lásd még: *Jonathan Powis*: Aristocracy. Oxford, 1984.

¹⁵⁴ MOL Magyar Kancellária Levéltára, Kancelláriai elnöki iktatatlan iratok, 1838—1848. *Lipthay Sándor*—Apponyi Györgynek (Pest, 1845. október 16, 18, 22, november 2, december 7.)

¹⁵⁵ (*Illucz-Oláh János*.) Budapesti újdonságok. NU 1845. október 7, 12, 14, 17, 19, 23, 28, 30, 31, november 4, 1846. január 9, 22.

A Gyűlének 1846-ban 613 tagja volt, a Pesti Kör pedig 1847-ben egyesült a Nemzeti Körrel, és Ellenzéki Kör néven a liberális reformellenzék pesti gócpontját alkotta. Ez utóbbihoz csatlakozott a Gyűlé 1848 tavaszán, egyidőben azzal, amikor a *Nemzeti Újság* is szerepet váltott, és a liberális reformellenzék konzervatív alkotmányvédő ellenfeléből az immár győztes liberálisok támogatójává szegődött.¹⁵⁶

Lipthay konzervatív pártalakítási kezdeményezései közül az első maga a *Nemzeti Újság* volt, hiszen 1845 januárjától a főszerkesztő a konzervatív program kimunkálása jegyében szerkesztette és írta a lapot, a konzervatív programot pedig az arisztokrácia földbirtokon alapuló hatalmának védelme, a főrendi tábla érinthetlensége, az arisztokratikus alkotmányosság kikezdetlensége alkotta. A kormányzat intézkedéseit, mindenekelőtt az adminisztrátori rendszert szenvedélyesen védelmező s a liberális reformellenzék állásfoglalásait megbélyegző főszerkesztő a zalaszentgróti levél kapcsán a korábban nagy tisztelettel kezelt Deákot nagyon keményen támadta, s 1847-ben az ellenzék sérelmeit megalapozatlannak minősítő röpiratot adott ki.¹⁵⁷

A második kezdeményezésnek tekinthető a Gyűlé — amelyet Petőfi verséből, „A gyűledei ifjakhoz”-ból is ismerhetünk. A Gyűlé és az 1846. november 12-én megalakult Konzervatív Párt közötti kapcsolat még tisztázásra vár, különösen az, hogy Lipthay kezdeményezését követően miért nem előbb alakult meg maga a párt.¹⁵⁸ A pártalakításban Lipthaynak fontos szerepe volt, a *Nemzeti Újság*

¹⁵⁶ Dezsényi Béla, 1941. 14—17, 25—29.

¹⁵⁷ (Lipthay Sándor:) Majorátusok. I—VII. *NU* 1845. július 22, 27, 31, augusztus 5, 10, 14, 19; *Uő*: Időszerű igazságok. I—II. *NU* 1845. augusztus 26, 28; *Uő*: Még egyszer a honti ügy. I—II. *NU* 1845. szeptember 2, 4; *Uő*: A majoritások rendszere s még valami. I—III. *NU* 1845. szeptember 21, 28, október 2; *Uő*: Elkésétt folytatás. *NU* 1845. november 6; *Uő*: Befejezés. *NU* 1845. november 16; *Uő*: Politikai ügylányás Horváth- s Tótországról. I—III. *NU* 1846. január 6, 8, 9; *Uő*: Felelősség. *NU* 1846. január 11; *Uő*: Keserű hivatásunk. I—IV. *NU* 1846. február 5, 8, 12, 15; *Uő*: Deák Ferenc és a zalai körlevél. I—XI. *NU* 1846. március 24, 27, 29, 31, április 2, 3, 12, 16, 19, 21, 26; *Uő*: Kinek-kinek a magáét. *NU* 1846. április 30; *Uő*: A zalai körlevél. Deák s a honti sérelem *NU* 1846. május 12; *Uő*: Ismét egy közelítés. *NU* 1846. május 24; *Uő*: A részeknek Erdélytől visszakebelezésük ügyében. I—V. *NU* 1847. február 4, 7, 9, 19, 23; *Uő*: Sérelem-e a főispánok elnöklése a megyei törvényszékeken? *NU* 1847. december 2; *Uő*: Az ellenzék sérelmei. A részek visszakapcsolása, a horvát ügy és a honti sérelem érdemében. Pest, 1847. Vö.: Perger János: Politikai pártok mérkőzése. I—III. *NU* 1846. április 5, 7, 9; Mészáros Károly: A státuszpolgári nevelés elvei. I—III. *NU* 1846. október 30, november 1, 5; *Uő*: Hongyűlési irányeszmék. I—III. *NU* 1847. október 7, 8, 15; Perger János: A kormány és a megyék „vis inertiae” hatalma. *NU* 1847. szeptember 10.

¹⁵⁸ Ünnepély a Gyűlében 1845. végnapján. Kiadják a megiszteltnek [Lipthay Sándornak] elvrokoni és barátai. Pest, 1846.; Dezsényi Béla, 1941. 14—17. Lásd még: Petőfi Sándor összes költeményei. Budapest, 1972. 418—419. Ebben az „ifjúság—öregség”, „üdvözülés—kárhozat”, „világosság—sötétség” szekularizált teológiai ellentétpárai manicheus szembeállítások. Petőfi szenvedélyesen megbélyegző, elkeseredésben fogant verse leegyszerűsítő, sőt alpári hangszíval — ne feledjük! — a Nemzeti Kör megosztására válaszolt s a liberális reformellenzék elkeseredésének adott szélsőséges módon hangot. Az, hogy antiklerikalizmusa kivételes volt, bizonyosra vehető, ám hogy milyen hazai táptalajjal érintkezett, tisztázandó. A magyar katolikus papság korabeli szerepének tárgyilagos és differenciált megközelítéséhez lásd: Csorba László: A vallásalap „jogi természete”. Szekularizáció és polgári átalakulás Magyarországon, 1780—1918. Bölcsészdoktori értekezés kézirat. Budapest, 1981. *EKK* Kd 4993. kül.: 31—58.

vezérszerkesztője 1846 júniusában tagja lett a pártalakulást előkészítő választmánynak, és a novemberben elfogadott program alapjául — mint ez a források elemzéséből egyértelműen kiderült — az ő munkálata szolgált, *Dessewffy Emil* az általa írott elaborátumot javította át és öntötte végső formába.¹⁵⁹

A konzervatív publicisztikában a hatalom legitimitásának a kérdésével a leginkább *Lipthay Sándor* foglalkozott. A többségi kormányzás népszerűenitáskoncepciójának ellentétéként az uralkodói akaratból eredeztetett, Isten kegyelméből való rendet, az urak és szolgák, kormányzók és kormányzottak világát, a társadalom hierarchikus tagolódásának kikerülhetetlenségét, az arisztokratikus alkotmányosság érinthetetlenségét már 1843-ban névtelenül megjelent vezércikkében érzékeltetni lehetett, 1845 és 1847 közötti — hatalmas mennyiséget kitevő — írásaiban pedig a korábbi alaptételeket építette tovább, tagolta és az érveket sokszorozta. A hagyományos konzervativizmus fegyvertárát, szemléleti előfeltevéseit alkalmazta az új helyzethez, adaptálta a kormánypárti megyei és parlamenti többség megteremtésére irányuló konzervatív offenzívához *Dessewffy Aurél*, *Sztáray Albert* és *Kállay Ferenc* szellemében. Írásainak egyéni ízt a teoretizáló hajlam, a rendszeralkotó igyekezet, a passzív konzervatív nemesi többség alkotmányvédő mozgósítása érdekében írogató nemesember („literary gentleman”) gyakorta szokimondó „realizmusa”, megújított hagyományos konzervativizmusa adott.

A *Nemzeti Újság* hagyományos alkotmányvédő szerepet képviselő publicisztikája arra nem adott választ, hogy mit akarnak megújítani a konzervatívok a társadalomban. Az államszervezettel kapcsolatos újításokat a kormány intézkedései igazolására vállalkozó hírlapi cikkek félreérthetetlenül jelezték, s azt is, hogy mihez nem nyúlhatnak Magyarországon az újítás barátai.

A rend biztosítékai Szécsen Antal interpretálásában

A kiváltságrendszer korszerűsítésének a gazdaságpolitikát, a nemzetiségeket, az ellenzék s a kormány viszonyát érintő kérdéseit a *Nemzeti Újságnál* rugalmasabb, a „fontolva haladás” jegyében fellépő *Budapesti Híradó* tárgyalta. *Szécsen Antal*, a konzervatív csoport ifjú vezérégyénisége a honoráciorok szavazati jogával, a horvát kérdéssel, a tanácskozások rendjével és az országgyűlés rendezésével foglalkozott hírlapi cikkeiben, *Dessewffy Emil* pedig elsősorban gazdaságpolitikai tárgyú írásokat közölt az általa szerkesztett *Budapesti Híradó* hasábjain és önálló röpiratok formájában.

A liberális reformellenzék és a konzervatívok között régi vitatéma volt a honoráciorok szavazati joga a megyei tanácskozásokon és választásokon. Az „egybeforrasztás” reformellenzéki hívei a jogkiterjesztés első lépései egyikeként a

¹⁵⁹ MOL DcsI, Acta Publica, Dessewffy Emil politikai iratai. A Konzervatív Pártra vonatkozó iratok, levelek, fogalmazványok. (*Lipthay Sándor*.) Konzervatív pártalkotási program.; OSZKK. Analecta 11 085. (*Dessewffy Emil*.) Konzervatív pártprogram.

nemesi politikai közvélemény egyenjogú tagjává kívánták tenni a nem nemesi értelmiségieket, ezzel is a nemesi megye népképviselői alapra helyezését készítve elő. A megyei reformkezdeményezésekkel szemben már *Desseffy Aurél* leszögezte „Törvényhozás és megyei hatóság viszonyai” című, a *Világban* megjelent cikkében, hogy a nem nemes származású megyei értelmiségiek közéleti jogai nem a megye, hanem az országgyűlés hatáskörébe tartoznak. *Sztáray Albert* és *Desseffy Emil* írásai pedig a vagyontalan köznemesség közéleti kirekesztése (és nem a honorációrok beemelése) irányába mutattak.¹⁶⁰ *Szécsen Antal* ezzel kapcsolatos álláspontját 1845. augusztus 12-én és 15-én napvilágot látott kétrészes cikkben fejtette ki.¹⁶¹

Pozsega megye ifjú főispáni helytartója azzal a liberális reformellenzéki érvel, amely szerint a honorációrok a nemesi terhekben részesülnek, a nemesi jogokban viszont nem, azt állította szembe, hogy ez az aránytalanság az általános közteherviseléssel elévül, azt azonban nem tisztázta, hogy a terhek közös viselését mikortól és hogyan gondolja. Arra az argumentumra, hogy a nem nemes értelmiségiek, ha jogokat kapnának, a megyékben olyan érdeket képviselnének, amelyek azokban (addig) nem voltak jelen, a fiatal konzervatív arisztokrata azt szögezte le, hogy a honorációrok nem tudják ellensúlyozni a vagyontalan nemeseket, mivel a tudományos vagy magánéleti műveltség nem jelent egyúttal politikai értelmességet is, hiszen az a politikai érdeken, a stabilitás biztosításának érdekeltségén nyugszik, amelynek legfőbb garanciája a földbirtok. A szellemi pálya, az értelmiségi foglalkozás nem képesít a politizálásra, minthogy nem kötelez el semmiféle politikai rendszer mellett. A stabilitásban ugyanis a föld birtoklása tesz érdekeltté, s ez alkotja a közélet tényezőinek alapját. A vagyontalan nemesekkel rokonítható honorációrok politikai jogai a nem nemesek politikai képviselőit nem oldanák meg, azonban növelnék a vagyontalanok súlyát a megyei közéletben, holott a rend biztosítása, a stabilitás a vagyonos nemesség politikai befolyásának erősítését igényli. A megyék ugyanis nemcsak választó testületek, hanem közigazgatási szervek, a törvények végrehajtásának az eszközei. Biztosítani kell tehát, hogy azoknak legyen döntő súlyuk a közéletben, akiknek a birtokai és közterhei a legnagyobbak, hiszen a stabilitás biztosítékainak a megteremtése meg kell hogy előzze a politikai jogok kiterjesztését. A honorációrok megyei tanácskozási és választási szavazata iránti indítvány minden garanciát nélkülöz a stabilitás biztosítása szempontjából, ezért *Szécsen Antal* ellenzi a nem nemesi értelmiség közéleti jogokban részesítésére irányuló javaslatot.¹⁶²

Szécsen a megyerendszer népképviselői alapra helyezésének egyik első lépését, egyben a liberális reformellenzéki befolyás növelését szolgáló indítványt *Sztáray Albert* és *Desseffy Emil* „elkülönözési” koncepciója jegyében utasította vissza. A

¹⁶⁰ X. Y. Z.: Törvényhozás és megyei hatóság viszonyai. V 1841. szeptember 8; *Gróf Sztáray Albert*: Nagymihályi levelek I—III. V 1842. január 8, 15, 19; *Uő*: Státuszgazdasági elmélkedések. V 1842. április 2; *Uő*: Háziadó. I—II. V 1842. április 13, 16; *Desseffy Emil*, 1843. 29—43; (*Gróf Szécsen Antal*): Újabb észrevételek a Pesti Hírlap = Szétekintés = című vezércikkére. V 1842. április 6; *Uő*: Majorátusok. V 1842. szeptember 21; *Uő*: Hitrebizottságok és majorátusok. V 1842. október 26.

¹⁶¹ (*Gróf Szécsen Antal*): Honorációrok. I—II. BH 1845. augusztus 12, 15.

¹⁶² (*Gróf Szécsen Antal*): Honorációrok. I—II. BH 1845. augusztus 12, 15.

kis lépések politikáját a végső megoldások igénye, a változtatás lehetőségét pedig a stabilitás követelménye nevében háritotta el. Természetesen a liberális tábor súlyát gyarapító javaslattal a konzervatívok erősítését célzó indítványt, a vagyonosok megyei súlyának növelését célzó Sztáray-féle tervezetet szegezte szembe. Az értelmiség politikai szerepéről vallott nézete, az el nem kötelezett helyzet szembeállítását a nagybirtok által meghatározott konzervatív érdekeltséggel egybevág *Dessewffy Aurél*, *Sztáray Albert*, *Dessewffy Emil*, *Kállay Ferenc* és *Lipthay Sándor* beállítottságával, szokatlanul nyílt fogalmazásmódja pedig Kállay és Lipthay írásaival rokonítja a Sztáray vonalát folytató politikus véleményét.

A centralisták törvényhozási központosítása valószínűleg parlamentáris kormányt jelent Szécsen értelmezése szerint, amely nincs jól meghatározva, mivel nem derül ki belőle az arisztokratikus és a demokratikus elemek aránya, ahogy a fennálló törvények tisztelete s azok továbbépítésének szándéka is hiányzik belőle.

A centralisták az angol parlamentarizmus formáját (s nem szellemét) és a francia forradalom kezdeti elvei alapján álló szabadelvű hitvallás tanainak normáját állítják szembe a valósággal, holott a valóságból kell kifejleszteni a rend és a szabadság biztosítékait, és nem a valóságra erőltetni az elvont normákat. A normák alkalmazása előtt ugyanis el kellene törölni a valóságos viszonyokat, ami beláthatatlan következményekkel járna. A *Pesti Hírlap* centralistái külföldi tanok és minták másolói, a konzervatívok azonban a valóságból indulnak ki. A megyekérdésben két rossz véglet alakult ki: az, amelyik a megyét a központi hatalommal nyeletné el, és az, amelyik a központi hatalmat hatástalanítaná a megye által. Szécsen szerint a helyes álláspont a konzervatívoké, hiszen a magyar politikai élet meghatározója az, hogy helyhatósági szerkezetre épülő monarchia. A külföldi minták másolóiként elmarasztalt centralisták és a központi hatalmat a megyékkel abszorbeáló megyepártiak egyaránt tévúton járnak, szögezte le az „új konzervatívok” vezéregyénisége — egyszerre tagadva a kormányfelelősséget és a megyerendszer népképviselési alapra helyezését. Mindezt a feudális municipalizmus alapján, a megyéket a kormány végrehajtó szerveivé alakító konzervatív offenzíva mellett érvelve fogalmazta meg. Svájc példája, az ottani események általános tanulsággal szolgálnak, s a tanulság „nem a formákban, de az életben, a szellemi mozgalmak anyagi anarchiához vezető szabadosságában, a pártok szomorú kicsapongásaiban, szóval a társas és nyilvános élet szántsándékos dezorganizációjában keresendő. . .”¹⁶³ Ugyanis az egyik oldalon az egyéni érdek, a szenvedélyesség, az üres ábrándok, a pártoskodás és a kedélyek izgatása, a másik oldalon pedig a hazafiasság, a józan gondolkodás és a törvénytisztelet áll.

Az 1843/44-es országgyűlés felsőtáblájának ülésein elsősorban a horvát kérdésről folyó vitákban szólalt fel a fiatal konzervatív arisztokraták főrendi táblai vezére. Elhatárolódott a magyar nyelvnek Horvátország beligazgatására való kiterjesztésétől éppúgy, mint Kossuth Horvátország elszakadását felvető, 1842. június 10-i javaslatától. *Szécsen Antal* a történetileg kialakult kiváltságok

¹⁶³ (*Gróf Szécsen Antal*:) „Pest, aug. 3.” 1845. *BH* 1845. augusztus 3; *Uő*: Közügyeink. *BH* 1845. január 19; *Uő*: Polémia. *BH* 1845. július 29.

méltánylása mellett érvelt, s a horvát kérdésben is a méltányosságot hirdette, a vonatkozó konkrét vitakérdésekben viszont nem volt pozitív javaslata. Megbélyegezte a jogkiterjesztő felfogást, és avval a történeti-nemzeti individualitás tételét állította szembe.¹⁶⁴

1846 január-februárjában a *Budapesti Híradó*, majd két nappal az egyes cikkek megjelenését követően a *Nemzeti Újság* is közölte Szécsen négyrészes cikksorozatát a horvát bonyodalmakról.¹⁶⁵

A cikksorozat közvetlenül a túrmezei nemesség jogállásával és a horvát tartománygyűlés rendezésével foglalkozott.

A túrmezei nemesség a megyei vagyontalan köznemességhez hasonlóan nem rendelkezik a közéletben való részvételhez elengedhetetlen szellemi képzettséggel, és ezért kortesek által irányítható — hangzott Szécsen tétele, amellyel közvetve a túrmezeieknek a politikai életből való kirekesztését igazolta. A horvát tartománygyűlés uralkodói rendelet útján való rendezése — tehát a magyar országgyűlés kikapcsolásával történt „rendteremtés” — Szécsen Antal véleménye szerint ugyancsak nem volt jogsértés, azaz a magyar párt rovására érvényesített abszolutisztikus „koordináció”, a túrmezeiek kirekesztése a közéletből jogos volt.

„... bármely viszonynak anomáliája még nem elégséges törvénytelenségének bebizonyítására.” Anomália ugyanis az, hogy az „alsó-tótországi vagyis Szerém, Verőce és Pozsega megyék tulajdon követeket küldenek az országgyűlésre, éppúgy a horvátországi káptalanok és városok, és mégis gyakorolják befolyásukat a tartománygyűlésen választott követekre nézve is. Ily okoskodás alapján, mely mindent törvénytelennek tekint, mi anomáliának mutatkozik, alkotmányos jogainkat nagyobb részt sarkukból kiforgatni lehetne. A reformok feladata nem az, hogy logikai szabatosság létezzék minden intézményekben, hanem egyedül az, hogy a káros befolyású intézkedések törvényes úton módosíthatassanak.”¹⁶⁶

Az elvtelen pártpolitika a szenvedélyek csatatere, s az elvek csak utólagos igazolásai a szenvedélyek tombolásának — hangzott Szécsen álláspontja általánosságban. A horvátországi pártok megítélésében ne rekedjünk meg a felszínen, annál, hogy hogyan nevezik magukat a pártok, hiszen Magyarországnak az az érdeke, hogy alkotmánya és a két ország összetartozása iránt rokonszenv alakuljon ki Horvátországban, tehát jól megválasztott szövetségesre van szüksége.

„... milyen politikát kívánunk... Horvátország irányában követetni? Ellenkezőjét annak, melyet az ellenzék zászlójára kitűzött. A konzervatív párt emberei vagy hallgattak eddig a horvát kérdésekre nézve, vagy elcsábítva a nemzetiség színe által, az ellenzék zászlóját követték! — Igaz, le kell mondanunk számos kedvenc eszménkről, melyeket eddig e kérdésekben követtünk, de nem szabad elfelejtenünk, hogy másrésről a horvát jogok és érdekek méltánylása csak elősegítheti

¹⁶⁴ FN, 1843/44. I. 38, 154—155, 242, II. 328—329, V 181, VI. 122—123. Vö.: *Bártfai Szabó László*, 1943. I. 451—454.

¹⁶⁵ (*Gróf Szécsen Antal*.) A horvát bonyodalmak. I—IV. BH 1846. január 11, 13, 16, 18, NU 1846. január 13, 15, 18, 20; Uő: Még egy szó a horvát ügyekről. BH 1846. február 5; NU 1846. február 7.

¹⁶⁶ (*Gróf Szécsen Antal*.) A horvát bonyodalmak. IV BH 1846. január 18.

Horváthonban azok működését, akik a fennálló kapcsolat tiszteletét és a közös haza egyetértésének szükségét hirdetik. Tiszteljük másokban azon jogokhoz való ragaszkodást, melyet magunkban tiszteltetni kívánunk. Kíméljük előítéleteiket; méltányoljuk méltányos követéseiket; ne kényszerítsük, hogy törvényes állásuk jelvényeként olyan jogokat legyenek kénytelenek védeni, melyek megszüntetését a közérdek igényli; és ha eljárásunknak nem is terem más eredménye, nyerjük azt, hogy a mi részünkön állnak a jogosság és méltányosság. A konzervatív pártnak pedig feladata szózatát emelni a mérséklet igényei mellett s biztosítani így a nemzet valódi érdekeit ott is, ahol azok gondatlan nemzetiségi felhevülés által veszélyeztetve vannak.”¹⁶⁷

Miután Szécsen megállapította, hogy a hosszú távon gyümölcsöző konzervatív politika ellentétes az ellenzék által követett politikával, s számos általánosságban igaz tételt sorolt fel, folytatta érvei felsorolását: „... ne felejtjük azt, hogy nyelvbeli törvényeinknek a kapcsolt részekre kiterjesztése, a fennálló municipális törvényeknek változtatása, szóval: Horvátország nemzetiségi s helyhatósági állásának módosítása Magyarország anyagi s szellemi érdekeire, nemzeti és politikai állására nézve, ha nem is közönyös, mindenesetre csak egyes tényezőként tekintendők, mialatt ezen jogok fennállása, ezen nemzetiségi irányzatok természetszerű kifejlődhetése a kapcsolt részek saját helyhatósági állásának egyetlen jelvényét s egész összegét képezik. Hasonlítsuk össze azon hasznót, mely eddigi lépésünkből hazánkra háramolhatik azon ellenszegüléssel, melyet a kapcsolt részekben felhívniuk kellett mindaddig, míg ott a nemzetiség és helyhatósági jogok iránti ragaszkodás teljesen meg nem szűnt, és megfejtve lesznek az újabb események. Vétkes közönyösséggel engedték át eddig a konzervatívok a magyarországi politikának a kapcsolt részek irányában való kezelését az ellenzéknek; lépjenek ki részükről ténylegesen a síkra, és válasszák jelszavukul azt, ami egyedül biztosíthatja az eredményt, ti. az eddig hasztalanul célba vett nyelvbeli és közjogi egység helyett az érdekek és irányzatok szellemi egységének szilárdítását s gyarapítását.”¹⁶⁸

A nyelvi és közjogi egységre törekvő ellenzéki politikával szemben a konzervatívok „az érdekek és irányzatok szellemi egységének szilárdítását s gyarapítását” kívánták előmozdítani az asszimiláció és a társadalmi mobilitás elutasítása, a mérséklet, a méltányosság, a történeti jogok tisztelete alapján. A „türelem” és a „megértés” konzervatív politikáját a horvát tartománygyűlés abszolutisztikus rendezése és a túrmezei köznemesség közeletből való kirekesztése vezette át a szép szavak világából a gyakorlati politika világába, érzékeltetve azt, hogy mit jelentett a konzervatív offenzíva a horvát kérdés vonatkozásában.

Ismertek már az *Apponyi György* és *Szécsen Antal* által a Horvátország vonatkozásában kidolgozott és érvényesített konzervatív politikára vonatkozó forrásanyagok, s ennek alapján megalapozottan juthatunk arra a következtetésre, hogy a magyar konzervatívok itt is ellenségeik ellenségeit támogatták, hiszen a

¹⁶⁷ (*Gróf Szécsen Antal:*) A horvát bonyodalmak. II. BH 1846. január 13.

¹⁶⁸ (*Gróf Szécsen Antal:*) A horvát bonyodalmak. III. BH 1846. január 16.

liberális reformellenzék visszaszorítása határozta meg horvátországi elképzeléseiket és cselekedeteiket.¹⁶⁹

Tegyük hozzá, éppen úgy, ahogy magyarországi politikájukat is. Ugyanis Horvátország különleges jogállásának értelmezése, az ahhoz való viszony a tolerancia látszata alatt ugyanúgy a jogkiterjesztés és az asszimiláció együttes elvetéséhez és az állam társadalom feletti abszolutisztikus hatalmának növeléséhez vezetett, miként a feudális municipalizmus konzerválása és a megyerendszer ezzel egyidejű alávetése a kormányszaknak a hatékony közigazgatás jegyében, és egymásra vonatkoztatva sem a szabadság rendjét, hanem a kormánypárti országgyűlési többség előkészítését szolgálta.

Szécsen Antal mérsékletre intő — komolytalannak bizonyuló — szavait a „pánszláv” veszély bagatellizálása egészítette ki, és már korábban kifejtett álláspontjának megismétlése, amely szerint a nemzet kritériuma nem a nyelv és a közös származás, hanem a történet és a közjogi állás, ezért a Magyar Korona országaiban csak két nemzet található: a magyar és a horvát. S a rend biztosítóka Horvátországban is a liberális reformellenzék visszaszorítása, befolyásának kiiktatása. Jellačić horvát bánná kinevezése Jósika Samu báró javaslatára 1848 tavaszán nem volt előzmények nélküli, hanem a magyarországi konzervatívok politikájának a folytatása volt.

A köztanácskozások rendje és az országgyűlés rendezése a konzervatív publicisztika egyre hangsúlyozottabb témája lett. „... mindazon előleges kérdések közt, melyek jövő törvényhozásunkon megfejtendők, a vélemény szabadságának biztosítása az, mely első helyet érdemel. . . . A vélemény szabadságnak elnyomása s megtámadása oly mirigy, mely utóbb alkotmányos létünket is előlheti. . . . Midőn a hallgatóság, megfelejtkezve kötelességéről, a köztanácskozásokban bármely úton, akár a közvélemény erkölcsi hatásának ürügye alatt, akár pedig fizikai erőszak és lármának túlsúlyával kíván magának részvétet szerezni, nemcsak a tanácskozási jogait sérti, de megszegi önnön feladatának kötelességeit is, mely csak a hallgatásban találja törvényes megoldását” — fejtegette a *Budapesti Híradó* egyik cikkírója a lap 1847. február 7-i számában.¹⁷⁰ Tétele szerint tehát a hivatott tanácskozási véleményének kinyilvánítását a hallgatóság erkölcsi vagy fizikai nyomásával szemben biztosítani kell; ez a tartalma a vélemény szabadság kérdésének, a rend egyik legfőbb garanciájának. A vélemény szabadság feltétele ugyanis a tanácskozás rendje — szögezte le *Szécsen Antal* nem egészen egy hónappal később. „Valahányszor alkotmányos és törvényes viszonyokról van szó, az ellenvéleményekkel közönségesen azért jövünk összeütközésekbe, mert ők az alkotmányosság mérlegét bizonyos teoretikus elvekben, mi pedig hazai törvényeinkben keressük. A jelen kérdésre nézve . . . honi törvényeink irányzatukban az elvont alkotmányos kellékekkel összhangzásban vannak. . . . ki a szabad vitatás jótéteményeit élvezni akarja, kinövéseit is némelykor túrni kénytelen; de ha ezen

¹⁶⁹ *Miskolczy Gyula*, 1927. I. 296, 358—359, 412—413, 417—418, 424; *Miskolczy Gyula*, KR. 152—175; *Szabad György*, 1981; *Varga János*, 1982. 77—92.

¹⁷⁰ (?): A vélemény szabadság biztosítása. *BH* 1847. február 7.

kinövések a rendszerinti állapotot képezik; ha, mint nálunk, nincs hatalom, mely azokat zabolázhassa, és így a többség gyakran a kisebbség zsarnokoskodásainak van kitéve, melyeket ismét csak a szám anyagi és rendezetlen, épp ezért pedig gyakorta önkényes hatalmával győzhet le, akkor oly közállapot fejlődött ki, melynek orvoslása fölötte szükséges.”¹⁷¹

A tanácskozás elnöke a közbizalom választottja s ne kinevezett legyen, a hallgatóság kicsapongásai pedig a sajtószabadság hiányának a következményei, annak, hogy a közvéleménynek nincs megnyilvánulási lehetősége — ezekre az ellenérvekre *Szécsen Antal* a *Budapesti Híradó*ban felelt. „...ki hazai alkotmányunkban a létező és törvényesen megállapított elnökök állását figyelemre méltatta, meggyőződhetett arról, hogy éppen mert ők legtöbb esetben az említett testületek irányában a kormánynak egyedüli választottjai, tisztüket másokra ruházni nem lehet anélkül, hogy egész alkotmányos szerkezetünkben tetemes változtatások történjenek. ...hatásuk csak akkor lehet tartós és üdvös, ha törvényes úton, a törvényhozási test komoly meggyőződésen alapuló hozzájárulásával eszközöltetnek. Ily hozzájárulás pedig rendezett tanácskozás nélkül sem lehetséges, melynek egyik fő feltétele szintén rendezett, de törvényes föllépések eredményeire nézve biztosított elnöki hatalom.”¹⁷²

Szécsen argumentuma Zsedényinek a kormány befolyását növelni szándékozó, a megyei visszasságok, illetve a városok kérdésében tartott országgyűlési beszédeire emlékeztet: az országgyűlés rendezése szükséges, ami a kormány által kinevezett elnök kezdeményezése lehet, miként a megyékben a főispánok feladata a rend megteremtése. A kívánatos rendteremtő változtatások pedig akkor hatékonyak, ha a törvényes formák mellett következnek be. A logika a polgári parlamentarizmus ideáljával ellentétes irányba mutat: a rendteremtő kormányzat intézkedéseinek hatásosságához szükségesek a törvényes formák, ám azok az abszolutisztikus lépések diszleteivé süllyednek.

Összegező kérdésével *Dessewffy Aurélnak* a preventív és represszív sajtószabályozásról írott fejtegetéseit idézi emlékeztünkbe: „...törvényhozásilag hol vannak azon biztosítékok, melyeket még a legszabadabb országokban is a törvény a sajtó irányában követel, ha a hallgatóságnak tetszését vagy nemtetszését nyilvánítani szabad, és ki fogja e tekintetben illetlen rivalgásainak felelős szerkesztőségét elfogadni?”

Szécsen saját párhuzamának végigvételét a szabályozott sajtó és a szabályozott törvényhozás között így összegezte: „Nem, nem; ezen egész okoskodás csak tévedésen alapulhat, egy látszólagos, de nem valódi analógián, és csak akkor lenne nyomatéka, ha nem a hallgatóságnak valódi korlátai visszautasításáról, hanem annak teljes kizárásáról, és így a nyilvánosság megszüntetéséről lenne szó. A jőzanul értett nyilvánosságot ellenben semmi sem fenyegeti nagyobb veszéllyel, mint annak oly módoni gyakorlata, mely a tanácskozó testületek önállóságát veszélyeztetve, forradalommal eszköznel nem több; egyszer egy, másszor más

¹⁷¹ (*Gróf Szécsen Antal:*) „Régi közmondás:” *BH* 1847. március 4.

¹⁷² (*Gróf Szécsen Antal:*) „A tanácskozási rendnek fenntartása...” *BH* 1847. március 9.

pártnak, de a hazának sohasem használhat. . . . hitvallásunk az: nyilvánosság, de csend és illedelem.”

A kormány által kinevezett elnök kétségbevonhatatlan tekintélye és az, hogy a hallgatóság a tanácskozással szemben a közvetlen biztosítékok, a közvetett biztosítékok sora viszont a tabula rasaként felfogott valóság helyett az adott feltételek alap vételét, a külföldi minták másolása helyett a hazai realitást, az arisztokratikus alkotmányosságot foglalja magában.

A tanácskozási rend követelményét természetesen az országgyűlésen is érvényesíteni kell. Erről vitatkozott *Irinyi Józseffel*, aki röpiratában a polgári parlamentarizmus normáinak alkalmazásában jelölte meg a rendezés jellegét, míg Szécsen évenkénti országgyűlés helyett a már létező, majd öt évre választandó országgyűlés évenkénti összehívását látta kívánatosnak. „. . . Angliában a statuskormányzat erejének túlsúlya a törvényhozó testületben fekszik és a kormányban, a koronában inkább csak a megszorító hatalom keresendő; nálunk az arisztokrácia s az országgyűlések korlátozzák a monarchiát, nem pedig a monarchia korlátozza a parlamentet, [ezért] az egy évi országgyűlésnek megállapítása vagy a főhatalom áthelyezését . . . vonná maga után (mely mégis csak akkor veszély és harc nélküli, ha az események és erők rendszeres kifejlődésének természetszerű eredménye, nem pedig egy parancsoló törvénynek rögtönzött szüleménye), vagy ha nem sikerül a törvény parancsoló szava által valósággá tenni azt, mit egyedül az idők lefolyása valósíthat — ez pedig valószínű — az egész intézkedés nem más, mint összezavarása a közigazgatás és törvényhozás feladatainak, a statusgépezetnek eredménytelen komplikációja, a politikai csalódásoknak újabb és legfényesebb neme. Elég legyen e tekintetben Franciaországra utalni, a francia kamarák . . . [évenkénti] összejövetelét az angol parlamentekhez hasonlítani, hogy meggyőződünk arról, miszerint a formák összehangzása nem biztos jele a lényeg ugyanazonosságának”¹⁷³ — érvelt a *Budapesti Híradóban* 1847. május 11-én a „fontolva haladók” szövegíróje, és érvelésében a legitimitás forrását az uralkodói akaratban jelölte meg, az alkotmányos formákat pedig szembeállította az alkotmányosság szellemével. Június 4-én viszont *Irinyi József* észrevételeire válaszolt: „[Irinyi szerint] . . . némely ellenészrevételeink a konzervatív párt régi iskolájának elveiből, nem pedig az alkotmányosság bizonyos elveiből vannak merítve. . . . főhatalom iránti nézeteinket éppen nem egyedül a régi konzervatív iskola tanaiból, hanem alkotmányos alaptörvényeiből merítetteknek tekintjük, és azt hisszük, hogy az »alkotmányos élet bizonyos alapelvei« ily általánosságban említve oly bizonytalanok, a vélemények és pártok által oly sokféleképpen magyarázhatók, hogy addig, míg azok értelmét a szerző határozottabban ki nem fejti, azoknak elismerésével késznünk kell, bármennyire érezzük is magunkat megtisztelve az »alkotmányos konzervatív« neve által, mely valójában egész politikai hitvallásunkat magában foglalja.”¹⁷⁴

¹⁷³ (*Gróf Szécsen Antal*:) „Midőn néhány hét előtt . . .” *BH* 1847. május 11. Vö.: *Irinyi József*: Az országgyűlés rendezéséről. Pest, 1847.

¹⁷⁴ (*Gróf Szécsen Antal*:) „Azon észrevételek . . .” *BH* 1847. június 4.

A honoráciorok jogi kirekesztettségének fenntartása és a vagyontalan köznemességnek a megyei közéletből való kiszorítása, a vagyonos nemesség politikai súlyának megnövelése; Horvátországban a magyar liberális reformellenzék politikájával szembenálló erők támogatása; tanácskozási rend a kormány felsőbbsége alapján; országgyűlési rendezés a stabilitás és a kézben tarthatóság jegyében — ezek mutatják *Szécsen Antal* „alkotmányos konzervativizmusának” tartalmát, az arisztokratikus közéleti formák és abszolutisztikus döntési folyamatok szabatosan megírt igazolásait. A Konzervatív Párt alakuló választmányának elnöke, a konzervatív elvkifejtés szónoka publicisztikai írásaiban az anarchiával, a felfogatással szemben ugyanis a rend garanciáit kereste és mutatta fel a „fekvő birtokban”, a kormányzatban és az arisztokratikus alkotmányosságban. A hagyományos alkotmányvédő szerepet és az aulikus tradíciót egymásra vonatkozó konzervatív politikai írásaiban az organikus előfeltevések mellett a kormányzat „rendteremtő” intézkedéseinek előlegezését és megokolását érzékeltették. A fiatal arisztokrata stílusa a hagyományos konzervativizmust tovább éltető publicistákétól választékosabb fogalmazásmódjában különbözik, szemlélete viszont erőteljesebb aulikus árnyalatot mutat a felfogásukat tekintve vele rokonítható *Kállay Ferenc*, *Lipthay Sándor* és *Sztáray Albert* írásainál. A publicistáktól természetesen mindenekelőtt helyzete különböztette meg: az ugyanis, hogy *Szécsen Antal* gróf a Konzervatív Párt megalakításában kulcsszerepet játszott: *Apponyi György* és *Jósika Samu* bizalmas barátja a kormányzat főhivatalnokai és hivatalnoki gárdája közötti közvetítésre vállalkozott a pártalakítást előkészítő választmányban, majd az alakuló konferencián. Mellette a *Budapesti Híradó* vezérpublicistájának, *Dessewffy Emil* grófnak volt meghatározó szerepe a pártalakítás előkészítésében és döntő tevékenysége a konzervatív offenzíva publicisztikájában.

Nemzet és gazdaság
Dessewffy Emil publicisztikájában

A *Budapesti Híradó* 1846. június 19-i számának vezércikkéhez fűzött főszerkesztői jegyzetekben olvashatjuk: „... csupán azért vagyok politikai nézeteimben arisztokrata, mert történetesen Magyarországon születtem, ahol nem csupán alkotmányi, hanem ami sokkal több fontosságú, nemzetiségi érdek kívánja, hogy fennmaradjon az arisztokrácia. Az én okoskodásom e tekintetben igen egyszerű: mint elvitázhatatlan tényt állítom, hogy az alkotmányhoz és a magyar nemzetiséghez ragaszkodás, és azon anyagi és szellemi képesség, ezen érzelemnek és hűségnek gyakorlati nyomatékot adni, a jelen pillanatban, dacára minden elkorcsosulásnak és fonákságnak, egyéb néposztályok felett leginkább a nemességben (arisztokrácia alatt mindig a nemesség összegét értem) van kifejlődve, és benne létezik legnagyobb elevenségben. Nem szabad és nem kell tehát az ily osztály alá vágni a fát. Minden oly változtatás, mely ezen nyomaték erejéből bármit is elvesz, rossz, mert radikális, azaz a haza szebb jövődjére lehetőségének gyökerét, alapját támadja meg és oly valamit csökkent anélkül, hogy a hiányt pótolni tudná, minek sohasem lehet elég

nagy mennyiségben létezni; ellenben minden oly változtatás, mely ezen nyomaték erejét fenntartja, már *jó, mert konzervatív: még jobb*, ha ezen nyomaték erejét növeli, mert oly valamit öregbít, minek sohasem lehet elég nagy mennyiségben létezni: *legjobb* pedig, ha fenntartás mellett más és hasonló tulajdonú nyomatékokat is teremt, vagy ha már léteznek, működésre ébreszt, *mert* már ekkor *progresszív konzervatív* egyszersmind.”¹⁷⁵

A gyökeres átalakítás tehát szükségtelen és rossz, hiszen a nemesség gyengítése és megsemmisítése nem jelenti a kiváltság nélküliek felemelkedését, viszont a nemesség elpusztítása a nemzet halálát foglalja magában. A konzervatív változtatás a nemesség konzerválását szolgálja, a konzervatív haladás pedig a nemesség erejét növeli, a nemesség alatti társadalom fejlődését arisztokratikus irányba tereli és építi tovább.

Dessewffy Emil a progresszív konzervativizmus példajaként a városi kérdés és a közteherviselés általa kívánatosnak tartott rendezését állította szembe gyökeres — a nemesség létét fenyegető — átalakításukkal: „... a városok olyan rendezése, mely a nemesség jelen nyomatékát paralizálná, rossz, *mert radikális*, olyan rendezés ellenben, mely ezen nyomatékot fenntartva hason[ló] tulajdon[ság]ú újakat ébreszt működésre, legjobb, mert *progresszív konzervatív*. A nemesség részesülésének a közterhekben nem az lesz malasztja, hogy gyengülni fog a nemesség és e körülmény által segítve fog felülkerekedni a demokráciai elem és az arisztokráciainak nyakára hágni — hanem éppen az lesz a malasztja, ha okos egymásutánban és fokozatokban történik, hogy öregbedni fognak a nemesség nyomatéka és vele az alkotmány és nemzetiség fennmaradásának garanciái, melyeknek épsége mellett a demokráciai elemek kellő nyomatékra vergődése és nem romokra feneklése, hanem életerős elemektől környezetben [történő] helyfoglalása az alkotmányban a jelen század iránya mellett kimaradhatatlan.”¹⁷⁶

Mitől nemzetfenntartó a nemesség? „... hogy az alkotmányhoz és magyar nemzetiséghez ragaszkodás, és azon anyagi és szellemi képesség, ezen érzelmenek és hűségnek gyakorlati nyomatékot adni, a jelen pillanatban, dacára minden elkorcsosulásnak és fonáságnak, egyéb néposztályok felett leginkább a nemességben... van kifejlődve és benne létezik legnagyobb elevenségben. ... A nemesség fentebbi tulajdonaiban találok én fel annak konzervatív (fenntartó) jellemét, és ezen jellemnél fogva tartom becsben az arisztokráciát, mint politikai intézüciót alkotmányunkban, és ezért kívánom fennmaradását látni. *Hitem az*: hogy a nemesség ezen tulajdon[ság]jaiból veszteni nem fog és ezen alapul reményem, hogy mint intézüció sem fog feleslegessé válni, bárha a forma, mely által nyilatkozik ezen elem életműködése, idővel tetemesen módosulni fog is...”¹⁷⁷

¹⁷⁵ (*Vida Károly?*.) Egy plebejus levelei gróf Dessewffy Emilhez. I. Dessewffy Emil megjegyzései. *BH* 1846. június 19.

¹⁷⁶ (*Vida Károly?*.) Egy plebejus levelei gróf Dessewffy Emilhez I. Dessewffy Emil megjegyzései. *BH* 1846. június 19. Vö.: (*Gróf Dessewffy Emil*.) Megyei zavarok. *BH* 1844. július 2; *Uő*: Pártnevezések. *BH* 1844. július 5; *Uő*: „A Pesti Hírlap...” *BH* 1844. július 9; *Uő*: Olcsó pénz és olcsó rend. *BH* 1844. július 11; *Uő*: Összhangzás az intézkedésekben. *BH* 1844. július 19; *Uő*: Tájékozásul. *BH* 1844. augusztus 27;

Dessewffy Emil tétele erősen emlékeztet Liphay Sándor és Szécsen Antal megállapítására arról, hogy a vagyonos nemesség érdekelt az arisztokratikus közelet stabilitásának fenntartásában, a rend megőrzésében, amely pedig Dessewffy Aurél, Kállay Ferenc és Sztáray Albert érveit idézheti fel bennünk a nagybirtok és az arisztokratikus alkotmányosság kapcsolatáról.

A *Budapesti Híradó* főszerkesztője és tulajdonosa a nemességhez való viszonyát így jellemezte: „Fenntartó elemet keresek a nemességben — és míg megtalálom, addig szeretem, — ha meg nem találok többé, akkor vége minden szimpátiámnak iránta, mint politikai tényező iránt. Jól tudom én, hogy a nemesség körén kívül is lehet már fenntartó elemet találni, és ezért az illetőt örömet is karolom fel, ahol találok . . . Arisztokrácia alatt sohasem értem a mágnási és a gazdag nemesi rendet. Ezen classist ismerem, mert benne születtem hibámon kívül, és éppen ezért politikai szimpátiám iránta még mindig igen csekély, mert noha van a javulásnak itt-ott jelensége, de korántsem elegendő; magyarosodása nem halad úgy, mint haladnia kellene, és a közügyek iránti közömbösség nagy részben még mindig tart. Ezek sajnálatos állapotok — de azért »él magyar, áll Buda még!«¹⁷⁸

A nemesség anyagi és szellemi súlya miatt a nemzet fenntartója, vagy legalábbis az lehet, amennyiben magyarosodik és kiveszi a részét a közéletből. Dessewffy arisztokráciát bíráló megjegyzéséről sokszor kiderül, hogy nem egyéb — általánosító fogalmazásmódja ellenére sem —, mint Kállay Ferenc észrevétele, amely szerint az egyes arisztokraták emberi gyengéi nem kérdőjelezhetik meg az arisztokrácia egészének létjogosultságát. A nemesség nemzetfenntartó képessége pedig inkább az oly sokszor kárhozott normák világába tartozik, mint a konzervatívok által olyannyira respektált valóság tartományába.

Igaz, ha szélesebb összefüggését is kirajzoljuk, némileg módosul a kép. Ugyanis a konzervatív vezérszerkesztő 1846 májusában a magyarság fenyegetettségét hangsúlyozta, ami komoly változást jelentett a szokásos bagatellizáló állásponthez képest. Persze korántsem a germanizáció vagy a „pánszlávizmus”, hanem a kiváltságtalanok millióinak jogokhoz juttatása képviselte a magyar nemzet létét fenyegető veszedelmet a *Budapesti Híradó* főszerkesztőjének gondolatmenete szerint. Erre a gondolatmenetre Kossuth nem késett felfigyelni és felelni a liberális reformellenzék itthoni publikációs lehetőségeinek hatalmi beszorítása miatt Hamburgban, az 1847-ben napvilágot látott *Magyar Szózatokban*.¹⁷⁹

Uő: Akadozó előmenetelünk néhány oka. *BH* 1844. szeptember 3; *Uő:* Néhány szó a felkapott újnemű izgatás tárgyában. *BH* 1844. szeptember 15; *Uő:* Szűkkeblűség. *BH* 1844. október 17; *Kossuth Lajos:* Nyílt levél Gróf Dessewffy Emil úrhoz. I—III. *BH* 1844. november 22, 24, 26. Dessewffy Emil megjegyzései.

¹⁷⁷ (*Vida Károly?:*) Egy plebejus levelei gróf Dessewffy Emilhez. I. Dessewffy Emil megjegyzései. *BH* 1846. június 19. *Vő.:* (*Gróf Dessewffy Emil:*) A múltakból levonható némi tanulságok. *BH* 1845. január 28; *Uő:* Nézzünk szét a teendők között. I—VII. *BH* 1845. február 9; április 17, 20, május 2, június 20, augusztus 31, szeptember 2.

¹⁷⁸ (*Vida Károly?:*) Egy plebejus levelei gróf Dessewffy Emilhez. I. Dessewffy Emil megjegyzései. *BH* 1846. június 19. *Vő.:* (*Kossuth Lajos:*) A „Világ” új metamorfózisa. *PH* 1844. június 13.

¹⁷⁹ *Bábolnai Mihály, 1846.*

A magyar alkotmányosság — *Dessewffy Emil* gondolatmenetében — kisebbségben van Magyarországon, hiszen mindössze néhány százezer kiváltságos előjogainak összessége, s a nem magyar ajkú lakosság többségben van a magyarral szemben. Minthogy pedig a kormány még mindig többet tett a kiváltságatlanokért, mint a nemesség, a nem nemesek jóindulatára joggal csak a kormányzat számíthat, a nemesség nem.¹⁸⁰

A jogkiterjesztés politikája a magyar nemzet magvát alkotó nemességet fenyegeti — ismételte szinte minden cikkében ekkortájt a konzervatív vezérszerkesztő —, a nemesség viszont saját alkotmányos létét ássa alá, ha a kormánnyal ujjat húz. A nemességnek már csupán azért is bízni kell a kormányban, hiszen csak az biztosíthatja, hogy a magyar nemzetiség békében erősödhesen. Akik pedig ezt nem értik meg, pusztulásnak teszik ki a nemzetet. Az ellenzék ugyanis most, amikor a kormányzat semmilyen módon sem fenyegeti a nemzetet, sőt reformhajlandóságának számos jelét adta, régi sérelmi politikáját folytatja, és abban érdekelt, hogy a politikai mechanizmusok ne működjenek normálisan. Teheti, hiszen az alsótáblán többségben van, és tömegbázisa, az ifjúság éppen ezt várja tőle. Ez az „ujjhúzási politika” lehetetlenné tesz minden reformot, és a nemzet életét fenyegeti. Ezért a konzervatívoknak az a kötelességük, hogy a kormányt, amennyiben az az alkotmányosság keretei között mozog, támogassák és az ellenzékét kisebbségbe szorítsák.¹⁸¹

„S ugyan minek kell hát történni, hogy a jövő országgyűlésen, különbözőleg az 1843/4-ikről, üdvös eredményeknek és lényeges reformi előlépésekkel örvendhessünk? ... mindenekelőtt a *reformi politikának* győzni kell az *ujjhúzási politika* felett. ... Győzni kell másodsor a *gyakorlati politikának* az *utópiális politika* felett. ... Győzni kell továbbá az O'Connell-féle *fokozatossági politikának* az *ugrási politika* felett. ... Győzni kell végre a *tetthazafiság politikájának* az *sájhazafisági politika* felett.”¹⁸²

Enthusiazmus, turbulencia és sok kuruc reminiscencia alkotja az ellenzéki politikát, s a lelkesedés csüggedést, a nyugtalanság türelmetlenséget, a kuruckodás pedig a konstruktív politika megbénítását eredményezi. Az ellenzék az önkormányzás fogalmának túlszigázása, a vis inertiae, illetve a centrum nélküli centralizáció alapján áll. Érdeme a sérelmek elleni biztosítékok kiépítése, az alkotmányosság őrzése és a nemzetiség erősítése. Túlheve, a „mindent vagy

¹⁸⁰ *Gróf Dessewffy Emil:*) Legyünk őszinték. I—VII. BH 1846. május 1, 8, 12, 15, 22, 24, 31, Uő: Némi tájékoztásul a horvát ügyekben. BH 1845. november 16; Uő: Deák Ferenc szózata az ellenzékhez és az abban fekvő tanulság. I—III. BH 1845. december 7, 9, 12; Uő: Visszapillantás a múlt országgyűlés óta lefolyt időszakra. BH 1846. január 2; Uő: Merítsünk, mennyire lehet, mindenből tanulságot. BH 1846. február 13; Uő: Ne zavarjuk egybe, minek elkülönözötten lehet csak épségben fennállani. BH 1846. február 15; Uő: Mi körül forog tulajdonképpen a vita? BH 1846. február 17; Uő: Szokjunk el némi öröklött balfogalmaktól. BH 1846. február 24; Uő: Még egy szó azokról, miktől elszoknunk kellene. BH 1846. március 6; Uő: A reform konzervatív módra. BH 1846. március 8; Uő: Akadályok, nehézségek, eredmények. BH 1846. március 13.

¹⁸¹ (*Gróf Dessewffy Emil:*) Legyünk őszinték. I—VII. BH 1846. május 1, 8, 12, 15, 22, 24, 31.

¹⁸² (*Gróf Dessewffy Emil:*) Legyünk őszinték. II. BH 1846. május 8.

semmit” logikája szerinti polarizálása és kormányellenessége csak negatív szerepben volt a nemzet számára hasznos, a védekezés idején. A mozdító szerep viszont mást feltételez, mindenekelőtt a kormány tiszteletét, az alkudozást, a megegyezésre való hajlamot. Nálunk ugyanis a kormány garantálja a rendet, tehát nem azonosíthatja magát az ellenzékkel, mert az a gyengeség jele volna, holott a rend és a kezdeményezés erőt követel, s ezért a kormánynak vállalnia kell a mozdító szerepét, az ellenzéknek viszont kisebbségbe kell szorulnia. A békés kifejlődés lehetőségének fenntartása a kormány kezdeményezését és annak konzervatív támogatását sürgeti, mivel csak ez szabhat gátat az alulról jövő nyomásnak. A kormánynak a koreszmékkal és a körülményekkel amúgy is meg kell alkudnia, alkalmazkodnia kell hozzájuk, az ellenzékkel azonban nem lehet, mert az kapituláció lenne, méghozzá olyan erők előtt, akik szembenállnak a hierarchiával, a főrendi házzal és a kormánnyal. Arisztokrata formák között demokrata ellenzék nem kerülhet többségbe, a parlamenti kormány pedig csak a birodalom egészére lenne elképzelhető, azaz birodalmi törvényhozást feltételezne, ez viszont a birodalom sokfélesége miatt csak ábránd lehet.¹⁸³

A haladás kívánatos útja az alulról és a felülről jövő despotizmussal szemben: az alkotmányos előrelépés az ausztriai birodalommal való összekötetés erősítése mellett, s a helyhatósági élet erősítése és javítása az utópiák és az idegen minták másolása helyett. A „Parlagi eszmék” szerint a megyéket rendezni kell, mégpedig úgy, hogy ki kell zárni belőlük a vagyontalan köznemességet, és növelni kell a vagyonos nemesség közéleti súlyát, a megye egészét pedig alá kell rendelni a kormánynak a hatékony közigazgatás érdekében.¹⁸⁴

A *Budapesti Híradó* tulajdonos főszerkesztője úgy látta, hogy azért vethették el a centralisták a megyerendszert mint egészében rosszat, mert az ellenzék visszaélt a megyei szerkezettel. Eötvös és társai az országgyűlés verifikációs joga mellett és a megye követutasítási joga ellen foglaltak állást, s az országgyűlésre ruháznának olyan jogköröket, amelyek a kormány, illetve a megye hatáskörébe tartoznak — érvelt *Dessewffy Emil*. Ezzel viszont a megyeszerkezet alapját ássák alá, holott a megye a közélet iskolája, a magyar alkotmányosság életfeltétele, a nemzeti vagyon és értelmesség fenntartásának és gyakorlásának a kerete, amely nem ösnépgyűlés, hanem a kormány felügyelési joga alá tartozó monarchiai helyhatóság.¹⁸⁵

¹⁸³ (*Gróf Dessewffy Emil*:) Nyílt levelek Erős Lajoshoz, Szabolcsba. I—VI. *BH* 1847. február 12, 14, 16, 19, 21, 23, kül.: IV. 1847. február 19.

¹⁸⁴ *Dessewffy Emil*, 1843. 29—43; *Uő*: Megyei zavarok. *BH* 1844. július 2.

¹⁸⁵ (*Gróf Dessewffy Emil*:) A Pesti Hírlap legújabb vallomásai. I—II. *BH* 1845. július 6, 8; *Uő*: A központosítók tévedései. *BH* 1845. július 11; *Uő*: Eszmetörések azon kérdés felett: vajon lehető-e nálunk az új (Pesti) Hírlap szerinti parlamentáris kormány? *BH* 1845. július 13; *Uő*: Miképp lehet magunkon igazítanunk? *BH* 1845. július 17, 18. Lásd még (*Gróf Szécsen Antal*:) Az 1843/44-ik évi országgyűlés. I—II. *BH* 1844. december 26, 27; *Uő*: Közügyeink. *BH* 1845. január 19; *Uő*: Figyelmeztetés az átalakítók legújabb nemének ferdeségeire. *BH* 1845. március 20; (*Gróf Dessewffy Emil*:) Némi eligazodásul. *BH* 1845. október 21; *Uő*: További fejtegetések a P. H. és E. H. állításait illetőleg. *BH* 1845. október 23; *Uő*: További magyarázatok a P. H. irányában. *BH* 1845. október 26; *Uő*: Még egyszer a parlamentáris kormányról. *BH* 1845. október 28; *Uő*: Még egyszer a P. H. ellen. *BH* 1845. október 31. Vö.: *Szalay László*, 1845., (*Teleki Domokos*:) Irány. I—II. E. H. 1845. május 23, 27; *Uő*:

A nemességet és a nemzetet összekapcsoló és azonosító vezérszerkesztő feudális nemzetfogalmához feudális municipalizmusa, s a „pártok feletti” rendet jelképező kormányzatról alkotott képe társult. A népképviselői megye és a felelős kormány liberális reformellenzéki követelményével *Dessewffy Emil* az abszolutisztikus irányban átértelmezett arisztokratikus állam egészét és részeit, a kormányt és az attól függő megyét állította szembe. Fordított érdekegyesítési koncepciójában a kiváltságtalanok igazodnak a kiváltságosokhoz, a megye a kormányhoz, Magyarország a birodalomhoz, a nemesség pedig a birodalmi kormányzathoz. A jogkiterjesztéstől csakúgy, mint az asszimilációtól távol álló nemzetfelfogását csak kiegészítette a magyar közélet jellegéről és struktúrájáról kialakított képe, amely egybecsengett *Sztáray Albert*, *Kállay Ferenc*, *Liphay Sándor* és *Szécsen Antal* felfogásával. Írásai mondanivalóját a konzervatív előfeltevések és a konzervatív offenzíva tényei, sajátos megközelítésmódját a nemesség helyzetének gazdasági konzerválására és méginkább korszerűsítésére vonatkozó nézetei határozták meg. *Dessewffy Emil* publicisztikájának többségét ugyanis a gazdaságpolitikai fejtegetések alkották.

1839/40-ben írt és publikált „Alföldi levelei”-ben és az egy esztendővel később hozzáfűzött toldalékokban fejtegette először a fiatal Szabolcs megyei földbirtokos gazdasági terveit, s az 1843-ban papírra vetett és napvilágot látott „Parlagi eszmék”-ben ezeket fűzte tovább.¹⁸⁶ 1847-ben pedig két gazdaságpolitikai röpirata jelent meg: „A magyar vám és kereskedési ügy és annak végeligazítási módja”, illetve a „Fizessünk! Mennyit becsülettel elbírunk, magunknak, magunkért”.¹⁸⁷ A javarészt a *Budapesti Híradó* vezércikkeiből összeállított röpiratok a liberális reformellenzék vám- és kereskedelmi koncepciójának, továbbá a közteherviselésnek a konzervatív bírálatát tartalmazták.

Az országgyűlés legfontosabb feladata „... polgárosítani a magyar nemest valódiilag, azaz kiemelni ama barbarus szokásából, miszerint ő törvénynek és felsőségnek engedelmessé, és közcélokra rendesen, s a szükséghez mérve fizetni nem kíván, nem gondolván meg, hogy míg ez így marad, őt csak a félig polgárosodott nemzetekhez lehet számítani. ... a magyar municipális szerkezet eredetileg szellemében *keleti* institúció (melynek lényegesen meg kell változnia), hogy a *nyugati* állapotokkal összeférjen. A mi tépelődésünk, rángatózásunk ugyanis nem egyéb, mint azon fájdalmas operáció, melyen keresztül megy keleti típusunk és sajátságunk, midőn a nyugati civilizáció kellékeivel összeolvadni

Deák és az ellenzék, a *Budapesti Híradó* és a konzervatívok. *E. H* 1846. január 2; *Uő*: Számvetés a *Budapesti Híradóval*. *E. H* 1846. augusztus 27; *Uő*: Még egyszer és utoljára a B. P. H. szemleírójának. *E. H* 1846. október 1; *Gyerő Jenő* (= *Kemény Zsigmond*): Polémia a *Budapesti Híradó* ellen. I—VII. *E. H* 1845. augusztus 22, 26, 29, szeptember 2, 5, 9, 12. Lásd: *Kemény Zsigmond, 1846*. 149, 158—160, 166—168; *Eötvös József, 1846*. 150—176, 232—297. Madách Imre is a konzervatívok, mindenekelőtt *Dessewffy Emil* vitapartneri közé tartozott, eszmei pozíciója pedig radikális volt: *Szabad György: Madách politikai hovatartozása a reformkorban. Műhely*, 1983/5. 11—22, kül.: 19—21.

¹⁸⁶ *Dessewffy Emil, 1842.*; *Dessewffy Emil, 1843*.

¹⁸⁷ *Dessewffy Emil, 1847.*; *Dessewffy Emil, 1847/a*.

kényszerítették. Ezen összeolvasztási processzusban a megye . . . az amalgamizációs kemence”¹⁸⁸ — írta a „Parlagi eszmék” szerzője.

A magyarság gazdasági érdekeit és lehetőségeit az a kapcsolat határozza meg — fejtegette *Dessewffy Emil* —, amely a birodalommal egybefűzi. Ettől viszont éppoly kevésbé kell félni nemzetiségünket — írta —, mint „természetes és egyetlen szövetségesunktől”, a német nemzettől, attól, amelytől szerinte művelődésünket átvettük. Ezek a nézetek a vámkérdés kapcsán kerültek papírra, azt bizonyítva, hogy az önálló magyar kereskedelempolitika ábránd, s hogy a Német Vámszövetség nem fenyegeti gazdasági érdekeinket, sem nemzeti létünket. A Zollverein nem germanizálná Magyarországot, hiszen ha Ausztria belépne abba, meghatározná a Vámszövetséget. Márpedig Ausztria soknemzetiségű birodalom, és már ennél fogva sem germanizál. Az is vaklárma a röpiratíró szerint, hogy a Zollverein miatt lehetetlenné válna a magyar középrend kialakulása, hiszen annak kiformalódását eddig sem a birodalmi kapcsolat, hanem a tőkehiány akadályozta meg. A hazai középosztály mindaddig nem alakulhat ki, amíg az ország külföldi tőkére és (mai kifejezéssel élve:) szellemi kapacitásra szorul. A Vámszövetség nagyobb anyagi jólétet biztosítana, ez pedig elősegítené a középrend létrejöttét.¹⁸⁹

Az eredendő elmaradottság tétele és a nagyobb gazdasági egységbe való betagozódás húzó hatásának feltételezése, az ország gazdasági alávetettségének öntudatlan és közvetett igazolása végigkísérte *Dessewffy Emil* gazdaságpolitikai fejtegetéseit a későbbiekben is, hiszen a birodalom és Magyarország közötti vámunió lehetőségével, a birodalmi betagozódás bagatellizált veszedelmeivel és kecsegtetően bemutatott előnyeivel szemben fel sem vetődött a partnerkapcsolat garanciarendszerének kérdése, az elmaradott birodalom és a még inkább elmaradott Magyar Királyság egyenrangú gazdasági kapcsolatainak biztosítékrendszere. Saját „szabadkereskedelmi” álláspontját a liberális reformellenzék gazdaságpolitikájának — összefüggéseiből kiragadott — néhány elemével szembesítette.

Az a liberális elképzelés — fejtegette 1847-es vám- és kereskedelemügyi röpiratában —, amely védővámval kívánná segíteni a magyar ipar fejlődését, gazdaságilag és politikailag egyaránt elhibázott helyzetértékelésen alapul. Gazdaságilag ugyanis a magyar ipar még nincs olyan szinten, hogy védeni lehetne, és a 10%-os vám nem is felelne meg a célnak, politikailag pedig egyszerűen lehetetlen a megvalósítása, hiszen a birodalomhoz fűződő kapcsolatok kizárják a belső védővám bevezetését. Magyarország ugyanis része a Habsburg Birodalomnak, attól csak törvényhozásában és közigazgatásában különbözik, s ugyanazon birodalom egyik részének nem lehet védővámja a másikkal szemben, mikor uralkodójuk és kormányzatuk azonos. A két rész között legyen szabad, vámmentes kereskedelem. A magyarországi tőkehiányt külföldi tőkebehozattal és az egész gazdaság korszerűsítésével kell felszámolni, ennek érdekében pedig vonzóvá kell tenni Magyarországot a külföldi tőke számára. A birodalom gazdasági vérkeringése és a fejlettebb területek maguk után fogják húzni a fejletlenebb Magyarországot.

¹⁸⁸ *Dessewffy Emil, 1843. 90.*

¹⁸⁹ *Dessewffy Emil, 1843. 52—53, 54, 57, 65—66.*

Ezt úgy kell előkészíteni, hogy hazánk lakhatóbb és kellemesebb, vonzóbb legyen a közlekedési hálózat fejlesztése, a megyei közigazgatás rendbetétele, városrendezés és takarékpénztárak létesítése révén. Le kell vonni a politikai következtetést is abból a helyzetből, amiben Magyarország a birodalommal van: egyeztetni kell a birodalom kohézióját a magyar alkotmányossággal, mégpedig úgy, hogy a kormányzat fejlessze gazdaságilag Magyarországot, a magyar nemzet pedig hátsó gondolatok nélkül legyen lojális a kormányzat iránt. „...mindig nagyobb lesz azon kérdésnek nyomatéka: kormány és nemzet értik-e egymást, azonosak-e nézeteik kölcsönös feladatuk felfogása körül? továbbá Magyarország és az örökös tartományok érdekei megférnek, virágoznak-e egymás mellett, és egymással békés versenyt futnak, vagy ellenben örökös elkeseredett harcot folytatnak-e? nagyobb lesz ezen kérdések nyomatéka mindig, mondjuk mint ama másoknak, mely csupán akörül forog: vajon ez vagy amaz évben néhány ezer mázsa búzával s posztóval több vagy kevesebb jött-e be, vagy ment-e ki az országból.”¹⁹⁰

A gazdasági kérdések tehát alárendelődtek a politikai kapcsolat követelményének. Dessewffy Emil gazdasági javaslata a szabad kereskedelem birodalmon belüli megvalósítása volt, és hozzá a már korábban felvetett országos pénztár létesítésének terve társult. Az országos pénztárt az örökös tartományokban már régen állami monopóliumban lévő dohánytermesztés és árusítás magyarországi bevezetése eredményeként befolyó pénzből, a közelebről nem tisztázott „az eddig tehermentes földről és osztályoktól származó jövedelemből”, s a királyi regálét képező só felemelt árának összegéből hozhatná létre, s ez lenne az a közpénztár, amely az országon belül a tőkeképződés jelentős tényezőjeként hitelt biztosíthatna. A birodalmi munkamegosztásban való aktív részvétel lehetőségének biztosításával s a belső tőkeképződés segítségével kell korszerűsíteni Magyarország gazdaságát.¹⁹¹

Dessewffy Emil a vám- és kereskedelempolitika vizsgálatát általános nemzetgazdasági szintre emelte, a nemzetgazdaságot pedig birodalmi és birodalmon kívüli feltételek meghatározottjának láttatta. A meghatározó tényezőket viszont nem vizsgálta, csak hivatkozott rájuk, s a hazai gazdaság elmaradottságának reflektálatlan tétele mellé a birodalmi gazdaság fejlettségének téziséét társította, a birodalmon kívüli nemzetgazdaságok pedig teljesen kívül rekedtek a szemhatárán, legfeljebb hivatkozási sémaként szerepeltek írásaiban. A konkrét kérdések elemzését általánosságok helyettesítették: a kormányzat reformszándéka, a szabadkereskedelem politikája, a nagyobb gazdasági egység és a fejlettebb partner húzó ereje, a fejletlenebb gazdaság eredendő elmaradottsága.

A kormányzat reformszándékáról írni akkor, amikor Kübeck birodalmi kamaraelnök még az Államkonferencia által megszavazott minimális összeg kifizetését sem engedélyezte, némileg bizonyításra szoruló kijelentést jelentett. A szabadkereskedelem politikáját emlegetni, mikor csupán a birodalmon belüli

¹⁹⁰ *Dessewffy Emil*, 1847. 42. Lásd még: 17, 25—26, 32, 34, 35, 39—40, 71.

¹⁹¹ *Dessewffy Emil*, 1847. 92, 93—94. Vö.: ? : A gabonatörvényekben miképp áll a pro et contra (London, 1846. június 17.) *BH* 1846. július 12.

vámunió bevezetéséről volt szó, s a birodalmat körülvevő vámvonal feladása szóba sem került, túlzás volt, hiszen legfeljebb „szabad kereskedelmi” politikát lehetett volna megalapozottan mondani. A nagyobb gazdasági egység és a fejlettebb partner húzó erejéről beszélni ugyancsak leegyszerűsítés volt, mivel a birodalom maga is tökebehozatalra szorult és nyugat-európai mércével mérve elmaradottnak számított. A magyar gazdaság elmaradottsága pedig olyan tény volt, amelynek létrejöttében és fenntartásában komoly szerep jutott az ország alávett helyzetének, a birodalmi munkamegosztás során rárótt egyoldalú — ez idáig politikai, ez után gazdasági eszközökkel rákényszerített — feladatkörnek.

A liberális reformellenzék gazdaságpolitikai koncepciójáról a konzervatív publicista valósággal torzképet rajzolt, ugyanis a védővamos, autark beállítottsággal korántsem lehetett megalapozottan jellemezni annak lényegét. Az 1843/44-es országgyűlés kereskedelmi választmányának munkálataiban és azok elvi összegezésében, illetve a liberális publicisztikában érzékelhető gazdaságpolitikai koncepció tudniillik egyáltalán nem az elzárkózásra irányult, hanem vámszövetségi ajánlattal fordult a birodalom örökös tartományaihoz. A liberális felfogás reformellenzéki hívei nem a védővám szükségességéből indultak ki, hanem abból, hogy a birodalom korabeli gazdasági elzárkózása az Osztrák Császárságnak is kedvezőtlen, Magyarország számára pedig kétszeresen hátrányos. Hátrányos, mivel a fejlettebb nyugati partnerektől elzárja az ország gazdaságát, és az azoknál jóval fejletlenebb ausztriai ipar monopolhelyzetét jelenti. A megoldás a belső monopolhelyzet és a nemzetközi elzárkózás együttes felszámolása lenne, ezt pedig leginkább a birodalom gazdasági elzárkózásának a szabad kereskedelemmel való felváltása szolgálná. Ha viszont ettől a kormányzat elhatárolódik, azt kellene kialakítani, hogy legalább a birodalmon belüli monopolhelyzetet fel lehessen számolni, és ennek eszköze — jobb híján — a védővám. Minthogy Magyarország agrárország, a földesúr—jobbágy viszony megszüntetésével, a közteherviseléssel és a külföldi tőke beáramlásának előmozdításával, megkönnyítésével lehet a már megindult, de a feudális kötöttségek miatt szűk korlátok között mozgó polgári fejlődést és a nemzetgazdaság kialakulását elősegíteni. Ehhez illeszkedik az iparfejlesztés és a kereskedelem pártolás igénye és kezdeményezése társadalmi szervezetek formájában, s ez igencsak feltételezi mind a külfölddel való érintkezés lehetőségét, mind pedig a mesterségesen fenntartott ausztriai monopolhelyzet felszámolását.¹⁹²

Szabadkereskedelem, a feudális kötöttségek felszámolása, a belső piaci monopólium megszüntetése és szabad partnerválasztás, vámszövetség a birodalom örökös

¹⁹² (*Trefort Ágoston?*): A B. P. Híradó, Hetilap és mi a vámügyben. *PH* 1846. július 2; *Uő*: A B. P. Híradó nemzetgazdái. *PH* 1846. november 13; *Uő*: A B. P. Híradó s a magyar kereskedelmi társaság. *PH* 1846. november 15; *Uő*: A B. P. Híradó pénzügye. I—V. *PH* 1847. július 8, 9, 11, 13, augusztus 31; *Uő*: Pénzügyi taktika. *PH* 1847. szeptember 5; ? : Ne ámitsunk. *H* 1846. május 26; ? : Pártok országgazdászati kérdéseinkben. *H* 1846. július 10; ? : Industrializmus és a negáció emberei. *H* 1846. október 23; ? : Nevezük nevén a gyermeket. *H* 1846. december 1; *Kossuth Lajos*: A teendők legfőbbike. *H* 1846. július 28; *Uő*: Adó. *H* 1846. december 15. *Vö. Szabad György, 1971.* 87—96, kül.: 92—96; *Szabad György, 1977.* 83—95.; *Varga János, 1982.* 115—141. *Szabad György, 1986.* 21—27.

tartományai és Magyarország között, s ha ez nem lehetséges, a kialakuló magyar ipar védelme védővámmal — a birodalom európai elmaradottsága és Magyarország birodalmon belüli hátramaradottsága összefüggésében fogalmazódtak meg a liberális reformellenzéki gazdaságpolitika fő tételei. Az államszövetséget kezdeményező, az alkotmányosságot az örökös tartományok számára is biztosítani kívánó reformellenzéki politikai koncepció gazdasági vetülete volt a vámszövetségi ajánlat, az állam nélküli magyar liberálisok kísérlete a birodalmi abszolutizmus visszaszorítására, az önálló államiság gyakorlattá tételére, a polgári nemzetgazdaság kialakítására. A formálódó birodalmi piac továbbfejlesztését is szolgáló betagozó politika jeleit tapasztalva, a koncepció ismerete híján szálltak szembe a reformellenzék politikusai a birodalmi betagozódás távlatával. *Dessewffy Emil* viszont a liberális reformellenzék gazdaságpolitikai felfogását eltorzítva bírálta, összefüggéseiből kiszakítva bélyegezte meg a védővámot, és az ellenzéki gazdaságpolitika többi elemét általánosságban tartva, pusztá verbalitássá degradálva kisajátította.

A közteherviselés liberális követelményével, a nemesség adóztatásával viszont szembehelyezkedett. Utolsó reformkori röpiratában, a „Fizessünk! Mennyit becsülettel elbírnunk, magunknak, magunkért” címmel megjelent írásában — amelyet a Konzervatív Pártnak, „tisztelet elvbarátainak” ajánlott Pesten, 1847. szeptember 20-án — ezzel foglalkozott.

Nézete szerint a tekintélyek gyengülése és az elmaradottság felfokozott érzete hamis helyzetértékeléshez, s tévtanok elterjedéséhez vezet. Ezért meg kell erősíteni a tekintélyeket, és fel kell számolni az elmaradottságot. Annál is inkább, hiszen a szabályozatlan polgárosodás a nemzetfenntartó nemességet pusztítja, s ezáltal a nemzet létét fenyegeti. A polgárosodást kell olyanná tenni — hangzott *Dessewffy Emil* terápiája —, hogy az ne rombolja, hanem erősítse a nemzetfenntartó nemességet. Nem a nemességet kell adóztatni, ahogy a liberálisok akarják, hiszen az nem oldja meg az ország gazdasági bajait, és egyedüli következménye a nemesség anyagi állapotának katasztrofális gyengülése lehet, hanem arra van szükség, hogy az ország gazdasága egészében állíttassék lábra, váljék korszerűvé. Ez viszont mindenkire, nemcsak a nemességre ró feladatokat. Az ország egész gazdaságának korszerűsítése, polgárosítása pedig azt jelenti, hogy a szükséges tőkét meg kell teremteni, amely azután visszahat a gazdasági vérkeringés élénkülésére és a társadalom valamennyi osztályának helyzetére.

„A mostani teherhordónak ezt mondtuk: barátom, az ország felemelése nálad nélkül meg nem történhetik, és reád nézve az legjobb, ha az ország anyagi jóvoltáért minél több milliók investáltatnak, mert így támadnak neked bőségben becsületos kereseti módjaid, így fogod, azokat használva, magadat földesuradtól megválthatni — vidd egyelőre tehát az eddigi terheket, melyek a király és a megyének szükségesekek, mert azokat nem azért bírod itt-ott nehezen, mert nagyok, hanem azért, mert rosszul vannak elosztva, és mert eddig nem investáltattak azon milliók, tehát nem történt az meg, amire szükség van, hogy keresetmódjaid gyarapodjanak, jutalmazóbbak legyenek, és így terheidet könnyen vigyed; ha azonban azok egy részét a nemesség már most vinné, úgy vagy neked kellene megint azon többieket

vinned, melyek az ország felemelésére szükségesek, és így csak ott volnál, hol eddig; vagy pedig nem történnék ismét meg az, amire az országnak, és különösen neked szükségtek van, hogy legyen minél több becsületes kereseti módod, mert a nemesség éppen nincs hozzá készülve, hogy mindkettőt vigye. . . a nemesség jelen tehermentessége valóságban nem egyéb csalódásnál és inkább valóságos teher. . .”¹⁹³

A közteherviselés bevezetése helyett a nemesség — jórészt homályban hagyott — közvetett adóztatását tekintette célszerűnek a *Budapesti Híradó* vezérszerkesztője. Az ország gazdasági életének korszerűsítését a birodalmi munkamegosztásba való fokozottabb bekapcsolódás, a belső állapotok rendezése, a rend meghonosítása és a terhek arányos elosztása segítheti elő. A birodalmi munkamegosztásba való fokozottabb bekapcsolódás a vámuniót s ennek révén a birodalmi piac agrárexportőrjének szerepét jelentette. A belső állapotok rendezését, a rend meghonosítását a konzervatív offenzíva tényei segíthettek értelmezhetővé tenni. A terhek arányos elosztásáról pedig elsősorban azt tudhatjuk, hogy mit nem jelentett, és ez mindenekelőtt a nemesi adózás visszautasítását foglalta magában. Az olysó-büdszentmihályi birtokát jobbágyai rovására korszerűsítő szabolcsi arisztokrata gazdaságpolitikai nézetei a fordított érdekegyesítés, a kiváltságrendszer konzerválása és korszerűsítése jegyében fogantak.¹⁹⁴

A birodalmi munkamegosztásba való bekapcsolódás igenlése nem véletlenül nélkülözött mindenfajta garanciát, hiszen a vámunió propagálása a korszerűsítendő nagybirtok biztos agrárpiaca reményében a birodalomba való gazdasági betagozódást, a nemzetgazdaság kialakítása helyett a birodalmi piac előnyben részesítését jelentette. Az arányos teherelosztás viszont az eddigi terhek mellett a korszerűsítés költségeinek az áthárítását sugallja: az északkelet-magyarországi nagybirtokos — miként a gyakorlatban tette, elméletileg is úgy fejtegette — a kiváltságatlanokra kívánta áthárítani a nagybirtok korszerűsítésének a költségeit. A „nem adózunk!” híveire elrettentő példaként hivatkozó vezérszerkesztő — láthattuk — korántsem kezdeményezte a nemesi adómentesség felszámolását, illetve ezzel kapcsolatos tervei külön nemesi adózás meghonosítása, vagyis *Sztáray Albert* tervezete felé mutattak. Felfogásában a nemzet magvát a nemesség, a nemességét pedig a birtokos nemesség alkotta, s így a vagyontalan köznemesség tulajdonképpen nem tartozott a nemességhez. A birtokos nemesség gazdasági súlyát, politikai képviselőjét viszont nézete szerint meg kell növelni. Gazdasági fejtegetéseit „nagypolitikai” érvekkel, a „realitások”-kal támasztotta alá, politikai — igen kifejtetlen — észrevételeit pedig a helyi, vidékies politizálás provincializmusa, az önérdék-érvényesítés birodalmi méretekre hivatkozó szűkített nézőpontja határozta meg.

¹⁹³ *Dessewffy Emil, 1847/a.* 122—124; *Uő:* Magyar financia s úrbéri örökváltság és holmi egyebek. I—XIII. *BH* 1847. június 1, 4, 6, 8, 11, 13, 15, 25, 27, 29, július 2, 4, 27, *Uő:* Indirekt adó. *BH* 1847. július 27; *Uő:* Magyar financia, további indoklás. *BH* 1847. augusztus 13; *Uő:* Magyar financia, taktika különbözőzései. *BH* 1847. augusztus 15; *Uő:* Magyar financia, némi ellenvetések és részletek felderítése. *BH* 1847. augusztus 17.

¹⁹⁴ *Vö.:* 18. jegyzet!; *Andics Erzsébet, 1952.* 59—61, 122—127.

Dessewffy Emil azért nem cserélte fel Szabolcs megye főispáni helytartójának tisztevel a *Budapesti Híradó* szerkesztését s a cikkírást, mivel úgy érezte, hogy a konzervatív ügynek publicistaként tud a legtöbbet használni.¹⁹⁵ *Lónyay Menyhért* 1866-ban írt visszaemlékezésében igen nagy véleménnyel volt közirói tevékenységéről, ám publicisztikájának szemrevétele mégsem ezt igazolja.¹⁹⁶ A konzervatív vezérpublicisták között talán ő volt Sztáray mellett a legparlagiasabb, holott — észlelhettük — a többiek sem tág szemhatárukkal tűntek ki a korabeli politikai irodalom művelői közül. Nemzetfelfogását éppúgy, mint gazdaságpolitikai nézeteit a kiváltságrendszer védelmének és megújításának közüggé emelése határozta meg.

Az önmeghatározás tételei és evidenciái

„Helyzetünk s a legsürgetőbb reformok” címmel 1846/47 folyamán cikksorozat jelent meg a *Budapesti Híradó*-ban. Ez egyben a konzervatív publicisztika leghosszabb terjedelmű hírlapi írása. Sűrített gondolati rekonstrukciója a közös tételek és evidenciák meghatározását segítheti.¹⁹⁷

Magyarország számára Ausztria képezi a kapcsot Nyugat-Európához, és a szelíd, rendezett Ausztria joggal várja el azt, hogy az anarchikus magyarországi állapotokat civilizált viszonyok váltsák fel — szögezte le Magyarország természeti és történelmi körülményeinek részletes leírása után a cikksorozat szerzője. A hűbéri kötelékek felbontása, a hierarchia lerombolása a társadalom atomizálódásához vezet, holott a nyugati minták maguk is befejezetlen és csak a felső osztályokra szabott kísérletek, amelyek eredménye még nem látható és egyébként is kétes. Franciaország példája pedig azt mutatja, hogy a régi feudalizmust új feudalizmus, a születési arisztokráciát a pénzarisztokrácia váltotta fel. A hierarchia kiiktatásának ábrándkergetése nyersebb, brutálisabb kizsákmányolást eredményez, hiszen a fináncarisztokrácia a neki kiszolgáltatót, védtelen lakosságot közvetlenül bérmunkával, közvetve az állami adók révén zsigereli ki.

A magyar alkotmány — mint minden normális fejlődésű országban — a hűbéri rendszer maradványa, és intézményei lassanként módosultak a körülmények szerint. A királyság nem alkotmányos, de nem is abszolút, hanem „örökös

¹⁹⁵ *MOL*. Dcslt, Acta Publica, Dessewffy Emil politikai iratai, Dessewffy Emil levelei. Dessewffy Emil—Máynak. (Pest, 1844. szeptember 7.) Vö.: *MOL* Dcslt, Acta Publica, Dessewffy Emil politikai iratai, Dessewffy Emil levelei, *Dessewffy Emil* — Jósika Samunak és Apponyi Györgynek. (Pest, 1844. november 30.) Nyomtatásban: *Andics Erzsébet*, 1981. 140—141. Itt jegyzem meg, hogy a konzervatívok családi kapcsolatai feldolgozást igényelnek. Sztáray Eleonóra a Dessewffy testvérek édesanyja volt, Sztáray Júlia pedig Apponyi György felesége, és láttuk, hogy Sztáray Albert a négy Dessewffy testvér (Aurél, Marcell, Virginia és Emil) nagybátyja volt. A rokoni viszonylatok módszeres feltárása elvégzendő feladat.

¹⁹⁶ Lónyay Menyhért visszaemlékezése Dessewffy Emilre. *Magyar Tudomány*, 1983. 312—323.

¹⁹⁷ ? : Helyzetünk s a legsürgetőbb reformok. I—XXVII. *BH* 1846. október 25, 27, november 13, 22, 27, 29, december 24, 1847. január 1, 3, 19, 26, 31, február 5, 9, 26, március 2, május 4, 7, 14, 18, 21, 23, 27, 28, 30, július 23, 25; ? : A fenyegető szükség. *BH* 1846. november 17; ? : Egy tanulság a mi számunkra a legújabb eseményekből. *BH* 1846. december 27. A cikkeket ugyanaz a szerző írta „XX” jel alatt.

monarchia, alkotmányos szokások és egy kiváltságos arisztokrácia által korlátozva". Az arisztokrácia a történelem tanúsága szerint kiküszöbölhetetlen: ha a régi helyébe új kerül, az szükségképpen rosszabb lesz, mint elődje volt. A Magyarországon túlságosan kiterjedt arisztokrácia határtalansága nem kívánatos, szilárdsága annál inkább szükséges, hiszen a főrendi táblával egyetemben az alkotmányosság záróköve s a társadalmi kiemelkedés lehetősége és példája. A nemesi adómentességről az arisztokrácia már lemondana, s csak a reformerek hibájának tudható be, hogy idáig nem mondott le. Az arisztokratikus alkotmányosság nem fér össze demokratikus intézményekkel, sem megyeiekkel, sem városiakkal. A radikális demokrácia nem a mérséklet és a bölcsesség szellemét, hanem a szélsőségeket képviseli, hiszen ha a hivatott politikusok helyett az iparosok politizálnak, abból csak katasztrófa lehet.

A köztársaság a mai Európában idejét múlt, anakronisztikus forma, mert a politikát ábrándok helyett érdekek mozgatják, s miként a lengyel példa is mutatja, a magyarnak sem az ábrándokat, hanem érdekeit kell követnie. A Krakkói Köztársaság megszüntetését kimondó porosz, orosz és osztrák háromhatalmi döntés elleni francia és angol állásfoglalás komolytalansága is tanúsíthatja mindenkinek, hogy a politikában az érdekek játszanak szerepet, nem az eszmények. Anglia példája pedig az arisztokratikus alkotmányosság életképességét, rendet és szabadságot biztosító jellegét mutatja.

A magyar paraszt a környező országok parasztjainál jobb szinten él, és nem alkotmányváltoztatásokkal és jogkiterjesztéssel, hanem szorgalommal, engedelmességgel és kötelességteljesítéssel javulhatnak körülményei. Az örökváltság csak úrcserét eredményezhet, hiszen a paraszt éretlen rá. Abszolút boldogság a földön nincs és nem is lehet, s a magyar paraszt sorsa csak a pesti ellenzéki hírlapíróknak látszik tűrhetetlennek, a valóságban nem az. Az ellenzéki hírlapírók viszont a társadalmi elégedetlenséget és a gyűlöletet gerjesztik elképzelt állapotok jegyében, holott a társadalmi alá- és fölérendeltség kiküszöbölhetetlen, amelyeknek a viszonyait javítani és nem eltörölni kell. Az előítélet és az ábránd, Forintos és Kossuth akadályozza, hogy a nemesi adózás ügye megvalósulhasson, mivel az egyik semmit sem akar, a másik viszont mindent. A jobbágyágnak minden oka megvan arra, hogy elégedett legyen, csak nem szabad lázítani, az államnak pedig az engedőleges örökváltság tetteleges előmozdítása a feladata.

Az országos jövedelem lehetséges és kívánatos forrása a dohány megadóztatásában, új indirekt adó bevezetésében található fel. Az alkotmányt a változó körülményekhez fokozatosan kell alkalmazni, és semmiképpen sem szabad támadni. Az örökös királyság, a főpapi rend és a nemesség alkotják az alkotmány alapjait. A nemességből ki kell zárni a vagyontalan köznemeseket, a városi rendet pedig nem szabad demokratizálni, hanem óvni kell arisztokratikus közéletét, a jobbágyágot viszont türelemre, önfegyelemre és szorgalomra kell szoktatni.

A fentiekben sűrítve rekonstruált — leginkább *Kállay Ferenc* fejtegetéseire emlékeztető — gondolatmenet a korábbiakban áttekintett álláspontok összefoglalását nyújtja, és lehetővé teszi a konzervatív publicisztika tételeinek és előfeltevéseinek immár általánosabb érvényű megfogalmazását.

A magyarországi konzervatív publicisztika a hagyományosabb, a *Nemzeti Újságban* olvasható alkotmányvédő változatában éppúgy, miként a *Budapesti Híradóban* található — önmagát „fontolva haladó”-nak minősítő — variánsában elvileg vetette el a kiváltságrendszer felbontását és megszüntetését, a polgári fejlődést, az önrendelkezés érvényességét. Elvetette az antropológiai pesszimizmus, az ismeretelméleti szkepticizmus, az európai egyensúlyviszonyokkal összekapcsolt nagyhatalmi realizmus, a nyugati fejlődés példáinak tanulságai és a hazai lehetőségek megítélése alapján.

Kimondva-kimondatlanul alaptétel, sőt előfeltevés volt, hogy az emberi világból a hierarchikus tagolódás nem küszöbölhető ki, csak rosszabb szinten termelhető újjá, amennyiben a hivatlan és avatatlan újítók az alapokat érintő változtatásokat kezdeményeznek, ugyanis az ember természetét az eredendő bűn határozta meg, s azt meg kell fékezni, az emberben lakozó állatot meg kell béklyózni, a hierarchia viszont fegyelmet, engedelmességet és együttműködést hív létre, és ezáltal megszelidíti az embert. Az emberi értelem nem vállalkozhat olyan feladatokra, amelyek az isteni gondviselés hatáskörébe tartoznak, mert az emberi elme nem láthatja át és nem jósolhatja meg a társadalmi organizmusba való beavatkozás következményeit.

Az európai béke a nagyhatalmi egyensúlyviszonyok függvénye, az viszont a Habsburg Birodalom érinthetetlenségét szavatolja. A reformerek az arisztokratikus alkotmányosságot, a belső egyensúlyt, a nemzet és a nemesség létét fenyegetik, holott Magyarországon azokat nem támadhatják meg anélkül, hogy Európa valamennyi nagyhatalmának érdekeit ne sértenék meg vele, és a magyarság ellen ne ingerelnék a nem magyar nemzetiségeket. Pedig a birodalmi kormányzat rokonszenvét kellene megnyerniük, hogy a birodalom részét alkotó ország békében fejlődhessenek. Ám ők — idegen példák másolóiként és a kuruc hagyomány újjáélesztőiként — olyan követelésekkel lépnek fel, amelyek a vagyonos nemességben az anarchia, a birodalmi kormányzatban pedig a szeparatizmus rémét idézik fel. Holott Nyugat-Európa és az Egyesült Államok politikai kísérletei meggyőzően bizonyítják a minőségi kiválasztást kizáró mennyiségi szemlélet következményeit: a többségi kormányzás korrupciót, népszerűség-hajhászást és kiegyensúlyozatlanságot eredményező hatását.

Az iparosodás elnyomorodást szül, a politikai egyenlőség oligarchikus uralomhoz vezet, a szabadság a többség kizsákmányolását eredményezi a konzervatív publicisztika szerint. A konzervatívok számára a társadalmi hierarchia felszámolására törő francia forradalom az ember állati természetének elszabadulását, a nagybirtokrendszer eltörlésének következményeit pedig a kiegyensúlyozó erőt fájdalmasan nélkülöző francia politikai viszonyok példázzák, míg Anglia fejlődése a születési kiváltságrendszer létének és továbbéltetésének üdvös hatását mutatja.

A konzervatív önmeghatározás tételei és evidenciái arisztokrácia és demokrácia, minőség és mennyiség, rend és anarchia, lojalitás és szeparatizmus, birodalmi kapcsolat és kuruckodás, szerves fejlődés és ábrándkergetés, realizmus és a szenvedélyek politikája ellentétpárjaival írhatók körül, s az ellentétpárok még hosszan folytathatók. A hatalommegosztás, a népképviselő és a felelős kormány

polgári parlamentáris követelményeire, az önrendelkezés legitimitására a konzervatív offenzíva publicisztikájának válasza az abszolutisztikus kormányzás megkérdőjelezhetetlensége volt a feudális municipalizmus, a monarchikus jogszerűség és a hatékony közigazgatás jegyében, a „pártok feletti” rend nevében. A kiváltságrendszer felszámolására, a szabadság és a tulajdon mindenkit megillető polgárjogára irányuló liberális reformellenzéki kezdeményezésekre a konzervatív publicisztika a kiváltságrendszer védelmével és korszerűsítésével felelt. A jogkiterjesztés asszimiláló erejét feltételező jogkiterjesztő asszimilációs koncepcióra és politikára pedig a konzervatívok a jogkiterjesztés és az asszimiláció együttes elvetésével válaszoltak, a vagyonos nemességgel azonosított nemzet feudális fogalma, az egyéni kiválasztás mobilitási stratégiája és az állam csúcsára szűkített nézőpont alapján.

Szalay László írta 1845-ben: „Ezeknek az uraknak a kormányról még csak konkrét fogalmuk sincsen — mert ha mi kormányformájuk változatát sürgetjük, azt válaszolják, hogy ezek meddő kérdések reánk nézve, hogy ne feledkezzünk meg viszonyainkról, hogy ne cseréljük föl a szerepeket, hogy ne képzeljük magunkat francia vagy angol publicistáknak. . . . Ezen urak között s köztünk egy egész tenger van, nem azért, mert kormányférfiak, hanem azért, mert magukat alkotmányos kormányférfiaknak hiszik, s így nem is válandanak már azokká boldog kimúlásukiglan, éppen úgy, mint a magát szabadnak hívó rab soha de soha szabadságának nem fog örvendeni.”¹⁹⁸

Bábolnai Mihály álnéven 1846-ban a konzervatívok magyar nemzetiséget féltő jogkiterjesztés-ellenes megnyilvánulásai kapcsán — minden valószínűség szerint — Kossuth vetette fel a „Magyar Szózatok”-ban megjelent írásában, hogy miben különbözik a két párt, a konzervatívok és a liberális reformellenzék álláspontja. Többek között így írt: „A kérdés köztünk nem a »miképpen«, hanem a »mi célra« körül forog. . . . Mi akarjuk a sajtószabadságot, esküdszéket, népképviselést, örökváltságot; mert alkotmányt és szabad nemzetet akarunk. A konzervatívok nem akarják a sajtószabadságot, esküdszéket, népképviselést, örökváltságot; ellenben akarják az értelmiség és eszmék rabságát; a patrimonális bíróságot (mert hiszen a táblai, megyei, városi, stb. bíróság nem egyéb), az arisztokrácia törvényhozási monopóliumát és a feudális rendszert, mert sem alkotmányt, sem szabad nemzetet nem akarnak. A magyar arisztokrácia nem tarthatja fel többé az államot, mert a XIX. század szelleme kissé mást ért állami élet alatt, mint Istenben boldogult jeles őseink banderiális rendszerét. . . . És a magyar arisztokrácia, mely eddigi államrendszerünknek alfáját és omegáját képezte, érezni kezdi, hogy a régi alapok ingadoznak lábai alatt, hogy . . . tranzigálni kell, mégpedig az arisztokrácia saját érdekében. . . . a szabadelvűek tranzigálni akarnak a *néppel*, csakhogy az alkotmány, nemzetiség és a hazának törvényeinkben biztosított független állami léte fennmaradjon; a konzervatívok pedig a népről mit sem akarnak tudni, s inkább tranzigálnak az *ausztriai kormánnyal*, habár az alkotmányt, nemzetiséget és a haza törvényes függetlenségét adnák is oda egy kegyelemből túrt, ideig-óráig tartó

¹⁹⁸ Szalay László, 1845. L. még Eötvös József, 1846. 150—175.

teng[ő] életért. Ebben fekszik politikánk lényeges különbsége. . . . Mi magyarországi ablakból tekintjük hazánk ügyeit, ők pedig ausztriai ablakból kandikálnak le.”¹⁹⁹

„Ők tehát csak *látszanak* a haladás szükségét elismerni, mert ezáltal időt remélnek nyerhetni; ők úgy vélekednek, hogy aki időt nyer, mindent nyer, s egy szerencsés véletlen az állam kerekét talán megint a régi feudális kerékvágásba viheti. Félő azonban, sőt a máris mutatkozó korjelek szerint bizonyos, hogy míg elszigetelt alkotmányos csatarendünkön egymással veszekszünk, addig hátunk mögött az alkotmányon kívül álló milliókban új szellem, új irány fejlődik ki, oly szellem és irány, mely minthogy a századok óta [tartó] feudális önkény elleni visszahatásból ered, nem a mi irányunk, nem a mi szellemünk. És vajon lesz-e emberi hatalom, mely ezen iránynak és szellemnek kiszabhassa a határt és ekként parancsolhasson rá: »Eddig és ne tovább!« Bizony-bizony mondom néktek, hogy ha önként nem megyünk, tehát akaratunk ellen is menettetni fogunk, akár tranzigálunk, akár nem. *A magyar haza 14 millió jogtalan gyermeke polgáriságot [polgárjogot] követel.* Igaz ugyan, hogy e követelés nem nyilatkozik kérelmezésekben, meetingekben, s hasonnemű demonstrációkban, de nyilatkozik a népnek úrbéri mozgalmaiban, az arisztokrácia iránti ellenszenvében, sorsávali elégtelenségben, a kornak halasztást nem tűrő alkotmányos és anyagi kérdéseiben, a nem-nemesek tetemes részénél naponta terjedő értelmiségben [értelmességben], a nemzetiség elleni mozgalmakban, a jogtalanok roppant számában és — hogy ezt se feledjük — az arisztokrácia erőtlenségében. *Tizennégy millió ember polgáriságot követel.* Lehet-e súlyosabb argumentum a konzervatívok mától holnapig tengődő politikája ellen? S a hazát, a nemzetiséget, az alkotmányt vagy e 14 millió fogja megtartani, vagy le kell mondanunk a haza, az alkotmány, a nemzetiség jövődjéről.”²⁰⁰

KONZERVATÍV ÉS LIBERÁLIS PROGRAM 1846—1847-BEN

A reformkori Ellenzéki és Konzervatív Párt programját csak hangnemük és nem lényegük választotta el egymástól — állította *Szekfű Gyula* a „Három nemzedék”-ben és a „Magyar Történet”-ben, s az általa pregnánsan megfogalmazott vélemény gyakran alkalmazott közhelynek számít ma is a történeti irodalomban.²⁰¹ Vajon a két program tartalma valóban a reformok igenlésének közösségében lelhető fel, és összevetésük során csak hangnembeli eltérést érzékelhetünk? Ahhoz, hogy erre a kérdésre megalapozott választ tudjunk adni, szemügyre kell vennünk a Konzervatív és az Ellenzéki Párt 1846/47-ben keletkezett programjellegű dokumentumait, az összevetés érdekében pedig azonos súllyal kell elemezni mindkét irányzat állásfoglalásait.

¹⁹⁹ *Bábolnai Mihály, 1846. 246—247.*

²⁰⁰ *Bábolnai Mihály, 1846. 247—250.*

²⁰¹ *Szekfű Gyula, 1922. 195—198; Szekfű Gyula, 1933. 153, 162—166, 428. Vö.: Ballagi Géza, 1897. 693—707; Deák István, 1983. 69—72.*

A „fontolva haladás” programja

A Konzervatív Párt megalakításának előzményei közül ismerjük a Budán, 1841 augusztusában *Dessewffy Aurél* elnöklete alatt létrehozott konzervatív kaszinót, a *Világ*, a *Budapesti Híradó* és a *Nemzeti Újság* publicisztikáját, a *Liphay Sándor* által 1845 őszén megalakított Közhasznú Gyűlést, s az 1846 júniusában Pesten, a Konzervatív Párt megalakulásának előkészítésére kiküldött választmány munkálatait. A választmány elnöke *Szécsen Antal* gróf volt, tagjai pedig *Dessewffy Emil* gróf, *Keglevich Gábor* gróf, *Fogarassy Mihály* püspök, *Liphay Sándor*, *Luka Sándor*, ifjabb *Mailáth György*, *Somssich Pál* és *Vay Miklós* báró.²⁰²

Somssich javaslata szerint a konzervatívok reformhajlandósága iránti bizalom megszerzése elengedhetetlen a párt hatékony működéséhez. A liberális ellenzék fenyegeti a történelmi jogokat, nem veszi tekintetbe a trónt és a kormányt, veszélyezteti az arisztokráciát és a tulajdon szentségét, ezért valójában destruktív és anarchista. A megalakítandó párt viszont a történelmi jogok alapján, a tulajdon szentségét védve, a kormánnyal együtt akar újítani, s így egyszerre konzervatív és kormánypárti. A kérdés — fejtegetései szerint — nem az, hogy szükséges-e újítani, hanem az, hogy milyen módon kell azt tenni. Ki adjon programot — kérdezte Somssich —, a kormány vagy a párt? Ha a kormány programot bocsát ki, az iránta ez idáig lojálisok között ellentétek támadhatnak, míg ha megmarad a reformszándék általános hangoztatásánál, annak garanciája a kormányférfiak személyiségében van, s a lojalitás érintetlen lesz. Ha viszont a kormány nem adna programot — fűzte tovább gondolatmenetét az elaborátum szerzője —, megmaradna ugyan a kormány iránti lojalitás, de ez látatlanban való elköteleződést eredményezne. Mivel pedig a feladat a kormánypárti többség biztosítása s az ellenzék visszaszorítása, előbb a kormánynak kellene meghirdetni a programot, s csak ezután kellene megszervezni a pártot annak érdekében úgy, hogy annak a közvélemény előtt hitele lehessen. Idáig ugyanis éppen azért nincs hitele a konzervatívoknak, mivel a kormány és párthívei csak az ellenzék leleplezésére szorítkoztak, és adósak maradtak a teendők meghatározásával, amelyet a kormánynak immár el kell végeznie. S ha az adott helyzetben nem is lenne bölcs, ha a kormány részletes programmal kötelezné el magát — érvelt Somssich —, a legfontosabb tennivalók ismertetése helyes és szükséges volna.

A teendőket három részre osztotta: azokra, amelyekkel a közvélemény már tisztában van, mint a városi kérdés rendezése, a hitelbank, a katonai beszállásolás megváltása és a bányatörvénykönyv; azokra, amelyek iránt most forrnak a nézetek: a közterhek igazságosabb elosztása, a kereskedés előmozdítására szükséges közlekedési eszközök létesítése, az ösiség célszerű módosítása és az úrbéri tartozások megváltása; s azokra, amelyek csak most bukkannak fel.

²⁰² *Varga János*, 1983. 112; *MOL* Dcslt, Acta Publica, Dessewffy Emil politikai iratai. A Konzervatív Pártra vonatkozó iratok, levelek, fogalmazványok, Gróf Dessewffy Emil könyvatos beszámolója az 1846. november 12-i konzervatív konferenciáról. Pest, 1846. november 14. Részletesen idéz belőle: *Horváth Mihály*, 1886. III. 183—199, kül. 184. A teljes beszámólót nyomtatásban közli: *Andics Erzsébet*, 1981. 206—216, kül.: 206, 207, 211. Vö.: *Varga János* 1982/a. 1202—1203.

Somssich javaslata szerint a kormány szándékát vagy úgy tudassa, hogy a kancellár a főispánokkal közölje a jövő országgyűlés teendőivel kapcsolatos elképzeléseit, a főispánok pedig körlevélben szólítsák fel a törvényhatóságokat ezek támogatására, s a konzervatívok pártja pártolja a tervezetet, vagy jóval az országgyűlés előtt kibocsátandó királyi meghívó levelekben fejtsse ki részletesen a tennivalókat törvényjavaslatok formájában, és ezek kidolgozásába vonja be a konzervatívokat.²⁰³

Míg *Somssich Pál* javaslata kételyeket és problémákat is magában foglalt, annál határozottabb volt *Szécsen Antal* elaborátuma. A törvényhozás reformtevékenységének kezdeményezése — szögezte le ő is — a kormány feladata, s a párt a kormány kezdeményezését várja, igényli és pártolja. A részletes reformkezdeményezés nem a párt rendeltetése, bizonyos általános elvek kijelölése — melyek a kormány fellépését mellőzve vezérfonalul szolgálhatnak — az, ami viszont kívánatos, ahogyan az is, hogy a felmerülő új kérdésekben a párt indítványokat tehessen. Ezek a következők: a tanácskozási szabadság biztosítása a tanácskozásra nem jogosítottak nyomásának kiküszöbölésével; a törvény adta jogok felélesztésének igénlése, de kiterjesztésük egybekapcsolása a rend biztosítékainak megerősítésével; az ország anyagi felemelkedését szolgáló eszközök gyakorlatias és alkotmányos, nem pedig teoretikus megvitatása; a büntető törvénykönyv részleges reformja és a börtönviszonyok gyakorlati enyhítése; annak leszögezése, hogy a fennálló birtokviszonyokat érintő bármely tervezet és lépés feltétele a teljes kárpótlás. A vélemény szabadságát a pártnak védelmeznie kell, s minthogy azt nem a kormány veszélyezteti, hanem az ellenzék, azzal szemben szükséges megvédelmeznie.²⁰⁴

Lipthay Sándor szerint a Konzervatív Párt és a kormány között most teremtődött meg az együttműködés, miután kiderült, hogy a kormány nem tárgyal az ellenzékkel, s a feladat immár az, hogy a Konzervatív Párt magát kormánypártnak nyilvánítsa, a kormány pedig azt saját pártjának ismerje el. Ezt a gondolatot a programjavaslathoz csatolt okadatoló melléklet tartalmazta, amelyből láthatjuk, hogy Lipthay az arisztokratikus stabilitási párttal azonosította a Konzervatív Pártot, amely most már a kormány pártja lesz. Maga a programjavaslat kimondta, hogy a Konzervatív Párt nyilvánosan megalakul abból a célból, hogy a kormányzat

²⁰³ MOL. Dcslt, Acta Publica, Dessewffy Emil politikai iratai. A Konzervatív Pártra vonatkozó iratok, levelek, fogalmazványok. (*Somssich Pál:*) Igénytelen nézetek a Konzervatív Pártnak alakítása... iránt.

²⁰⁴ MOL. Dcslt, Acta Publica, Dessewffy Emil politikai iratai. A Konzervatív Pártra vonatkozó iratok, levelek, fogalmazványok. (*Szécsen Antal:*) Cím nélküli elaborátum. *Uő:* Az 1843/44-ik évi országgyűlés. I—II. *BH* 1844. december 26, 27; *Uő:* Közügyeink. *BH* 1845. január 19; *Uő:* Figyelmeztetés az átalakítók legújabb nemének ferdeségeire. *BH* 1845. március 20; *Uő:* Polémia. *BH* 1845. július 29; *Uő:* Pest, aug. 3. 1845. *BH* 1845. augusztus 3; *Uő:* Honoráciorok. I—II. *BH* 1845. augusztus 12, 15; *Uő:* A horvát bonyodalmak. I—IV. *BH* 1846. január 11, 13, 16, 18; *Uő:* Még egy szó a horvát ügyekről. *BH* 1846. február 5; *Uő:* „Gr(óf) Széchenyi Istvánnak egy új munkája jelent meg...” *BH* 1847. február 28; *Uő:* „Régi közmondás”. *BH* 1847. március 4; *Uő:* „A tanácskozási rendnek fenntartása...” *BH* 1847. március 9; *Uő:* „Midőn néhány hét előtt...” *BH* 1847. május 11; *Uő:* „Azon észrevételek...” *BH* 1847. június 4. Lásd még 105—113.

múlt országgyűlési törvényjavaslatait és más javításokat az alkotmányos alapelv, a nemzetiség és a közbirodalmi egység alapján a törvényhozásban keresztülvigye. A párt megalakításától az sem tarthatja vissza a konzervatívokat, hogy ezzel kiválthatják az ellenzék párttá szerveződését. Feladatuk a többség megszerzése. Minthogy az ellenzék csak saját elve és szelleme szerint hajlandó reformálni, tehát a reformokból eleve kirekeszti a konzervatívokat, ezt visszájára kell fordítani: a reformokat csak konzervatív módon és konzervatív többséggel, csak az ellenzék ellenére szabad végbevenni. A Konzervatív Párt szolidáris a kormánnyal mindaddig, amíg az a mostani úton halad, és a jelenlegi kormányférfiak kezében van, de azt várja tőle, hogy nyilvánítsa ki közösségvállalását a Konzervatív Párttal. „Mindent a mostani, elvünkkel és véleményünkkel azonosított kormányért, semmit a mostani kormány ellen, míg azt nézeteinkkel és elveinkkel megegyező utakon menni látjuk” — formulázta a *Nemzeti Újság* vezérszerkesztője. A Konzervatív Párt a többséget a kormány számára akarja biztosítani, ezért a párt vezetését vegye át a kormány. S ha ez az utóbbi mondat ebben a formában nem is szerepelt magában a végleges programszövegben, az összes többi, a programjavaslatban foglalt (eddig ismertett) indítvány Liphay elaborátumából némi javítással és bővítéssel *Desseffy Emil* nyomán bekerült a programba. Liphay munkálata a párt szervezetére és működésére vonatkozó részletes javaslatokat is tartalmazott, amelyekből az derül ki, hogy a megyék adminisztrátorainak pénzzel és befolyással egyaránt a kormánytöbbség megteremtésére kell törekedniük, s ez a megfogalmazás ugyancsak kimaradt a programból.²⁰⁵

A végleges programszövegben nyomát sem látjuk Somssich fenntartásainak, annál inkább felfedezhetjük Szécsen indítványait és mindenekelőtt a program alapmunkálataul szolgáló Liphay-féle fogalmazvány tételeit. A *Desseffy Emil* által módosított és javított végső változat 1846. november 12-én hangzott el a Konzervatív Párt alakuló ülésén, amelynek szállásadója és elnöke az ország akkori tárnokmestere, *Keglevich Gábor* gróf volt. A párt alakuló ülésén *Szécsen Antal* és *Desseffy Emil* tartott beszédet. *Szécsen Antal* a pártalakítást előkészítő választmány tagjainak a véleményét összegezte előadásában, s a párt megalakulásának okait és céljait, valamint elveit foglalta össze az ülés résztvevői előtt, mintegy megalapozva és bevezetve a program felolvasását. A program ezért és *Horváth Mihály* leírása nyomán *Szécsen Antal* szereplésével kapcsolódott össze a köztudatban, holott azt *Desseffy Emil* olvasta fel.²⁰⁶ A résztvevők némi stiláris módosítással elfogadták a felolvasott szöveget, s így azt a Konzervatív Párt hivatalos programjává emelték.²⁰⁷

²⁰⁵ MOL. Dcslt, Acta Publica, Desseffy Emil politikai iratai. A Konzervatív Pártra vonatkozó iratok, levelek, fogalmazványok. (*Liphay Sándor*.) Konzervatív pártalkotási program okadatolás.; *Uő*: Konzervatív pártalkotási program. Vö.: OSZKK. Analecta 11 085. (*Desseffy Emil*.) Konzervatív pártprogram.

²⁰⁶ *Horváth Mihály*, 1886. III. 183—199, kül.: 184; *Andics Erzsébet*, 1981. 206—216; *Varga János*, 1982/a. 1202—1203.

²⁰⁷ MOL. Dcslt, Acta Publica, Desseffy Emil politikai iratai, A Konzervatív pártra vonatkozó iratok, levelek, fogalmazványok. (*Liphay Sándor*.) Konzervatív pártalkotási program okadatolás.;

Mind Szécsen előzetes indoklása és elvkifejtése, mind a Desseffy által felolvasott program mindenekelőtt a konzervatívok közéleti elhelyezkedését határolta körül, mégpedig az ellenzékkel szemben, a kormánynak tulajdonított reformkezdeményezések mellett, nevezetesen az 1843/44-es országgyűlés (szentesítésre váró, illetve a két tábla ellentétei miatt fel sem terjesztett) törvényjavaslatainak törvényerőre emelése érdekében. Ugyanis — érvelt Szécsen — az újítás ügye olyan hibás körbe került Magyarországon, amelyet át kell törni. Az alsótáblán a hagyományos ellenzéki többség azóta, amióta a reformok kérdése és nem csupán az alkotmányos állapot sérelmei kerültek szőnyegre, megakadályozza az újítások érvényre juttatását, hiszen az ellenzék a kormányt nem tekinti alkotmányosnak, a kormány pedig nem szövetkezhet az ellenzéki többséggel, mivel nem engedheti, hogy az újítások ellenzéki szellemben s az ellenzék által emelkedjenek törvényerőre, hiszen ebben az esetben kapitulálnia kellene az ellenzék előtt. Addig viszont, amíg az ellenzék az országgyűlés alsótábláján a többség, a reformok nem vihetők keresztül, mert az ellenzék hagyományos, a kormánnyal szemben bizalmatlan beállítottsága és a kormány szükséges és kívánatos tekintélye között nem lehetséges egyeztetés. Ezt a bűvös kört a konzervatívok akként kívánják áttörni, hogy az országgyűlésen többséget teremtenek a kormány számára, és ezzel szabadá teszik a kormányzat reformkezdeményezése előtt a törvényhozás gépezetét.²⁰⁸

Az 1843/44-es országgyűlésen és utána kialakult helyzetet szemléletesen, de némileg elvontan és főleg egyoldalúan érzékeltette *Szécsen Antal*nak a fentiekben ismertetett és kibontott gondolatmenete. A bizalmi válság, az alsótáblai többség és a kormány ellentéte ugyanis éppen a polgári parlamentarizmus alapkövetelményének, a felelős kormánynak az igényéből és ennek az igénynek az érvényre nem jutásából következett: abból, hogy a törvényhozás nem válthatta le a neki felelősséggel nem tartozó kormányt. Az elvkifejtés gondolatmenete fordított irányban mozgott: ha a törvényhozás nem engedelmeskedik a kormánynak, le kell a törvényhozást váltani, újat kell alkotni. A kormány kizárólagos törvénykezdeményezési jogának funkcionálásához van szükség a kormánypárti országgyűlési többségre, s ezért alakul meg a konzervatívok pártja, nyilvánvalóan nem a jogszerűség, hanem a hatékonyság, a „pártok feletti” rend, az abszolutizmus jegyében.

Szécsen a függetlenség ellenzéki követelménye helyett a becsületes függőséget állította az első helyre, és nem megalapozatlan, ha ezt a tekintélytisztelet és a reálpolitika szinonimájaként értelmezzük. A tulajdon szentsége és a kormány alkotmányos erejének és hatályosságának megőrzése szerinte az okszerű haladás biztosítékai, a birtok mérséklő befolyása pedig a stabilitás legfőbb garanciája.

A tulajdon szentsége korántsem sajátosan konzervatív követelményét éppúgy, miként a kormány alkotmányos erejének és hatályosságának jelentését s a birtok

Uő: Konzervatív pártalkotási program.; *OSZKK Analecta* 11 085. (*Desseffy Emil*.) Konzervatív pártprogram.; *MOL Magyar Kancellária Levéltára, Informations-Protocolle der Ungarisch-Siebenbürgischen Sektion*. XV. 1846. II. XL. 56—62. Vö.: *Bártfai Szabó László*, 1943. II. 557—558, 592—594.

²⁰⁸ *Horváth Mihály*, 1886. III. 184—191; *Andics Erzsébet*, 1981. 206—211.

mérséklő befolyásának értelmét a konzervatív publicisztika kontextusára vonatkoztatva tudjuk értelmezni: a tulajdon védelme a feudális tulajdon védelmét fedte, míg a liberális reformellenzék a polgári tulajdon feltételeinek megteremtésére és elfogadtatására törekedett; — a kormány alkotmányos ereje és hatályossága a „pártok feletti” rendet, a parlament által elvileg sem korlátozható uralkodói akaratot, a kormányzat teljhatalmát takarta, a birtok mérséklő befolyása a polgárosodás folyamatát eleve korlátozó nagybirtok érinthetetlenségét, az angol és a francia példa konzervatív értelmezésének magvát jelölte; valamennyien együtt pedig a kiváltságrendszer és az abszolutizmus megőrzését jelentették. A nemzetiség elve kettős jelentésű volt Szécsen előadásában: mint az ellenzék által kisajátított — de valójában mindenki által vallott — felfogás, amely Magyarország nemzeti, alkotmányos és közigazgatási önállóságát jelöli, s a (szerinte csak a konzervatívok által vállalt) második jelentés a birodalommal való összeköttetés volt. Burkoltan tehát, de a konzervatív szónok szeparatizmussal és demagógiával vádolta a liberális reformellenzékét, a kormány pártját viszont politikai komolysággal és realizmussal tüntette ki.

Becsületes függőség, a kormány alkotmányos erejének és hatályosságának megőrzése, a birtok mérséklő befolyása, a tulajdon szentsége, alkotmányos különállás és birodalmi kapcsolat — az elvek közül a függőség, a kormány erejének megőrzése és a birodalmi kapcsolat már első látásra is egységet alkot, összetartozik, hiszen valamennyien a tekintélytisztelet, a rend és a reálpolitika kifejezői. Némileg távolabb, de nem túl messze helyezhetnénk el tőlük a birtok mérséklő befolyásáról (a stabilitás legfőbb biztosítékáról) vallott nézetet, hiszen az is a rend garanciája, és magyarázza (legalábbis részben) a tulajdon szentségének tételét, annak jelentését. A hagyományos alkotmányvédő álláspont tételei közül csak az ország alkotmányos különállásának tézisének fedezhetjük fel Szécsen elvkifejtésében, azt is olyan megjegyzéssel társítva, hogy azt azért kell felsorolni, nehogy az ellenzék kizárólagos tulajdonának tűnhessen fel.

A tekintélytisztelet, a rendteremtés és a reálpolitika tételeire alapozódott tehát a kormány országgyűlési többségének megteremtésére irányuló konzervatív pártalakítás. Szécsen beszédében meglehetősen mítikusán a jót a kormánnyal, a rosszat pedig az ellenzékkel azonosította, és a polgári parlamentarizmus komolyan vett működtetése helyett a parlamentarizmus látszatát kívánta megteremteni, méghozzá abszolutisztikus lépések szolgálatában. Szécsen előadásában konkrét teendőket, reformtárgyat nem találunk. Ő a szükséges (és általánosságban tartott) újítások megvalósításának érdekében hivatkozva a kormányzat kezdeményezési szabadságának biztosítása és az ellenzék visszaszorítása végett hozta fel a kialakult helyzetet közvetlenül értelmző, illetve a felsorolt elvek által sugallt közvetett érveit, hiszen az országgyűlési többség megszerzését tűzte ki célul a megalakuló párt hívei elé.

A tizenkét pontból álló program kimondta, hogy a párt a nyilvánosság alkotmányos alapjára helyezkedik, és célja Magyarország polgári átalakulásának végbevitelére a kormány 1843-as országgyűlési előadásai, illetve a konzervatív elvek szerint. Nem téríti el a konzervatívokat a pártalakítási szándékuktól, ha az ellenzék

a Konzervatív Párt megalakulására hivatkozva maga is párttá szerveződik, s a párt tagjainak az a feladatuk, hogy a szükséges alkotmányos többség megszerzésének érdekében tevékenykedjenek. Nem lehetséges az ellenzékkel egyezkedni, hiszen az kizárólag a saját szellemében kíván törvényeket, ezért le kell szavazni, használható javaslatait pedig konzervatív alapon át kell dolgozni. A Konzervatív Párt azonosítja magát a kormánnyal, hiszen az alkotmányos és törvényes úton halad, és hogy ezen megmarad, arról vezetői kezeskednek; egyúttal óhajtja: a kormány is mutassa ki, hogy szövetségének tartja a konzervatívok pártját. Az ellenzék a kormánnyal szemben kötelezte el magát, a konzervatívok viszont a kormány mellett foglalnak állást. A konzervatívok évente egyszer vagy többször Pesten összejövetelt tartanak minél több elvbarát részvételével, s az éppen ülésező összejövetelen tüzik ki a következő összejövetel időpontját és osztják el az azzal kapcsolatos feladatokat. Országos szinten a párthívek, megyei szinten a helyi konzervatívok feladata a konzervatív túlsúly biztosítása, hiszen az garantálhatja Magyarország békés átalakulásának legfőbb feltételeit: az alkotmány, a törvény és a kormány (és ezek törvényes szervei) tekintélyét. A feladat az, hogy a szükséges törvényhozási intézkedések a következő országgyűlésen a kormány kezdeményezése nyomán és a konzervatív elvek alapján léphessenek életbe; ehhez viszont az országgyűlés többségét a konzervatívoknak kell alkotniuk. A konzervatívok remélik, hogy a kormány vezetői értesítik őket az országgyűlési teendők részleteiről, amelyekkel kapcsolatos együttműködési készségüket ismételten felajánlják a kormányszatnak.²⁰⁹

Bár a program nem ugyanabban a sorrendben és nem minden esetben azonos kifejezésekkel sorolta fel a konzervatív elveket, mint előadásában Szécsen, hanem sommásabban, azok jelentése mégsem különbözött a bevezető előadásban foglaltaktól. A konkrét reformtárgyak pedig zömükben azonosak voltak a 1843/44-es országgyűlésen megvitatásra került törvényjavaslatok egy részével, amelyek törvényerőre emelkedését a kormányszat, illetve a felsőtábla konzervatívjai akadályozták meg. Most viszont a konzervatívok programjukba foglalták azokat.

A felsorolt újítások tartalmát nem magából a programból, hanem sokkal inkább a későbbi (mindenekelőtt az 1847. júniusi és szeptemberi) konzervatív konferenciáról szóló, *Dessewffy Emil* által írott litografált körlevelekből ismerhetjük meg.²¹⁰

A felvetett tárgyak — ahogy maguk a konzervatívok osztályozták — kétféleképek voltak aszerint, hogy velük kapcsolatban már országgyűlési megállapodás jött létre, csak szentesítésre vártak, vagy még függőben lévő, esetleg egészen új kérdéseknek számítottak. *Dessewffy Emil* 1847. június 14-i körlevele szerint országgyűlési megállapodás született a katonai beszállásolás és élelmezés ügyében, a börtönviszonyok javításáról s a büntetőtörvénykönyvről, és a bányatörvénykönyvről. Még függőben lévő, illetve új kérdések voltak: a véleményszabadság biztosítása a köztanácskozásokban, a békés kibontakozás az úrbéri

²⁰⁹ *Andics Erzsébet*, 1981. 211—216.

²¹⁰ *Andics Erzsébet*, 1981. 274—277, 285—288.

viszonyokból, a királyi városok és kerületek szavazatának kérdése, az új források az ország közszükségeinek fedezésére.

Az 1847. júniusi konzervatív konferencia résztvevői állást foglaltak az aktuálisnak minősített reformkérdésekben, az országgyűlés összehívását megelőző 1847. szeptember 20-i konzervatív értekezlet pedig határozatban erősítette meg a júniusi végzéseket (a reformtárgyak értelmezését), majd kibővítette azokat: homályosan utalt a káptalanok országgyűlési szavazatának rendezésére, és ismét hangsúlyozta (a közteherviseléssel szemben már többször felvetett és összezavart) országos közpénztár létesítésének szükségességét.

A vélemény szabadság biztosítása a köztanácskozásokban a tanácskozási rend megszigorítását, a tanácskozásra nem jogosítottak, az alakuló közvélemény esetleges vagy tényleges nyomásának a kiküszöbölését jelentette, s a konzervatív nézetek — az ellenfél népszerűségének hatalmi eszközökkel való visszaszorításán alapuló — szabadságával (pontosabban: kiváltságával) lett volna azonos. Az úrbéri viszonyokból való kibontakozásra vonatkozó konzervatív javaslat — megfogalmazói szándéka szerint — az 1840-ben törvénybe iktatott (és meglehetősen hatástalan) örökváltság külső akadályainak elhárítására irányult, ám érintetlenül hagyta a feudális alapviszony felszámolásának alapkövetelményeit, hiszen még az ősiség eltörlését sem mondta ki. A királyi városok országgyűlési szavazatának és belsejüket reformjának a kérdésében a konzervatívok korábbi álláspontjukat ismételték meg, csak elvontabb szinten. S a káptalanok szavazati jogának kiterjesztésére utaló konzervatív javaslat sem a népképviselő, hanem a kormánypárti országgyűlési többség megteremtése irányába mutatott. A közteherviselés elvének érvényesítésével összezavart másik kérdés, az országos közpénztár létesítésének terve pedig nemcsak hogy nem kötelezte a konzervatívok híveit a nemesi adómentességről való lemondásra, hanem semmire sem kötelező általánosság, jámbor — s a feltételeket nézve: homályos — óhaj maradt.

A Konzervatív Párt az összehívandó országgyűlés — kialakítandó kormánytámogató — többsége számára tehát a következő (némileg konkretizált) feladatokat szabta: a katonai élelmezés és beszállásolás pénzzel való megváltását, a bányatörvénykönyvet és a mintabörtön létesítését szentesítse az uralkodó; a kormány adjon felvilágosítást az országgyűlésnek az ország vámviszonyainak némely adatairól; szabályozzák a köztanácskozások rendjét; hárítsák el az akadályokat az engedőleges örökváltság útjából; növeljék a királyi városok és a káptalanok országgyűlési súlyát, és a városok belsejüket az 1843/44-es országgyűlésen elhangzott konzervatív javaslatok alapján szabályozzák, végül pedig létesítsenek országos közpénztárt.

Apponyi György — ekkorra már magyar kancellár — 1847. január 8-i (az összehívandó országgyűlés királyi előadásaira vonatkozó, s az uralkodónak készített) javaslata pedig az alábbi kérdéseket foglalta magában: bányatörvénykönyv, a hadsereg ellátása, a harmincad- és vámügy rendezése a közbelső vámvonal megszüntetésével (és némi puhatólódzással arról, hogy mi lenne a visszhangja a nemesség megadóztatásának és a dohánymonopólium bevezetésének), a közlekedés javítása, jelzálogbank létesítése s az ősiség káros

kinövéseinek eltávolítása. Mindezek azt szolgálják, hogy Magyarország anyagi szempontból fel tudjon zárkózni az örökös tartományokhoz — persze, nem máról holnapra, hanem lassú folyamat eredményeként. A Magyar Királyságban a rend megerteremtését mindenekelőtt az országgyűlésen és a megyékben kell elérni, méghozzá a tanácskozási rend szabályozásával, a városi és a káptalani követei országgyűlési szavazatai jogának rendezésével, a távollevők követeinek és mindenekelőtt a karzatnak a visszaszorításával s a megyék közigazgatási és törvényhozási megrendszabályozásával. A legfőbb hatalom tekintélyének helyreállítására irányul a törvény szigorának jegyében készítendő és az állambiztonságát és a végrehajtott hatalom respektusát szavatoló büntetőjogi munkálat előterjesztése, továbbá a terjedő egyletek működését szabályozó törvényjavaslat. Apponyi (a hosszú távú feladatokat lajstromba foglaló) felterjesztésében szerepelt még a Partium bekebelezése, az úrbéri viszonyok megváltásának könnyítése, a vallásügyi törvény kiegészítése és (az előző országgyűlés főrendi tábláján éppen *Apponyi György* által pártolt) mintabörtön létesítése. A kancellár hangsúlyozta: tudja, hogy az országgyűlésen a felsorolt javaslatoknak csak egy részét lehet keresztülvinni, és már az is komoly teljesítmény lesz.²¹¹ Nem meglepő tehát, hogy az 1847. november 12-én Pozsonyban felolvasott királyi propozíciók nem tértek ki minden egyes javaslatra.²¹²

A kormány országgyűlési többségét biztosítani igyekvő Konzervatív Párt tervezett újításai és az országgyűlés királyi előadásait előkészítő kancellári javaslat összhangban volt nemcsak abban, amit mindkettő tartalmazott, hanem abban is, ami hiányzott belőlük. Hiányzott mindenekelőtt a felelős kormányzás igénye és garanciarendszere, az úrbéri viszonyok felszámolásának komolyan vehető kezdeményezése, a közteherviselés vállalása, tehát hiányoztak az abszolutizmus és a kiváltságrendszer megszüntetésére irányuló reformok.

A konzervatív publicisztika apológiája — az úrbéri viszonyokkal és az adóterhekkel kapcsolatban az a beállítás, miszerint a jobbágyok helyzete alapján jó, és nincs szükség a földesúr—jobbágy viszony felszámolására — érzékelhető a programdokumentumokban is, hiszen nyomát sem találjuk bennük a feudális alapviszony megszüntetésére szolgáló újításoknak, viszont annál inkább a kiváltságrendszer továbbéltetésére és korszerűsítésére irányuló lépéseknek s az abszolutisztikus kormányzás biztosításának. A konzervatív program az ösiség eltörlését sem mondta ki, sőt egyenesen módosított formában való fenntartását tartalmazta.

A „rendteremtés”, a kiváltságrendszer körülbástyázása alkotta a Konzervatív Párt és a kormányzat kezdeményezésének lényegét, és a közvélemény megnyerésére vonatkozó lépések inkább a kormányhivatalnokokat utasító, tudomásul veendő rendeletekre emlékeztetnek, mintsem a meggyőzésre irányuló érvelésre. A konzervatív publicisztika és a programdokumentumok nem a „fontolva haladás”, hanem a kiváltságörzés közüggé emelését szolgálták. Somssich elaborátuma — a

²¹¹ *Andics Erzsébet*, 1981. 218—249; Vö.: *Bártfai Szabó László*, 1943. II. 570—571.

²¹² *Ogy.-i irományok*, 1847/48. 4—6.

hiteles fellépés igénye — kivétel volt, a szabályt Szécsen elvkifejtő előadása, Liphay előzetes munkálata s a konzervatív offenzíva publicisztikája alkották.

Desseffy Emil tudósítása szerint az alakuló összejeövetelen százhuszonötven vettek részt, ám a névsort olvasva láthatjuk: nem mindegyik résztvevő lett tagja a pártnak, hiszen *Széchenyi István* gróf is ott ült a konferencián, mégsem csatlakozott a konzervatívokhoz. Tudjuk továbbá, hogy a kisebb beosztású államhivatalnokokat hivatalból rendelték ki az alakuló ülésre. Másfelől azt is tekintetbe kell vennünk, hogy az alakuló ülés későbbi toborzások sorozatát indította el, a jelenlevők tehát csak a megalakuló párt magvát alkották. A Konzervatív Párt jellegét és súlyát mutatja, hogy az ország főméltóságai közül jelen volt az országbíró és a tárnokmester, s a kormányiszékek főhivatalnokai és hivatalnokai mellett szinte valamennyi főispán és főispáni helytartó megjelent az alakuló ülésen, s azt követően intenzív tevékenységet fejtett ki az országgyűlési konzervatív többség megszerzése érdekében, és korántsem eredmény nélkül.²¹³

Apponyiék 1845-től kibontakozó offenzívája a megyei ellenzék visszaszorítására ugyanis nem volt hatástalan, és az újabb konzervatív támadás már a korábbi által teremtett helyzetre alapozódhatott. Ennek eredményeként az 1847 novemberében összeülő országgyűlés alsótábláján az ellenzék többsége megmaradt ugyan, a konzervatív követek száma azonban megugrott, és sok tekintélyes ellenzéki követ helyét is konzervatívok foglalták el, mint a csongrádi *Klauzál Gáborét Babarczy Antal* (*Somssich Pál* mellett az alsótáblai konzervatívok vezére, a Helytartótanács tanácsosa), a tolnai *Bezeredy Istvánét Forster Károly*, s a bihari *Beöthy Ödön* sem került be az országgyűlés képviselői közé.²¹⁴ Ugyanakkor az ellenzék Pest megye új követe személyében kiváló vezért nyert. Olyan vezért, aki több tucat konzervatívval sem volt ellensúlyozható, társainál koncepciózusabb és elszántabb volt, s az ellenzék programjának valóra váltásáért eredményesen küzdött. Annál is inkább tehette ezt, hiszen a program alapmunkálatát és túlnyomórészt Pest megye követutasítását (az ellenzéki program legkimunkáltabb változatát) is ő fogalmazta: *Kossuth Lajos*.²¹⁵ A főrendi táblán azonban — bár a *Batthyány Lajos* által vezetett főrendi ellenzék tevékenysége felerősödött — a konzervatív többség rendíthetetlen maradt.

A liberális reformellenzék programja

A liberális reformellenzék programjának tervezetét Kossuth munkálata nyomán *Deák Ferenc* öntötte végső formába, s „Ellenzéki Nyilatkozat” címen az 1847. június 7-i országos konferencia résztvevői az ellenzék programjaként hagyták jóvá. Szövege a cenzúra miatt külföldön, az ellenzék politikai zsebkönyvében, a *Bajza*

²¹³ *Andics Erzsébet*, 1981. 206—207; Vö.: *SZIN* VI. 470.

²¹⁴ *KRN*, 1847/48. I—VI, VIII—X.

²¹⁵ *KLÖM* XI. 10—80, 141—152, 168—196, 216—222. Értelmezésére: *Szabad György*, 1977. 104—110.

József által szerkesztett *Ellenőrben* látott napvilágot.²¹⁶ A szöveg egyes részeinek jobb megértéséhez haszonnal forgathatjuk Kossuth munkálatát és mindenekelőtt Pest megye 1847. augusztus végéről származó, túlnyomórészt Kossuth által fogalmazott követetutasítását.

Az „Ellenzéki Nyilatkozat”, miután meghatározta az alkotmányos ellenzék hivatását, rövid áttekintést nyújtott az alkotmányos állapot sérelmeiről Magyarországon, felsorolta azok orvosságait: az alkotmányos biztosítékokat és a célszerű reformokat, állást foglalt az örökös tartományokhoz való viszony kérdésében, és kinyilvánította véleményét a Konzervatív Pártnak a kormánypárti országgyűlési többség megteremtésére irányuló törekvéséről.

A magyar alkotmányos ellenzék — miként minden alkotmányos ellenzék — hivatása, hogy folyamatosan ellenőrizze a kormány tetteit, mulasztásait és egész politikáját az alkotmányosság keretei között az ország érdekében. Az ellenzéknek persze nem személyeket, hanem tárgyakat és tényeket kell elleneznie vagy pártolnia, ezért a kormánynak csak azokat a lépéseit fogja helyteleníteni és ellenezni, amelyek törvényellenesek, illetve amelyek a haza közérdekeire, az alkotmányos élet fenntartására és kifejlődésére káros következménnyel járnak. Annál is inkább ellenőrizni kell a kormányt, minthogy az korántsem tisztán parlamentáris kormányzat, és olyan hatalom befolyása alatt áll, amely nem nemzeti, hanem idegen és abszolutista hatalom. A jelenlegi kormányzat sem mutat ettől eltérő jelleget, hiszen az alkotmányos állapot korábbi sérelmeit nem orvosolta, sőt azokat újabbakkal tetézte.

A kormányzat nem foganatosított szentesített törvényeket, olyanokat, amelyek az ország területi épségére, illetve a magyar nemzetiségre vonatkoztak. Az ország területi épségének megsértését jelenti, hogy a kormány nem hajtotta végre a Partium visszacsatolását kimondó 1836:21. törvénycikket, és az, hogy az ország déli részén elterülő s a Birodalmi Haditanács alá rendelt Katonai Határőrvidék ténylegesen nem áll a magyar törvények hatálya alatt. A Határőrvidéken nem foganatosították a váltótörvénykönyv bevezetését kimondó törvényt és az újabb vallási törvényeket sem. A nemzetiség sérelme, hogy a katonai véghelyeken nem hajtották végre a magyar nyelv tudásának gyarapítását a Határőrvidékre is kimondó 1840:6. törvénycikket, az, hogy a katonai hatóságok a magyar útlevéllal ellátott utasokat zaklatják, és hogy az iskolák magyar közoktatási nyelvét elrendelő 1844:2. törvénycikket olyannyira nem érvényesítették, hogy a kormány a középiskolai magyar nyelvművelő társulatokat rendeletileg szüntette be. Az ország területi épségének és nemzetiségének sérelmeihez a kormánynak a fennálló alkotmányos intézmények törvényhozáson kívüli megváltoztatására irányuló rendeletei társultak: a kormány a horvát tartománygyűlést rendeletileg változtatta meg, számos megyébe adminisztrátorokat nevezett ki, illetve több megyében a főispánokat a megye fölé emelte. Ezek az intézkedések viszont ellentétben állnak az alkotmányos állapot követelményeivel, azok megsértései, alkotmányellenesek.

²¹⁶ *Ellenőr* 577—587; *KLÖM* XI. 141—152, 152—157, 168—196; *Szabad György*, 1977.104; *Varga János*, 1982/a. 1208—1209.

Az alkotmányos állapot sérelmeinek orvoslását az alkotmányos biztosítékok növelése és erősítése, illetve a célszerű reformok bevezetése szolgálja. Az alkotmányosság biztosítékai: a kormány felelőssége, a nyilvánosság és az egyesületi szabadság, a sajtószabadság, a cenzúra eltörlése, Erdély és Magyarország uniója és Magyarország honpolgárai érdekeinek egyesítése „a másnyelvű népiségek óvatos kíméletével” a nemzetiség és az alkotmányosság alapján, s a vallásszabadság biztosítása az országgyűlés által hozott vallásügyi törvények kiegészítése révén.

Senki sem sajátíthatja ki magának a célszerű reformok kezdeményezését, hiszen az minden magyar honpolgárt megillet, tehát sem az ellenzék, sem a kormány és pártja nem igényelheti kizárólag magának, hogy újításokat kezdeményezzen. A kormány — mint minden hatalom — befolyásának bővítésére törekszik, s az alkotmányos biztosítékok kifejlesztése és a nemzet ellenőrző befolyásának erősítése nem várható tőle, mivel idegen és abszolutista hatás alatt áll.

Az ellenzék nyíltan és világosan kijelenti, hogy az alábbi újításokat indítványozza: a közteherviselést (a szegény adózó nép terheinek könnyítését azáltal, hogy az azokban eddig nem osztózó kiváltságosok is viseljék a terheket, ugyanakkor garanciát arra, hogy az országgyűlés határozza meg és ellenőrizze, mire fordítják az adókat); a nem nemesek, mindenekelőtt a királyi városok és szabad kerületek törvényhozási és helyhatósági jogokban részesítését; törvény előtti egyenlőséget; az úrbéri viszonyok megszüntetését kármentesítés mellett, kötelező törvény által és az állam közreműködésével; a hitel és birtokszerzés biztosítását az ősiség eltörlése által. Az ellenzék támogat minden olyan lépést, amely ebbe az irányba mutat, s a következő országgyűlésen a fenti reformok előmozdításán, az ország szellemi és anyagi fejlődésének megalapozásán kíván fáradozni. A magyar alkotmányos ellenzék, Magyarország reformpártja szerint a nemzet fejlődésének egyik leghatásosabb emelője a köznevelés lehet, amennyiben képes abba az irányba hatni, hogy az ország lakosai dolgos polgárokká váljanak, amelynek révén személyes függetlenségük bázisát teremthetik meg.

A magyar alkotmányos ellenzék az ausztriai örökös tartományok viszonylatában nem téveszti szem elől a Pragmatica Sanctio értelmében fennálló viszonyokat, de ragaszkodik az 1790:10. törvénycikkhez is, amely szerint: „Magyarország szabad ország, s egész törvényhozási rendszerében független, tehát semmi más országnak avagy nemzetnek alá nem rendelt.” Az ellenzék természetesen kész arra, hogy Magyarország érdekeit egyeztesse az örökös tartományok érdekeivel, ám az ország alkotmányosságát nem hajlandó feláldozni a birodalom abszolutisztikus kormányzati rendszerének. Nemcsak a magyar alkotmányosságot nem szabad feláldozni az abszolutisztikus birodalmi kormánynak, hanem az egykor alkotmányos — ám már jó ideje abszolutisztikusan igazgatott — örökös tartományoknak is alkotmányosságra van szükségük, hiszen az biztosíthatná s alapozhatná meg a birodalom részei közötti érdekegyeztetést, a birodalom egységét, szellemi és anyagi erejének gyarapodását, a monarchia alkalmazkodóképességét és ellenállóerejét.

Az ellenzék szellemi egységre törekszik — ezt szolgálja céljainak és nézeteinek kinyilvánításával, a jövőben pedig összejöveteleket fog tartani az eszközök (körülményekhez alkalmazandó) megválasztására. Az ellenzék egyúttal kijelenti,

hogy megőrzi és megőrizteti a törvényhatóságok belső szabadságát és törvényes önállóságát. A kormány párttá alakulását viszont az „Ellenzéki Nyilatkozat” veszélyesnek tartja, mivel ezáltal a kormány, véleményének nyilvánosságra hozatala előtt, eleve neki helyeslő és vakon engedelmeskedő többséget kíván a törvényhozásban teremteni, s alkotmányellenesen értelmezi a többség szerepét, hiszen csak akkor veszi tekintetbe, ha az az övé.²¹⁷

Az „Ellenzéki Nyilatkozat” — fentiekben rekonstruált — gondolatmenete a Magyar Királyság alkotmányosságának védelmére és megerősítésére irányult, s az alkotmány sérelmeinek megszüntetését célozta az alkotmány biztosítékainak növelése, illetve célszerű reformok bevezetése által. A *regnum* és a *natio*, az ország és a nemzet alkotmányának védelme a konzervatív kompromisszum időzakaiban a magyar alkotmányos monarchia intézményeinek és a rendek kiváltságainak az érinthetetlenségével, azok konzerválásával volt csaknem azonos. A „Nyilatkozat”-ban azonban az alkotmányos sérelmek orvoslása a társadalomszerveződés és az államrendszer fundamentumát (a feudális függőségi viszonyokat és az abszolutisztikus kormányzatot) érintette, hiszen a polgári parlamentarizmus garanciáinak megteremtésével és a kiváltságosok politikai jogainak a kiváltság nélküliekre való kiterjesztésével kívánta orvosolni az alkotmány sérelmeit, amely viszont a középkori alkotmányosság gyökeres átalakítását jelentette. A sérelmek áttekintését tartalmazó passzust persze éppoly kevésbé alapozta meg természetjogi érvelés, ahogy az orvoslásukra vonatkozó javaslatok sem hasonlítottak a francia vagy az amerikai forradalom deklarációinak egyetemes érvényességet igénylő megfogalmazásához. Az alkotmányos sérelmek orvosságai, az alkotmány javasolt biztosítékai (ha közelebbről vesszük szemügyre őket) ugyanazt a feszültséget teszik érzékelhetővé, mint amelyet az alkotmány védelmére, illetve az alkotmány átalakítására vonatkozó passzusok külön-külön és együttesen mutattak: rendisérelmi forma és reformtartalom tompított, rejtett, bújtatott, de meghatározó belső feszültségét.

Az alkotmány javasolt garanciái kétfélék voltak: a visszaállítandó régi szabadságok és helyzetek (közélet nyilvánossága, egyesülési szabadság, cenzúra eltörlése és sajtó szabadsága, Magyarország és Erdély uniója), amelyeket — az unió kivételével — mint az alkotmány hajdani részeit vetítette a múltba a „Nyilatkozat”, s az alkotmány kiegészítései (felelős kormányzat, érdekegyesítés, a vallásszabadság biztosítása a vallási törvények kiegészítésével), amelyek ugyan jelentéktelenítve, kiegészítésekként szerepeltek a felsorolásban, valójában azonban — legalábbis az első kettő — az alkotmányosság gyökeres átalakítását vonták maguk után. A felelős kormányzat bevezetése ugyanis összeegyeztethetetlen volt az abszolutisztikus kormányrendszerrel, az érdekegyesítés pedig alapjaiban támadta a feudális viszonyokat. Az érdekegyesítés tartalmát (értelemszerűen) a célszerű reformok alkották: közteherviselés és az adók hovafordításának parlamenti meghatározása és ellenőrzése, a nem nemesek törvényhozási és helyhatósági képvisellete, törvény

²¹⁷ KLÖM XI. 152—157. Vö.: *Deregyei* (= *Kossuth Lajos*): A magyar politikai pártok értelmezése. In: *Ellenőr* 224—290.

előtti egyenlőség, az úrbéri viszonyok kötelező törvény által való megszüntetése s az ősiség eltörlése.²¹⁸

„... a honpolgárok szerte szagatott osztályai a nemzetiség és alkotmányosság alapján érdekeikben egyesíttessenek... 1. míg nemes és nem-nemes között a büntető igazság kiszolgáltatása rendhárbitólag különbözik, 2. míg a nép adót fizet, a nemesség pedig azon teherben nem osztozik, 3. míg a nép semmi politikai jogokkal nem bír, s az alkotmányból ki van rekesztve, 4. míg a nép legnagyobb része a nemességnek robotozó jobbágya lészen, mindaddig egyesített érdek, erős nemzet s ország biztosság nem lesz, nem lehet”²¹⁹ — állapította meg a „Pest megyei követutasítás”, és az alábbiakban áttekintett és összefoglalt módon határozta körül az alkotmány politikai garanciái mellé sorakoztatott, az érdekek egyesítését szolgáló — s a „Nyilatkozat”-ban szereplő — újításokat.

A „Követutasítás” a reformok közül elsőként a polgári büntetőtörvénykönyv bevezetését, a törvény előtti egyenlőség megvalósítását körvonalazta. A bírói önkényeskedéssel szemben az ellenzék garantálni akarta a személy szabadságát és jogait. A „Követutasítás” megfogalmazói a kiváltságrendszer alapján álló bírászkodást és annak írásbeli, a nyilvánosságot kizáró és a nyomozási elven nyugvó (az összes perbeli funkciókat egy kézben, a bíró kezében összpontosító) eljárását kívánták polgári büntetőrendszerrel helyettesíteni. A magyar liberális reformellenzék minden magyar állampolgárra (egyaránt és azonos módon) kiterjedő szóbeli, nyilvános — a vádló és a bíró egymástól való kölcsönös függetlenségén és funkcióik szétválasztásán alapuló — vádrendszerű és világosan elválo szakaszokra (a nyomozás, a letartóztatás, a ténymegállapítás s a büntetés alkalmazására) tagolódó bűnvádi eljárást szorgalmazott. A „Követutasítás” (az 1839/40-es országgyűlés, majd az 1841/43-as büntetőjogi választmány liberálisainak kezdeményezéséhez visszanyúlva) sürgette, hogy a politikai vétségek elbírálását utalják a rendes bíróságok hatáskörébe, és szüntessék meg az idáig velük foglalkozó kivételes bíróságokat. Óvakodni kell attól — szögezte le a „Követutasítás” —, hogy az egyes személyek által elkövetett vétségek ürügyén polgári intézményt vagy joggyakorlatot lehessen megcsonkítani. A „Követutasítás” szerint a személyes szabadságot, az egyén jogait és a törvény előtti egyenlőséget a leghatékonyabban esküdtszékek felállításával lehet biztosítani, s ennek jegyében szorgalmazta Pest megye, hogy az országgyűlésen emelkedjen törvényerőre a büntetőjogi választmány kisebbségi munkálata (amely — tudjuk — az 1843/44-es országgyűlés alsótáblai, a felsőtábla által visszavetett törvényjavaslata volt). Abban az esetben, ha a mostani országgyűlésen az esküdtszékek felállítását nem lehetne még keresztülvinni, addig is, amíg az sikerül, a bűnvádi eljárásnak a nyilvánosság által való ellenőrzését garantálni kell. Szükséges az is, hogy a bírói önkény ellenében az eljárás formáinak megtartása felett örökös semmitó székek állíttassanak fel.²²⁰

²¹⁸ KLÖM XI. 154—156.

²¹⁹ KLÖM XI. 174.

²²⁰ KLÖM XI. 175—176, Vö.: Varga János, 1980. 7—13, 21—41, 55—161; Ogy-i irományok, 1843/44. I. 26—276, II. 53—56, 58—62, 73—80, 153—157, 415—417, III. 22—34, 68—74, 106—139, 344—349, IV. 26—28, 83—84, 107, 185—186, 265—305; Kovács Ferenc, 1894. IV. 20, 22, 24—27, 34, 36, 38.

A „Követutasítás” tehát a törvény előtti egyenlőség biztosítását a polgári büntetőtörvénykönyv bevezetésével, méghozzá az 1843/44-es országgyűlés alsótáblai határozata alapján kívánta elérni. Ezt viszont rugalmasan kezdeményezte: nem a törvényjavaslatához ragaszkodott minden áron, hanem újabb garanciákkal igyekezett körülbástyázni a személyes szabadságot, az egyén jogait és az állampolgári egyenlőségre épülő polgári büntetőrendszert.

A megyei igazgatás költségeit fedező háziadó és az elvileg a katonatartás terheit és költségeit jelentő hadiadó, miként a közmunka, illetve annak megváltása ez idáig a kiváltság nélkülieket terhelte, a kiváltságosok egyéb terhek és kötelezettségek fejében mentesültek alóluk. Minthogy azonban a hon védelmének kiváltságosokat illető terhei és kötelezettségei az idők során mindinkább háttérbe szorultak, nem volt indokolatlan a reformellenzéknek az érdekegyesítés jegyében fogant alapkövetelménye: a közteherviselés, annál is kevésbé, minthogy 1836 óta törvény írta elő a jobbágytelken élő nemeseknek — akik a jobbágyi állapottól csak nemeslevelükkel voltak megkülönböztethetők —, hogy adózniuk kell. A közteherviselést az 1843/44-es országgyűlés elvileg helyeselte ugyan, gyakorlatilag viszont nem mozdította elő: annak kezdeményezése megfeneklett azon, hogy a két tábla nem tudott megegyezni az országos pénztárban való nemesi részesedés arányában, ugyanis az az ellenzéknek túl kevés volt, a konzervatívoknak pedig túl sok. A konzervatívok pedig gondosan elkerülték a nyílt állásfoglalást ebben a módfelett kényes, a népszerűséget kockáztató kérdésben. Az adózással kapcsolatos ellenzéki nézeteket leginkább kifejtett formában Kossuthnak az „Ellenőr”-ben megjelent egyik tanulmányában olvashatjuk, és az ő állásfoglalására ismerhetünk a „Pest megyei követutasítás” közteherviseléssel foglalkozó passzusában is. Eszerint a közteherviselés feltétele, hogy mindenfajta közteher (tehát mind a háziadó, mind a hadiadó) pénzben fizetessék, az adó kivetése értékarányos legyen, összegét az országgyűlés határozza meg, és ugyancsak a törvényhozás ellenőrizze annak beszédét és hova fordítását: „... úgy a házi, mint a hadiadóra nézve vezérelvül állíttassék fel, hogy amely feltételek mellett a népre teher rovatik, a nemesség is hasonló feltételek alatt osztozzék a nép közterheiben... a nép közterheiben a nemesség megosztóván, természetes következésnek véljük, hogy az eddig külön viselt nemesi terhek megszüntet[te]ssenek.”²²¹

A közteherviselés életbe léptetését a „Követutasítás” ebben a kérdésben is összekapcsolta egyrészt az országgyűlési garanciák kiépítésével, másrészt a felállítandó országos pénztár közvetett és közvetlen forrásainak tételes felsorolásával. A konzervatív álláspont nem véletlenül volt homályos, hiszen nem vállalta a közteherviselés bevezetését, ám a pártdokumentumokban nyíltan nem is vetette el,

²²¹ KLÖM XI. 176—178; Kossuth Lajos, 1847.; *Ogy-i irományok, 1843/44.* III. 266—344, IV. 183—185, 209—210, 214—215, 243, 247—248, 309—310, 312—330, 334—335, 341, 347—349, V. 4—5, 62, 75—76, 91, 93—94, 96; *FN, 1843/44.* VII. 117—119, 125—126, 317; Kovács Ferenc, 1894. IV. 339-340, 353—357, 412—416; VI. 323—325, 374; Szabad György: A pénzügy alkotmányos kezelésének igénye a reformkorban. In: *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára.* (Szerk. Bertényi Iván) Budapest, 1980. 235—267; Szabad György, 1986. 20—27.

hanem súlytalanná tette, összezavarta az országos pénztár kérdésével.²²² A liberálisok viszont a „Követutasítás”-ban konkrét teendőket jelöltek ki az alapkérdésként értelmezett közteherviselés bevezetésére, azt egybekapcsolták az országos közpénztár anyagi forrásainak meghatározásával és az adóügy országgyűlési hatáskörbe emelésének (a közadók országgyűlési meghatározásának és hova fordításuk ellenőrzésének) követelményével. A homályos és bagatellizáló konzervatív állásponttal szemben az ellenzéki program a közteherviselés kérdésében körülhatárolt és gyakorlatias volt.

A királyi városok országgyűlési szavazatának rendezését — emlékszünk — 1843-ban az uralkodó tűzte az országgyűlés napirendjére, s azt a két táblának a jogkiterjesztés feltételeire és a városok kormányfelügyeletére vonatkozó nézeteltérései hiúsították meg. Az alsótábla az ellenzéki többség hatására összekapcsolta a városok országgyűlési képviselőit a kérdést oligarchikus belsejüket átalakításával, a felsőtábla konzervatívjai pedig egyfelől fékeztek a belsejüket reformját, másfelől a felügyeleti jog gyakorlása címén a kormánynak vetették alá a városok önkormányzatát. (Végül ugyan a két tábla között konszenzus jött létre a városok országgyűlési képviselőit az ügyében, ám ezt hatálytalanította véleménykülönbségük a belsejüket reformjáról, és emiatt nem született törvény.) A „Követutasítás” az alsótábla álláspontját tette magáévá, ahogy a konzervatív nyilatkozat a felsőtábláét. A konzervatívok a már meglévő politikai jogok méltánylását, a jogkiterjesztés vagyoni és szellemi biztosítékait és a városi testületek feletti kormányfelügyelet szükségességét hangsúlyozták a belsejüket reformjával kapcsolatban. A Pest megyei ellenzékiek viszont azt foglalták írásba, hogy a „választás szabad, egyenes, a választási jog nem valamely adományozás vagy kegyelem kifolyása, hanem törvény által meghatározott bizonyos képességnek legyen szükséges következménye, ezen képesség pedig oly tágra terjesztvén, amint azt a közbátorlét, béke, rend megengedi és azon tekintetben megkívánja, miszerint minden osztályérdek kellő képviselőt találjon, semmi esetre úgy meg ne szorítottassék, hogy a közelet kifejlődését gátolhassa. . . . A belsejüket akképp rendeztessék: hogy a királyi városok és szabad kerületek a törvényhatósági önállás kellő fokára emelve legyenek, evégett a polgárok összege a törvényhatósági önkormányzás jogait a képviselőtestület és tisztviselői által gyakorolják, e tisztviselők azonban a képviselők irányában külön testületet ne képezzenek. A választó testületet ne a képviselők tegyék, legyenek ezek a népesség arányához képest eléggé számosak, hogy független önállásuk számuk által is biztosítottassék, — de nem oly szerfelett nagy számban, mely a rendes tanácskozást akadályozza, kerüljenek úgy a tisztviselők, mint a tanácskozó testületek rendes időszakonként általános választás alá, — a közigazgatás a bírói eljárástól elkülönítettassék — s végre a tanácsokban nyilvánosság uralkodjék.” A szabad községek képviseltethessék magukat a megyei közgyűléseken, ahol szavazati joguk legyen, és előjáróik földesúri beavatkozástól mentesen intézhessék a községek közigazgatási ügyeit.²²³

²²² Vö.: *Dessewffy Emil, 1847.* 92—94; *Dessewffy Emil, 1847/a.* 5, 8, 12, 122—124.

²²³ *KLÖM XI.* 178—179.

A királyi városok és a szabad kerületek országgyűlési szavazatainak megállapításában a „Követutasítás” az országgyűlés döntését követte, a városi önkormányzat feletti kormányfelügyelet (konzervatívok által szorgalmazott) kérdését viszont hallgatással mellőzte, és ezzel az állásfoglalást látszólag kikerülte, valójában pedig éppen ezzel foglalt állást. A jogkiterjesztés liberális és konzervatív álláspontjának különbségét érzékelhetjük a városi belszerkezet rendezésére vonatkozó eltérő állásfoglalásokban. Míg ugyanis a konzervatívok a rend biztosításairól kívántak gondoskodni a politikai jogok kiterjesztése során (és nem vették figyelembe sem azt, hogy érdem és kiváltság korántsem szükségképpen esett immár egybe, sem azt, hogy ezt a rendet az a kormányzat képviselte, amely nem volt a törvényhozásnak felelős), addig a liberálisok a kiváltságok szabadsággá alakításakor nem a kiváltságok fenntartását tekintették elsődrendű feladatuknak.

Az 1840-ben törvénybe iktatott örökváltság a földesúr és a jobbágy magánjogi szerződéseként engedélyezte a jobbágyi függőségből való kibontakozást, ám ez hét esztendő alatt társadalmi méretekben hatástalannak bizonyult, holott a feudális alapviszony megszüntetése egyre égetőbb lett, hiszen 1846-ban a szomszédos Galiciában a lengyel nemesek felkelésének paraszti segédlettel végbevitt leverése minden korábbinál hatásosabban mutatta meg a magyar nemességnek, hogy az érdekegyesítés feltételeinek megteremtése és működtetése híján két tűz közé kerülhet, az idegen hatalom pedig joggal számíthat a parasztság felhasználhatóságára.

A konzervatívok az örökváltságot könnyítő eszközök hiányából származtatták a törvény elenyésző hatását, aminthogy gyakorlatilag kivihetetlennek tartották a földesúrnak általánosan és egyszerre adandó teljes kárpótlást, elvetették a kötelező törvény alkotását, és szorgalmazták az akadályok elhárítását az engedőleges örökváltság útjából. Apponyi kancellár ismertetett előterjesztésében némileg eltérő álláspontot foglalt el, ő ugyanis az úrbéri viszonyok megváltásának könnyítéséről írt, és ez tágabb értelmezést tett lehetővé, mint a konzervatívok júniusi konferenciájáról beszámoló körlevél megfogalmazása. Az „Ellenzéki Nyilatkozat” viszont az állami közreműködéssel végrehajtandó kötelező örökváltság mellett foglalt állást, amelyet a „Követutasítás” konkretizált: a kárpótlás garantálásából indult ki, de a konzervatív véleménnyel ellentétben a legfőbb biztosítékot abban látta, ha a megváltás magánjogi aktusból közjogi kérdéssé válik. A „Követutasítás” szerint ugyanis az úrbéri viszonyból való kibontakozás magánjogi úton annyira elhúzódna, hogy emiatt bizonytalanná válna a nemesség tökéletes kármentesítése, pedig azt jelenleg teljes mértékben, sőt tisztességgel lehetne biztosítani, ehhez viszont a megváltást országosan és egyszerre kellene eszközölni, még hozzá az állam közbejöttével és közjogi kérdésként. A kötelező örökváltság életbe léptetésének azonban előfeltétele annak a meghatározása, hogy a megváltás tárgyát nem az úrbéres telek értéke képezi, hanem a jobbágytelken fekvő úrbéri „tartozmányok” (a jobbágy szolgáltatásai a földesúrnak a földért, e szolgáltatások tőkésített összege). A szolgáltatások becsült árának alapja pedig ne a jobbágyra nehezedő teher nagysága legyen, hanem a földesúrnak hajtott haszon mértéke.

Az örökváltság megkötésével megszűnnek a földesúrnak az úrbéri viszonyokhoz fűződő kötelezettségei is (mint például az úriszék tartása, illetve az épület- és tűzifa szolgáltatás az urasági erdőből), és azt is tekintetbe kell venni a becsár megállapításánál. A közteherviselés bevezetése következtében a jobbágyság adóterhei csökkenni fognak, s az így felszabaduló pénzösszeg a megváltás anyagi alapja lehet, amelyet az állam pénzügyi művelete közvetíthetne a földesúrnak kármentesítésként. Minthogy pedig a közteherviselés bevezetése révén már nem az úrbéres telek lesz az adó egyedüli alapja, felgyorsulhat a jobbági viszonyokból való kibontakozás folyamata, hiszen földdel is meg lehet majd váltani a földesúrnak járó szolgáltatásokat. A „földben történő megváltás” viszont — miként a konkretizálási kísérletek tanúsítják — kizárólag a jobbágyközség osztatlan közföldjeit (a közös legelőt vagy a községi földeket) érintheti, semmiképpen sem csonkíthatja a jobbágytelki állományt.²²⁴

A „Követutasítás” a földesurak teljes kárpótlására hivatkozva sürgette az országosan és egyszerre végrehajtható kötelező és az állam közreműködésével eszközölhető örökváltságot. Annak ellenére, hogy a birtokos osztály érdekeire apellált, a „Követutasítás” mindkét fél érdekeit elő kívánta mozdítani, és józan és konkrét javaslatai a jobbágyság számára sokkal kedvezőbbek voltak, mint a konzervatívok által képviselt álláspont.

A „Követutasítás” állást foglalt a birtok szabadabbá és biztossá tétele érdekében az ösiség és a hitbizományok eltörlése mellett, s arra is utasította Pest megye köveit, hogyan foglaljanak állást a népnevelés, a vámviszonyok, a közlekedési eszközök, a hitelintézetek, a hajdani és újabb sérelmek, valamint egyéb kérdések ügyében.²²⁵ S bár tanulságos lenne szemügyre venni ezeket, a fentiekben csak arra vállalkozhatunk, hogy az „Ellenzéki Nyilatkozat”-ban szereplő, tételesen felsorolt reformoknak (a „Nyilatkozat”-ban nem konkretizált) tartalmát határoljuk körül a „Pest megyei követutasítás” alapján.

A magyar liberális reformellenzék programját hattagú bizottság készítette elő és terjesztette a júniusi országos konferencia elé, melynek tagjai *Kossuth Lajos*, *Eötvös József*, *Teleki László*, *Pulszky Ferenc*, *Szemere Bertalan* és *Deák Ferenc* voltak.²²⁶

A történettudomány még adós a konzervatív és az ellenzéki tábor összetételének társadalomtörténeti feldolgozásával, így annak a tisztázásával is, hogy hányan és kik tartoztak az egyik, illetve a másik párt körébe, és milyen társadalmi, regionális, kulturális, vallási és lélektani háttérrel közvetítettek. Az ellenzéki vezérkar névsora ismert, maguk a személyiségek nem eléggé, s mindkét tábor derékhadát elvont sémák fedik el (mint például: dunántúli labanc—tiszántúli kuruc, arisztokrata—

²²⁴ Vö.: *SZIÖM* VI/II. 989—1010; *Varga János*: A jobbági földbirtoklás típusai és problémái 1767—1849. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 41.) Budapest, 1967. 37—38, 109—141; *Varga János*, 1971. 7—15; *Orosz István*: A polgári földtulajdon megeremtése. *Alföld*, 1977/9. 8—13; *Szabad György*, 1977. 96—99, 106—107; *Varga János*, 1982/a. 1199—1201, 1211; *KLÖM* XI. 179—180.

²²⁵ *KLÖM* XI. 180—194; *Szabad György*, 1977. 107—108; *Szabad György*, 1986.

²²⁶ *Ellenőr* 577—587; *KLÖM* XI. 141—152, 152—157; *Szabad György*, 1977. 104; *Varga János*, 1982/a. 1208—1209; *Szabad György*, 1986. 33—34.

középbirtokos nemes), holott a konkrétumok számbavétele és feldolgozása amiatt is jelentős lenne, mivel a korabeli pártok nem hasonlítanak a XX. századi központosított, fegyelmezett és uniformizált tömegpártokra, sokkal inkább helyi klubok sokaságának lazán kapcsolódó láncolatára emlékeztetnek, s az ellenzék ereje (és gyengesége) éppen táborának heterogenitásában lelhető fel. Az ellenzék ugyanis magában foglalta a liberális mágnásokat éppúgy, mint a középbirtokos nemesség számos hagyományosan ellenzéki, illetve hosszú távú érdekei felismerését eszmei indítékokkal társító szabadelvű személyiségét, a szélességében és mélységében egyaránt tagolt szegény sorsú nemességnek a reformellenzék által mozgósítható csoportjait és egyéneit s az értelmiség jó részét. Az ellenzék párttá szervezése nehezebb feladat lehetett, mint a központosítottabb, a kormány főtisztviselőihez kötődő, felülről lefelé szervezett Konzervatív Párté: a pozíciók őrzését a pozícióban lévők könnyebben szervezhatték meg, mint az újat akarók a saját (igen különmű) táborukat.

Milyen eszmei sajátosságokat mutat a párttá szerveződő magyar liberális reformellenzék az „Ellenzéki Nyilatkozat” tükrében?

A „Nyilatkozat”-ban az ellenzék önmagát elsősorban az alkotmány védelmezőjének szerepében mutatta be, s reformpárti tevékenységét is az alkotmány védelméhez kapcsolta. Az újítások az ősi alkotmány biztosítékainak voltak feltüntetve, holott a garanciák tartalma — bár egyik részüket a „Nyilatkozat” a múltba vetítette vissza, másik részüket pedig némileg bagatellizálta — nemcsak az idegen abszolutizmussal, hanem a kiváltságrendszerrel, tehát magával a törvények és a szokásjog összességét jelentő alkotmánnyal is ellentétben állt. A „Nyilatkozat” ugyanis gyökeresen átértelmezte a rendi alkotmányt és a hagyományosan konzervatív funkciójú alkotmányvédő szerepet, ám ezt burkoltan tette. Bár csak külsőségeiben emlékeztetett a sérelmi kiváltságőrzésre, azért a „Nyilatkozat” a hagyományos ellenzéki formákkal való folytonosságot legalább a külszínen fenn próbálta tartani, hiszen ugyancsak heterogén összetételű táborot kellett összetartania és mozgósítania. Ezt az átértelmező (az újat régiként feltüntető, a javasolt újításokat a múltba vetítő) eljárást már Wesselényi is igen hatásosan alkalmazta az 1830-as években.²²⁷

Az érdekegyesítés koncepciójának első képviselője, *Hajnóczy József* a 18. század végén fogalmazta meg, hogy a magyar alkotmány védelmének legbiztosabb módja a jogok kiterjesztése a kiváltságtalanokra, hiszen az alkotmányos jogok támaszát az azokban részesülők alkotják. Kölcsey, Wesselényi, Deák és Kossuth sem taktikai megfontolásból hangsúlyozta, hogy a szabadság sokszorozódása magát a szabadságot erősíti, hanem azért, mert a jogok kiterjesztését, az alkotmány gyökeres megújítását tartotta az idegen abszolutizmussal szemben az alkotmányos önállóság leghatásosabb védelmének.²²⁸ Az alkotmány gyökeres átalakításának

²²⁷ Vö.: *Trócsányi Zsolt*, 1965. 83—291.

²²⁸ *Hajnóczy József* közjogi-politikai munkái (S. a. r. *Csizmádia Andor*) Budapest, 1958. 27—46, 47—96, 153—185, 285—303; *Gróf Széchenyi István*: Stádium. Lipcse, 1833. 1—46, 292—296; *Kölcsey Ferenc* összes művei (S. a. r. *Szaunder József—Szaunder Józsefné*) I—III. Budapest, 1960. II. 27—39, 102—111,

igényét viszont taktikai okokból nem volt célszerű hangoztatni, s amennyire csak lehetett, el kellett bújtatni — erre szolgált az átértelmező eljárás. Ugyanakkor az érdekegyesítő koncepció képviselőinek maguknak is szükségük volt arra a hitre, hogy az újítások a rendi jogbiztosítás mechanizmusához illeszkednek, illetve azzal nem összeegyeztethetetlenek. A rendi jogrendszer, a szabadságok világa felfogásuk szerint annyiban képezi a polgári jogrendszer, a szabadság világának a fundamentumát, amennyiben a népet az alkotmány sáncaiba beemelik, s az alkotmányt úgy alakítják át, hogy annak tartalmát immár ne a kiváltságosok, hanem mindenki jogegyenlőségének biztosítása alkossa.

A magyar alkotmányos ellenzék programja alkotmányvédő formája miatt nem a 18. század végi egyetemes igényű és természetjogi érvelésű amerikai és francia deklarációkkal, inkább a rendesebb színezetű holland és angol — a kiváltságokat szabadsággá átfogalmazó — jogkiterjesztő dokumentumokkal rokonítható.²²⁹

Az ellenzéki program tartalma liberális jellegű volt. Ugyanis a liberálisok ellenfelei Európa szerte elsősorban az abszolutizmusok voltak, hiszen — mint tudjuk — a liberálisok mindenekelőtt arra törekedtek, hogy a társadalomban egyáltalán ne lehessen senkinek és semminek teljhatalma.²³⁰ A magyar liberálisok ellenfele pedig az abszolutizmus, méghozzá egy idegen abszolutizmus volt, amellyel szemben elsősorban a rendi intézmények (a megyék és az országgyűlés) kiváltságosai számára fogalmazhatták meg a parlamentáris kormányzásra s a törvényhozó, a végrehajtó és az igazságszolgáltató hatalom megosztására épülő polgári nemzet állam- és társadalomszerveződésének önrendelkezésem alapuló programját. A programban hangsúlyozottabb volt az állam szerepe és kevésbé hangsúlyos az egyéné, mint a liberális programokban általában, hiszen annak ellenére, hogy Magyarországon az önálló állam számos fiktív és tényleges eleme a rendi intézmények és a szokásjog formájában létezett, az országnak nem volt tényleges önálló államisága, s azt meg kellett teremteni, és gyakorlattá kellett tenni. A „Követutasítás”-ban érzékelhető gazdaságpolitika ugyan a vámkülföld,

152—166, 341—629; B(áró) *Wesselényi Miklós*: Balítéletekről. Bukarest (Lipscse), 1833. 48—81, 99—114, 152—282, 296—302; *Uő*: Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. Lipscse, 1843. 5—97, 184—372; *Deák Ferenc beszédei, 1903*. I. 488—553, II. 54—175; *KLÖM XI*. 141—152, 168—196; *Ellenőr* 224—290; *Kossuth Lajos, 1847.*: A második választójogi reformjavaslat előterjesztésekor, 1867-ben a brit parlament alsóházában Benjamin Disraeli is azzal érvelt, hogy nem a fennálló alkotmányos intézményeket óhajtja eltörölni, hanem megerősítésük végett kívánja a politikai jogok kiterjesztését. *Hansard Parliamentary Debates*. CLXXXVI. London, 1867. 6—94. kül.: 7; *Szabad György*: Deák Ferenc három politikai korszaka. *Magyar Tudomány*, 1976. 675—687, kül.: 675—679; *Uő*: Deák Ferenc és a reformkori Széchenyi—Kossuth vita. In: *Tanulmányok Deák Ferencről* (Szerk.: *Degré Alajos*, Zalai Gyűjtemény 5.) Zalaegerszeg, 1976. 247—274; *Szabad György, 1977*. 30—35, 53—110; *Szabad György, 1986*. 23—34.

²²⁹ *Bibó István, 1971/72*. Nyomtatásban: *BIÖM II*. 560—635, kül.: 579—589, 617—620, illetve: *BIVT III*. 5—123.; *Hannah Arendt, 1973*. 21—140, 179—281, 283.

²³⁰ *Benjamin Constant, 1980*. 115—159, 265—515. kül. 493—515.; *Guido de Ruggiero, 1927*. 1—90; *Harold J. Laski, 1936*. 237—264; *Friedrich A. Hayek, 1976*. 11—21, 103—117; *Isaiah Berlin, 1979*. *Bibó István, 1947*. lásd: *BIÖM II*. 541—559. *Ludassy Mária: 1984*. 151—202. Vö.: *Jürgen Schlumbohm: Freiheitsbegriff und Emanzipationsprozess. Zur Geschichte eines politischen Wortes*. Göttingen, 1973. 20—47; *James J. Sheehan: German Liberalism in the Nineteenth Century*. London, 1982.

mindenekelőtt Nyugat-Európa irányában — tudjuk — a szabadkereskedelmet célozta, de védekeznie kellett az örökös tartományok vonatkozásában a birodalmi betagozódás politikájával szemben, az ország ugyanis gazdaságilag alá volt rendelve a birodalom örökös tartományainak. A jogkiterjesztés fokozatos és sokszor rejtett érvényesítésének magyarázata a parlamentarizmus garanciáit tekintve az abszolutizmus meghatározó súlyában keresendő, a kiváltságok kiterjesztését illetően pedig az ellenzéki tábor heterogén összetételében és a kiváltságosok várható és tapasztalt nagy ellenállásában található meg. Mind a „Nyilatkozat”-ban, mind a „Követutasítás”-ban észlelhető a jogkiterjesztő asszimiláció, az egységes magyar politikai nemzet és a magyar nemzetállam igénye, hiszen a soknemzetiségű ország magyar *liberálisainak* a programja a *magyar liberálisok* programja volt, akik egységesítendő nemzetüket nemcsak a germanizáló hajlandóságú osztrák abszolutizmustól, hanem a „pánszláv” veszélytől, a cári orosz birodalom terjeszkedő politikájától is meg akarták védelmezni.²³¹

A két program különbözősége

A konzervatív kormánypárt programjának és a „pártok felett álló” kormány előterjesztésének egyező vonásait már valamelyest érzékelhettük. A büntetőjogi munkálat, a városi kérdés, a közteherviselés és az örökváltság tárgyában viszont eltéréseket észleltünk a „fontolva haladók” és a magyar alkotmányos ellenzék reformjavaslataiban. Az alábbiakban a konzervatívok programját *Apponyi György* előterjesztésével, az „Ellenzéki Nyilatkozat”-tal és a „Pest megyei követutasítás”-sal vetjük össze.

Mindkét program magában foglalta a katonatartás pénzzel való megváltását, a büntetőjogi munkálatot, a vámviszonyok rendezését, országos közpénztár létesítését, az úrbéri viszonyok megváltását, az ősiség módosítását, a városok országgyűlési szavazatának és belszerkezetének rendezését s a közteherviselést. A két program reformtárgyainak a zöme — úgy látszik — azonos volt. Valójában azonban még a katonatartás megváltásának a kérdésében — egy nehezen létrejött kompromisszumnak a gyakorlatba való átültetésében is (ti. a megváltandó ezredek számában) — különbség volt a programok között, és csak az ellenzéki programban nem említett, mert már elfogadottnak tartott bányatörvénykönyv tárgyában

²³¹ A témaválasztás nem teszi lehetővé a magyar liberálisok nemzetfogalmának és nemzetiségi koncepciójának rekonstrukcióját és elemzését a monográfia keretei között, ezért csak utalok a magyar liberálisok nemzetfelfogásával kapcsolatos hazai és a nemzetfogalommal foglalkozó nemzetközi irodalomra: *Trócsányi Zsolt*, 1965.; *Barta István*, 1966.; *Szabad György*, 1971.; *Szabad György*, 1977.; *Szabad György*, 1981.; és kül.: *Varga János*, 1982.; *Szabad György*, 1986.; *Elie Kedourie*: Nationalism. London, 1960.; *Paul Kluge*: Selbstbestimmung: Vom Weg einer Idee durch die Geschichte. Göttingen, 1962.; *István Bibó*: The Paralysis of International Institutions and the Remedies: a Study of Self-Determination, Concord among the Major Powers, and Political Arbitration. Hassocks, Sussex, 1976. (magyarul: *BIÖM* IV. 967—1107, 1108—1188), *Jaroslav Krejčí—Vítězslav Velímský*: Ethnic and Political Nations in Europe. London, 1981., *Ernest Gellner*: Nations and Nationalism. Oxford, 1983., *Szabó Miklós*: Magyar nemzetfelfogások a 20. század első felében. *Mozgó Világ*, 1983/4. 50—60.

tekinthető a két program azonosnak. Apponyi előterjesztése és az ellenzék programja között már több közös pont található: a bányatörvénykönyv és a katonatartás megváltása mellett a hitelintézetek felállításának igénye s a közlekedés javításának szándéka, ha távolról nézzük őket, hasonlóan látszanak, a vallásügyi törvény kiegészítése s a Partium bekebelezése viszont közelről szemlélve is azonos tárgyú programpontok voltak.

A büntetőjogi munkálat ügye a konzervatív programban homályos volt, Apponyi előterjesztésében pedig olyan feladat, amely a legfőbb hatalom tekintélyének helyreállítására irányul, s az állam biztonságát és a végrehajtó hatalom respektusát kell hogy szavatolja. Az ellenzék programjában viszont ettől eltérő értelmezést láthattunk: a büntetőtörvénykönyv a törvény előtti egyenlőség garanciája a nyilvános, szóbeli, egységes bíraskodás és az esküdtszék bevezetése által.

A katonatartás megváltásának korábbi, a rendszeres bizottsági munkálatokra alapozott javaslatát már *Dessewffy Aurél* is támogatta, s a bányatörvénykönyvet 1843/44-ben mindkét tábla elfogadta és az — Szepes követe lévén — *Zsedényi Ede* szívügye volt. A büntetőjogi munkálat liberális változatát — emlékszünk — az országgyűlésen a társadalmi feltételek éretlenségét hangsúlyozva támadta *Zsedényi* („Előbb középrend, azután zsüri”). A hitelintézet és a közlekedés *Dessewffy Aurél* memorandumában szerepelt, és öccsénél is fellelhetjük őket — igaz, a közlekedés javításának ügyét a liberális reformellenzék konkrét javaslataival, mindenekelőtt a Vukovár—Fiume vasútvonal tervével szemben, a kőutak építésére szűkítve, illetve csak általánosságban.²³²

Dessewffy Aurél 1839-ben pártolta — de az ősiség sérelme nélkül — az engedőleges örökváltságot, és sürgette a parasztok megyei munkájának szabályozását. *Zsedényi* az 1843/44-es országgyűlésen a társadalmi reform igényét a hatékony közigazgatás követelményével helyettesítette. *Dessewffy Emil* a negyvenes évek második felében a gazdaság egésze (valójában a nagybirtokos nemesség gazdasági helyzete) korszerűsítésének hangoztatásával kísérelte meg háttérbe szorítani az örökváltság és a közteherviselés iránti liberális javaslatokat.²³³

A konzervatívok — programjuk szerint — el akarták háritani az akadályokat az engedőleges örökváltság útjából, az ősiséget módosítani kívánták, a közteherviselés eszméje iránt pedig rokonszenvet akartak kelteni (valójában tehát megkerülték, s ezzel utasították el a kiváltság nélküliek adóterheiben való nemesi részvétel kérdését). Az örökváltság, a közteherviselés és az ősiség ügyében a konzervatívok elzárkóztak az újítástól, és a feudális tulajdon védelmét, érinthetlenségét képviselték. A kancellár az úrbéri viszonyok megváltásának könnyítéséről

²³² *DAÖM* 201—212; *Ogy-i irományok, 1843/44.* II. 265—328, 429—436, 536—544, III. 58—61, 153, 155, 164, 168—226, V. 21; *Kovács Ferenc, 1894.* IV. 20, 22, 24—27, 34, 36, 38; *Gróf Dessewffy Emil: Néhány szó hazámfiához Magyarországnak Fiumevali összeköttetése tárgyában.* Pest, 1844. július 22; *Dessewffy Emil, 1847.* 17, 71, 82, 83—84; *Dessewffy Emil, 1847/a.* 122—124; *Gergely András, 1982.* 61—86.

²³³ *DAÖM* 3—12, 209; *Kovács Ferenc, 1894.* III. 460, 480, 482; *Dessewffy Emil, 1847/a.* 18—19, 24—124.

írt, az ősiség káros kinövéseit vélte eltávolítandónak, és puhatólódzni kívánt a nemesség esetleges megadóztatásának várható visszhangjáról. A liberálisok pedig az úrbéri viszonyok kötelező és állami közvetítéssel mindenütt egyszerre végrehajtható megváltását konkrét javaslatokkal megalapozva vették programjukba, az ősiséget a hitbizományokkal együtt el akarták törölni, s a közteherviselés bevezetését gyakorlatias és végiggondolt formában írták programjuk homlokzatára, amelyet az adók hovaforrásának országgyűlési meghatározásával és ellenőrzésével kapcsoltak össze.

Már *Dessewffy Aurél* kezdeményezte, hogy a kormányzat szorítsa vissza a megyei önkormányzatot, növelje a városok országgyűlési súlyát, és rendszabályozza meg a törvényhozást. A külön nemesi adózás bevezetését s a vagyontalan nemesek kiszorítását a megyei közéletből *Sztáray Albert* vetette fel. Zsedényi országgyűlési beszédei középpontjába a rendteremtés, a hatékony közigazgatás követelményét állította, amely a konzervatív publicisztika vissza-visszatérő tézise volt, és 1845-től a konzervatív offenzíva már nem csupán elméleti jelentőséget adott neki. *Dessewffy Aurél* szerint Magyarország a birodalom része, és ahelyett, hogy az ország önállóságát akarnánk biztosítani, a birodalmi döntéseket kell befolyásolni. Zsedényi érzelmi politikának bélyegezte az ellenzék politikáját, és ezzel állította szembe a rend megteremtésének szükségességét, a konzervatívok reálpolitikáját. *Kállay Ferenc* a polgárosodás „feudális antikapitalista” bírálatát az arisztokratikus állam- és társadalomszerveződés igazolásával társította, *Lipthay Sándor* és *Szécsen Antal* pedig a kiváltságrendszer konzerválásának garanciáit vette lajstromba. *Dessewffy Emil* a birodalomba való gazdasági betagozódás előnyeiről igyekezett meggyőzni olvasóit, a birodalmi vámegység megteremtését s a dohánymonopólium bevezetését szorgalmazta, s a nemességgel azonosított magyarság szövetségeseként — a nemzetiségekkel szemben — a kormányzatot jelölte meg. Valamennyien együtt pedig a kiváltságrendszer megőrzésének és korszerűsítésének útjait-módjait keresték.²³⁴

A városok és kerületek országgyűlési szavazatának és belszerkezetük rendezésének kérdésében a konzervatív program, a publicisztikával összhangban, a vagyoni és szellemi biztosítékokra és a kormányznak a városok feletti felügyeletére helyezte a hangsúlyt, s ehhez társította a köztanácskozásokban a vélemény szabadság biztosításának, a tanácskozási rend garantálásának a kezdeményezését (amely — tudjuk — a közvélemény befolyásának kiszorítását célozta). Apponyi a városok és a káptalanok megnövelt országgyűlési súlyával, az így is alakítandó kormánypárti többséggel a megyék megrendszabályozását s az országgyűlés jövőbeni kézben tartását kívánta elősegíteni. Míg a konzervatív program a vámviszonyok rendezését homályban hagyta, addig azt Apponyi — *Dessewffy Emil* gazdaságpoli-

²³⁴ *DAÖM* 13—110, 201—208, 210—211, 296—349; *Gróf Sztáray Albert*: Nagymihályi levelek. I—III. *V* 1842. január 8, 15, 19; *Uő*: Státuszgazdasági elmélkedések. *V* 1842. április 2. *Uő*: Háziadó. I—II. *V* 1842. április 13, 16; *Ogy-i irományok*, 1843/44. V. 87—88; *Kovács Ferenc*, 1894. IV. 743—745, VI. 113—114, 118—196, 236—237, 379; (*Gróf Dessewffy Emil*.) *Legyünk őszinték*. II. *BH* 1846. május 8; *Uő*: Nyílt levelek Erős Lajoshoz, Szabolcsba. IV. *BH* 1847. február 19; *Dessewffy Emil*, 1847. 32, 34, 35, 39—40, 42.

तिकai fejtegetéseivel azonos módon — konkretizálta: a közbenső vámvonal eltörlését szorgalmazta (és a dohánymonopólium bevezetését készítette elő). A liberálisok a városok és kerületek törvényhatósági és helyhatósági jogainak biztosításával más összefüggésbe helyezték a konzervatívok és a kormányzat kezdeményezését a rend megteremtésére, a hatékony közigazgatás kialakítására. A felülről lefelé alakított rend abszolutisztikus eszményével a liberális reformellenzék programja az alulról fölfelé épülő társadalom- és államszerveződést állította szembe.

A konzervatívok agráriusok voltak, a birodalmon belüli munkamegosztás kialakult struktúrájának hívei, s a korszerűsítendő nagybirtok birodalmi agrárexportőri szerepére készültek. A liberális ellenzék a polgári nemzetgazdaság kifejlesztését, az ipar és a kereskedelem fejlődését, az alávetett helyzet felszámolását, az önrendelkezés érvényesítését kezdeményezte. Az ellenzék a birodalmon belüli vámuniót adott, kirajzolódó formájában elvetette, ugyanakkor vámszövetséget ajánlott az örökös tartományoknak: teljes szabadkereskedelmet a külfölddel egyfelől, egyenjogú partnereket megteremtő kapcsolatot a fejlettebb birodalmi gazdaság és a fejletlenebb (és fejlesztendő) magyar nemzetgazdaság között másfelől.

A konzervatív program a birodalommal összefűző kapcsolatot s a birodalom egységét hangsúlyozta, a liberálisok programja viszont a Pragmatica Sanctiót és az 1790:10. törvénycikket együtt állította az államjogi kapcsolat középpontjába. A liberális reformellenzék biztosítani kívánta Magyarország alkotmányos önállóságát, de alkotmányt óhajtott az örökös tartományok számára is — javaslatai a közös dinasztia uralkodása alatt alkotmányosan kormányzott országok államszövetsége irányába mutattak.

A programok nem csupán hangnemükben, hanem lényegükben különböztek. A konzervatívok koncepcióját az ellenzék visszaszorítása, a rend megteremtése (a politikai intézményrendszer közelítése a birodalom felülről lefelé épülő közéleti struktúrájához) és mindenekelőtt a birodalomba való gazdasági betagozódás távlata határozta meg: a kiváltságrendszer korszerűsítése és az abszolutisztikus államszervezet technikai modernizálása. A liberálisok programjának jövőképét viszont az állam- és vámszövetség külső és az önrendelkezésen alapuló polgári államberendezkedés belső biztosítékrendszerének kiépítése s a kiváltságok szabadsággá alakítása iránti javaslatok jellemezték.

DEFENZÍVÁBA KÉNYSZERÜLŐ KONZERVATÍV POLITIKA (1847—1848)

A közvetlen előzmény

Két nappal a konzervatív többségű, a reformellenzék ottani erőit megbénító és a reformok ügyét zsákutcába futtató erdélyi országgyűlés berekesztése után, 1847. november 12-én *V. Ferdinánd* személyesen és Habsburg-uralkodótól három évszázada szokatlan módon magyarul nyitotta meg az országgyűlést, s a

törvényhozás két háza még aznap az ország nádorává választotta István főherceget, a néhai József nádor fiát.²³⁵

Mint ismeretes, a *Zsedényi Ede* által szignált királyi előadások érdemleges részét a nádorválasztás nyitotta meg, majd az előző országgyűlésről áthagyományozott kérdések s a konzervatív koncepció sarkalatos tételei (a vámegység megteremtése, az örökváltság kérdésének megkerülése és a Partium visszacsatolásának elmulasztása miatt kialakult feszültség hatástalanítása) váltakozva követték egymást, s bár *Apponyi György* rendteremtő javaslatai nem szerepeltek a propozíciók sorában, a királyi előadásokat az alsótáblai tanácskozási rend megtartásának uralkodói óhaja zárta. Az előadások javasolták, hogy az országgyűlés alkotson törvényt a katonai élelmezés és szállásolás megváltozásáról, szabályozza a szabad királyi városok, a bányavárosok, az egyházi rend és a szabad kerületek országgyűlési szavazati jogát, rendezze a városok belsejüket, hozzon létre közszükségeinek fedezésére országos pénzalapot, és terjessze fel a büntetőtörvénykönyvet. A propozíciókban az tüzetett ki célul, hogy a törvényhozás a nemesi földbirtok biztonsága és hitelképessége érdekében óvatosan módosítsa a birtokszerzésre és átruházásra vonatkozó törvényeket, és intézkedjék a múlt országgyűlés folyamán az ország közszükségeinek fedezésére adott kamarai kölcsön visszafizetéséről is. Ezek az 1843/44-es országgyűlés által „elintézetlen” feladatokon kívül a királyi előadások magukban foglalták az örökváltság ügyét, a vámkérdést és az 1836:21. törvénycikk végre nem hajtásának sérelmét. Ezeket azonban az előadások *Apponyi György* 1847. januári felterjesztését követő értelmezésben tartalmazzák, hiszen az örökváltság útjában álló akadályok elhárítására, a Magyarország és az örökös tartományok között fennálló vámvonal megszüntetésére és a Partium visszacsatolásával kapcsolatos nehézségek megvitására hívták fel az országgyűlést.²³⁶

Az 1847. november 11-éről keltezett és másnap felolvasott királyi előadások fogalmazásmódja visszafogott volt ugyan, a koncepció mégis a konzervatív pártkonferenciák határozataival és *Apponyi* felterjesztésével rokonítható. A visszafogott fogalmazás s az, hogy elmaradtak a rendteremtő javaslatok, egy törőlfakadt a nemzeti érzésnek tett engedményekkel: az uralkodó magyar szavainak elhangzásával és a nádori méltóság betöltésével. Ezek már külön-külön is, de együttesen még inkább a jogfolytonosságot, az alkotmányosság sértetlenségét és a kormányzat reformok iránti elkötelezettségét sugallták, holott a királyi előadások nem orvosolták az alkotmányosság sérelmeit, nem tartalmazzák az alkotmányosság intézményes biztosítékait, és nem érintették az alapvető reformkérdéseket sem.

Mint hogy a konzervatívoknak nem sikerült megszerezniük az alsótáblai többséget, joggal lehetett várni, hogy az ellenzék élni fog a lehetőséggel, hogy országgyűlésen teheti szövé az alkotmányosság újabb sérelmeit, és megkísérelheti, hogy alapvető reformokat és alkotmányos garanciákat kezdeményezzen.

²³⁵ *Ogy-i irományok, 1847/48.* 1—4; *KRN, 1847/48.* 6—10; *Vö.: Ballagi Géza, 1897.* 689—693; *Miskolczy Ambrus: Az 1846—1847. évi országgyűlés. Mot. V/2.* 996—972; *Vörös Károly, 1980.* 1204—1210.

²³⁶ *Ogy-i irományok, 1847/48.* 4—6.

A kormányzat pedig éppen ezt kívánta — legalábbis részlegesen — hatástalanítani. A királyi megnyitó magyar szavai, a nádorválasztás és az előadások mérsékelt fogalmazásmódja olyan engedmények voltak, amelyek a kormánnyal szembeni ellenérzéseket voltak hivatva csökkenteni. A vármegység napirendre tűzése, az örökváltság ügyének és a Partium visszacsatolását kimondó törvény végrehajtásának konzervatív átértelmezése viszont nem hagyhatott kétséget afelől, hogy a kormányzat taktikai engedmények árán és adagolva ugyan, de korábbi koncepcióját kívánja érvényre juttatni.

Az alsótábla — mint ismeretes — tüstént nekilátott a törvényhozás munkálatainak, s még november folyamán törvényjavaslatokat dolgozott ki és küldött át a főrendi táblához a katonai élelmezésről és szállásolásról, a szabad királyi városok belszerkezetéről és országgyűlési képviselétéről, az örökbevallásról, a nemesi zálogperekéről, a nemesi birtokok telekkönyvezéséről s a vármegyei állandó törvényszékekről, az 1836:21. törvénycikk kiegészítéséről és az országgyűlésről szóló hírlapi tudósításokról. A királyi előadásokra pedig a rendek táblájának többsége válaszfelirati javaslatot hagyott jóvá: november 27-én kerületi ülésben — Széchenyinek a kormánypárthoz közelálló felterjesztésével szemben — Kossuth álláspontját szavazta meg (26:22 arányban), majd december 1-jén országos ülésen az alsótábla határozatává emelte azt, és átküldte a felsőtáblának.²³⁷ A főrendi tábla viszont a válaszfelirati javaslatot hat napos vita után módosítás formájában visszavetette, ám korántsem egyhangúlag. A főrendi tábla tagjai közül 152-en nyilvánítottak véleményt: 95-en a válaszfelirati javaslat módosítása mellett, 57-en pedig az alsótáblai határozat mellett foglaltak állást; a főrendi ellenzék tehát nagyon megerősödött.²³⁸ A rendek táblája ismét Kossuthot követte, és december 17-én a kerületi ülés, majd december 20-án az országos ülés határozata nyomán felretette a válaszfeliratot: a főrendi tábla módosításait nem fogadta el, s minthogy a felirat eredeti formájában a főrendek határozata miatt nem kerülhetett az uralkodó elé, annak egészét levette a napirendről, egyes részeit viszont egyenként érdemlegesen tárgyalni kezdte.²³⁹

Az alsótáblán december 1-jén többséget kapott, a főrendi tábla által pedig december 11-én visszautasított válaszfelirati javaslatukban a rendek képviselői köszönetet mondtak az uralkodónak az országgyűlést megnyitó szavaiért, a nádori méltóság betöltéséért s a királyi előadásokért. Leszögezték, a fentiek is bizonyították, hogy a dinasztia és a nemzet érdeke közös, és rámutattak az alkotmányos reform fő akadályára: arra, hogy az 1790:10. törvénycikk nem érvényesül. Magyarország kormányzata nem önálló, a törvényhozás és a kormányzás rendszerének alapja különböző, és emiatt nem lehet biztosan számítani a nemzet és a kormány céljai összeegyeztetésére a kor szükségéből felmerült kérdések megoldásában. A korábbi sérelmek nem nyertek orvoslást, sőt újabbakkal szaporod-

²³⁷ *Ogy-i irományok, 1847/48.* 6—41.

²³⁸ *Ogy-i irományok, 1847/48.* 43—44; *KRN, 1847/48.* 24—43; *KLÖM XI.* 311—334, 341—343, 345—348.

²³⁹ *FN, 1847/48.* 7—132; *KRN, 1847/48.* I—IV.

tak, s a törvények kihirdetése és végrehajtása sincs biztosítva. A vallási és a váltótörvényeket a kormány a Határőrvidéken nem hirdettette ki, viszont a törvényhozás alkotmányos befolyása mellőzésével saját hatalmát egyoldalúan kiterjesztette, miként azt az eddigi kivételes adminisztrátori hivatal rendszeresítése és a horvát tartománygyűlés kormányzati hatáskörben végrehajtott szabályozása is mutatja. A rendek felvilágosítás végett küldik fel véleményüket Őfelségének, hiszen kötelességük uralkodójuk előtt feltárni azokat az akadályokat, amelyek elhárítása nélkül nem lehet biztosítani, hogy a király szándéka és a nemzet óhajta eredményre vezessen. Az organikus átalakulás akadályainak elhárítását a rendek az uralkodóház, az összbirodalom és Magyarország kölcsönös érdekeinél fogva Őfelségétől várják, és nézeteiket későbbi időpontban részletesen is fel kívánják terjeszteni. Szükségesnek tartják az örökös tartományok érdekeinek és Magyarország önállása és törvényes jogai megőrzésének egyeztetését: a Magyar Királyság alkotmányos életének és anyagi erejének teljes mértékű kifejtését a jogszerűség és a korszerűségek alapján kell összeegyeztetni az összbirodalom szellemi kifejlődésével és anyagi érdekeivel. Az alsótábla képviselői hozzáfognak a királyi előadásokban kitűzött és egyéb az ország szükségletei által igényelt kérdések megoldásához és a sérelmek orvoslásához, ugyanakkor az elintézésre váró tárgyak száma, jelentősége és összetettsége miatt nélkülözhetetlen eszköznek tekintik, hogy ezentúl évenként Pesten országgyűlés tartassék. Kérik királyukat, hogy a nemzetet előzetesen nyugtassa meg azzal, hogy tudatja: ő is szükségesnek tartja az évenkénti pesti országgyűlést.²⁴⁰

A korabeli és a későbbi konzervatív beállítás szerint a királyi előadások az „újkonzervatív” kormány reformszándékát tanúsították, és alapot kínáltak a kormánypárt és az ellenzék kölcsönös engedményei nyomán megvalósítható reformtörekvések számára, az alsótábla válaszfelirati javaslata viszont nem segítette elő a reform ügyét, hiszen ezzel az alsótáblai ellenzék konfrontációt kezdeményezett akkor, amikor önmérsékletet kellett volna gyakorolnia és kompromisszumra kellett volna törekednie. A proposíciók a kormány komolyságát és rugalmasságát, a válaszfelirat pedig az ellenzék sérelmi és felelőtlen beállítottságát bizonyították. Ezt a képet alakította ki a kormány és pártja az országgyűlés nyitányáról, és ezt a beállítást sugallja nem egy történeti feldolgozás is.²⁴¹ A királyi előadások és az alsótáblai válaszfelirat szemrevétele viszont más eredményre vezet: a királyi előadások iránya — a helyzetváltozás okozta visszafogott fogalmazásmód ellenére — a konzervatív pártkonferenciákról tudósító körlevelek és Apponyi felterjesztésének koncepciójával rokon, a válaszfelirati javaslat pedig az „Ellenzéki Nyilatkozat” és a „Pest megyei követutasítás” tendenciájával cseng össze.

A válaszfelirat még inkább magán viselte a heterogén ellenzéki tábor egybefogásának jegyeit, mint a „Nyilatkozat” és a „Követutasítás”, és ehhez az is hozzájárult, hogy nem lehetett figyelmen kívül hagyni az alsótáblai konzervatívok

²⁴⁰ *KLÖM XI.* 380—381, 391—406, 408—409, 412—413, 422—425, 428—429.

²⁴¹ *Ogy-i irományok, 1847/48.* 4—6; *Szekfü Gyula, 1933.* 216—222. Vö.: *Deák István, 1983.* 74—75.

megerősödését és mindenekelőtt a konzervatív többségű felsőtábla súlyát. Ezért nem sorolta fel a válaszfelirat az alapvető reformokat, és emiatt nem mondta ki egyértelműen a kormány felelősségét. Azzal viszont, hogy a felirat elválasztotta — az alkotmányos monarchia alapkövetelménye szerint — az államfő személyét és funkcióját a végrehajtó hatalmat gyakorló kormánytól, lehetővé vált az uralkodó iránti lojalitás összekapcsolása Őfelsége magyar kormányzatának bírálatával. A válaszfelirat küldői hangsúlyozták a király és a nemzet reformszándékának összhangját, s az országgyűlés megnyitásához kapcsolódó eseményeket és a királyi proпозиciókat úgy értelmezték, mint az uralkodó reformszándékának bizonyítékait, amely a rendeket királyuk felvilágosítása végett feljogosítja az alkotmányos reform útjában álló akadályok számbavételére: a kormányzat alkotmányellenes szerepének bírálatára, s annak érzékeltetésére, hogy az elvileg alkotmányos magyarországi közélet nem azonosítható az örökös tartományok politikai viszonyaival és abszolutisztikus kormányzásával, s az összmonarchia és Magyarország érdekeit egyeztetni kell. Az állam- és gazdasági szövetség kezdeményezése elvontabb fogalmazást nyert a feliratban, mint a „Követutasítás”-ban, de folytonosságuk ténye, koncepcionális azonosságuk nyilvánvaló. A felirat a magyar országgyűlést a reformok kidolgozásának törvényes fórumaként, az uralkodó alkotmányos partnereként s a magyar alkotmányosság letéteményeseként állította szembe a hatalom összpontosítására törekvő, alkotmányellenes (de legalábbis alkotmányértő) abszolutisztikus kormányzattal, Őfelsége magyar kormányával. Minthogy pedig az alkotmányos reform útjából az akadályok elhárítása a reformok életbeléptetésének előfeltétele, a reformok kidolgozása és törvénybe iktatása pedig sürgető, mind az alkotmányosság garantálása, mind a reformmunkálatok törvényes és hatékony biztosítása végett szükséges a törvényhozás súlyának növelése, s így az, hogy az országgyűlés évente az ország szívében, Pesten összeülhessen.

A kormányfelelősség igénye, a Magyarország és az örökös tartományok közötti állam- és gazdasági szövetség kezdeményezése és a törvényhozás súlyának és befolyásának növelése a Magyar Királyságban — ezek voltak a válaszfelirati javaslat koncepcionális elemei, amelyek a felségfolyamodvány külsőségeivel társultak. Ezek az igények mindenekelőtt a felségillúzió külső jegyeiben, a dinasztia és a nemzet reformszándéka közötti összhang tételében s az örökös tartományok és Magyarország érdekei egyeztetésének az uralkodóra háruló és elvontságban tartott — s az alkotmányosság alapjára helyezendő Lajtán túli politikával konkretizálható — feladatában fogalmazódtak meg.

Az alsótábla válaszfelirati javaslata az „Ellenzéki Nyilatkozat” és a „Pest megyei követutasítás” alkotmányvédő (és átértelmező) liberális koncepciójának és stratégiájának taktikailag módosított s a helyzethez adaptált változata volt, a királyi előadások fogalmazói pedig a konzervatív koncepciót és stratégiát alkalmazták. 1847. november 12-én az országgyűlés a taktikusan adagolt konzervatív koncepció egy részét ismerhette meg, december elején viszont az ellenzéki liberálisok felfogását észlelhette.

A válaszfelirati javaslat felsőtáblai vitája során elhangzott — az alsótáblai konzervatív argumentumoknál nyomósabb — konzervatív érvek szemrevétele pedig a konzervatív koncepció és stratégia alkalmazásának érzékelését teszi lehetővé.

A konzervatív főrendek állásfoglalása és érvei

Az alsótábla válaszfelirati javaslatának felsőházi vitája hat napig tartott, és eltért az ott szokásos diszkuszióktól. Eltért, hiszen a felszólaló liberális mágnások (s a szellemi színvonalával és lényeglátásával közülük is kiemelkedő *Vay Dániel* gróf) meggyőző érvei, álláspontjuk erkölcsi hitele és a konzervatívokkal szembeni nyilvánvaló szellemi fölénye mellé az a tény is társult, hogy a vita első két napján a véleményt nyilvánító többsége az alsótábla állásfoglalását támogatta. A konzervatív felszólalások száma a harmadik naptól megnőtt, s a vita hátralevő négy napján a konzervatívok kerültek többségbe. A konzervatív módosító indítványt pártolta az összes főispáni helytartó, a hivatalban lévő főispánok túlnyomó többsége, egy kivétellel valamennyi zászlósúr és kivétel nélkül minden főpap. Négy főispán s a főlovászmester viszont az alsótábla válaszfelirati javaslatával azonosította magát. Az országos méltóságot és hivatalt nem viselő mágnások véleménye erősen megoszlott, hiszen közülük kerültek ki a főrendi ellenzék tagjai is. Három konzervatív főrend pedig érzékeltette, hogy szándéka felől a kormány hamarosan meg fogja nyugtatni az országgyűlést, és ezzel mintegy előlegezte az 1848. január 30-i királyi leiratot. A konzervatívok így is meglepően csekély, 38 személyt jelentő többséget szereztek.²⁴²

A válaszfelirattal kapcsolatban a konzervatív főrendek álláspontját a vita első napján *Szerencsy István* főpohárnokmester fogalmazta meg, s az elnöklő nádor az ő módosított javaslatát mondta ki a vita lezárásakor a felsőtábla határozataként.

A főpohárnokmester szerint az lenne az illendő, ha csak köszönő feliratot küldenének az uralkodónak, s ha a rendek a sérelmeket taglalni kívánják, tegyék azt egy másik feliratban, miután már azokat érdemben megvitatták. Amennyiben viszont az alsótábla ragaszkodik válaszfelirati javaslatához (s ezt szinte bizonyosra lehetett venni), több ponton is módosítani kell. Mindenekelőtt ki kell hagyni a feliratból az adminisztrátori rendszerre és a horvát tartománygyűlés átalakítására vonatkozó megállapításokat, hiszen ezzel az ítéletével a rendek táblája az új sérelmek érdemleges tárgyalásának vágna elébe. Módosításra szorul a válaszfelirat hivatkozása az 1790:10. törvénycikkre is, mivel a törvénycikk szövegéből nem következik a felelős kormány eszméje. Előzze meg alapos vita a törvényhozó testület állásfoglalását az országgyűlés évenkénti pesti összehívására vonatkozó igényről, addig viszont az előzetes vélemény kinyilvánítása a válaszfelirat szövegéből maradjon ki.²⁴³

²⁴² FN, 1847/48. 7—9, 58—59, 60—63, 85—91; *Ballagi Géza*, 1897. 693—707.

²⁴³ FN, 1847/48. 7—132.; Főispánok és főispáni helytartók: *Schematismus*. 1847. 89—98, zászlósúruk és főpapok: *KRN*, 1847/48. I—II. Az alsótábla válaszfelirati javaslatát támogatta:

Szerencsy István, majd a felsőtáblai konzervatív többség álláspontja szerint tehát a válaszfelirat az uralkodó iránti hála és köszönet kinyilvánításán kívül csak a továbbra is orvosolatlanul hagyott régi sérelmeket tartalmazza, az új sérelmeket viszont ne, hiszen előbb be kell bizonyosodnia annak, hogy azok valóban sérelmek, ehhez pedig meg kell vitatni őket. A legtöbb konzervatív főrend (a biztos többség tudatában) érvek nélkül, kinyilatkoztatásszerűen foglalt a vitában állást, és — miként Szerencsy is tette — kizárólag formálisan közelítette meg a válaszfelirati javaslatban foglaltakat. Akadtak azonban olyanok is, akik megkísérelték szellemi eszközökkel igazolni a konzervatív álláspontot, s ez korántsem volt könnyű feladat. A válaszfeliratban foglalt liberális kihívást ugyanis nem lehetett egykönnyen semmibe venni. Nem, hiszen a válaszfelirati javaslat az országgyűlés elején fejezte ki az alsótáblai többség álláspontját, és emiatt sorsa kihatással lehetett az országgyűlés lefolyására, tehát számolni kellett vele. Az alkotmányvédő reformer álláspontot kifejező feliratot — amely az uralkodó iránti lojalitást a kormány tevékenységének és céljainak bírálatával egybekapcsoló, az alkotmányos monarchiákban szokásos helyzetértelmező nyilatkozat volt — sem elfogadni, sem megcáfolni nem volt a konzervatívok számára egyszerű. A felirat elfogadása a kormány tevékenységének alkotmányellenessé minősítésével lett volna egyenértékű, tartalmi cáfolata viszont komoly nehézségekbe ütközött, hiszen az 1790:10. törvénycikk valóban csak részlegesen érvényesült, a kormány saját hatáskörét valóban az országgyűlés kikerülésével szélesítette ki, és az adminisztrátori rendszer bevezetésével (pontosabban: rendszeresítésével) és a főispán funkciójának átértelmezésével valóban alapjaiban (s a megyei autonómia rovására) alakította át a kormánynak a megyékhez való viszonyát.

Azok a konzervatívok, akik bármilyen csekély mértékben, de tartalmi kérdések értelmezésébe bocsátkoztak, mindenekelőtt a felirat jogszerűségét, illetve célszerűségét vitatták. Sokan a hazai joggyakorlattól idegennek, s a külföldi példa utánzásának minősítették a feliratot, volt aki szerint az nem is képviseli az alsótábla valódi többségének álláspontját, s csupán *Czirák János* gróf tekintette jogszerűnek, ő viszont nem határozatnak, hanem figyelmeztetésnek tartotta, amelynek precedensét szerinte az előző országgyűlés alsótáblai válaszfelirata teremtette meg.²⁴⁴

Dessewffy Emil gróf ugyan tiszta szándékú és hazafias nyilatkozatként értelmezte a feliratot, amely szokatlanul mély, államférfihoz méltó irat, ám mégis úgy látta, hogy elhibázott, célszerűtlen és tulajdonképpen jogszerűtlen is. Elhibázott, minthogy nyomást gyakorolt a főrendi táblára, célszerűtlen, mivel nem segíti elő a két tábla, illetve az országgyűlés és a kormány között a reformmunkálatokhoz

Batthyány Imre gróf főlovaszmester adminisztrátorral helyettesített zalai főispán, Károlyi György gróf békési, Gyürky Pál krassói, Vay Ábrahám gróf máramarosi és Erdődy János gróf varasdi főispán. Azt, hogy a kormány hamarosan meg fogja nyugtatni az országgyűlést, Eszterházy Károly gróf győri. Nádasdy Lipót gróf komáromi főispán és Pálffy Móric gróf pozsonyi adminisztrátor képviselte a főrendi tábla 1847. decemberi válaszfelirati vitáján.

²⁴⁴ FN, 1847/48. 7—9. Vö.: *Bártfai Szabó László*, 1943. II. 576, 616.

szükséges megegyezést, és jogszerűtlen is, hiszen a magyar jogrendszerből idegen szokást próbál alkalmazni, holott a két tábla eltérő szempontjai nem hozhatók közös alapra.²⁴⁵ Cziráky kivételével a konzervatív szónokok (durvább vagy finomabb formában) jogszerűtlennek bélyegezték a feliratot, s vagy sértetten utasították vissza, mint a felelősségre vonás kísérletét (mint az összes adminisztrátor), vagy a reformok életbe léptetése szempontjából minősítették célszerűtlennek.

Közel egy tucat konzervatív főrend mondott véleményt annak az ellenzéki tételnek a kapcsán, amely szerint az ország önállóságát szavatoló 1790:10. törvénycikk nem érvényesül, és emiatt az alkotmányos Magyar Királyság közelebe abszolutisztikus kormányrendszernek rendelődhet és rendelődik alá. A konzervatívok álláspontját ehhez kapcsolódva elsősorban *Dessewffy Emil* gróf, *Sennyey Pál* báró és *Szécsen Antal* gróf fejtette ki. Egyikük sem állította azt, mintha a kérdéses törvénycikk maradéktalanul érvényesülne, ám mindannyian érzékeltették, ha nem mondták is ki, hogy nem is érvényesülhet csonkítatlanul, mert Magyarország nem önmagában létezik, hiszen a Pragmatica Sanctio (kölcsönös alkalmazkodást és engedményeket feltételező) köteléke kapcsolja össze a Habsburg Birodalommal. *Szécsen Antal* gondolatmenetében éppen ez a kötelék adta meg Magyarország súlyát: lehetővé tette az országban a magyar hegemoniát és azt, hogy amennyiben a múltban politikai jogokhoz akartak jutni a térség nemzetiségei, a Kelet-Európában egyedül alkotmányos magyar nemzethez kellett alkalmazkodniuk, és a jövőben is ezt kell tenniük.²⁴⁶ A kormány tevékenységét nem kell eleve bizalmatlanul szemlélni — fejtegette *Sennyey Pál* —, hanem bizalmat és támogatást kell számára előlegezni ahhoz, hogy Bécsben nagyobb befolyásra tehessen szert (amelynek révén — amint azt *Dessewffy Aurél* már 1839-ben érzékeltette, most pedig *Dessewffy Emil* sugallta — érdemlegesen szólhat bele a birodalom egészét érintő döntésekbe s meghatározhatja, de legalábbis alakíthatja a Magyarországgal kapcsolatos birodalmi politikát).²⁴⁷

Az adminisztrátori rendszer — amely *Bezerédy Miklós* püspök és *Majláth János* gróf állítása szerint korántsem előzmények nélküli a magyar közéletben — rendszeresítése és kiterjesztése nem a megyerendszer, hanem a megyei pártpolitika ellen irányult (többek, így *Dessewffy Emil* értelmezését követve), s a hatékonyabb közigazgatást, a pártok feletti rendet szolgálta, és nem pártpolitikai célokat.²⁴⁸ Az ellenzék most a főispánok korábbi jogkörét állítja szembe az adminisztrátorokéval, holott 1843/44-ben éppen az ellenzék támadta a főispáni hivatalt — állította *Vay Miklós* báró koronaőr és *Majthényi Antal* báró lipitói főispán.²⁴⁹

A nyolc évszázados alkotmányt — mondotta *Fogarassy Mihály* püspök — nem a kormány, hanem a külföldi minták másolóí, az elégedetlenek fenyegetik.²⁵⁰ Azok,

²⁴⁵ FN, 1847/48. 39—41.

²⁴⁶ FN, 1847/48. 85—91.

²⁴⁷ FN, 1847/48. 91—93.

²⁴⁸ FN, 1847/48. 58—59.

²⁴⁹ FN, 1847/48. 76—78, 85—89, 106—107.

²⁵⁰ FN, 1847/48. 17—18, 51—54.

akik úgy viselkednek — és ezzel többen vádolták az ellenzékét, közöttük *Ürményi József* tolnai főispán is (sokat kölcsönözve Széchenyi „Politikai programtörvényei”-ből) —, mintha Magyarország nyugati típusú parlamentáris ország volna, holott nem az (hiszen itt az ellenzék nem egy kormány tekintélyét és rendjét, hanem a kormányt s a tekintélyt támadja), és emiatt az ellenzék felelőtlenül magát a rendet ássa alá.²⁵¹

A konzervatívok párttá szerveződése és az alsótáblai többség megszerzésére irányuló törekvések korábban politikailag passzív erőket mozgósítottak a pozitív alkotás érdekében a kormány politikája mellett, és miként az erdélyi országgyűlés példája is mutatja, nem eredménytelenül — érvelt *Dessewffy Emil*.²⁵² A magyar kormány tetteinek megítélésére kevés volt az idő, a közhangulat pedig kedvezőtlenül alakult, hiszen az ellenzék eleve ellenséges indulatokat gerjesztett a kormány iránt — állította *Mailáth György* baranyai főispán és *Sennyey Pál* —, s ezzel megnehezítette annak helyzetét, és megakadályozta a hatékony és pártok feletti rend megeremtését.²⁵³

Fogarassy, *Dessewffy* és *Sennyey* értelmezésében a kormány szándékainak megbélyegzése rosszindulatból, illetve pártpolitikai elfogultságból fakad, holott az abszolutistának minősített kormány a királyi előadások tanúsága szerint a reformok életbe léptetésén munkálkodik.²⁵⁴ Nem helyes (az alkotmányos kormányzást számonkérve) a birodalom örökös tartományainak a kormányzásába avatkozni — jegyezte meg *Bezeredy Miklós* és *Dessewffy Emil* —, hiszen az éppúgy nem tartozik a magyar törvényhozás hatáskörébe, ahogy a Lajtán túli kormányzatéba sem tartozik a magyar közélet irányítása.²⁵⁵

Többen adtak hangot annak a nézetüknek, hogy a régebbi sérelmek közül az 1836:21. törvénycikk sorsa magát a törvényhozást terheli. Ugyanis — állította *Inkey Imre* zólyomi főispán és *Péchy Manó* gróf zempléni adminisztrátor — a Partium visszacsatolását kimondó törvény elhamarkodott, nem készítették kellőképpen elő, és ezért nem volt végrehajtható, ez pedig a törvényhozás felelőtlenségét mutatta. A horvát tartománygyűlés rendezése viszont uralkodói felségjog és horvát belügy, ezt gyakorolta a kormány, és egyébként is az érdemleges vita ebben a kérdésben éppúgy hátra van még, mint az adminisztrátori rendszer kérdésében.²⁵⁶ A magyar országgyűlést pedig, mielőtt gyakrabban ülésezne, működőképesé kell alakítani, annál is inkább, minthogy már régóta rendezésre szorul. Hatáskörét egyébként sem kell túlságosan tágra szabni, hiszen — *Dessewffy Emil* és *Majthényi Antal* véleménye szerint — a törvényhozó hatalom hajlamos magába olvasztani minden mást.²⁵⁷ Maga a parlamentarizmus ugyanis — ahogy *Dessewffy Emil* látta — nem a formákon múlik, hanem a politizáló emberek

²⁵¹ FN, 1847/48. 65—67.

²⁵² FN, 1847/48. 60—63.

²⁵³ FN, 1847/48. 85—91.

²⁵⁴ FN, 1847/48. 58—59, 132.

²⁵⁵ FN, 1847/48. 58—59, 65—67, 85—91.

²⁵⁶ FN, 1847/48. 76—78, 85—91.

²⁵⁷ FN, 1847/48. 46—47, 67—69.

érettségén. Franciaországban csak külsőségeiben parlamentáris a kormányzás, s inkább parlamentáris illúziók vannak, semmint valódi parlamentarizmus. Spanyolországban a parlamentáris formák nem szervesek, hanem külföldi minták másolatai, és minden érdemleges kérdésben a parlamentáris formáktól függetlenül az uralkodó akarata dönt. Angliában valóban parlamentáris a kormány, mert sok parlamentáris ember van benne, ám ott sem a parlamenti többség a meghatározó erő. Éppen ezért Magyarországon a törvényhozás hatáskörének kiterjesztése helyett a politizálók látókörét kellene kiszélesíteni és elmélyíteni, s az intézmények mindenáron való megváltoztatása helyett az embereknek kellene megváltoz-

niuk.²⁵⁸

A konzervatív főrendek állásfoglalása és érvei nem győzték meg a főrendi ellenzék tagjait. A főrendi ellenzék vezére, *Batthyány Lajos* gróf a konzervatívok által követett eljárás lényegét abban látta, hogy „ne okoskodjunk annyit, hanem szerezzünk többséget”. *Batthyány* és az ellenzéki főrendek a kormány iránti bizalom kérdését továbbra is a konzervatívoktól eltérően ítélték meg: „... a jó kormányt s azon férfiakat, kiktől... szavaik és tetteik következtében van okunk s jogunk jót feltehetni, támogatjuk, — ámde azon okok nyomán, melyek elősoroltattak [elsősorban *Desseffy Emil* által], hogy ti. ezen kormány terjeszti a nyilvánosságot, emancipálja a középrendet s. a. t., megvallom, érdemét a kormánynak el nem ismerhetem, mert a nyilvánosság terjesztésében semmi érdeme nincs, — azt nem terjesztette, vagy ha terjesztette is, mint felhozott, tette azt egyoldalúlag oly úton, hogy ezen tettében inkább vétket, mintsem érdemet tudok fellelni. A középrend emancipációját ha szíven hordja-e, a k[egyelmes] k[irályi] előadások egyik pontját s mellékleteit megtekintvén látjuk, hogy nem a középrend emancipációjának célja van nála kitűzve, hanem a kormányhatalomnak terjesztése és egy új faktorrallal meggazdagítása.”²⁵⁹

Batthyány megismételte a Lajtán túli abszolutisztikus kormányzást kárhuzató liberális tételt és a birodalmi külpolitika magyar befolyásolásának igényét is.

A konzervatívok által kínált távlat (és az 1846/47-es erdélyi országgyűlés) kérdésére *Teleki László* gróf tért ki: „... ha identifkáljuk azt, mit gróf *Desseffy Emil* mondott, azon párt véleményével, melyhez tartozik, mi lesz belőlünk azon esetben, ha honunkban azon párt lesz győztes? Alkotmányos tekintetben az erdélyi példa szerint minden alkotmányos garanciák elvesztése, fejlődési tekintetben pedig oly méltányosság, melynek következtében ahelyett, hogy a nép új jogok megadását várhatná, igazságtalan megsemmisítése még az eddig bírt legszentebb jogoknak is. ... a magyarok istene ne adja, hogy Magyarhonban is sikerüljön valaha a konzervatív pártnak az, mi neki Erdélyben oly teljesen sikerült.”²⁶⁰

Az adminisztrátori rendszer létrehozását és a Konzervatív Párt megalakítását a főrendi ellenzék tagjai nem a pártok feletti rend s a hatékony közigazgatás létrehozása eszközeiként értelmezték, hanem az abszolutista politika eszközeit

²⁵⁸ FN, 1847/48. 17—18, 85—91. Vö.: 91—92, 100—102, 116—117, 124—127.

²⁵⁹ FN, 1847/48. 85—91.

²⁶⁰ FN, 1847/48. 129—130. Vö.: 50—51.

látták bennük. Olyan eszközöket, amelyek célja a megyei és alsótáblai többség megszerzése volt a kormány számára. Véleményük szerint a többség megszerzésére irányuló kormánypárti próbálkozás nem volt parlamentáris, hiszen a kormány többség híján is hatalmon maradt, s a többségi kormányzás szabályait és erkölcsét nem vette komolyan sem a kormány, sem a Konzervatív Párt. Azzal pedig, hogy a közelet kulcspozícióit pártpolitikai célokra használta föl, a megyék autonómiáját visszaszorította, s az alkotmányban meghatározott funkciókat és fórumokat abszolutisztikus irányba próbálta szorítani, a kormányzat újított, mégpedig alkotmányellenesen, saját hatalmának kiszélesítése és összpontosítása végett, amelyért az országgyűlésnek felelősségre kell vonnia, de legalábbis tiltakoznia kell. A kormánynak és a konzervatívoknak sem reformkészsége, sem alkotmánytisztelete nem bizonyosodott be, és meglehetősen komolytalan eljárás az is, ahogy a konzervatív főrendek megkerülték az érdemleges vitát.²⁶¹

A főrendi vita utolsó napján, ellenfeleinek válaszolva *Vay Dániel* gróf így értékelte a konzervatív állásfoglalás viszonyát a liberális főrendek tétéleihez és az alsótáblai liberális „kihívásra” adott felsőtáblai konzervatív „választ”: „...akkor, amidőn ezen ügy tárgyalása megkezdett, részünkről két tétel állítatott fel; ...az: hogy az 1790:10. t[örvény] cikk] nem valóság; ...hogy a kormány egyoldalúlag terjeszkedett. — Állításunknak sem elseje, sem másodika nem cáfoltatott meg; sőt az mondatott: hogy ezt tenni elleneinknek nem is szándékuk, beszélvén sokat arról, miért nem cáfoltatik. ...egyes sérelmeket — saját ígéretük ellenére — nem sérelmeknek kanonizálnak; pedig a logikai következetesség nem ez lett volna, hanem a két tézist megcáfolni és szólni, bebizonyítván azt minden állított sérelemnél, hogy nem sérelem. Meg kellett volna mutatniuk például, hogy a Partium vissza nem csatolása nem sérelem, — meg azt, hogy a kormány ezáltal erejének dicsőségét mutatta be; — meg kellett volna mutatniuk azt, hogy a vallásbeli s váltótörvényeknek a Határőrvidéken ki nem hirdetése érdem a kormányra nézve. ... — És ha mindezeket egyenként megmutatták volna méltóságtok: akkor cáfolták volna meg az általunk felállított két tézist, hogy ti. a kormány egyoldalúlag terjeszkedett, s hogy az 1790:10. t[örvény] cikk] nem épség.”²⁶²

A konzervatívok elsősorban formális indokokkal kerülték meg az érdemleges vitát és az alsótábla válaszfelirati javaslatában foglaltakat. A főrendi ellenzék tagjai

²⁶¹ FN, 1847/48. 124—126. Lásd még: FN, 1847/48. 34—38, 80—84.

²⁶² Vay Dániel gróf, Vay Lajos báró, Podmaniczky Frigyes báró, Ráday Gedeon gróf, Wenckheim Béla báró, Haller Sándor gróf, Teleki László gróf, Teleki Domokos gróf, Zay Károly gróf, Szapáry Antal gróf és Erdődy Sándor gróf felszólalásai. FN, 1847/48. 9—12, 15—17, 18—20, 29—38, 42—43, 63—71, 112—118, 124—128.; kül. FN, 1847/48. 112—116. Vay Dániel képességei, liberális elkötelezettsége és országgyűlési szerepe ellenére váratlanul eltűnt a magyar politikai életből. Mint arra *Pajkossy Gábor* a figyelmemet felhívta, Waldstein János gróf Vay Dánielt és Kossuthot párbajra hívta ki, hogy agent provocateurként a liberális reformellenzék két kiválóságát a közeletből kikapcsolja. Kossuth a párbajt csak az országgyűlés befejezése utánra fogadta el, hiszen addig idejével és vérével választói rendelkeznek, Vay viszont a párbajt elfogadta, majd felesége hatására visszalépett tőle, és ezért 1848 előtt erkölcsi halott lett. Lásd: *Kászonyi Dániel: Magyarhon négy korszaka.* (Ford.: *Kosáry Domokos*). Budapest, 1977. 160—162.

pedig mindenekelőtt ezt nehezményezték, s minthogy a felirati javaslat és az általuk kifejtett tételek nem kaptak tételes és tartalmi cáfolatot, úgy látták, hogy a felsőtáblán nem szellemi eszközökkel, hanem fizikai erővel, a konzervatívok számszerű túlsúlyával győzött a konzervatív módosító álláspont.

Ez tényszerűen igaz volt, mégsem tekinthetünk el attól, hogy a kormánytól, illetve a személyi szubordinációs viszonyok hierarchiájától való függés tényén túl (de attól egyáltalán nem elvonatkoztatva) koncepcionális indítékot is érzékelhettünk a konzervatív álláspont képviselőiben. Igaz, ez az indíték korántsem rokonszenves, ám annál modellszerűbb, hiszen az alkotmányvédő és átértelmező liberális állásponttal, az intézményes biztosítékok védelmének és kialakításának ellenzéki beállítottságával szemben a konzervatívok (noha tisztában voltak azzal, hogy legfeljebb részletkérdésekben érhetnek el eredményt, mégis) igyekeztek olyan illúziót kelteni, hogy az informális politika eszközeivel ténylegesen befolyásolhatják, sőt befolyásuk alá vonhatják a birodalom döntési központját. Vezérszónokaik ezért hangsúlyozták, hogy a kormánynak előlegezett bizalomra, nem pedig alulról kezdeményezett nyomásra és kritikára van szüksége, és ugyancsak emiatt keveredtek feloldhatatlan ellentmondásba a „pártok feletti” rend és a konzervatív kormánypárt egyidejű igenlése által. Az informális politikának ugyanis nem tartozott a természetéhez, hogy a társadalom alulról szerveződő egységeinek beszámoljon, még kevésbé, hogy akarataikat jogszerű és nyílt formában képviselje. A konzervatív stratégia lényege — az informális befolyás megszerzése a birodalom központjában — nem volt összeegyeztethető a magyar közélet sokban anakronisztikus, ám tényleges pluralizmusával, és nem tűrt el más irányú közéleti aktivitást (legalábbis hatásos formában nem), mint a befolyásra törekvő kormány helyzetének erősítését, a kormány pártja által szorgalmazott „pártok feletti rendet”

Most viszont a kormánynak számot kellett vetnie azzal, hogy — minden próbálkozása ellenére — az alsótáblán a többség nem az övé, s a felsőtáblán is komoly ellenzékkel kell számolnia. Márpedig alkotmánysértő eljárását — a pusztán pragmatikus „reálpolitika” cirkulusa szerint — csakis az elért eredmények igazolhatták volna, ilyeneket viszont nem tudott felmutatni, s bizonyítani igazából nem is a hazai közvélemény előtt akart, hanem a birodalom vezetői előtt.

A konzervatív koncepció — a birodalomba való gazdasági betagozódás és a politikai struktúra közelítése a Lajtán túli abszolutisztikus szisztémához — messzemenően egybecsengett Metternich koncepciójával. A kettő közötti különbséget inkább feltételezhetjük, semmint tudhatjuk, hiszen az nem annyira a koncepcióban, mint inkább az indítékokban fedezhető fel: míg Metternich a birodalom fennmaradása és belső egyensúlya miatt készítette elő a birodalmi betagozás politikájának érvényesítését a konzervatív kompromisszum keretei között, addig a magyar konzervatív államférfiak Magyarország birodalmon belüli súlyának növelését is feltehetően elő akarták segíteni saját rövid távú gazdasági érdekeiket a hazai gazdaság általános felvirágzásának feltételévé minősítve, a birodalomba való gazdasági betagozódás szorgalmazása s előfeltételeinek kialakítása által. Nyilvánvalóan nemzetük súlyának vélt növekedésével azonosították saját befolyásuk növekedését. A magyar konzervatívok számára azonban

koncepciójuk és stratégiájuk nem volt nyíltan vállalható a magyar közéletben, informális politikájuk ugyanis nehezen volt összeegyeztethető a közvélemény ítéletével, amellyel kénytelenségből ugyan, de számolniuk kellett.

A konzervatívok veresége

A válaszfelirat nem érkezett meg Bécsbe, hiszen a felsőtábla az alsótáblától annak módosítását kívánta, mire az alsótábla félretette a feliratot, és az abban foglaltak egyenkénti tárgyalása mellett döntött, így például az adminisztrátori rendszer bevezetése által okozott sérelmek adatainak összegyűjtésére és kivizsgálására választmányt küldött ki.²⁶³ A kormánynak meg kellett előznie a választmány várható állásfoglalását, az adminisztrátori rendszer alkotmányellenesnek minősítését, ezért a magyar konzervatív kormányférfiak közvetítő tárgyalásokat kezdeményeztek az ellenzék megpuhíthatónak ítélt politikusaival a konzervatívok és az ellenzék közötti középpárt kialakítására és ezáltal az ellenzéki — kormányellenes — fellépés hatástalanítására. Annak érdekében pedig, hogy az ellenzéki tárgyalópartnereknek legyen hivatkozási alapja a kormányhoz való közeledésre, a konzervatív politikusok az országgyűléshez szóló királyi leiratot eszközöltek ki.²⁶⁴ Az uralkodó (*Apponyi György* és *Zsedényi Ede* által szignált) leirata január 30-áról datálódott, és az országgyűlésen február 1-jén olvasták fel. Ebben az uralkodó kijelentette, hogy az adminisztrátoroknak a szokásosnál nagyobb számú kinevezése által nem kívánt új kormányzási rendszert létesíteni, s nem akarta csorbítani sem a megyék törvényes állását, sem a főispánok hatáskörét. Őfelsége azt várja, hogy az országgyűlés tagjai a nyilatkozat hatására megnyugszanak, és visszatérnek törvényhozói munkájukhoz. A leirat nem tartalmazott semmi érdemleges engedményt, s különösen nem adott garanciákat az országgyűlés kezébe a kormány törvényhozó hatalmat megkerülő múlt- és jövőbeli hatalomkoncentráció lépései megghiúsítására. A királyi leirat az uralkodó szándékának kinyilvánítását tartalmazta, azt, hogy az uralkodó nem kívánja Magyarország alkotmányos viszonyait megváltoztatni, s ehhez társult az a helyzetértékelés, amely szerint az adminisztrátorok nagyszámú kinevezése nem volt alkotmányellenes, hanem időleges és szükség szülte intézkedésnek tekintendő.²⁶⁵

A kormány tehát uralkodói szóval kívánta önmagáról és híveiről elhárítani az alkotmány sértés vádját, s ez majdnem sikerült is neki. Négy nappal a királyi leirat országgyűlési kihirdetése után azt az alsótábla kerületi ülése *Lónyay Menyhért* javaslatára, ha egyetlen szavazat többséggel is, de elfogadta.²⁶⁶ A főrendek elé — ahol időközben igen fontos és jellemző viták zajlottak le többek között a közteherviselés és az örökváltság kérdésében — mégsem az alsótáblai többség

²⁶³ FN, 1847/48. 132; *Ogy-i irományok*, 1847/48. 45—46; KLÖM XI. 391—406, 408—409, 412—413.

²⁶⁴ Varga János, 1971. 17—21; Vörös Károly, 1980. 1213—1216.

²⁶⁵ *Ogy-i irományok*, 1847/48. 61—62.

²⁶⁶ KLÖM XI. 499—515. Vö.: *Bartfai Szabó László*, 1943. II. 622—624, 630—631.

megnyugvását és köszönetét tolmácsoló válaszfelirati javaslat került, hanem az ellenzéknek a kormánnyal szembeni követelményeket támasztó felirata. Egy héttel a királyi leirat kerületi elfogadása után ugyanis az alsótábla módosító indítványt szavazott meg, méghozzá nagy többséggel.²⁶⁷

Az erőviszonyok átalakítására februárban egy másik, immár a kormánypárt berkein kívüli kísérlet is történt, azonban ez sem járt sikerrel, mivel az ellenzék hivatott vezére élt azzal a lehetőséggel, amelyet az itáliai és franciaországi események nyújtottak az ellenzék önkényuralom-ellenes és reformpárti egységének helyreállítására. Kossuth március 3-án újabb válaszfelirati javaslatot terjesztett az alsótábla elé, amelyet az még aznap elfogadott és átküldött a felsőtáblának.²⁶⁸ A főrendek viszont — arra hivatkozva, hogy az elnöklő nádor, illetve az őt helyettesítő országbíró s a tárnokmester Bécsben vannak — elnapolták az alsótábla felirati javaslatának vitáját.²⁶⁹

Azt a felirati javaslatot, amelyet Kossuth március 3-án az alsótábla elé terjesztett, másnap — mint ismeretes — „Felírási javaslat az országgyűlési teendők iránt” címmel helyezték az országgyűlés irományai közé. Az alsótáblai felirat az „Ellenzéki Nyilatkozat” és a „Pest megyei követutasítás” társadalmi és alkotmányos reformkövetelményeit ismételte meg, és egyúttal konkretizálta a december 1-jén elfogadott válaszfelirati javaslatban foglalt igényt az abszolutizmus felszámolására. Elődeinél nyíltabban nevezte a nevén az abszolutista kormányrendszert; a kormányfelelősség bevezetését kívánta Magyarországon és az alkotmányos kormányzás kialakítását az örökös tartományokban. Történeti visszavetítések és értelmezések helyett immár a törvényhozás akaratát nyilvánította ki a bajba jutott dinasztia védelmében s a birodalom és Magyarország kormányzatának összhangja érdekében.

Míg a konzervatív konferenciákról beszámoló körlevelek, Apponyi kancellár 1847. januári előterjesztése, a november 11-ről keltezett királyi előadások, a felsőtábla december 11-i módosító üzenete és az 1848. január 30-áról datált királyi leirat a magyar konzervatívoknak a helyzetváltozásokhoz alkalmazott informális politikájáról tájékoztatnak, addig az „Ellenzéki Nyilatkozat”, a „Pest megyei követutasítás”, az alsótábla válaszfelirati javaslatai s a március 3-i felirati javaslat a magyar liberális reformellenzék felfogásának és politikájának (a szituáció változásával összhangban) a korábbiaknál nyíltabb és konkrétabb formáját mutatják.

A március 3-i felirati javaslatban — mint tudjuk — az alsótábla kijelentette, hogy Magyarország háromszáz év óta nem fejthette ki alkotmányos igényeit, hanem a meglévő fenntartásáról kellett gondoskodnia, azt kellett megvédenie. A birodalom kormánya ugyanis nem volt (és most sem) alkotmányos, ezért a birodalmi kormányzat nem volt (és most sincs) összhangban a magyar kormány önállóságával s a magyar alkotmányos közélettel. Az összhang hiánya hátráltatta

²⁶⁷ KLÖM XI. 515—539.

²⁶⁸ KLÖM XI. 619—628; Varga János, 1971. 22—28. Lásd még: Gergely András, 1982. 121—155.

²⁶⁹ Varga János, 1971. 28—45.

az alkotmányosság kifejlődését Magyarországon, beláthatatlan következményekkel fenyegeti az uralkodó trónját és a birodalom örökös tartományait, a Magyar Királyságnak pedig továbbra is súlyos károkat okoz. A birodalom pénzügyi és politikai bajainak és Magyarország elmaradottságának ugyanis éppúgy közös a gyökere, miként azonos az orvossága: a bajok gyökere a birodalmi kormányrendszer abszolutista természetében rejlik, és a bajokat egyedül az orvosolhatná, ha az egész birodalomban bevezetnék az alkotmányos kormányzást. A magyar törvényhozás munkájának hatékonyabbá tétele érdekében az uralkodó nevezzen ki a Helytartótanács tagjai közül királyi biztosokat, akik a törvényalkotás során partnerei lehetnek az országgyűlésnek és a szükséges felvilágosításokat megadhatják a számára.

A közhelyviselés, az úrbéri viszonyokból való kibontakozás, a katonai élelmezés és szállásolás terheinek megváltása, a királyi városok és szabad kerületek viszonyainak közigazgatási-politikai rendezése, a nép politikai jogokban részesítése, a földművelés, az ipar és a kereskedelem fejlődését elősegítő intézkedések alkotják a felirati javaslat szerint a legszükségesebb reformokat Magyarországon. Ezekhez társul az, hogy az alkotmányosság a valódi képviselői irányában igényeli kifejlesztését, a nemzet szellemi érdekei a szabadság alapján ápolást kívánnak, a honvédelem rendszere pedig a nemzet sajátosságai alapján gyökeres átalakításra szorul. Tovább már nem lehet halasztani a magyar „közállomány” jövedelmeinek és szükségleteinek számbavételét és felelős kezelését sem. A reformok alapfeltétele és lényeges biztosítéka viszont a felelős kormányzat, a felelős magyar minisztérium kinevezése.²⁷⁰

Március első heteiben az országgyűlés további sorsa kérdéssé vált. A Bécsben tartózkodó *Lónyay János* királyi tanácsos, beregi főispáni helytartó így jellemezte a pozsonyi diéta kilátásait, jelezve egyúttal a külföldi forradalmi eseményekkel és az alsótáblai felirati javaslattal kapcsolatos félelmeit fiához, az ellenzék korlátozottan liberális tagjai közé tartozó *Lónyay Menyhérthez* március 7-én Pozsonyba írott levelében: „... az ország gyűlésének meddig tartásáról sejdítései igenis, de bizonyos tudomása jelenleg senkinek sem lehetnek. Egy[ik] rész annak a legközelebbi események és nyilvánult revolucionáris tendenciák miatti tüsténti elosztatását, más[ik] rész pedig további várakozást, s minden kibékítő s rendre igazító módoknak megkísértését óhajtja. Melyik vélemény lesz győztes? meghatározni *ma legalább* lehetetlen. ... Európa veszélyes állását az újságlapokból megtudhatod. Engem Németország állapotja, — az ottan mutatkozó jelenek [jelenségek] még inkább aggasztanak, mint a franciaországi események. — Okosság és becsületesség engedte lépés volt-e az oppozíció vezérei részéről ily kritikus pillanatban oly lépéseket tenni, mint tettek? az izgatásnak a jelen pillanatban oly tág kapukat nyitni, mint nyitottak? elhatározni nem nehéz. Ha ezt oly emberek teszik, kik desperatus [elkeseredett] helyzeteknél fogva a zavarban nem veszhetnek, s csak nyerhetnek, megfogható; de hogy merényeikben a nagy birtokú arisztokratáktól

²⁷⁰ *Ogy-i irományok, 1847/48. 70—71.*

buzdítottak, segítettek, ez az, ami fejembe nem fér. — A proletáriusság tendenciája kézzel fogható, s adja Isten, hogy a bajból kivergődhessünk.”²⁷¹

A felsőtábla egészen addig halogatta az alsótábla felirati javaslatának a napirendre tűzését, amíg el nem dőlt Bécsben, hogy mit kell tennie. S bár a bécsi kormányférfiak ezzel kapcsolatos véleménye nem volt kétséges, a döntést most mégsem ők hozták meg.²⁷² A főrendi tábla március 14-én végre a nádor elnöklete alatt összeült, és hozzájárult a felirat felterjesztéséhez.²⁷³ Még aznap mindkét tábla tagokat delegált abba a küldöttségbe, amely másnap Bécsbe utazott, hogy az uralkodónak a feliratot átadja és elhozza a király válaszát az országgyűlésnek.²⁷⁴ A hirtelen változást — mint köztudott — az előző nap kitört bécsi forradalom okozta, s a küldöttség Bécsbe utazásának napján tört ki a pesti forradalom. Azt pedig, hogy a nádor vezetésével Bécsben tartózkodó országgyűlési küldöttség sikerrel járt, több nem azonos súlyú tényező (mindenekelőtt a birodalmi kormányzat válsága és félelmei) s közöttük a „Dicsőséges nagyurak” ellen Petőfi vezetésével a Rákos mezején álló parasztsereg legendája is befolyásolta.²⁷⁵

Március 17-én V. Ferdinánd király István nádort teljhatalmú királyi helytartónak, a nádor pedig a főrendi ellenzék vezérét, *Batthyány Lajost* a megalakítandó felelős minisztérium elnökének nevezte ki. A magyar konzervatív kormányférfiak távoztak hivatalukból, de a magyar ügyekben a birodalmi politikát befolyásoló szerepük korántsem szűnt meg. *Apponyi György* magyar főkancellár március 13-án Metternichel együtt lemondott. *Jósika Samu* viszont még mielőtt a háttérbe húzódott volna, rávette az Államkonferencia tagjait, hogy az uralkodó báró *Josip Jellačić* ezredest horvát bánná nevezze ki. Az ancien régime így több tüzfészket hagyott a magyar minisztériumra: a Bécsi Haditanács irányítása alatt álló és anakronisztikus társadalomszervezetű Határőrvidéket és az udvar szempontjából immár megbízható és erős kezekbe került különleges jogállású Horvátországot.²⁷⁶ Ezekhez társult később — különbségei ellenére — az elmaradott, társadalmi és nemzetiségi feszültségekkel telített és *Jósika* által korábban már ügyesen manipulált Erdély.

A felelős minisztérium kinevezése után a pozsonyi országgyűlés új feltételek mellett folytatta törvényalkotó munkáját. A korábban az abszolutizmusnak való alárendelődéstől Magyarország korszerűsítését várók (Széchenyi és a centralisták) most kikerültek az önkényuralomhoz való „hamis realista” alkalmazkodás

²⁷¹ *University of London, School of Slavonic and East European Studies, Library, Kónyi Manó* hagyatéka, Lónyay Menyhért iratai (immár Budapesten is hozzáférhető: *MOL* Filmtár, 34861.); *Lónyay János* — Lónyay Menyhértnak (Bécs, 1848. március 7.); Vö.: *Bártfai Szabó László*, 1943. II. 641, 645—653.

²⁷² *Szögyény-Marich László*, 1903. 48—55; *Andics Erzsébet*, 1952. 35—36.

²⁷³ *KRN*. 1847/48. 167; *Károlyi Árpád*, 1936. 3—17.; *Varga János*, 1971. 28—45.

²⁷⁴ *Ogy-i irományok*, 1847/48. 77—78; *Károlyi Árpád*, 1936. 3—32; *Varga János*, 1971. 46—76.

²⁷⁵ *Károlyi Árpád*. 1936. 203—207. A kérdést a maga összetettségében dolgozta fel: *Varga János*, 1971. 94—145.

²⁷⁶ *Szögyény-Marich László*, 1903. 52—79. Vö.: *Miskolczy Gyula*, 1927. I. 412—413, 417—418, 424; *Miskolczy Gyula*, *KR*. 152—175; *Szabad György*, 1981.; *Varga János*, 1982. 77—92.

csapdjából, a konzervatívok pedig támaszukat veszítették az abszolútizmus pozícióinak megrendülésével, és ezért mind a kiváltságrendszerre épülő társadalomszervezés, mind az idegen abszolútista hatalom érdekeit szolgáló, felülről szervezett államszervezet korábban megőrzendőnek ítélt alapviszonyainak feladására kényszerültek. Az informális politika szintjén befolyásuk megőrzésére törekvő konzervatívok a politikai nyilvánosság fórumain súlytalanná váltak, illetve a korábbi liberális reformellenzékhez alkalmazkodtak. Felsőtáblai vezérük, *Szécsen Antal* nyílt levélben intette elvbarátait az úrbéri viszonyok megszüntetésének elfogadására, hiszen az immár befejezett tény lett.²⁷⁷ A Kossuth vezette liberális reformellenzék programja a megnyílt lehetőségekhez adaptálva 1848 tavaszán törvényerőre emelkedett.

²⁷⁷ *Gróf Szécsen Antal*: Nyílt levél elvbarátaimhoz. *BH* 1848. április 18.

A NEMZETI KONZERVATÍV SZEREPKÖR KIALAKULÁSA ÉS MÍTOSZA (KITEKINTÉS)

A MAGYAR KONZERVATÍVOK AZ ÖNVÉDELMI HÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN

Az uralkodó és a törvényhozás 1848 tavaszi és nyári, feszültségektől korántsem mentes együttműködése idején a magyar konzervatívok a háttérbe húzódtak, ősszel viszont, a kettő közötti nyílt konfliktus kirobbanása után túlnyomó többségük a Magyar Királyság legitimitásának két szimbóluma közül a király mellett kötelezte el magát. A legtöbben még akkor is a dinasztikus lojalitást választották, amikor az már nem a törvényes magyar király iránti hűséget, hanem — *V. Ferdinánd* december 20-i lemondatása és *I. Ferenc József* trónra lépése után — alkotmányos nemzeti szempontból igazolhatatlan helyzetet jelentett: idegen abszolút uralkodó szolgálatát vállalták azok a magyar konzervatívok, akik a megszálló hadsereg által alkalmazott rendszer tisztviselői lettek. A magyar konzervatívok többsége tehát 1849-ben az önvédelmi háborúját vívó magyar nemzet ellenségei sorában foglalt helyet, és az önkényuralom győzelme idején senkinek sem volt kétsége afelől, hogy az egykori Konzervatív Párt kinek az oldalán állt a válságos időkben. Bár a részletekről a kortársak nem tájékozódhattak, mégsem lehettek illúziók az osztrák abszolutizmus bizalmas és titkos magyar tanácsadóinak szerepét illetően, hiszen *Apponyi György* gróf, *Barkóczy János* gróf, *Dessewffy Emil* gróf, *Jósika Samu* báró és *Szécsen Antal* gróf igen népszerűtlen volt a magyar közvélemény előtt.²⁷⁸ *Szögyény László* egykori alkancellár például a Windischgrätz katonai uralma alatt kiépülő ideiglenes polgári közigazgatás irányítója volt.²⁷⁹ A Szögyény vezette közigazgatás irodalmi osztályának pedig *Sennyey Pál* báró állt az élén.²⁸⁰

A konzervatívok meghatározó egyéniségei nem kívánták ekkori tevékenységüket titkolni, hiszen azt nemzetmentőnek minősítették. Vessünk egy pillantást a Windischgrätz alatti császári biztosok, Haynau kerületi főbiztosai és a „muszkavezető” hadseregbiztosok névsorára. *Andrássy György* gróf korábbi sárosi főispán császári kerületi főbiztos; *Augusz Antal* egykori tolnai alispán ugyancsak főbiztos; *Babarczy Antal* (az alsótábla 1847/48-as konzervatív vezérszónoka) Pest és Heves

²⁷⁸ *Wertheimer Ede*: Zur Geschichte der ungarischen Altkonservativen. I—II. *Ungarische Rundschau*, 1915. 848—871, 1916/17. 107—129; *Wertheimer Ede*: Új adatok a magyar ókonzervatívok történetéhez. I—II. *Történeti Szemle*, 1915. 545—574, 1916. 98—127; *Andics Erzsébet*, 1952.; *Andics Erzsébet*, 1965.; *Andics Erzsébet*, 1973. 437—490; *Andics Erzsébet*, 1981.

²⁷⁹ *Szögyény-Marich László*, 1917. 3—19; *Andics Erzsébet*, 1952.; *Andics Erzsébet*, 1965.; *Andics Erzsébet*, 1981.

²⁸⁰ *Szögyény-Marich László*, 1917. 7—8, 179—180, 210; *Andics Erzsébet*, 1952.; *Andics Erzsébet*, 1965.; Vö.: *Asbóth János*, 1892. 543—570.

megye s a Jászkunság császári biztosa, majd a Haynau főhadiszállásán megalakított Biztonsági Hivatal igazgatója; *Czindery László* korábban Somogy megye főispánja, ugyanott császári biztos; *Fiáth Ferenc* egykori helytartótanácsi tanácsos Veszprém és Zala császári biztosa; *Havas József* (a Pesti Hírlap egykori cenzora) korábbi helytartótanácsi tanácsos Pest, Buda és Óbuda császári biztosa; *Luka Sándor* egykori honti főispáni helytartó Hont megye császári biztosa; *Mailáth György* baranyai főispáni helytartó, majd főispán (az 1843/44-es országgyűlés alsótáblájának egyik konzervatív vezérszónoka) Baranya császári biztosa; *Majthényi László* báró, korábbi barsi főispán, Komárom és Bars császári biztosa; *Pálffy Móric* gróf (1847-ben Pozsony megye főispáni helytartója) császári őrnagy, Haynau szárnysegédje, majd a magyarországi csendőrség főparancsnoka; *Péchy Imre* udvari tanácsos, korábban Zágráb megye főispánja „muszkavezető” hadseregbiztos és kerületi főbiztos; *Rohonczy Ignác*, 1843/44-ben Sopron konzervatív követe, később a megye adminisztrátora, Sopron és Vas megye császári biztosa; *Ürményi József* korábbi alnádor, egykor tolnai főispán most kerületi biztos; *Zichy Ferenc* gróf, a Helytartótanács egykori alelnöke pedig Pozsony megye császári biztosa, majd „a muszkavezető” hadseregfőbiztos lett.²⁸¹ A korántsem teljes névsor csak az ismert konzervatív politikusok nevét és tisztségét tartalmazza.

Jóval rövidebb az a lajstrom, amelybe az önkényuralom oldalán szerepet nem vállalt, a politikától visszavonult konzervatívokat gyűjthetjük össze. Az 1846-ban megalakult konzervatív választmány kilenc tagja közül négy elköteleződését már ismerjük: *Luka Sándor* és *Mailáth György* császári biztosok voltak, *Szécsen Antal* és *Dessewffy Emil* grófok pedig az osztrák abszolutizmus bizalmas és titkos tanácsadói. *Lipthay Sándor*, a *Nemzeti Újság* 1845 és 1848 közötti vezérszerkesztője, 1848 tavaszán a felelős minisztériumot támogatta.²⁸²

Somssich Pál (egykori alsótáblai konzervatív vezérszónok és helytartótanácsi tanácsos) nem vállalt szerepet egyik oldalon sem.²⁸³ *Fogarassy Mihály* püspök 1848. október 28-án Innsbruckba érkezett a magyar püspöki kar békeköveteként, hogy az uralkodó elé járuljon, ám *V. Ferdinánd* csak magánemberként volt hajlandó őt fogadni. Ezt követően Fogarassy püspököt nem látjuk a politikai szerepet vállalók között.²⁸⁴ A konzervatív választmány tagjai sorában nem szereplő, az 1843/44-es országgyűlés alsótábláján viszont vezérszónoki szerepet betöltő helytartótanácsi, majd kancelláriai tanácsos, *Zsedényi Ede* aláírásával hitelesítette az 1848. március 28-i retrográd királyi leiratokat, az udvart az év őszén Innsbruckba kísérte, majd visszavonult a közélettől.²⁸⁵ A legérdekesebb és legzavarosabb az egykori választmány tagjainak 1848/49-es szereplése közül báró *Vay Miklós* koronaőrre volt. *Vay Miklós* 1848 nyarán erdélyi magyar kormánybiz-

²⁸¹ *Andics Erzsébet*, 1952.; *Andics Erzsébet*, 1965.; *Andics Erzsébet*, 1981.

²⁸² *Dezsényi Béla*, 1941. 25–29.

²⁸³ *Révai XVII. 28; Véssey Lajosné Somssich Agath: Somssich Pál élete és működése*. Budapest, 1944. 48–213, kül.: 86–91.

²⁸⁴ *Révai VII. 612.*

²⁸⁵ *Révai XIX. 730.*

tos volt, szeptemberben előbb Batthyány miniszterjelöltje lett, majd az uralkodó *Lamberg Ferenc* gróf királyi biztos megbízatásával egyidejűleg miniszterelnökké nevezte ki, de ezt a tisztséget nem tudta elfoglalni, mivel a magyar országgyűlés saját feloszlását és az új kinevezéseket nem ismerte el törvényesnek, másrészt mert az erdélyi események ott fogták. Erdélyi kormánybiztosi működése miatt előbb a magyarok tartóztatták le (és bíróság elé állítását csak a hadiesemények akadályozták meg), később viszont az osztrák hadbíróóság ítélte halálra. Az ítéletet a császár kegyelemből négy esztendei börtönre változtatta, amelyből *Vay Miklós*nak nem egészen egy évet kellett letöltenie.²⁸⁶ Meglepődve tapasztalhatjuk azt is, hogy *Jablanczy Ignác*ot, a *Világ* 1841-es és 1842-es évfolyamának névleges szerkesztőjét, útszéli hangnemű és konzervatív beállítottságú cikkek szerzőjét nyolc esztendei börtönre ítélte az osztrák hadbíróóság, mivel honvédszázadosként a magyar kormány külföldi informátora volt.²⁸⁷

A magyar konzervatívok közéleti helye és szerepe 1848/49-ben egyértelmű volt. Elenyésző kisebbségük nem csatlakozott az önvédelmi háborúját vívó nemzet ellenségeihez, meghatározó többségük a császári és a cári fegyverek győzelmét szolgálta. Ez ugyanis alkalom volt számukra a liberális ellenfél végleges legyőzésére, s egyúttal számla is, amelyet később be lehetett nyújtani. A konzervatívok ekkori szerepéhez nem kapcsolódhatott és — legalábbis egykorúan — nem is kapcsolódott félreismerés vagy illúzió. A későbbi, jórészt visszavetített legendák a magyar konzervatívok önkényuralom korabeli szerepéhez és ideológiájához fűződtek.

A MAGYAR KONZERVATÍVOK MINT A BIRODALMI BEOLVASZTÁS ELLENZŐI

A magyar konzervatívok vezérei 1849. március 4-e után, az olműtzi oktrojált alkotmány kibocsátását követően sértve érezték magukat amiatt, hogy a császár a megkérdezésük nélkül bocsátotta ki a számukra tartalmilag is elfogadhatatlan alkotmányt, ami egyúttal azt is jelentette, hogy a konzervatívok a berendezkedő önkényuralom meghatározó politikai erőinek első vonalából ki lettek rekesztve. Amikor pedig *I. Ferenc József* 1851. december 31-én a soha hatályba nem lépett alkotmányt formálisan is hatályon kívül helyezte, és saját egyeduralmát hirdette meg, az alkotmány hatálytalanítását kibocsátása óta szorgalmazó konzervatívoknak látniuk kellett, hogy háttérbe szorulásuk nem rövid távra szól. Felerősödött bennük a már korábban kialakult védekezési kényszer azzal az önkényuralommal szemben, amelynek a bécsi hangadói immár a polgári körök voltak. A Magyarországra különös súllyal nehezedő önkényuralom — közismert — neojozefinaius külsőségekkel díszítette magát, a nemzeti egyenjogúság és a civilizáció elveire

²⁸⁶ Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből. (*Lévay József* bev.) Budapest, 1899. 20—31, 179—207, 211—305.

²⁸⁷ *Kosáry Domokos*: A kétféle Világ és a konzervatívok. In: A magyar sajtó története. I. 1705—1848. (Szerk.: *Kókay György*) Budapest, 1979. 731—750, kül.: 739—740.

hivatkozott, bürokrata uralmat épített ki, és a birodalmi beolvasztás germanizáló politikáját újította fel. Az önkényuralom, arra hivatkozva, hogy a lázadással a magyarok eljátszották jogaikat, Magyarországot meghódított területként kezelte és igazgatta; megfosztotta területi integritásától, állami szuverenitásától és belső autonómiájától. A magyar konzervatívok pedig a birodalmi bürokrácián belül kibontakozott pozícióharcban a neojozefinianus centralizáció híveivel szemben visszaszorultak, és a birodalom arisztokratikus föderalizálását szorgalmazó cseh és lengyel konzervatív arisztokrata politikusokkal kerültek egy táborba.²⁸⁸

A magyar konzervatívok fenntartásaikat a kormánnyal 1849 tavaszán beadványaikban, a nyilvánosság előtt pedig sajtójuk, a *Vida Károly* által szerkesztett — a császári seregek mellett elkötelezett, rossz emlékü — *Figyelmező* révén érzékeltették. 1850 februárjában *Dessewffy Emil* gróf értelmezte a konzervatívok egykori és jelenlegi szerepét, és közreadta Metternich Magyarországra vonatkozó aforizmáit a Bécsben megjelenő *Lloyd*ban, illetve az augsburgi *Allgemeine Zeitung*ban.²⁸⁹

Az országot — fejtegette egy röpiratában Somssich — 1848/49-ben az európai felforgató erők törvényen kívüli, forradalmi állapotba taszították, és az uralkodó a legitimitás helyreállításáért fogott fegyvert. Magyarország törvényes joga a birodalmon belüli önállóság. Az ország önállóságát nemcsak a konzervatívok, hanem minden komolyan vehető magyar politikus szükségesnek tartja. A konzervatívok viszont már régóta a birodalmi kapcsolat hangsúlyozott elvállalásával képviselik az önállóság követelményét. A forradalom szakított a múlttal és a történeti joggal, és az uralkodó a felforgató párt diktatúrájától megfélemlített országot katonailag kellett hogy pacifikálja. Ez megtörtént, de Magyarország egyedül legitim állapota — a birodalmon belüli önállósága — nem állt helyre. A birodalmi minisztérium ugyanis beolvasztó politikát folytat; a hatalmat központosítja, felszámolja a helyhatóságokat, és a nemzetiségi egyenjogúság nevében németesít. A történeti jog nevében legyőzött forradalmat tehát nem a legitim állapot restaurációja, hanem a birodalomba való beolvasztás centralizáló és

²⁸⁸ Szabad György, 1979. 437—444, 491—494, 652—660.

²⁸⁹ ? : Töredék egy magyar notabilitás leveléből. *F* 1849. január 26.; ? : Gróf Zichy Ödön nekrológja. *F* 1849. február 4; ? : Íme egy mágnás, comme il faut. *F* 1849. február 5; ? : „Budapest, febr. 17.” *F* 1849. február 18.; ? : A Duna mellől. *F* 1849. február 20.; „A *Lloyd* következő cikkét hozza egy március előtti konzervatív magyarnak: ... I—II. *F* 1849. február 21, 22; ? : A magyar organizáció kérdéséhez. *F* 1849. március 6; ? : Egy fájdalommal telt kebelnek szözeata. *F* 1849. március 7; ? : Március 15-e 1848-ban és március 15-e 1849-ben. *F* 1849. március 16; ? : Egy magyarnak levele Magyarországról és a birodalmi alkotmányról. *F* 1849. március 17; „Az augs[burgi] *Allgemeine Zeitung* 66-dik számában következő érdekes levélre tettünk figyelmessé...” *F* 1849. március 18; *Gr[óf] Dessewffy Emil*: „Bécs, márc. 11.” *F* 1849. március 27; ? : Demagógi kacérkodás és lekenyerezés (Vonások Kossuth életéből). *F* 1849. március 28; ? : Angol ítéletek hazai viszonyainkról (Ausztria és Magyarország). *F* 1849. március 30; ? : Magyarország és a birodalmi alkotmány. I—II. *F* 1849. március 31, április 3; ? : Egy konzervatív magyarnak észrevételei a birodalmi alkotmányra, különösen ennek 71. §-ára nézve. *F* 1849. április 4; *Graf Emil Dessewffy*: Offenes Sendschreiben an den „Lloyd”. I—IX. *Der Lloyd*, 1850. február 3, 5, 6, 7, 8, 12, 13, 14, 17. A cikkeket az *Allgemeine Zeitung* is közölte.

germanizáló politikája váltotta fel, holott a Monarchia egységének egyedüli biztosítéka csak a történeti jog érvényesítése lehet, ami semmiképpen sem alapulhat annak magyarországi megsemmisítésén.²⁹⁰

Somssich röpiratának gondolatmenete szellemében, csak annál óvatosabban érveltek a konzervatívok az uralkodóhoz eljuttatott emlékiratukban 1850-ben, együttesen vetették el mind a forradalmat, mind a germanizáló abszolutizmust a történeti legitimitás jegyében, ám a császár sem ezt, sem későbbi hódoló feliratukat nem méltányolta.²⁹¹

A magyar konzervatívok arra irányuló igénye, hogy befolyásukat a birodalmi bürokrácián belül növeljék, kapcsolatba került azzal, hogy a Habsburg Birodalom fennmaradásának biztosítékát nem a birodalmi beolvasztás közvetlen formájában, hanem az 1848 előtti állapotok részleges visszaállításában, a Magyar Királyság birodalmon belüli viszonylagos önállóságában látták. Minthogy a magyar liberálisok hazájukban nem juthattak szóhoz, a némaságba szorított magyar közvéleménynek pedig nem volt lehetősége arra, hogy a benne kavargó, feszítő és elfojtott indulatokat tagolja, majd nézetek és programok formájában feldolgozza, a magyar konzervatívok a birodalmi beolvasztás politikájával szemben immár a nemzeti párt szerepében, *magyar* konzervatívként kezdeményezhették az elnyomó hatalom és a magyar közvélemény közötti újabb konzervatív kompromisszumot. Ők voltak (vagy legalábbis lehettek) a magyar ügyek kellőképpen nem méltányolt szakértői Bécsben, a hazai és a külföldi közvélemény előtt pedig a magyar érdekek védőinek és képviselőinek, a nemzeti királyság és a nemzeti hagyomány őrzőinek igyekeztek mutatkozni. Nemzeti konzervatív szerepkörben jelentkeztek — hiszen őket engedte oda a hatalom — a magyar konzervatív politikusok a kulturális és a gazdasági életnek az önkényuralom által engedélyezett keretei között. *Dessewffy Emil* gróf az évtized közepétől a Magyar Tudományos Akadémia elnöke volt, és számos konzervatív személyiséget találunk az 1849 után „megtisztított” és az államhatalomnak alávetett Akadémia uralkodói jóváhagyással megválasztott új tagjai, a Kazinczy- és a Berzsényi-ünnepségek patrónusai, a Mária Zell-i búcsújárás szervezői és a Szent István Társulat támogatói sorában.²⁹²

Amikor a birodalmi beolvasztás *Alexander Bach* birodalmi belügyminiszter nevéhez fűződő kísérletének kudarca az 1850-es évek végén a birodalom külpolitikái, katonai és pénzügyi válsága kapcsán elpalástolhatatlanul jelentkezett, ismét előtérbe került a birodalom vezető köreiben Magyarország kezelhetőségének kérdése, és emiatt az újabb konzervatív kompromisszumot már az évtized elejétől

²⁹⁰ *Paul von Somssich*: Das legitime Recht Ungarns und seines Königs. Wien, 1850. Vö.: [*Ede Zsedényi*]: Ungarns Gegenwart. Wien, 1850.; [*Gyula Andrássy*]: The Present Position and the Policy of Austria. *Eclectic Review*, 1850. november; [*Ede Zsedényi*]: Die Verantwortlichkeit des Ministeriums und Ungarns Zustände. . . . Wien, 1851.; *Graf Anton Szécsen*: Politische Fragen der Gegenwart. Wien, 1851.

²⁹¹ *Török János*: Emlékirata s azon nemzeti petíciók, melyek az októberi diplomát megelőzték. Pest, 1864. 45—59; *Szabad György*, 1979. 437—450, 453—462, 491—494; *Kosáry Domokos*: Széchenyi Döblingben. Budapest, 1981. kül. 214—228.

²⁹² *Szabad György*, 1979. 609—611.

kezdeményező magyar konzervatívok politikai súlya megnövekedett. A konzervatív csoport vezérei az Októberi Diploma kibocsátásakor a birodalom magyar politikájának irányító helyeire kerültek: *Szécsen Antal* gróf (aki 1860 nyarán irányadó szerephez jutott a kibővített birodalmi tanácsban) tárca nélküli miniszterként a birodalmi tanácsban tartotta kezében a magyar ügyeket, *Apponyi György* gróf (1848 előtt a Magyar Kancellária vezetője) nádor híján az ország első méltósága, országbíró lett, *Vay Miklós* báró az ismét megalakult Magyar Kancellária, *Mailáth György* pedig a visszaállított Helytartótanács élére került, *Dessewffy Emil* gróf, a csoport egyik meghatározó egyénisége háttérben maradt, s az ország zászlósurai és az újonnan kinevezett főispánok a konzervatívok közül kerültek ki.

A magyar konzervatívok befolyásának felerősödése viszont csak addig tartott, amíg ki nem derült róluk, hogy nem képesek kezdeményezésük keresztülvételére, ugyanis amint a véleménynyilvánítás lehetőségével élhetett, a magyar közvélemény mind őket, mind az általuk szorgalmazott konzervatív (1848 előtti) kiegyezési alapot elutasította. A konzervatívok csoportja 1860 októberétől 1861 augusztusáig foglalta el a hivatalos közélet kulcspozícióit, majd az 1861 tavaszán összehívott magyar országgyűlés felosztatásával nagyjából egyidőben lemondott. Az országban ideiglenes jelleggel abszolutisztikus kormányzás volt mindaddig, amíg az 1848-as törvények módosítása alapján, a birodalommal közös ügyeket — *Apponyi György* gróf országbíró 1862 végi emlékiratára emlékeztető módon — kimondó 12. § beiktatása és a törvények ennek megfelelő átértelmezése révén létre nem jött a kompromisszum a birodalmi vezető körök és a *Deák Ferenc* vezette magyar liberálisok között. A magyar liberalizmus tartalma ekkorra már módosult, és csak korlátozott liberalizmusnak volt tekinthető, hiszen az önkényuralom hatására a magyar közélet előtérbe kerülő liberálisainak politikáját nem az újabb érdegyesítés (a nemzetiségekkel és a parasztsággal való megegyezés) demokratikus programja, hanem az immár konzervatív tartalmú — jogfeladást, nem jogkiterjesztést jelentő — alkotmányvédelem határozta meg.

A konzervatívok a kiegyezés előkészítésében és megkötésében, bár nem kizárólagos, de kétségkívül meghatározó szerepet játszottak. *Die Debatte* címmel 1864-től Bécsben, *Ludassy Mór* szerkesztésében a magyar konzervatívok nézeteit képviselő hírlap jelent meg, amely a kiegyezést népszerűsítette. Deákkal a tárgyalások fonalát — mint ismeretes — *Augusz Antal* báró, egykori tolnai alispán, majd császári kerületi főbiztos vette fel 1864 végén, s a konzervatívok 1865-ben ismét kormányrúdhöz jutottak, hogy előkészítsék a kiegyezés elfogadtatását az összehívandó országgyűléssel. *Mailáth György* kancellár és *Sennyey Pál* báró helytartótanácsi elnök, okulva az 1860/61-es kudarcból, mellőzte a megyék önkormányzatának helyreállítását az országgyűlés összehívása előtt, nehogy megyei ellenállás bontakozhasson ki a kiegyezés ellen. Az összeülő magyar országgyűlés a korábnál nemcsak szűkebb bázisú és homogénabb politikai beállítottságú volt: a kiegyezés korlátozottan liberális hívei a konzervatív főhivatalnokok által működtetett abszolutisztikus államgépezet segítségével

kerültek többségbe és emelték törvényerőre 1867-ben az uralkodó és a nemzet közötti kiegyezést.²⁹³

A magyar konzervatívok által kezdeményezett konzervatív kompromisszum az önkényuralom második évtizedének a vége felé, hat és fél esztendővel a konzervatívok kiegyezési kísérlete, az Októberi Diploma kibocsátása után létrejött, ám a kiegyezés ügye csak a konzervatív csoport háttérbe szorulásával és a korlátozottan liberálisok konzervatív szerepbe kerülésével győzött.

A KIEGYEZÉS KONZERVATÍV „KIREKESZTETTJEI”

Az egykori Konzervatív Párt még életben lévő tagjai az 1860-as évek végén többségükben a Deák-párt jobbszárnyán helyezkedtek el, majd 1875-ben, amikor a Deák-párt a balközéppel fuzionált, és ezzel megalakult a Szabadelvű Párt, egy részük kivált belőle, és a miniszterelnöki tisztség korábban nem teljesen esélytelen várományosa, *Sennyey Pál* báró, utóbb *Apponyi Albert* gróf (*Apponyi György* gróf fia) vezetésével jobboldali ellenzéki pártot hozott létre. Ezt politikai súlytalansága határozta meg; az 1870-es évekbeli konzervatív ellenzék nem volt jelentős politikai erő, hiszen a korábbi Konzervatív Párt funkcióját sokban az önmagát szabadelvűnek nevező kormánypárt vette át.

Míg a Sennyey-párt nem játszott számottevő szerepet a korabeli magyar közéletben, addig az egykori konzervatív csoport még életben levő tagjainak többsége a Magyar Királyság országos méltósága, zászlósura, a király bizalmasa volt. (Számosan ekkor már nem voltak az élők sorában: *Jósika Samu* báró, egykori erdélyi kancellár és *Czindery László* hajdani somogyi főispán 1860-ban, *Desseffy Emil* gróf, a csoport ideológusa a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként 1866-ban, *Andrássy György* gróf, egykori sárosi főispán, 1863-tól országbíró és *Barkóczy János* gróf egykori birodalmi tanácsos, majd királyi főudvarmester 1872-ben meghalt.) *Apponyi György* gróf egykori magyar főkancellár, 1861-től 1863-ig országbíró, az Akadémia igazgatósági tagja 1863 óta visszavonult a közéletől. A „muszkavezető” *Zichy Ferenc* gróf 1861-ben Nógrád megye főispánja, az 1870-es években konstantinápolyi követ, a következő évtizedben pedig tárnokmester lett. *Zsedényi Ede*, akit a protestáns pátens elleni tiltakozása miatt az önkényuralom 1859-ben bebörtönzött és 1860/61-ben ismét (miként a reformkor utolsó éveiben)

²⁹³ Szabad György alapvető, szemléletű jelentőségű művei tárták fel az önkényuralom korának politikai dilemmáit és azok feloldási kísérleteit: *Szabad György: Forradalom és kiegyezés választóján* (1860–61). Budapest, 1967., *Szabad György 1979*. 639–768; *Szabad György: Miért halt meg Teleki László?* Budapest, 1985.; *Die Debatte 1864–1866*. Lelöhely: Österreichische Nationalbibliothek, Wien. A kiegyezés történetének fontos forrása Lónyay Menyhért mindegyik feldolgozatlan politikai naplója: *University of London, School of Slavonic and East European Studies, Library, Kónyi Manó hagyatéka, Lónyay Menyhért naplója* (immár Budapesten is hozzáférhető: *MOL*. Filmtár, 37 153–37 156.) A kiegyezés előtörténetéhez lásd még: *Hanák Péter: Deák húsvéti cikkének előzményei. Történelmi Szemle*, 1974. 565–589; *Csorba László: Újabb adatok a kiegyezés előkészítésének történetéhez. MPÁK* 423–445; *Vö. Sarlós Béla: Deák és a kiegyezés*. Budapest, 1987. kül.: 118–161.

kancelláriai tanácsos lett, előbb a Deák-párt, utóbb a Szabadelvű Párt tagjaként tevékenykedett. *Vay Miklós* báró 1860/61-ben kancellár, később a főrendiház elnöke lett. *Mailáth György* 1867-től haláláig, 1883-ig országbíró és a főrendiház elnöke, az Akadémia igazgatósági, utóbb tiszteleti tagja és a Szent István Társulat tagja, majd elnökeként is számon tartott méltóság volt. *Szögyény László* 1847-ben magyar alkancellár, 1851-től a birodalmi tanács tagja (miként *Zichy Ferenc* gróf, majd *Almásy Móric* gróf), 1859-től alelnöke, 1860/61-ben ismét alkancellár, 1875-től a főrendiház másodelnöke, 1883-tól pedig elnöke, 1884-től tárnokmester, 1888-tól országbíró lett, az 1860-as évektől már *Szögyény-Marich László*ként. *Péchy Manó* gróf, egykori zempléni adminisztrátor, 1860/61-ben, majd 1865-ben abaúji főispán, 1867-től erdélyi királyi biztos, 1872-től 1881-ig Kolozsvár, 1881-től 1884-ig pedig Kassa kormánypárti képviselője volt. *Sennyey Pál* báró 1872-től képviselő, majd miniszterelnökjelölt, 1884-től haláláig, 1888-ig pedig országbíró és a főrendiház elnöke lett. *Somssich Pál* konzervatív követ és helytartótanácsi tanácsos, 1861-től Deák-párti politikus, aki 1869-től 1872-ig a képviselőház elnöki tisztét töltötte be, az 1870-es években a konzervatív ellenzékhez tartozott.²⁹⁴

A Sennyey Pál báró által alapított konzervatív ellenzék nem volt jelentős tényező, de a fenti — korántsem teljes, inkább vázlatos — áttekintés is érzékeltetheti, hogy az egykori magyar konzervatívok az 1870/80-as években az ország első méltóságai közé tartoztak. A konzervatívok nem voltak ugyan a legfontosabb pozíciókban, de ahhoz elegendő befolyással rendelkeztek, hogy bábáskodhassanak egy nagy hatású új mítosz születésénél. Ez a mítosz az egykori konzervatív csoport önmagáról (az önkényuralom korában) kialakított képének eszményítéséből táplálkozott. Első nagy hatású hirdetői az 1870/80-as években jelentkezték, s e mítosz a XX. század első évtizedében tovább formálódott, hogy a két világháború között immár a hivatalos tudomány pecsétje hitelesítse.

A MAGYAR KONZERVATÍVOK MÍTOSZA

Amilyen arányban a hivatalos politikai gondolkodás, majd a közgondolkodás jelentős része is a kiegyezés önkorrekcióra képtelen konstrukciójára és ennek előzményére, a birodalmi beolvasztás és a konzervatív kompromisszum alternatívájára szűkült, olyan arányban mitizálódott az egykori — a magyar közvélemény előtt joggal népszerűtlen — konzervatívok hajdani szerepe. Az alternatíva nélküliség élménye nyomán egyre inkább homályba merült reformkori és 1848/49-es szerepük, s egész tevékenységük megítélését önkényuralom korabeli nemzeti konzervatív szerepükörük legendájának kritikátlan elfogadása és további eszményítése határozta meg. Az eszményképek előtérbe állítása szelektív volt: a

²⁹⁴ *Révai* I. 600—757; II. 373, 617, XI. 41—42, XIII. 289—290, XVI. 751, XVII. 28, 427—428, 715—716, XIX. 100, 674, 730. Somssich Pál szerepének értelmezésére *Komjáthy Miklós: A delegáció első ülészaka és első elnöke. Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv.* (Szerk.: *Kanyar József.*) 14. Kaposvár, 1983. 197—213.

korai halála miatt 1848/49-ben nem kompromittálódott *Dessewffy Aurél* gróf idealizált alakja és a nem kevés önkényességgel a konzervatívokhoz sorolt *Széchenyi István* gróf kultusza már az 1870-es években is kapcsolódott a magyar konzervatívokról kialakított képhez, az egykori centralista csoport szerepének eszményítő megítélésével egyetemben. A magyar konzervatívok, Széchenyi és a centralisták összekapcsolása természetesen leegyszerűsítő és különböző minőségeket azonosító eljárást takart, ám valóban volt olyan kapcsolat, amelyet ki lehetett feszíteni, és túlságosan kiterjesztve elfedni vele az érdemleges különbségeket. A reformkorban az abszolutizmus befolyásolásának szándéka és befolyásolhatóságának illúziója Széchenyi politikai szerepét hosszabb, a centralistákét rövidebb ideig behatárolta, hiszen reformszándéka érvényre juttatásához Széchenyi az 1840-es években mindinkább, a centralisták pedig időnként meg szeretnék volna nyerni az idegen abszolutista kormányzat jóindulatát és — mint kiderült — alaptalanul feltételezett reformtámogató segítségét. A magyar konzervatívok rehabilitálása és körülöttük a közvetett (és részben közvetlen) mítosz kialakulása azon alapult, hogy a hivatalos magyar politikai gondolkodás egyre inkább érdekeltté vált abban, hogy frázissá változtassa a reformkori liberálisok céljait és teljesítményeit az áttörést jelentő 1848/49. években, és emiatt egyre elkerülhetetlenebbé vált a nyíltan csak kevesek által levont következtetés: a magyar konzervatívok képviselték az egyedüli lehetséges utat a magyarság fennmaradásának biztosítására. A birodalmi betagozás konzervatív hívei a fokozatos, megfontolt haladás nemzeti politikájának szerepében láthatók azon a képen, amelyet az utókoruk zárt világának szellemi kényszerpályáin túllépni nem tudók és nem kívánók alakítottak ki róluk. A „hamis realista” politikai hagyomány első újkori képviselői a nagy realisták hírnevét szerezték meg közéleti szereplésük után, s a kompromittáló tények mindinkább feledésbe merültek velük kapcsolatban.

A konzervatívok mítosza az 1870/80-as években a Sennyey—Apponyi-párt ideológusának, *Asbóth János*nak az írásaiban kifejtett formában olvasható. *Asbóth* felhasználta *Vida Károly* és *Török János* 1850/60-as évekbeli — a konzervatívok politikáját eszményítő — politikai írásainak tételit is. Felbukkant a konzervatívok legendája — többek között — *Pulszky Ferenc* és *Deák Farkas* egy-egy cikkében is, ők viszont szemmel láthatóan *Csengery Antal* 1850-es évek eleji egyik írásából merítettek. A század elején a *Tisza István* körébe tartozó ideológusnak, *Réz Mihály*nak a tanulmányában felerősödött és tovább módosult a konzervatívokról kialakult mitikus kép.²⁹⁵

²⁹⁵ *Csengery Antal*, 1851.; (*Török János*.) Magyar életkérdések, összhangzásban a közbizalom érdekeivel. Pest, 1852.; *Uő*: Publicisztikai és nemzetgazdasági némely dolgozatai. Pest, 1858.; *Vida Károly*: A növekedő új világhatalom. Szózat a földbirtok érdekében. Kolozsvár, 1860.; (*Vida Károly*.) Restauratio vagy revolutio. Őszinte szó a magyar nemzethez. Lipcse, 1860.; *Uő*: Ausztriával-e vagy anélkül? Második szó a magyar nemzethez. Pest, 1862.; *Pulszky Ferenc*, 1874. 41—56.; *Asbóth János*, 1876. 121—162.; *Báró Fiáth Ferenc*: Életem és élményeim. I—II. Budapest, 1878.; *Klestinszky László*: Zsedényi Ede emlékkoszorú. Kassa, 1879.; *Gróf Szécsen Antal*: Mailáth György emlékezete. Budapest, 1884.; *Deák Farkas*, 1885.; *Asbóth János*, 1892. 69—145, 543—570; *Réz Mihály*, 1909. 355; *Szádeczky*

Szécsen Antal gróf sorsa jelképnek is beillik: bátyja, Károly 1848 nyarán a császári seregek oldalán esett el Olaszországban; jövődő apósát, gróf *Lamberg Ferenc* tábornagyot, Magyarország teljhatalmú (és törvényellenesen kinevezett) királyi biztosát a pesti tömeg 1848. szeptember 28-án megölte, és *Szécsen* 1849 őszen Nagy-Britanniába utazott, hogy a felháborodott brit közvélemény előtt igazolja egykori felsőházi vitapartnerének, az első felelős magyar minisztérium elnökének, *Batthyány Lajos* grófnak kivégzését.

Szécsen Antal gróf 1860/61-ben birodalmi tárca nélküli miniszter lett, 1885-ben császári és királyi főudvarnagy és ugyanebben az időben a Magyar Történelmi Társulat elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja volt. Utóbbi tisztségeiről 1894-ben lemondott amiatt, hogy ezek a testületek képviseltették magukat *Kossuth Lajos* temetésén. A XX. század elején és a tizes években pedig *Szécsen Antal* emlékét már nem egykori politikai szerepe idézte fel, hanem idealizált tudósi és irodalmi teljesítménye olyannyira, hogy *Szekfü Gyula* egyik írói példaképének tekintette, s a szellemi kapcsolatot a múlt századi konzervatívok vezéregyénisége és a magyar konzervativizmus leghatásosabb szellemi teljesítményét alkotó ideológus között szemléletük közössége alapozta meg.²⁹⁶

„Szabadjon egy kéréssel alkalmatlankodni, ebben egy tanácsért fordulok Méltóságodhoz. Ugyanis atyám, gróf Dessewffy Emil hátrahagyott iratai között búvárkodván, azok között csak olyan iratot találtam, mely még nem látott napvilágot, és ami érdemes arra, hogy közzé tétessék. Atyám ugyanis már 48 előtt konzervatív lapszerkesztő volt, és már 49-ben a debreceni detronizáció után már Bécssett szoros összeköttetésben fáradozott az akkori döntő körökkel Magyarország rekonstrukcióján, 1850-ben április 6. ő fogalmazta az első memorandumot, mely Ferenc Józsefnek átadott sok aláírásokkal az ország nagybirtokosai részéről, — és egy egész tervezetet készített, hogy az akkori katonai főparancsnok, Welden a magyar ügyeket miként kezelje. Ez el nem lett fogadva és a beolvasztás a Monarchiába pátenssel történt. Atyám volt fogalmazója az 1860-ik Októberi Diplomának, mely Deák által lett el nem fogadva — stb. Az én kérésem tehát az lenne, hogy Méltóságod lenne oly szíves nekem valakit ajánlani, kinek ezen iratokat átadhatnám, és ki nem a szabadkőműves-liberális szemüvegen bírálná el ezen működését Atyámnak, és ezt feldolgozva közzétenné. Atyám 1866-ban elhalálo-

Béla: Báró Jósika Samu erdélyi kancellár (1805—1860). Kolozsvár, 1912; *Gróf Apponyi Albert*: Emlékirataim. Ötven év, Ifjúkorom. Budapest, 1926.; *Uő*: Élmények és emlékek. (S. a. r.: *Jánoky Madocsány Sarolta*) Budapest, é. n. [1933].

²⁹⁶ *Thallóczy Lajos*: Gróf *Szécsen Antal*. *Századok*, 1901 289—309, 385—411, 481—506; *Révai XVII*. 427—428; *MTAKK Ms* 491; *Szekfü Gyula* — Riedl Frigyesnek (Bécs, 1913. február 3.); *EKK H*. 231. *Szekfü Gyula* — Tagányi Károlynak (Bécs, 1913. augusztus 23.); *Andics Erzsébet*, 1965. 410—411, 430—432, 434—436, 442—445; *R. Várkonyi Ágnes*: A pozitívista történet szemlélet a magyar történetírásban. I—II. Budapest, 1973. I. 211—212, 217—218, II. 57—58, 209—210, 240; *Szabad György*, 1979. 491—492, 652—660. *Vő*: *Szécsen Antal*: Tanulmányok, Budapest, 1881.; *Uő*: Az erdélyi történet és a történetírás jelentősége. Budapest, 1887. *Vő*: *Robert A. Kann*, 1964. I. 45—46; II. 107—114.

zott, de nagy munkát végzett arra nézve, hogy 1867-ben a kiegyezés létesülhetett.” A levelet Dessewffy Emil gróf fia, *Dessewffy Aurél* írta. Címzettje: *Szekfű Gyula*.²⁹⁷

Szekfű Gyula ugyan közvetlenül nem a hajdani konzervatívokon mérte a magyar történelmet, hanem (a sajátosan átértelmezett) Széchenyin, majd a *Magyar Történetben* a („sérelemi” politkától szerinte távol álló) centralistákon — közvetve mégis a magyar konzervatívok politikáját eszményítette. Nemcsak azzal, ahogyan a magyar konzervatívok egykori ellenfeleit megbélyegezte, hanem azzal is, ahogy Széchenyit és a centralistákat a konzervatívok képére átgúrta. A XIX. századi magyar konzervativizmust XX. századi magyar konzervativizmussá alakító Szekfű a magyar konzervatívok mítoszát, az önkényuralom korabeli magyar konzervatívok közéleti szerepéhez kapcsolódó, önmagukról kialakított képükből táplálkozó s a dualista korban formába öntött legendát tette eszményképévé s az újkori magyar történelem közvetett normájává.²⁹⁸

²⁹⁷ EKK G 628; (ifjabb) *Dessewffy Aurél* — Szekfű Gyulának (Büdszentmihály, Szabolcs m[egye]. 1927. szeptember 7.). Vö.: *Szekfű Gyula, 1922.* 195—198; *Szekfű Gyula, 1933.* 153, 162—166, 428.

²⁹⁸ Szekfű Gyula munkásságának, ideológusi szerepének és közéleti tevékenységének az 1950/60-as években uralkodó hivatalos megbélyegzését évtizedünkben az eszményítő, azonosuló beállítás váltotta fel az „illúziók váltógazdasága” — Szabad György találó kifejezése — jegyében. Álláspontomat monográfiában és esszében egyaránt kifejtettem: A „realitás” illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója. Budapest, 1976., Szekfű Gyula és a magyar konzervatív hagyomány. *Magyar Tudomány*, 1983. 442—448. A hamis értékrend kialakulásáról és meghatározó erejűvé válásáról, rövid távú realitásérzék és dacreaktív lényeglátás kettősségéről klasszikus érvennyel írt a „hamis realisták” és „túlfeszült lényeglátók” torz szerepeit és szemléletét feltáró esszéjében *Bibó István*: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. *Válasz*, 1948. 289—319., újabban: *BIÖM* I. 255—286, majd *BIVT* II. 569—619.

SZEREPEK, ÉRVEK ÉS ÉRTÉKVILÁG

Önmagukról kialakított képük szerint a konzervatívok Magyarországon a trón, az oltár és az alkotmány védelmére, a rend megteremtésére, a közélet és a gazdaság korszerűsítésére, a nemzetiségi és a társadalmi szenvedélyek mérséklésére vállalkoztak az 1848 előtti évtizedben. Úgy láttatták, hogy az európai, a birodalmi és a hazai egyensúlyviszonyok megőrzése érdekében szembeszálltak a társadalomszerveződés és az államszervezet gyökeres átalakítására, a tulajdonviszonyok felforgatására, a monarchia, a katolikus egyház és az arisztokratikus alkotmányosság alapjainak megdöntésére törő demokratákkal, a többségi hatalom, a csöcselékuralom híveivel, a kuruc hagyományt felújító prókátorokkal. Arisztokrácia és demokrácia, pártok feletti rend és anarchia, alkotmány és felforgatás, megfontolás és rögtönzés, szerves fejlődés és mesterséges beavatkozás, hivatott politika és dilettantizmus, realitás és utópia, birodalmi lojalitás és szeparatizmus, hatékony kormányzás és az országgyűlés diktatúrája, erős kormány és megyei mindenhatóság — a konzervatív önkép és ellenségkép ellentétpárjai már az évtized elején kiformalódtak és 1848 tavaszáig evidenciákként voltak jelen a konzervatív érvelésekben.

A kortársak a megyegyűléseket, a sajtót és az országgyűlés alsótábláját a liberális reformellenzék területének, a kormányzatot és a felsőtáblát pedig a konzervatív politika színterének tekintették, holott a valóság ennél árnyaltabb volt, hiszen a konzervatívok is formálták a nemesi vármegyék közéletét (Esztergom és Fejér megye Horvátországgal egyetemben az egész időszakban konzervatív követeket küldött az országgyűlésre, míg Pest és Zemplén végig, Bihar, Csongrád és Zala túlnyomó részt ellenzékiet), a konzervatív hírlapok és röpiratok száma növekedett, és befolyásuk — különösen akkor, ha nemcsak az érvek érvényességét fontolgatjuk, hanem a tollharcolat a hatalmi küzdelem részeként tekintjük — sem volt jelentéktelen. A konzervatív offenzíva eredményeként pedig az alsótáblai kormánypárti követek mennyisége is (korábbi csekély számukhoz képest) gyarapodott. A legtöbb megyében, ha nem is azonos erővel, a pártok egyaránt jelen voltak, a felsőtáblán viszont a főrendi ellenzék térnyerése ellenére a konzervatív többség rendíthetetlen volt. Mindkét párt törekedett arra, hogy befolyásolja — igaz, korántsem azonos módon és céllal — a kormányzat döntéseit. A kormányiszékek elvileg ugyan a pártküzdelmek felett álltak, valójában azonban a konzervatív offenzívát irányító *Apponyi György* magyar és *Jósika Samu* erdélyi kancellár utasításait hajtották végre, ahogy a főispánok és a főispáni helytartók is az ő intencióikat követték. A konzervatív és a liberális irodalom egyaránt az előzetes

könyvvizsgálat felügyelete alá tartozott, ám nem azonos súllyal nehezedett rájuk a cenzúra nyomása: a konzervatív írások szerzői biztosak lehettek műveik megjelenése felől, a liberális reformellenzék publicistáinak viszont állandó küzdelmet kellett vívniuk gondolataik megcsonkítása ellen. Az esélyek egyenlőtlenségéhez a célok különbsége társult, hiszen a liberális reformellenzék az alsótáblai többség iránt akarta felelőssé tenni a kormányzatot, míg a konzervatívok függetleníteni kívánták a kormányt a törvényhozástól. A bécsi kormányzat koncepciójában pedig a magyar liberálisoknak legfeljebb a bűnbak szerepe juthatott, míg a konzervatívok a lojális pártot képviselték a birodalom államférfiai előtt.

A konzervatív politika színterei merev hierarchiában helyezkedtek el: az informális politika struktúrája az állam alá-fölrendeltségi viszonyait követte. A konzervatív vezérkar legfelső szintjét a kormányférfiak, a kancellári tisztség várományosának tekintett *Dessewffy Aurél*, majd a kancellári hivatalt betöltő *Apponyi György* és *Jósika Samu* alkották. A vezérkar látható magja *Szécsen Antal* körül jegecesedett ki, mivel ő vállalkozott a kormány és a párt közötti közvetítésre, kancellárbarátai támogatásának megszervezésére. Ebben kulcsszerepe volt a két konzervatív vezérpublicistának, *Dessewffy Emil*nek és *Lipthay Sándornak*. A megyei konzervatív tábor kialakításában és az ellenzék visszaszorításában pedig meghatározó volt a főispánok és az adminisztrátorok szerepe.

Amennyire jól tagolódik a konzervatív vezérkar a kormányférfiak barátai és alárendeltjei szerint, annyira kevésbé ismerjük a párt derékhadának, „a legénységnek” a kiterjedését és összetételét. A politikailag passzív birtokos nemesek és a katolikus közép- és alsópapság potenciálisan konzervatív többsége a Konzervatív Párt bázisának számítható, de a konzervatív vezérkar által nyíltan nem vállalható bunkokrácia, a csengeri és tyukodi ölmosbotosok, a zalai *Forintos György* és az adózástól „szüzdallas” esztergomi *Andrássy Mihály*, a „nem adózunk!” kisnemesi tábora is a konzervatívokat erősítette.

Máig nem tisztázott a Konzervatív Párt tagjainak száma, de társadalmi, regionális és lélektani háttere sem. A vezérkarhoz tartozókat sem lehet egy társadalmi réteghez, földrajzi egységhez vagy valláshoz kötni, így nem azonosíthatjuk őket a katolikus vallású nagybirtokos arisztokratákkal, hiszen a reformellenzék politikai elit tagjai közül — hogy csak a legismertebbekre utaljak — *Batthyány Lajos* és *Eötvös József* katolikus mágnás volt, *Deák Ferenc* és *Beöthy Ödön* pedig katolikus köznemes, s a földrajzi kötődés még szórtaabb képet mutat. Annyi azonban jelenlegi ismereteink mellett is bizonyosnak látszik, hogy a két heterogén bázisú párt közül a liberálisok soraiban túlnyomó a birtokos nemes és a nemesi értelmiségi, a konzervatívokéban viszont a nagybirtokos arisztokrata és a rendi államapparátus tisztségviselője.

A „fontolva haladás”, a „konzervatív reform” jelszava ellenére a konzervatív tábor a hagyományos konzervativizmus két ágát vitte tovább. Mindenekelőtt az aulikus tradíciót, a kormánypártiságot újította meg, de magába építette a gravaminális hagyományt is — igaz, némileg módosított formában. Nem a kormány, hanem a liberális reformellenzék tevékenysége ellen védelmezte az ősi alkotmányt, az előjogok rendszerét, a kiváltságrendszert az önmagukat „újkonzer-

vatívoknak” nevező fiatal konzervatívok vezetésével szerveződő magyarországi konzervatívok hagyományos jellegű, ám újonnan megszervezett kormánypárti gárdája. Az uralkodó személyes hatalmát és az egyház kiváltságainak érinthetlenségét tényleg védelmezte a konzervatívok pártja, s valóban törekedett a tulajdonviszonyok, nevezetesen a feudális tulajdonviszonyok konzerválására, mindezekkel együtt pedig az Isten kegyelméből való rend, urak és szolgák társadalomszerveződésének államilag szankcionált fenntartására. Alapjaiban fenyegették viszont a magyar alkotmányosságot a konzervatívok azzal, hogy a közélet kereteit alkotmányellenes intézkedéseikkel az örökös tartományok politikai intézményeihez közelítették, a kellőképpen ki nem fejlődött magyar nemzetgazdaságot pedig védtelenné tették a birodalmi gazdaságba való betagozással szemben. Nemzeti alkotmányvédő szerepük tehát jórészt látszat volt.

A rend megeremtése révén a konzervatívok a hatékony közigazgatás meghonosítását, az anarchikus és anakronisztikus viszonyok felszámolását ígérték, s aki akar, akár korszerűsítő stratégiát is beleláthat abba, ahogyan szembeállították egymással az erős kormányzat, a hatékony közigazgatás és a rend követelményeit a tehetetlenségre kárhóztatott kormányzat, a hatástalan közigazgatás s a közéleti és társadalmi anarchia képével, hiszen a kiskorúságban tartott társadalom passzivitására épített, a gyámkodó állam korszerűsítését célzó reformterveknek a későbbiekben nevezetes folytatásai akadtak.

A konzervatív rendteremtési kísérlet sem rendet, sem gazdasági korszerűsítést nem eredményezett. A konzervatívok szerint azért nem, mivel nem állt elegendő idő rendelkezésükre, az éretlen közvélemény pedig megakadályozta a konzervatív politika hatékony alkalmazását. Ebből az értelmezésből annyi kétségtelenül igaz, hogy a konzervatív rendteremtés a társadalom túlnyomó többségének passzivitását feltételezte, mindenekelőtt azt, hogy alulról ne lehessen okvetetlenkedni a politika „hivatott” embereinek, ez viszont a magyar közélet megújításra szoruló plurális jellegével állandó feszültségben volt. A „rend” konzervatív fogalma nem a „pártok feletti” rendet jelentette, hanem az állam technikai korszerűsítését a liberális reformellenzék politikai súlytalanságra kárhóztatása érdekében.

Magyarország gazdasági és társadalmi felemelkedéséről a magyarországi konzervatívoknak nem volt elképzelésük. A feudális tulajdon védelme, a közügyé emelt kiváltságőrzés, a birodalmi munkamegosztásba való betagozódás által korszerűsített kiváltságrendszer, az ipar és kereskedelem fejlődésével szembeállított agrárius (a nagybirtok korszerűsítését és birodalmi monopolhelyzetét jelentő) érdekelttség és fordított érdekegyesítés, a társadalom túlnyomó többsége érdekeinek alárendelése a privilegizált kisebbség állami eszközökkel előmozdítandó boldogulásának — ezek alkották a magyarországi konzervatívok gazdasági és társadalmi programját.

A nemzetiségi és társadalmi moderátor szerepe sem volt hiteles, hiszen a konzervatívok nem kívánták kiterjeszteni a jogokat a jogtalanokra, s ahogy társadalmi tekintetben a kiváltság nélküliek kizárásával akarták biztosítani saját érdekeik érvényesítését, társadalmi felemelkedés helyett kizárólag egyéni kiemelkedés számára ismerve el teret, a nemzetiségi kérdésben sem mutatkoztak

természetesen toleránsabbnak és távolabbra tekintőbbnek liberális reformellenzéki ellenfeleiknél. Sem jogkiterjesztést, sem asszimilációt nem kezdeményeztek, és miközben a nemességgel azonosított magyarság állami fensőbbsege alapján védték a magyar és a nem magyar ajkúakkal szemben a kiváltságrendszert, méltányosságot hirdettek.

A liberális kihívásra adott konzervatív válasz Magyarországon az 1848 előtti évtizedben az önálló államiság megteremtése és gyakorlattá tétele helyett az állam átalakítását képviselte az abszolútizmus irányába, a kiváltság nélküliek szabad tulajdonosokká fejlődésének lehetősége helyett a kiváltságrendszer állami eszközökkel — mindenekelőtt a birodalmi munkamegosztásba való betagozódás révén — biztosítandó megőrzését és korszerűsítését jelentette, és a hajdani, már régóta megbomlott egyensúlyviszonyok helyébe a jogkiterjesztő asszimiláció politikájával magyar nemzetet teremteni próbáló liberális reformellenzéki kísérletekkel szemben az állami kiváltságvédelmet élte tovább.

A magyarországi konzervatívok valójában sem alkotmányvédő (tehát hagyományosan konzervatív), sem jogkiterjesztő (azaz liberális vagy radikális) szerepre nem vállalkoztak a reformkorban, és nem adtak a magyar társadalom számára érdemleges programot a gazdasági és társadalmi átalakulásra. A magyar közélet szerkezetét abszolutista irányba kívánták fordítani, a kifejtetlen magyar nemzetgazdaságot pedig a birodalmi gazdaságba akarták betagozni. Terepük az informális politika volt, közvetlen céljukat a magyar közvélemény kontrolljának kiiktatása képezte. Ennek következtében a magyar közélet nyilvános fórumain hangoztatott érvek csak burkoltan utalhattak céljaikra, ez viszont behatárolta állásfoglalásaik őszinteségét és komolyságát is: érvek és nézeteik emiatt egyoldalúak, gyakran elvontak és nemegyszer üresek voltak, személyiségük pedig a szociológiailag eléggé homogén közélet személyes ismeretségre épülő vidékies jellege ellenére színtelennek, illetve merevnek mutatkozott.

A magyarországi konzervatívok a külföldi példák közül a leggyakrabban az angol fejlődésre hivatkoztak annak ellenére, hogy a külföldi mintákat nem tartották alkalmazhatóknak a hazai viszonyokra. Anglia volt a kivétel, az a minta, amely a szerves, fokozatos, kiegyensúlyozott, zökkenőmentes utat képviseli. A konzervatív publicisztikában szellemi tekintélyként idézték a legkülönbözőbb brit államférfiakat és gondolkodókat, így *Edmund Burke*, *Robert Peel* és *Lord Stanley* mellett *Jeremy Bentham*, sőt a radikális ír katolikus *Daniel O'Connell* nevére bukkanunk a konzervatív sajtó tanulmányozása során. Ezek a hivatkozások azonban meglehetősen komolytalanok voltak. A konzervatívok értelmezésében ugyanis nem volt helye azoknak a tényeknek, hogy Angliában az abszolútizmus idején az arisztokrácia az abszolutista állam ellenfele volt, hogy az Egyesült Királyságban a társadalom és az állam szétvált (és emiatt szolgáltathatta a liberálisok számára ez az ország a normatívan átértelmezett példatár szerepét), és az abszolútizmusnak (hát még egy idegen abszolútizmusnak!) való alávetettség Nagy-Britanniában 1688 óta lekerült a napirendről. A konzervatívok az angol fejlődésben a születési kiváltságrendszer létét és továbbéltetését eszményítették, elvonatkoztatva a brit fejlődés vívmányaitól, tehertételeitől, hatalmas kataliz-

máitól és a haladás felnevelőitől. A liberálisok viszont a brit önkormányzati rendszer és a hatalom megosztására épülő állam politikai tanulságait fogalmazták újra a maguk feladatai szempontjából, jól tudva azt is, hogy Angliában legalább olyan véres abszolútizmus volt a XV—XVI. században, mint Franciaországban a XVII—XVIII. században, s hangsúlyozták a későbbi vívmányok szempontjából alapvető, tereptisztító jelentőségű XVII. századi angol forradalom szerepét is. Anglia társadalma a magyar liberálisok számára — mint az állam alól emancipált társadalom — követendő mintát nyújtott, az ír nyomorúság és az angol munkásosztály helyzete pedig a polgárosodás ellentmondásain úrrá lenni kívánó igyekezetet nevelt, míg konzervatív oldalról „feudális antikapitalista” következtetésekre vezetett. Az angol kereskedelem és gazdaság mindkét tábor számára kínált érveket: a konzervatívoknak mindenekelőtt azt, hogy a politikát a gazdaságtól el kell választani a gazdasági sikerek érdekében (ami persze Anglia esetében sem volt érvényes), a liberálisokat viszont a lehetséges és kívánatos gazdasági partnerkapcsolat irányába ösztökélte.

A konzervatívok a polgárosodás negatív példajaként emlegették a francia fejlődést, annak nagy megrázkódtatásait, konszolidátlanságát, és ezek okaként a nagybirtok és a születési kiváltságrendszer hiányát mutatták fel. Franciaország példájával illusztrálták azt a meggyőződésüket, hogy a többség uralma megvalósíthatatlan, az alkotmányos kormányzás szükségképpen korrupcióra vezet, a politikai egyenlőség pedig a pénzarisztokrácia monopolhelyzetét eredményezi. Értelmezésük éppoly elvont, leszűkített és önkényes volt, mint a brit fejlődés interpretálása, hiszen a kérdés magvától vonatkoztattak el. Attól ugyanis, hogy Franciaországban az utolsó két évszázadban monarchikus, köztársasági, majd ismét monarchikus formák között abszolútista állam épült tovább és vetette maga alá a társadalmat. Ennek ellenére polgárosodott a társadalom, s lett alkotmányos az állam. A magyar liberálisok és konzervatívok egyaránt viszolyogtak a nagy francia forradalomtól, ám más-más okból: a liberálisok a hatalomkoncentrációtól, a lakosság egészére kiterjesztett terrortól és a forradalmi erőszak mítoszától ódzkodtak, míg a konzervatívok a születési kiváltságrendszer megsemmisítése miatt kárhoztatták a nagy francia forradalmat. A liberálisok tehát a forradalom torzulásait, a konzervatívok viszont a forradalom lényegét és érvényes tartalmát utasították el.

A konzervatívok számára Poroszország paternalista állama jelentette a közvetlenül követhető és követendő mintát, a Habsburg Birodalom azt a keretet és gazdasági egységet, melyben Magyarország jövődjére biztosítva van. Oroszországban nem láttak fenyegető veszedelmet. Az Amerikai Egyesült Államok Svájjal együtt a köztársasági államforma és a föderatív berendezkedés időszerűtlenségét és megvalósíthatatlanságát példázta, Lengyelország sorsa pedig az önálló államiság, a függetlenségi törekvések irrealitását képviselte. A liberálisok az autokrata Oroszországgal szembeni védekezés jegyében kezdeményezték a Habsburg Birodalom irányában az általuk kívánatosnak tartott állam- és gazdasági szövetséget, a lengyel nemzet iránt szolidárisak voltak, az Egyesült Államokkal rokonszenveztek, Svájcra érdeklődéssel, Poroszországra viszont fenntartással tekintettek.

A liberálisok külföldről kialakított képe szervezesebb és megalapozottabb volt, mint a konzervatívoké. A konzervatívok szellemi horizontján ugyanis a külföld külsődlegesen, összefüggéseiből kiragadott formában, provinciálisan volt jelen. A magyarországi konzervatívok a Habsburg Birodalomhoz való viszony tényét és előnyeit hangsúlyozták: azt, hogy nagyobb és fejlettebb politikai és gazdasági egység, amelyhez a magyarságnak szükséges és érdemes alkalmazkodnia. Sem az alkalmazkodás ára és mértéke, sem az Osztrák Császárság politikai fejlettsége nem állta ki a bíráló próbáját, hiszen garanciák helyett csak az informális politika kétes sikerét kínálhatta a konzervatívok politikája, mert Ausztria egyfelől az udvart, másfelől a Burg és a tartományok kapcsolatát, azaz meglehetősen fejletlen „egységet” jelölt.

A magyarság kultúráját Ázsiából hozta magával, illetve a németektől vette — állították egymástól eltérően a konzervatívok —, alkotmányosságát a Habsburgok birodalmával a háta mögött terjeszthette ki nemzetiségével egyetemben Kelet-Európában és saját hazájában, s a kiváltságos magyar nemesség, a magyar nemzet most is a bécsi kormány támogatására szorul a kiváltság nélküliek fenyegetésével szemben — a nemzet létét és biztonságát a birodalom szavatolja, a birodalmat pedig az európai status quo. A nyugati irányú kisebbségi érzetet a konzervatív szellemi horizonton a keleti irányú kultúrfőlény hangoztatása kompenzálta.

A konzervatívoknak nem volt önálló társadalomszemléletük; a társadalomról kialakított felfogásukat az államról formált képük határozta meg. Állam nélkül nincs és nem is lehet társadalom, állam és társadalom elválaszthatatlan egymástól, és maga a tagolás is értelmetlen fikció — ez a benyomásunk erősödik meg nemcsak *Adam Müller* vagy *Savigny* műveinek az olvasásakor, hanem a magyar konzervatív publicisztika tanulmányozásakor is. A különbség mégsem elenyésző, hiszen a német konzervatívok dinasztikus kisállami lojalitása helyébe a magyar konzervatívoknál a magyar alkotmányosság védelmének látszata mögött egy idegen abszolutista hatalom iránti odaadás került.

A társadalmi mobilitást az egyéni felemelkedés (pontosabban: kiemelkedés) mintájára értelmezhetjük a magyar konzervatívok szellemi horizontján belül, amelyet az államhivatalnoki előrelépés élményvilága konkretizálhatott a konzervatív politikusok és publicisták számára. A vagyoni függetlenség által biztosított ítélőképesség, a polgári társadalomba való tartozás klasszikus liberális kritériuma helyébe a konzervatívok eszmevilágában a politikai lojalitás, tehát az állam iránti hűség lépett, azaz a társadalom, a tulajdonosok társasága elvileg sem emancipálódhatott az állam alól. „Szabadság” és „tulajdon” liberális értékeit a konzervatív felfogásban a „kiváltság” és a „hierarchiában elfoglalt hely” váltotta fel. A „tekintély”, a „realitás” és a „hagyomány” tradicionális konzervatív alapfogalmai a magyar konzervatívok értékvilágában is a „rend” köré csoportosultak, ám a „rend” nemcsak a társadalmat hivatásrendi alapon tagoló államot, hanem az önálló államiság iránti igény korlátozását is jelölte. Az 1848 előtti évtized magyarországi konzervativizmusa ugyanis a Habsburg Birodalom magyarországi konzervativizmusa, a birodalmi konzervativizmus egyik típusa, csak látszólag magyar, valójában birodalmi konzervativizmus volt. Jelleget az aulikus tradíció

adaptálása, tartalmát a gazdasági betagozódás politikai előfeltételeinek előkészítése, sajátlagos lényegét a nemzeti konzervatív szerepkör betöltésének hiánya határozta meg. Aktualitását viszont az iránta táplált illúziók újratermelődése, a kiskorúságban tartott társadalom élményvilága, a forradalmi mitológia és a konzervativizmus váltógazdasága biztosítja.

Az a korszak, amelyben a magyar konzervativizmus kialakult, viszonylag nyitott volt. Még nem dőlt el, hogy a polgárosodás melyik útját járja be a magyarság. Az egyik új egyensúlyviszonyok megteremtése felé mutatott az önrendelkezés, a kezdeményezés, a jogkiterjesztés és a folytonos önkorrekció alapján. A másik a már régen megbomlott feudális társadalmi és etnikai egyensúlyviszonyok látszatának fenntartása, a birodalomba való gazdasági (és közvetve politikai) betagozódás és a kiváltságrendszer korszerűsítése felé vezetett, és képtelenné tett az érdemleges önkorrekcióra, a többséget alattvaló létre szorította és hosszú távon kényszerpályán való sodródásra kárhoztatott mindenkit.

Társadalomidegen államhivatalnoki gondolkodásmód, az állam alá rendelt társadalom közéleti kiskorúsítása, kisebbségi érzet Nyugat felé és annak kompenzációs formái keleti irányban, nacionalista jelmezbe bújtatott nemzeti alárendelődés, a rendteremtés és a hatalomkoncentráció jegyében a szakszerűség és a realitásérzék kisajátítása — ezek voltak a XIX. századi magyar konzervativizmus sajátosságai, amelyek nem a magyar fejlődés eredendő jellegzetességeinek a következményeiként, hanem az önrendelkezés hiányának és tényleges lehetősége visszaszorításának konzekvenciáiként kaptak egyre nagyobb súlyt a köztudatban és a mindennapi viselkedésben.

JELZETEK ÉS RÖVIDÍTÉSEK

- Allmayer-Beck, Johann Christoph, 1959.* = *Johann Christoph Allmayer-Beck: Der Konservatismus in Österreich. Konservative Schriftenreihe. Band 4. München.*
- Andics Erzsébet, 1952, 1965, 1981.* = A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848/49-ben. (Összegyűjt. szerk. és bev. *Andics Erzsébet*) (Magyarország újkori történetének forrásai) I—III. Budapest.
- Andics Erzsébet, 1973.* = *Erzsébet Andics: Metternich und die Frage Ungarns.* Budapest.
- Andics Erzsébet, 1975.* = *Andics Erzsébet: Metternich és Magyarország.* Budapest.
- Arendt, Hannah, 1973.* = *Hannah Arendt: On Revolution.* Harmondsworth, Middlesex.
- Asbóth János, 1876.* = *Asbóth János: Irodalmi és politikai arcképek.* Budapest.
- Asbóth János, 1892.* = *Asbóth János: Jellemrajzok és tanulmányok korunk történetéhez.* Budapest.
- AZ = Allgemeine Zeitung (Augsburg)
- Ballagi Géza, 1897.* = *Ballagi Géza: A nemzeti államalkotás kora 1815—1847. A magyar nemzet története. IX.* (Szerk.: *Szilágyi Sándor*) Budapest.
- Barta István, 1966.* = *Barta István: A fiatal Kossuth.* Budapest.
- Bábolnai Mihály, 1846.* = (Kossuth Lajos:) A magyar conservatív párt és a nemzetiség. Illusztrálta: Bábolnai Mihály. In: *Magyar szózatok.* Hamburg, 1847. 220—263.
- Bártfai Szabó László, 1943.* = Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez, 1808—1860. (Összeáll.: *Bártfai Szabó László*) I—II. Budapest.
- Berlin, Isaiah, 1979.* = *Isaiah Berlin: Four Essays on Liberty.* Oxford.
- BH = Budapesti Híradó
- BIÖM = Bibó István összegyűjtött munkái (S. a. r.: *Kemény István—Sárközi Mátyás*) I—IV. Bern, 1981—1984.
- BIVT = Bibó István: Válogatott tanulmányok (Vál.: *Huszár Tibor*, szerk. és jegyz.: *Nagy Endre—Vida István*) I—III. Budapest, 1986.
- Bibó István, 1942/44.* = *Bibó István: A német hisztéria okai és története. MTAKK Ms 10 587.* Nyomatásban egy része: *Történelmi Szemle*, 1980. 169—195, egésze: *BIÖM* I. 101—183, majd *BIVT* I. 365—482.
- Bibó István, 1947.* = *Bibó István: Az államhatalmak elválasztása egykor és most. Akadémiai székfoglaló* 1947. január 13-án. *MTAKK Ms 10 588.* Nyomatásban: *Vigilia*, 1980. 533—546, *BIÖM* II. 541—559, majd *BIVT* II. 367—397.
- Bibó István, 1971/72.* = *Bibó István: Az európai társadalom fejlődése. MTAKK Ms 5113/5.* Nyomatásban: *BIÖM* II. 560—635, majd *BIVT* III. 5—123.
- BSz = Budapesti Szemle
- Constant, Benjamin, 1980.* = *Benjamin Constant: De la liberté chez les modernes. Écrits politiques.* (Vál. és s. a. r.: *Marcel Gauchet*) Collection Pluriel. Paris.
- Csengeri Antal, 1851.* = *Csengeri Antal: Magyar szónokok és státusférjak.* Pest.
- DAÖM = Gróf Dessewffy Aurél összes művei (S. a. r.: *Ferenczy József*) Budapest, 1887.
- Dcslt = Dessewffy család levéltára
- Deák Farkas, 1885.* = *Deák Farkas: Gróf Dessewffy Aurél. Pozsony—Budapest.*
- Deák Ferenc beszédei, 1903.* = *Deák Ferenc beszédei* (Összegyűjt.: *Kónyi Manó*) II. kiadás. I—VI. Budapest.

- Deák István, 1983.* = *Deák István: Kossuth Lajos és a magyarok 1848—49-ben.* Budapest.
- Dessewffy Emil, 1842.* = *Gróf Dessewffy Emil: Alföldi levelek (1839—1840) és néhány toldalék (1841).* Buda.
- Dessewffy Emil, 1843.* = (*Gróf Dessewffy Emil:*) Parlagi eszmék, igénytelen nézetek, szerénytelen tervek a függő kérdések s az ország gyűlése körül. Pest.
- Dessewffy Emil, 1847.* = *Gróf Dessewffy Emil: A magyar vám és kereskedési ügy és annak végelgazítási módja.* Pest.
- Dessewffy Emil, 1847/a.* = *Gróf Dessewffy Emil: Fizessünk! Mennyit becsülettel elbírunk, magunknak, magunkért.* Pest.
- Dezsényi Béla, 1941.* = *Dezsényi Béla: Nemzeti Újság 1840—1848. Nyolc év egy konzervatív hírlap életéből.* Klny. a *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1940—41.* kötetéből. Budapest.
- EH* = Erdélyi Híradó
- EKK* = Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Kézírtattár
- Ellenőr* = Ellenőr. Politicai zsebkönyv, a Pesti Ellenzéki Kör megbízásából szerkeszté *Bajza [József].* Németország [Lipcse], 1847.
- Eötvös József, 1846.* = *B[áró] Eötvös József: Reform.* Lipcse.
- Erdmann Gyula, 1984.* = *Erdmann Gyula: A kormányzat előkészületei az 1839—40-es országgyűlésre.* *MPÁK* 193—221.
- F* = Figyelmező
- FN* = Főrendi napló
- FN, 1843/44.* = Felsőleges első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik apostoli királya által szabad királyi Pozsony városába 1843-dik esztendei pünkösdi hava 14-dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a méltóságos főrendeknél. I—VII. Pozsony.
- FN, 1847/48.* = 1847-ik esztendei Szent András hava 7-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a méltóságos főrendeknél. Pozsony—Pest.
- G 628.* = Szekfű Gyulának írott levelek
- Gergely András, 1982.* = *Gergely András: Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban. A fumei vasút. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 98.)* Budapest.
- Gerő András, 1984.* = *Gerő András: A gondolkodás polgárosodása. A lengyel felkelők melletti érvek az 1832—36. évi országgyűlésen.* *MPÁK* 133—153.
- H* = Hetilap
- H 231* = Szekfű Gyula levelei Tagányi Károlynak
- Hayek, Friedrich A., 1976.* = *Friedrich A. Hayek: The Constitution of Liberty.* London.
- Horváth Mihály, 1886.* = *Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823—1848.* III. kiadás. I—III. Budapest.
- Jablanczy Ignác, 1842.* = *Jablanczy Ignác: Adatok átalakulási első mozgalomink történetéhez.* Közlegény-cikkek. Pest.
- Kaltenbrunner, Gerd-Klaus, 1972.* = *Rekonstruktion des Konservatismus. (Szerk.: Gerd-Klaus Kaltenbrunner)* Freiburg.
- Kann, Robert A., 1964.* = *Robert A. Kann: Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie.* I—II. Graz—Köln.
- Károlyi Árpád, 1936.* = *Károlyi Árpád: Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. (Magyarország újabbskori történetének forrásai. Hivatalos iratok és levelek.)* Budapest.
- Kemény Zsigmond, 1846.* = *Kemény Zsigmond naplója. (Bev. jegyz. és s. a. r.: Benkő Samu)* Bukarest, 1966.
- KLÖM XI.* = Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. (S. a. r. és bev.: *Barta István*) Kossuth Lajos összes művei XI. Budapest, 1951.
- Kossuth Lajos, 1847.* = *Kossuth Lajos: Adó.* In: *Ellenőr.* 448—572.
- Kovács Ferenc, 1894.* = *Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsótábla kerületi üléseinek naplója. (Szerk.: Kovács Ferenc)* I—VI. Budapest.
- Kölcsey Ferenc, 1832—33.* = *Kölcsey Ferenc naplója. 1832—33.* Budapest, 1848.
- KRN* = A karok és rendek naplója

- KRN, 1847/48.* = ... 1847-ik esztendei Szent András hava 7-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél. Pozsony—Pest.
- Laski, Harold J., 1936.* = *Harold J. Laski: The Rise of European Liberalism. An Essay in Interpretation.* London.
- Lr* = Levelestár
- Ludassy Mária, 1984.* = *Ludassy Mária: A trón, az oltár és az emberi jogok. Katolikus és liberális gondolkodók a restauráció korabeli Franciaországban.* Budapest.
- Mannheim, Karl, 1959.* = *Karl Mannheim: Essays on Sociology and Social Psychology.* (Szerk.: *Paul Kecskeméti*) London.
- Miskolczy Gyula, 1927.* = *Miskolczy Gyula: A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában.* (Magyarország újabtkori történetének forrásai.) I—II. Budapest.
- Miskolczy Gyula, KR.* = *Miskolczy Gyula: A kamarilla a reformkorban.* Budapest. én.
- MNM MTKcs* = Magyar Nemzeti Múzeum. Magyar Történelmi Képcsarnok.
- MOL* = Magyar Országos Levéltár.
- Mot* = Magyarország története tíz kötetben. Főszerk.: *Pach Zsigmond Pál.* Budapest.
- Mot V.* = Magyarország története, 1790—1848. (Főszerk.: *Mérei Gyula*, szerk.: *Vörös Károly*) I—II. Budapest, 1980.
- MPÁK* = A magyar polgári átalakulás kérdései. Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára. (Szerk.: *Dénes Iván Zoltán—Gergely András—Pajkossy Gábor*) Budapest, 1984.
- NU* = Nemzeti Újság
- Ogy-i irományok, 1843/44.* = ... 1843-dik esztendei pünkösdi hava 14-dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek irományai. I—IV. Pozsony.
- Ogy-i irományok, 1847/48.* = ... 1847-ik esztendei Szent András hava 7-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek irományai. Pozsony—Pest.
- OSZKK* = Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára.
- Pajkossy Gábor, 1984.* = *Pajkossy Gábor: Kossuth hűtlenségi pere.* *MPÁK* 165—191.
- PH* = Pesti Hírlap
- Poór János, 1988.* = *Poór János: Kényszerpályák nemzedéke 1795—1815.* Budapest.
- Pulszky Ferenc, 1874.* = *Pulszky Ferenc: Jellemrajzok II. Gróf Desseffy Aurél és társai.* *BSz.* 41—56.
- Révai* = Révai nagy lexikona. Az ismeretek enciklopédiája. I—XXI. Budapest, 1911—1935.
- Réz Mihály, 1909.* = *Réz Mihály: Tanulmányok.* Budapest.
- RL* = Regnikoláris levéltár
- Ruggiero, Guido de, 1927.* = *Guido de Ruggiero: The History of European Liberalism.* (Ford.: *R. G. Collingwood*) Oxford.
- Schematismus, 1840—1847.* = *Schematismus inlyti regni Hungariae partiumque eidem adnexarum.* Budae.
- Staatskonferenzakten, a., s.* = *Staatskonferenzakten, allgemeine, separat.*
- Szabad György, 1971.* = Szabad György felszólalása. In: *Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről.* (Értekezések a történelmi tudományok köréből, Új sorozat. 55.) Budapest. 87—96.
- Szabad György, 1977.* = *Szabad György: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében.* Budapest.
- Szabad György, 1979.* = *Szabad György: Az önkényuralom kora, 1849—1867.* In: *Magyarország története, 1848—1890.* (Főszerk.: *Kovács Endre*, szerk.: *Katus László*) I—II. Budapest. I. 435—768.
- Szabad György, 1981.* = *Szabad György: Hungary's Recognition of Croatia's Self-Determination in 1848 and Its Immediate Antecedents.* *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica.* Tom. XXI. Budapest. 23—38.
- Szabad György, 1986.* = *Szabad György: Magyarország önálló államiságának kérdése a polgári átalakulás korában.* Akadémiai székfoglaló 1983. március 4. Budapest.
- Szalay László, 1845.* = *Szalay László: Nyílt levél Considerant Viktorhoz, a Democratie pacifique főszerkesztőjéhez.* *PH* 1845. február 2.
- Székfü Gyula, 1922.* = *Székfü Gyula: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. II. kiadás.* Budapest.

- Szekfű Gyula, 1933.* = *Szekfű Gyula: A tizenkilencedik és huszadik század. Hóman Bálint—Szekfű Gyula: Magyar történet. VII.* Budapest.
- SZIN* = Gr[óf] Széchenyi István naplói. (Szerk. és bev.: *Viszota Gyula*) I—VI. Budapest, 1925—1939.
- SZIÖM* VI/1—II. = Gróf Széchenyi István összes munkái. VI. Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. (Szerk. és bev.: *Viszota Gyula*) I—II. Budapest, 1927—1930.
- Szögyény-Marich László, 1903, 1917, 1918.* = Idősb Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai. Kiadják fiai. I—III. Budapest.
- Trócsányi Zsolt, 1965.* = *Trócsányi Zsolt: Wesselényi Miklós.* Budapest.
- V = Világ
- Varga János, 1971.* = *Varga János: A jobbágyszabadság kivívása 1848-ban.* Budapest.
- Varga János, 1980.* = *Varga János: Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete. Zalai gyűjtemény 15.* (Szerk.: *Degré Alajos*) Zalaegerszeg.
- Varga János, 1980/a.* = *Varga János: A kormányzervek előkészületei az 1843. évi diétára. Századok, 727—751.*
- Varga János, 1980/81.* = *Varga János: Megye és haladás a reformkor derekán (1840—1843) I—II. Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv.* (Szerk.: *Kanyar József*) 11—12. Kaposvár.
- Varga János, 1982.* = *Varga János: Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején.* Budapest.
- Varga János, 1982/a.* = *Varga János: Batthyány és a jobbágyszabadság. Századok, 1193—1228.*
- Varga János, 1983.* = *Varga János: Keresztútban a Pesti Hírlap. Az ellenzéki és a középúti liberalizmus elválása 1841—42-ben.* Budapest.
- Vörös Károly, 1980.* = *Vörös Károly: A magyar reformellenzék harca a polgári átalakulásért (1840—1847). Forradalom előtt (1847—1848) Mot V/II. 855—975, 1195—1227.*

NÉVMUTATÓ

- Abbott, B. H. 42
 Aczél Antal 87
 Aigner Ferenc 103
 Allmayer-Beck, Johann Christoph 13, 36
 Almásy Móric 175
 Ambrózy Lajos 87
 Andics Erzsébet 32, 36, 40, 76, 88, 123, 124, 129,
 131, 132, 134, 136, 137, 166, 168, 169, 177
 Audiffret-Pasquier, [?] 92
 Andrássy György 87, 168
 Andrássy Gyula 172
 Andrássy József 40, 46, 60, 65, 87
 Andrássy Károly 77
 Andrássy Mihály 180
 Andrian-Werburg, Victor 16
 Apponyi Albert 174, 177
 Apponyi György 40, 75, 76, 87, 88, 103, 109, 113,
 135, 136, 137, 144, 148, 149, 150, 152, 154, 163,
 164, 166, 168, 173, 174, 176, 180
 Arblaster, Anthony 13
 Arendt, Hannah 12, 147
 Asbóth János 28, 168, 173
 Augusz Antal 168, 173
- Bába Iván 9
 Babarczy Antal 137, 168
 Bábolnai Mihály → Kossuth
 Bach, Alexander 172
 Bajza József 137, 138
 Ballagi Géza 19, 84, 88, 128, 152, 156
 Baricz [?] 97
 Barkóczy János 89, 168, 174
 Barta István 19, 148
 Bártfai Szabó László 65, 85, 88, 89, 108, 132, 136,
 157, 163, 166
 Batthyány Imre 157
 Batthyány Lajos 29, 137, 160, 166, 170, 177, 180
 Benda Kálmán 19
 Bentham, Jeremy 24, 25, 56, 182
 Beöthy Ödön 83, 85, 86, 97, 137, 180
 Berg, Wolfgang 59, 63
- Berlin, Isaiah 9, 13, 66, 147
 Bertényi Iván 142
 Bezerédy István 79, 83, 98, 137
 Bezerédy Miklós 158, 159
 Bibó István 9, 12, 13, 147, 148, 178
 Bismarck, Otto 13
 Blake, Robert 14
 Bonald, Louis Gabriel Ambroise 13, 30, 99, 103
 Borsos Márton 39
 Bölöni Farkas Sándor 92
 Bülow-Cummerow, Ernst 92
 Burke, Edmund 71, 103, 182
 Bülau, Friedrich 92
 Butterfield, Herbert 45
- Carlyle, Thomas 13, 14
 Chevalier, Michel 92
 Clark, G. Kitson 14
 Constant, Benjamin 12, 25, 147
 Cowling, Maurice 14
 Custine, Astolphe Louis Léonor 66
 Czindery János 40
 Czindery László 49, 88, 169, 174
 Cziráky János 157, 158
- Csáky, Moritz 20
 Csáky Tivadar 87
 Császár Ferenc 40, 88, 89
 Csengery Antal 28, 88, 176
 Csiki Emmánuel 89
 Csizmadia Andor 146
 Csorba László 9, 104, 174
- Davies, Norman 59
 Deák Farkas 28, 176
 Deák Ferenc 24—26, 29, 45, 48—51, 77, 84, 104,
 137, 145—147, 173, 177, 180
 Deák István 128, 154
 Degré Alajos 147
 Lord Derby 13, 42, 182
 Deregyei → Kossuth
 Dessewffy Aurél (1808—1842) 26—67, 76—78,

- 87—88, 103—107, 111, 115, 129, 149, 150, 158, 176, 180
 Dessewffy Aurél (1846—1928) 178
 Dessewffy Emil 46, 47, 55, 58, 67, 68, 76—78, 85, 88, 89, 103—107, 113—124, 129—134, 137, 143, 149, 157—160, 168—174, 177—178, 180
 Dessewffy József 28, 29, 31, 50
 Dessewffy Józsefné sz.: Sztáray Eleonóra 30
 Dezsényi Béla 68, 104, 169
 Dickinson, H. T. 14
 Disraeli, Benjamin 13, 14, 147
 Éble Gábor 29
 Engels, Friedrich 95
 Eötvös Ignác 29
 Eötvös József 37, 46, 60, 77, 85, 88, 96, 117, 118, 127, 145, 180
 Erdei Ferenc 54
 Erdélyi Ágnes 9, 66
 Erdmann Gyula 9, 20, 32
 Erdődy Gábor 9
 Erdődy János 87, 157
 Erdődy Sándor 161
 Erős Ferenc 9
 Eszterházy Károly 157
 Fábrián Gábor 66
 Ferdinánd I. 23
 Ferdinánd V. 76, 151, 166, 168, 169
 Ferenc József I. 168, 170, 177
 Fiáth Ferenc 169, 176
 Fogarassy Mihály 129, 158, 159, 169
 Forintos György 125, 180
 Forster Károly 137
 Furet, François 12
 Gall [Gáll Lajos?] 89
 Gash, Norman 14
 Gellériné Lázár Márta 9
 Gellner, Ernest 148
 Gentz, Friedrich 71, 103
 Gergely András 9, 20, 149, 164
 Gerő András 9, 59, 66
 Gildea, Robert 16
 Gilmour, Ian 15
 Gobineau, Arthur 69
 Gray, John 13
 Greiffenhagen, Martin 13
 Gustermann, Anton Wilhelm 21
 Gyerő Jenő I. Kemény Zsigmond 118
 György Endre 42
 Győry [Sándor?] 89
 Gyürky Pál 157
 Hajnóczy József 24, 146
 Hallam, Henry 92
 Haller, Karl Ludwig 103
 Haller Sándor 161
 Hanák Péter 174
 Hanham, Harold John 14
 Hardy, Henry 66
 Hattenhauer, Hans 69
 Havas József 47, 169
 Hayek, Friedrich A. 12, 147
 Haynau, Julius Jacob 168, 169
 H. Balázs Éva 16
 Heiszler Vilmos 9
 Helmezy Mihály 88
 Herder, Johann Gottfried 69
 Himmelfarb, Gertrude 14
 Horváth Károly 28
 Horváth Mihály 19, 40, 84, 88, 129, 131, 132
 Hurst, Michael 9
 Hutscheon, William 14
 Illucz-Oláh János 89, 103
 Inkey Imre 159
 Irinyi József 112
 István főherceg 152, 166
 Jablanczy Ignác 40, 41, 43, 60, 170
 Jánoky Madocsány Sarolta 177
 Jarcke, Karl Ernst 31, 36, 92
 Jászi Oszkár 16
 Jellačić, Josip 110, 166
 Jósika Samu 76, 87, 88, 110, 166, 168, 174, 180
 József II. császár 18, 59
 József nádor 47, 152
 Julius, Nikolaus Heinrich 92
 Kállay Ferenc 65, 66, 89—99, 105, 107, 113, 118, 125, 150
 Kaltenbrunner, Gerd-Klaus 13, 28, 36
 Kann, Robert A. 16, 177
 Kanyar József 175
 Károlyi Árpád 166
 Károlyi Lajos 87
 Kászonyi Dániel 161
 Kedourie, Elie 148
 Keglevich Gábor 129, 131
 Kelemen János 9
 Kelly, Aileen 66
 Kemény István 9
 Kemény Zsigmond 77, 88, 89, 118
 Kennan, George Frost 66
 Kettler, David 15
 Király Zsuzsa 9

- Kirk, Russell 45
 Klauzál Gábor 83, 85, 86, 97, 98, 137
 Klestinszky László 176
 Kluge, Paul 148
 Kókay György 170
 Komjáthy Miklós 175
 Komlóssy László 97
 Kosáry Domokos 161, 170, 172
 Kossuth Lajos 19, 26, 37—47, 51, 55—61, 64, 65, 67, 71, 77, 78, 82, 83, 85, 88, 107, 115, 121, 125, 127, 128, 138—147, 153, 161, 164, 167, 177
 Kovács Endre 59
 Kovács Ferenc 76, 79, 80, 83, 84, 86, 98, 141, 142, 149, 150
 Kovacsóczy Mihály 68
 Kölcsey Ferenc 20, 23—25, 65, 81—83, 146
 Köves Erzsébet 66
 Krejčí, Jaroslav 148
 Kübeck, Karl Friedrich 35, 120
- Lamberg Ferenc 170, 177
 Laski, Harold J. 12, 147
 Leo, Heinrich 92
 Léontovitch, Victor 66
 Lévy József 170
 Limnaeus, Ioannes 92
 Liphay Sándor 68—75, 85, 89—90, 99—107, 113, 115, 118, 129—131, 137, 150, 169, 180
 Lonovics József 40
 Lónyay Gábor 85, 97
 Lónyay János 165, 166
 Lónyay Menyhért 124, 163, 165, 166, 174
 Ludassy Mária 9, 13, 25, 69, 103, 147
 Ludassy Mór 173
 Luka Sándor 40, 87, 103, 129, 169
 Lukácsy Sándor 95
 Lukáts [Lukács György?] 89
- Mailáth György 75, 79, 80, 87, 97, 129, 169, 173
 Maistre, Joseph 13
 Majláth János 68, 74, 75, 158, 159
 Majthényi Antal 87, 158, 159
 Majthényi László 169
 Mannheim Károly 14, 15
 Marich Dávid István 87
 Márkus György 25
 Martinkó András 28
 Mazsu János 9
 Mednyánszky Alajos 47, 88
 Méhes Sámuel 40, 88
 Meja, Volker 15
 Menczer Béla 28
 Mészáros Károly 89, 103, 104
- Metternich-Winneburg, Clemens Wenzel Lothar 29, 31, 35, 36, 76, 86, 87, 102, 162, 171
 Metternich-Winneburg, Richard 36
 Mezösy László 42
 Miskolczy Ambrus 152
 Miskolczy Gyula 110, 166
 Moore, Barrington Jr. 45
 Möser, Justus 13
 Müller, Adam 13, 71, 103, 184
- Nádasy Lipót 157
 Nagy Ignác 88, 89
 Nagy Károly 44
 Nagy Pál 68
 Ney Ferenc 89
 Nisbet, Robert 13
 Nora, Pierre 66
- Nyíri Kristóf 9
- Oakeshott, Michael 15
 O'Connell, Daniel 182
 Orosz István 145
- Pajkossy Gábor 9, 20, 47, 53, 161
 Pálffy Móric 157, 169
 Palóczy László 98
 Pándi Pál 95
 Pasquier, Étienne Denis 92
 Pázmány Dénes 85, 97
 Péchy Emmánuel → Péchy Manó
 Péchy Imre 87, 169
 Péchy Manó (Emmánuel) 87, 159, 176
 Peel, Robert 28, 182
 Perczel Mór 98
 Perger János 89, 104
 Petőfi Sándor 104, 166
 Pipes, Richard 66
 Piringer, Anton 21
 Podmaniczky Frigyes 161
 Poór János 16, 20, 21, 31, 36
 Powis, Jonathan 103
 Priestley, Joseph 24
 Puky Miklós 42
 Pulszky Ferenc 28, 46, 65, 145, 176
- Quinton, Anthony 15
- Ráday Gedeon 79, 161
 Raksányi Imre 89
 Raumer, Friedrich 92
 Raynouard, M. [?] 92
 Redlich, Joseph 16

- Ress Imre 9
 Révay György 87
 Réz Mihály 28, 176
 Ritoók Zsigmondné Szalay Ágnes 92
 Roberts, J. M. 16
 Rohonczy Ignác 88, 169
 Rózsa György 9
 Ruggiero, Guido de 12, 147
 Ryan, Alan 13
 R. Várkonyi Ágnes 177
- Sarlós Béla 174
 Sashegyi Oszkár 29
 Savigny, Friedrich Karl 69, 71, 103, 184
 Schedel Ferenc → Toldy Ferenc
 Schlumbohm, Jürgen 147
 Schwab Leo 97
 Sennyey Pál 158, 168, 173—176
 Sheehan, James J. 147
 Siskovits József 87
 Smith, Paul 9, 14
 Smout, Christopher 9, 14
 Somssich Pál 75, 79, 80, 103, 129, 130, 131, 136, 169, 171, 172, 175
 Sörös János 29
 Lord Stanley, Edward Henry → Lord Derby
 Stegmann, Dirk 13
 Stehr, Nico 15
 Stephen, James Fitzjames 13, 14
 Strauss, Leo 69
 Stuller Ferenc 89
- Szabad György 9, 19, 20, 59, 60, 66, 82, 84, 110, 118, 121, 137, 138, 142, 145, 147, 148, 171, 172, 177
 Szabó Miklós 9, 13, 148
 Szádeczky Béla 176—177
 Szalay László 28, 88, 117, 127
 Szapáry Antal 161
 Szauder József 146
 Szauder Józsefné 146
 Széchenyi István 28, 29, 36, 37, 55, 61, 62, 63, 65, 67, 98, 137, 153, 159, 166, 176, 178
 Széchenyi Lajos 68, 77
 Szécsen Antal 21, 58—64, 75, 85, 89, 97—99, 103—118, 129—134, 137, 150, 158, 167—169, 172, 173, 176, 180
 Szécsen Károly 177
 Szekfű Gyula 21, 28, 128, 154, 177, 178
 Szemere Bertalan 81, 145
 Szentiványi Vince 40
 Szentkirályi Móric 85, 86, 98
- Szenvey József 60, 88, 89, 103
 Szerencsy István 156, 157
 Szontágh Gusztáv 89
 Szőgyény László (Szőgyény-Marich László) 46, 166, 168, 175
 Sztáray Albert 40, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 63, 64, 76, 77, 78, 88, 90, 93, 95, 99, 103, 105, 106, 107, 113, 115, 118, 123, 124, 150
- Tallár Ferenc 66
 Teleki Domokos 88, 117, 161
 Teleki László 145, 160, 161
 Thallóczy Lajos 177
 Tisza István 176
 Tisza Lajos 87
 Tocqueville, Alexis 66, 92
 Toldy Ferenc (Schedel) 40, 88, 89
 Török János 89, 172, 176
 Trefort Ágoston 121
 Trócsányi Zsolt 19, 146, 148
 Ürményi József 40, 87, 103, 159, 169
- Vállas Antal 88, 89
 Varga János 9, 19, 32, 36, 40, 44, 46, 48, 49, 59, 60, 62, 76, 79, 85, 110, 121, 129, 131, 138, 141, 145, 148, 163, 164, 166
 Vay Ábrahám 87, 157
 Vay Dániel 65, 156, 161
 Vay Lajos 161
 Vay Miklós 87, 129, 158, 169, 170, 173, 175
 Veber [?] 89
 Velimský, Vitězslav 148
 Veres Sándor 9
 Véssey Lajosné, Somssich Agath 169
 Vida Károly 88, 103, 114, 115, 171, 176
 Vincent, John 14
 Vörös Károly 20, 76, 84, 152, 163
 Vörösmarty Mihály 28
 Vukovics Sebő 88
- Wachsmuth, Wilhelm 92
 Waldstein János 161
 Welden, Franz Ludwig 177
 Wenckheim Béla 161
 Wendt, Bernd-Jürgen 13
 Wertheimer Ede 168
 Wesselényi Miklós 19, 24, 26, 51, 65, 66, 67, 77, 146, 147
 White, R. J. 14
 Wincke [?] 92
 Windischgrätz, Alfred 168
 Witt, Peter-Christian 13

Zarka János 40
Zay Károly 61, 98, 161
Zichy Ferenc 169, 174, 175
Zichy-Ferraris Bódog 88
Zichy Henrik 87
Zichy Jenő 40

Zichy Ödön 40, 87
Zichy Ottó 98
Zirkuli Péter 9

Zsedényi Ede 48, 49, 75—88, 97, 111, 149—152,
163, 169, 172, 174

KÉPMELLÉKLET

1. Dessewffy Aurél. Ludwig Passini rézmetszete Barabás Miklós után, datálatlan. MNM TKCs 72/1948. Gr.

Lehelovája Püszök úr, Kézpes uram,

Több tájékoztatás néjve Ezzel egybevért közfűvészesem egybevértéim.

A' Romai emlékei püszök, kálival veszem és vitelen. Fomtatón utazot hűtlenkedez, - ok az anyamata és hűtlenkedez kénelemesé fiaimra hűtlenkedez. Appony Juhász abba hűtlenkedez, mit az hűtlenkedez hűtlenkedez.

Püszök néjve nagy közfűvészesem tartozom. Amas ideje-
ben fogja hűtlenkedez hűtlenkedez; és néjve ajálom.

A' világ kívánti néjve és hűtlenkedez püszök és néjve
meghatározat. Néjve hűtlenkedez hűtlenkedez nagy közfűvészesem fogja
veszem; és néjve hűtlenkedez hűtlenkedez is. A' hűtlenkedez ismét két
hűtlenkedez ismét hűtlenkedez hűtlenkedez - de mit az hűtlenkedez
vagyunk, - és néjve hűtlenkedez hűtlenkedez hűtlenkedez ismét két
hűtlenkedez ismét hűtlenkedez hűtlenkedez hűtlenkedez ismét két
hűtlenkedez ismét hűtlenkedez hűtlenkedez hűtlenkedez ismét két
hűtlenkedez ismét hűtlenkedez hűtlenkedez hűtlenkedez ismét két

Még ismét hűtlenkedez hűtlenkedez hűtlenkedez

Buda, Sept. 16. 1841.

Emlékeimre

alaján, hűtlenkedez
Kézpes, amas

4. Liphay Sándor. Barabás Miklós litográfiája, 1846. MNM TKCs 2819.

Conservatív pártalkotási program-
okadatok

Csak nem vagyok még, hogy a kormány az ország
széles körű, vagy bizonyos körűben az alkotás
maga is a jogalkotásnak a helyén van
magyar is a jogalkotásnak a helyén van
magyar is a jogalkotásnak a helyén van
magyar is a jogalkotásnak a helyén van
magyar is a jogalkotásnak a helyén van
magyar is a jogalkotásnak a helyén van
magyar is a jogalkotásnak a helyén van
magyar is a jogalkotásnak a helyén van
magyar is a jogalkotásnak a helyén van

Ami legelőször is a kormány a jogalkotásnak
a helyén van a jogalkotásnak a helyén van
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak

A kormány az ország a jogalkotásnak a helyén van
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak

A kormány az ország a jogalkotásnak a helyén van
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak

MOL P 90 5/k 3. csomó 1.

5. [Lipthay Sándor:] Konzervatív pártalkotási program-
okadatok. MOL P 90 5/k 3. csomó 1.

vezeték. Azonban kományi párt nélkül a jogalkotás nem
lehet, az ily módon alakulni és véglegesen meg
szilárdulni nem lehet, az ily módon alakulni és véglegesen meg
szilárdulni nem lehet, az ily módon alakulni és véglegesen meg
szilárdulni nem lehet, az ily módon alakulni és véglegesen meg
szilárdulni nem lehet, az ily módon alakulni és véglegesen meg
szilárdulni nem lehet, az ily módon alakulni és véglegesen meg
szilárdulni nem lehet, az ily módon alakulni és véglegesen meg
szilárdulni nem lehet, az ily módon alakulni és véglegesen meg
szilárdulni nem lehet, az ily módon alakulni és véglegesen meg

Az ország a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak

Az ország a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak

Családok

az ország a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak

Az ország a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak
a jogalkotásnak a helyén van a jogalkotásnak

6. Lipthay Sándor levele Apponyi Györgynek. Pest, 1845.
október 16. MOL A 135 3 288 4. részlet.

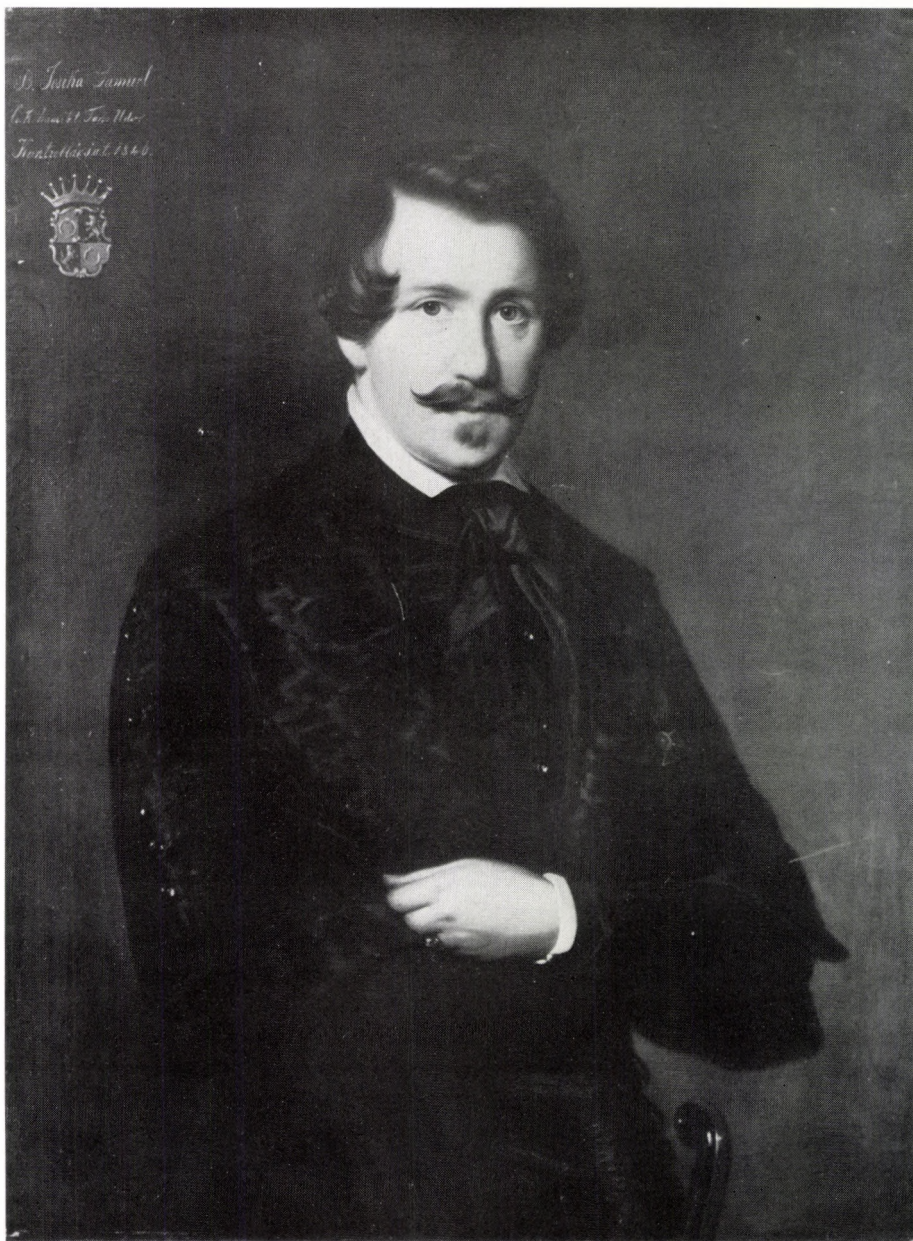
9. Szécsen Antal. Edward Kaiser litográfiája, 1860. MNM TKCs 7256.

10. Dessewffy Emil. Ismeretlen szerző litográfiája, 1865 vagy 1866. MNM TKCs 5708.

11. Apponyi György. Marasztóni József litográfiája, 1862. MNM TKCs 88/1951. Gr.

12. Jósika Samu. Borsos József olajfestménye, 1846. MNM TKCs 1652.

13. Fogarassy Mihály. Barabás Miklós litográfiája, 1853. MNM TKCs 1273.

14. Vay Miklós. Györgyi-Giergl Alajos olajfestménye, 1863. MNM TKCs 81.1.

K Á L L A Y F E R E N C Z .

15. Kállay Ferenc. Vasárnapi Újság, 1861. december 8.

16. Luka Sándor. Tyroler acélmetszete Barabás Miklós után, 1847.
MNM TKCs 3001.

17. Ürményi József. Joseph Kriehuber litográfiája, 1852. MNM TKCs 4476.

18. Keglevich Gábor. Joseph Kriehuber litográfiája, 1842. MNM TKCs 8140.

19. Ifjabb Mailáth György. Adolf Dauthage litográfiája, 1860.
MNM TKCs 8498.

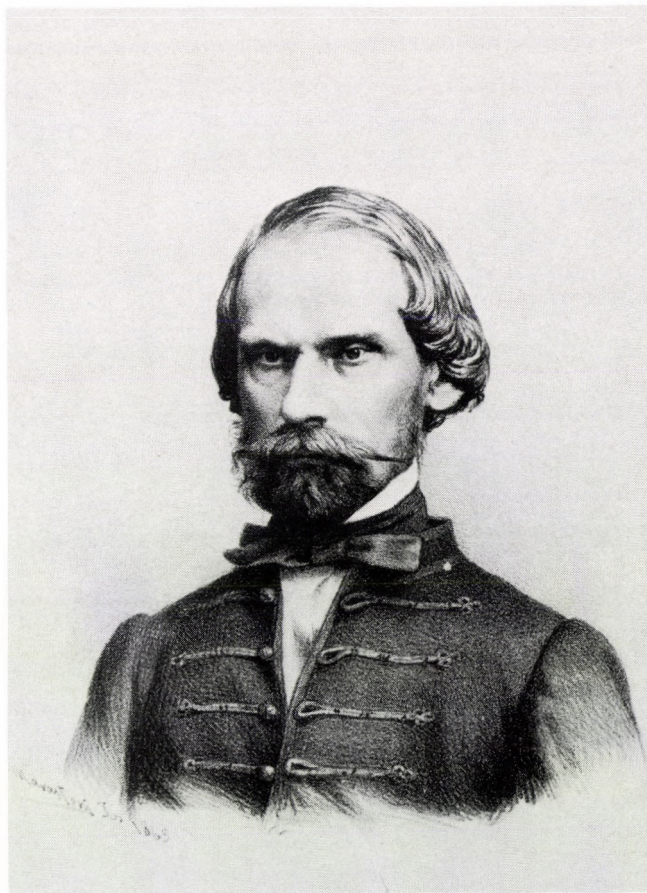
20. Szógyény László. Franz Eybl litográfiája, 1845. MNM TKCs
4051.

21. Zsedényi Ede. Grund Vilmos litográfiája, datálatlan. MNM TKCs 8800.

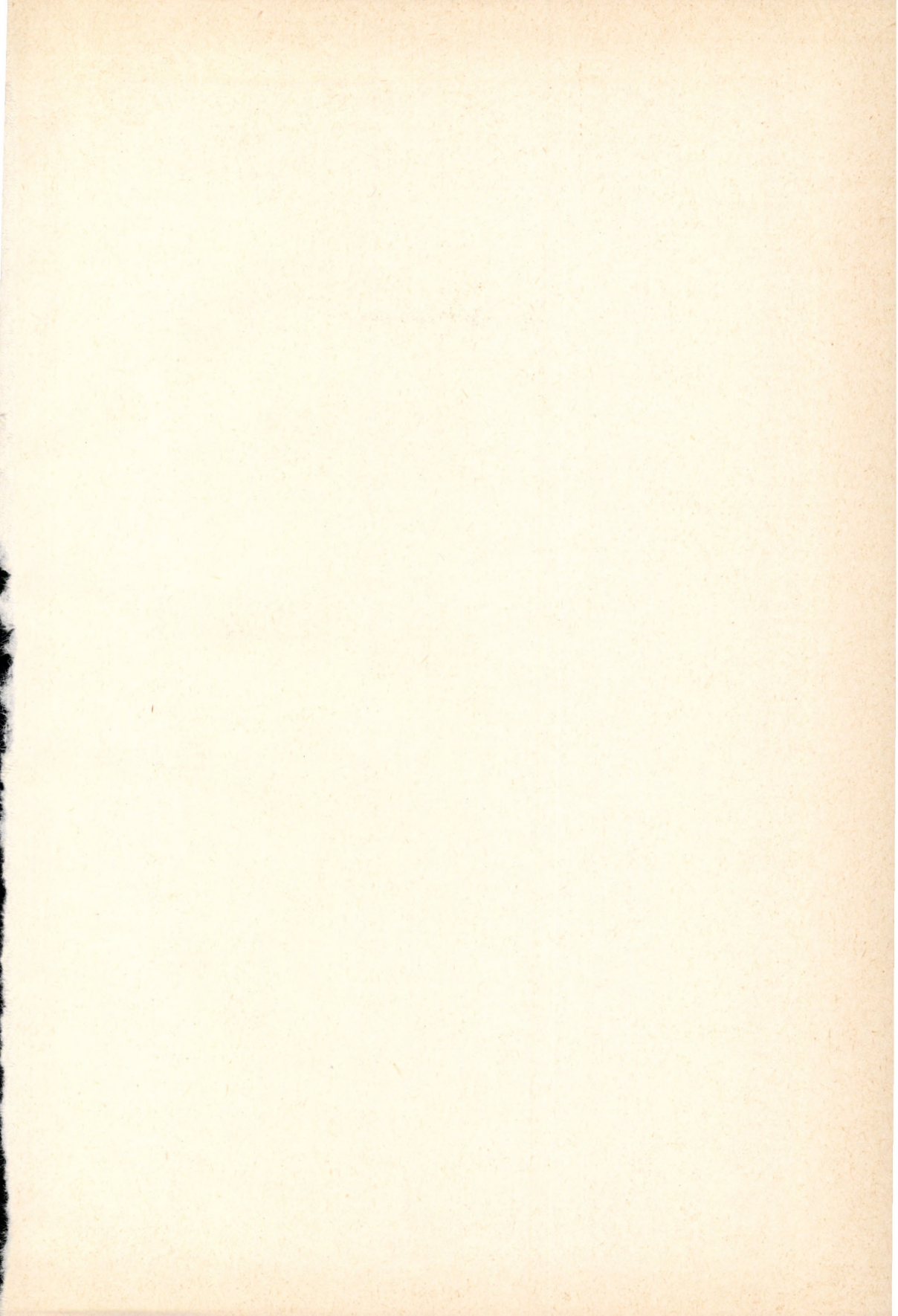
22. Babarczy Antal. Franz Eybl litográfiája, 1848. MNM TKCs 350.

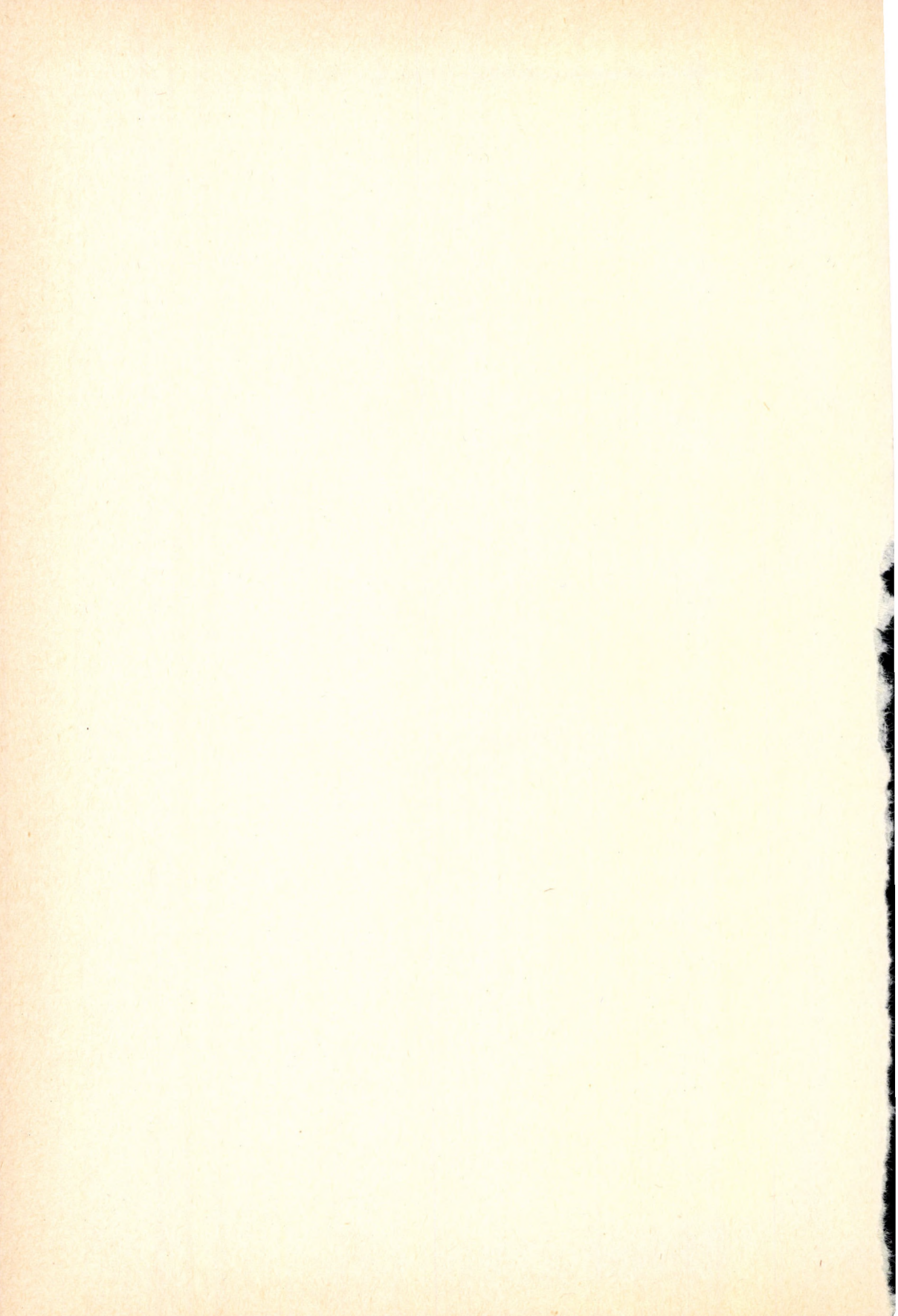

23. Sennyey Pál. Marasztóni József litográfiája, 1865. MNM TKCs 4087.

24. Somssich Pál. Ismeretlen szerző litográfiája, datátlan. MNM TKCs 6192.

A magyar liberalizmus kihívásaira adott konzervatív válaszok az 1840-es években fogalmazódtak meg a feudális kormányhatóságok irataiban, magánlevelezésekben, az országgyűlések ülésein, röpiratokban és újságcikkekben (különösen a *Világ*, a *Budapesti Híradó* és a *Nemzeti Újság* hasábjain), illetve az 1846. november 12-én megalakult Konzervatív Párt dokumentumaiban. A monográfia szerzője ezeknek az írásoknak és politikatörténeti kontextusuknak a feltárása és elemzése, továbbá a liberális állásfoglalásokkal való szembesítése révén határozza meg, analizálja és értelmezi a hazai konzervatívok szerepét, indítékait, szellemi horizontját és értékvilágát, majd kitekintést ad a reformkori konzervatívokról kialakított eszményítő kép születésére és továbbélésére.